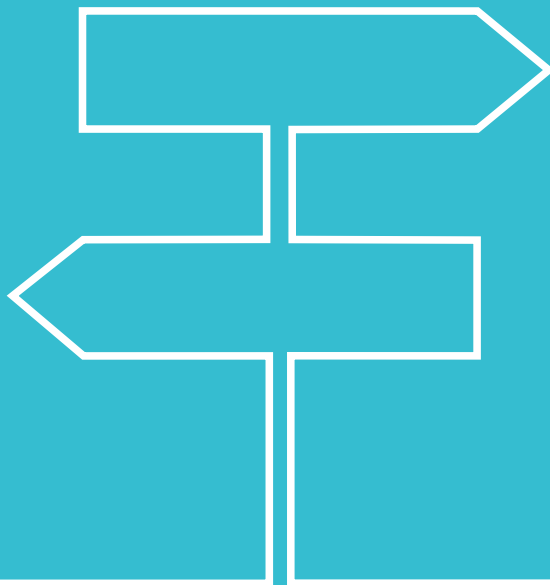

Ilia Solodov

Etyka biegłego w procesie karnym

Ilia Solodov

ETYKA BIEGŁEGO W PROCESIE KARNYM

STOPKA

Recenzent
prof. dr hab. Bronisław Młodziejowski

Redaktor wydawniczy
Natalia Kossakowska

Projekt okładki i redakcja techniczna
Edyta Majewska

© Copyright by Ilia Solodov, 2017

ISBN 978-83-63586-18-8

Na zlecenie Ilii Solodova

Wydawca
Społeczne Stowarzyszenie Prasoznawcze „Stopka”
im. Stanisława Zagórskiego w Łomży
18-403 Łomża, al. Piłsudskiego 83
tel. 86 216 42 61, faks 86 215 11 51
www.stopkapers.com.pl, e-mail: stopka@stopkapers.com.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
Rozdział I – Etyka zawodowa w systemie etyki współczesnej	15
1.1. Pojęcie i istota etyki	16
1.2. Podstawowe koncepcje etyczne	20
1.3. Pojęcie i istota etyki zawodowej	30
Rozdział II – Etyka biegłego	40
2.1. Istota, zakres, funkcje etyki zawodowej biegłego	40
2.2. Znaczenie zasad etycznych w pracy biegłego	52
2.3. Podstawowe zasady etyki zawodowej biegłego	60
2.4. Podstawowe zasady etyczne odbiorcy ekspertyzy	70
2.5. Podstawowe zasady etyczne stowarzyszeń zawodowych biegłych	86
Rozdział III – Etyka zawodowa biegłych w Polsce	91
3.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego	91
3.2. Podstawowe zasady etyczne	102
3.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego	103
3.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego	106
3.2.3. Zasady etyczne dotyczące zachowania się biegłego poza pracą	110
3.3. Procedura rozpatrywania konfliktów etycznych	112
Rozdział IV – Etyka zawodowa biegłych w Federacji Rosyjskiej	117
4.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego	117

4.2. Podstawowe zasady etyczne	125
4.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego	125
4.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego	138
Rozdział V – Etyka zawodowa biegłych w Stanach Zjednoczonych	140
5.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego	140
5.2. Podstawowe zasady etyczne	143
5.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego	144
5.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego	156
5.2.3. Zasady etyczne dotyczące zachowywania się biegłego poza pracą	163
5.3. Procedura rozpatrywania konfliktów etycznych	165
5.4. Typowe dylematy i konflikty etyczne biegłych	176
Rozdział VI – Etyka zawodowa biegłych w Wielkiej Brytanii	191
6.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego	191
6.2. Podstawowe zasady etyczne	193
Wnioski	205
Bibliografia	212

Wykaz skrótów

AAFS

Amerykańska Akademia Nauk Sądowych
(American Academy of Forensic Science)

ABC

Amerykańska Rada Kryminalistyków
(American Board of Criminalistics)

CAC

Kalifornijskie Stowarzyszenie Kryminalistyków
(California Association of Criminalists)

CFRP

Urząd do spraw Rejestracji Ekspertów w Wielkiej Brytanii
(The Council for the Registration of Forensic Practitioners)

CPR

Kodeks Postępowania Cywilnego w Wielkiej Brytanii
(The Civil Procedure Rules)

FR

Federacja Rosyjska
(Российская Федерация, Россия)

FSR

Regulator Nauk Sądowych w Wielkiej Brytanii
(Forensic Science Regulator)

EuroExpert (Kodeks)

Kodeks Praktyki EuroExpert
(Code of Practice within The Organization for European Expert Associations)

PTK

Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne

TAE

Akademia Ekspertów w Wielkiej Brytanii
(The Academy of Experts)

Wstęp

Ekspertyza sądowa odgrywa kluczową rolę we współczesnym postępowaniu sądowym, także karnym. Trudno znaleźć sprawę, w której nie byłoby opinii biegłego lub biegłych reprezentujących różne dziedziny wiedzy specjalistycznej. Przy pomocy biegłych ustalane są fakty o szczególnym znaczeniu prawnym. Opinia biegłego często przesądza o wyniku procesu, o tym, jaka będzie decyzja końcowa. Niestety większość prawników nie jest dobrze przygotowana do oceny współczesnych ekspertyz. Dotyczy to przede wszystkim organów procesowych (sądów, organów ścigania), ale trzeba też pamiętać, że opinia biegłego ma istotne znaczenie dla sytuacji procesowej stron, stąd jej odbiorcą są również strony i ich przedstawiciele procesowi. Hermetyczny, specjalistyczny język, którym posługują się biegli w swoich opiniach, stwarza trudną do pokonania barierę. Dynamiczny rozwój kryminalistyki, szczególnie techniki kryminalistycznej, jaki można zaobserwować w ostatnich latach, przyczynia się do stosunkowo szybkiej dezaktualizacji tej wiedzy, którą przyszli prawnicy zdobywają na studiach prawniczych oraz w trakcie aplikacji zawodowej. Możliwości samokształcenia się, jeśli chodzi o ekspertyzy, są również ograniczone. Publikacje z zakresu ekspertyz sądowych przeznaczone są głównie dla specjalistów, stąd niechęć prawników do studiowania tych prac. Co więcej, najnowsze osiągnięcia w dziedzinie ekspertyz sądowych i techniki kryminalistycznej z reguły są publikowane w języku angielskim, a nie każdy prawnik zna język współczesnej kryminalistyki na odpowiednim poziomie. Szczególnie problem ten dotyczy młodych prawników mających stosunkowo małe doświadczenie zawodowe. Wszystko to sprawia, że na biegłych w procesie karnym ciąży coraz większa odpowiedzialność zawodowa i etyczna¹.

Większość ekspertów zdaje sobie sprawę z tego, jaki wpływ i znaczenie mają wyniki ich pracy z perspektywy wymiaru sprawiedliwości, potrafią dobrze przewidzieć, jakie będą konsekwencje dla sprawy tej lub innej ich opinii. Niestety część biegłych prezentuje postawę wskazującą, iż końcową odpowiedzialność za los sprawy ponosi nie ekspert, a organ procesowy, który

¹ Por. B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 2010, s. 616.

podejmuje decyzję rozstrzygającą. Często biegli zapominają, że ich zadanie polega na tym, żeby organ procesowy i inni uczestnicy procesu byli dobrze poinformowani o wszystkich tych aspektach sprawy, w których wymagana jest wiedza specjalistyczna². Z kolei organ procesowy oczekuje czasem od biegłego zbyt wiele, nie zdając sobie sprawy z tego, że ekspert to też człowiek, który może się mylić i ma pewne ograniczenia, czy to osobiste, czy zawodowe (np. wynikające z ograniczeń w zakresie stosowanych przez niego metod badawczych). Ta świadomość i właściwe podejście do biegłego pojawia się dopiero po latach komunikowania się z biegłymi, doświadczenia w kontaktach z nimi, rozwoju zawodowego, jest produktem pewnej refleksji wewnętrznej.

Celowość podjęcia zagadnień związanych z etyką biegłego wynika z kilku powodów. Transgraniczny charakter współczesnej kryminalistyki, pewna unifikacja procedury karnej w zakresie postępowania dowodowego sprawia, że biegli w każdym kraju mają do czynienia z bardzo podobnymi zagadnieniami natury etycznej. To pozwala na zastosowanie reguł etycznych opracowanych na podstawie podobnego doświadczenia ekspertów w innych krajach. Dotychczas problematyka etyki biegłego nie doczekała się całościowego opracowania monograficznego w piśmiennictwie zarówno polskim, jak i rosyjskim. Różne aspekty etyki ekspertyzy zostały opisane w Polsce w pracach E. Gruzy, B. Hołysta, S. Kalinowskiego, J. Kasprzaka, R. Kmieciaka, J. Koniecznego, B. Młodziejowskiego, J. Moszczyńskiego, I. Sołtyszewskiego, T. Tomaszewskiego, J. Widackiego, T. Widły, J. Wójcikiewicza i wielu innych. W Rosji można tu wymienić prace T. Awerjanowej, R. Biełkina, N. Majlis, J. Orłowa, E. Rossyńskiej.

Warto również wziąć pod uwagę brak szczegółowych regulacji prawnych, jeśli chodzi o najważniejsze aspekty funkcjonowania biegłych w Polsce. Przewaga epistemiczna biegłego w tej sytuacji może być wykorzystana w sposób niewłaściwy, a nawet szkodliwy z punktu widzenia dobra wymiaru sprawiedliwości. W związku z tym takie zasady etyczne, jak uczciwość, rzetelność, wszechstronny i obiektywny charakter badań stają się niezwykle ważne. Otwarcie środowiska biegłych, prywatyzacja ekspertyz niosą za sobą dodatkowe zagrożenia dla wymiaru sprawiedliwości. Rosnąca liczba ekspertyz powoduje coraz większe obciążenie biegłych. W konsekwencji wzrasta ryzyko

² Por. J. Wierciński, A. Reza (red.), *Wypadki drogowe. Vademecum biegłego sądowego*, Kraków 2010, s. 25.

powstawania pewnego schematyzmu w działaniach. Opinie mogą być sporządzane na zasadzie kopiuj-wklej, żeby zaoszczędzić czas. Biegły może opierać swoje wnioski nie na wynikach badań przedstawionych mu obiektów, ale na okolicznościach znanych mu z akt sprawy (zjawisko *dry-labbing*). Zadaniem etyki zawodowej jest zapobieganie podobnym nadużyciom. Problemy dotyczące funkcjonowania biegłych są tak różnorodne, mieszczą się na tak wielu płaszczyznach (sam biegły, jego praca, kontakty z organem procesowym, sądem, przedstawienie wyników badań), że potrzebne jest spojrzenie całościowe na problematykę etyki biegłego. Taki był cel podjęcia tego tematu.

Z uwagi na różnorodność obowiązujących na świecie rozwiązań dotyczących biegłych, ich organizacji, statusu procesowego, odniesienia do tzw. biegłych prywatnych, a także znaczenia i stopnia rozwoju systemów etyki zawodowej, Autor nie ograniczył się tylko do rozważań odnoszących się do sytuacji w Polsce czy Rosji. Analizie poddano także systemy etyki zawodowej biegłych funkcjonujące w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii. Wybór poszczególnych państw nie był przypadkowy. W Stanach Zjednoczonych istnieje ponad czterdzieści stowarzyszeń zawodowych biegłych, z których wiele posiada odrębne kodeksy etyczne. Normy etyczne dotyczące ekspertów są bardzo rozbudowane, a ich uniwersalny charakter pozwala na zastosowanie niektórych rozwiązań również w Polsce. Etyka zawodowa ekspertów amerykańskich została dokładnie zbadana pod względem merytorycznym w kilku publikacjach monograficznych w języku angielskim. W Stanach Zjednoczonych wciąż ukazują się nowe opracowania na ten temat. Otwartość procedury dyscyplinarnej, która przejawia się m.in. w informowaniu społeczeństwa, środowiska zawodowego o przebiegu, wynikach postępowań w sprawach o naruszenia etyczne i wynika z dbałości o dobry wizerunek stowarzyszenia zawodowego, pozwala na przeprowadzenie badań praktyki dyscyplinarnej poszczególnych stowarzyszeń. Etyka biegłych w Wielkiej Brytanii natomiast odzwierciedla specyfikę kontynentalnego modelu kontradiktoryjnego, który do niedawna wyznaczał kierunek reformy polskiego postępowania karnego. Doświadczenia ekspertów brytyjskich w dziedzinie etyki zawodowej są bardzo podobne do doświadczeń ekspertów amerykańskich. Obowiązują co do zasady te same reguły etyczne. Różni się sam system ekspertyz, który od kilku lat jest zdemonopolizowany i sprywatyzowany. W pracy została więc pokazana pewna specyfika etyki zawodowej biegłych funkcjonujących w Wielkiej Brytanii. Jeśli chodzi o Rosję, to tu podobnie jak w Polsce, od lat trwa proces poszukiwania

i budowy własnego modelu ekspertyzy. Ustawodawca rosyjski podejmuje pewne kroki w kierunku uporządkowania rynku ekspertyz. Od 2001 roku w Rosji obowiązuje ustawa o biegłych, a w 2013 roku opracowano projekt nowej ustawy, która w większym zakresie, niż aktualna, reguluje kwestie związane z funkcjonowaniem biegłych prywatnych. W zreformowanym, częściowo na wzór amerykański, postępowaniu karnym centralne miejsce zajmuje zasada kontrydiktoryjności, która doprowadziła nawet do wyeliminowania z tekstu ustawy karnoprosesowej zasady prawdy materialnej. W pewnym stopniu poszerzono uprawnienia obrony w zakresie korzystania z dowodów naukowych, stworzono warunki dla rozwoju kontrydiktoryjności zewnętrznej ekspertów. Zdaniem Autora nabyte w Rosji doświadczenia mogą również okazać się przydatne z perspektywy Polski.

Etyka zawodowa eksperta jest ściśle związana ze specyfiką obowiązującego w danym kraju modelu postępowania karnego. Ustawodawca, nadając kształt krajowemu procesowi karnemu, często wzoruje się na rozwiązaniach modelu kontrydiktoryjnego, przede wszystkim tych stosowanych w prawie amerykańskim. Specyfika procesu kontrydiktoryjnego przejawia się m.in. w tym, że podstawowa zasada (zasada spierania się stron procesowych) obowiązuje również w stosunku do biegłych sporządzających opinie na potrzeby wymiaru sprawiedliwości lub w innych formach udzielania pomocy decydentowi procesowemu w zakresie ustalenia faktów wymagających wiadomości specjalnych. Eksperti w klasycznym postępowaniu kontrydiktoryjnym są zatrudniani przez przeciwne strony procesowe. W ramach kontrydiktoryjności zewnętrznej każdy z biegłych broni własnych poglądów, własnych opinii, które z reguły w sposób pośredni bądź bezpośredni wspierają pozycję procesową zleceniodawcy. Jednocześnie biegły powinien dbać o interesy wymiaru sprawiedliwości, dążąc do ustalenia prawdy obiektywnej w zakresie przeprowadzanej ekspertyzy. Biegły jest bowiem źródłem dowodu mającym wiadomości specjalne, którymi służy w celu ustalenia okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia. To powoduje, że etyka zawodowa biegłych nabiera szczególnego, specyficznego znaczenia w modelu kontrydiktoryjnym. W Polsce ostatnie nowelizacje Kodeksu postępowania karnego (zwłaszcza z dnia 27 września 2013 roku) zmierzały do wzmocnienia i rozszerzenia kontrydiktoryjności na etapie sądowym. Choć zmiany przewidujące najdalej posunięte przejawy kontrydiktoryjności zostały cofnięte nowelą z dnia 11 marca 2016 roku, nie ulega wątpliwości, że także na gruncie

obecnego procesu karnego można mówić o istnieniu podstawowych założeń kontrydiktoryjności. Jednocześnie w pracy istniała potrzeba odniesienia się do ostatnich zmian polskiej procedury karnej i oceny ich z punktu widzenia etyki biegłych. Z perspektywy zasady kontrydiktoryjności w pracy pokazano specyficzne dylematy etyczne, z którymi mogą mieć do czynienia biegli, zaproponowano różne warianty rozwiązań, ich zalety i wady.

Specyfika etyki zawodowej biegłych przejawia się w tym, że konflikty i kolizje etyczne dotyczące ekspertów bardzo rzadko są dokumentowane. Informacje o większości podobnych przypadków nie znajdują odzwierciedlenia w aktach spraw karnych. Wiedza o ich istnieniu ograniczona jest do grona bezpośrednich uczestników procesu. Polityka ukrywania konfliktów etycznych, procedura rozpatrywania naruszeń etycznych za zamkniętymi drzwiami, ograniczenie dostępu podmiotów zewnętrznych do materiałów postępowań dyscyplinarnych pod pretekstem ochrony danych osobowych, dobrego imienia i wizerunku uczestników konfliktu etycznego – to są cechy charakterystyczne środowiska zawodowego w Polsce, a także w Rosji. Autor przeprowadził badania aktowe na terytorium Federacji Rosyjskiej (obszar woroneski, lipiecki, tulski, moskiewski i miasta Moskwy). Badania obejmowały akta zakończonych spraw karnych w okresie od 2013 do 2015 roku, w których wykorzystano opinię biegłego lub biegłych. Łącznie przeanalizowano osiemdziesiąt pięć spraw karnych. Celem analizy było przede wszystkim ustalenie, w jakiej formie występował ekspert (specjalista, to jest biegły obrony czy ekspert procesowy), jak wyglądało przesłuchanie biegłego (na podstawie protokołów rozpraw sądowych oraz protokołów przesłuchań biegłych) oraz jaki wpływ opinia biegłego (biegłych) miała na końcowe rozstrzygnięcie sprawy. Badanie aktowe zostały uzupełnione przez badania ankietowe. Obejmowały one łącznie siedemdziesięciu sześciu biegłych polskich oraz sześćdziesięciu dwóch biegłych rosyjskich. Ankietowanie przeprowadzono w sposób bezpośredni zakładający osobisty kontakt badacza z respondentami. Treść stawianych pytań miała posłużyć za czynnik pobudzający pewną dyskusję, sprzyjający wymianie spostrzeżeń, doświadczeń, cennych myśli. Wśród badanych znalazły się osoby zatrudnione w instytucja specjalistycznych oraz praktykujące prywatnie (indywidualnie). Wiele cennych informacji uzyskano podczas rozmów i wywiadów z przedstawicielami wolnych zawodów prawniczych, prokuratorami, sędziami oraz samymi biegłymi.

Wstęp

Praca koncentruje się wokół zagadnień takich jak: miejsce etyki zawodowej w systemie etyki współczesnej; istota, zakres oraz zasady etyki zawodowej biegłego; istota oraz zasady etyczne odbiorcy ekspertyzy; znaczenie oraz treść zasad etyki stowarzyszeń zawodowych biegłych; system etyki zawodowej biegłych w Polsce, w Federacji Rosyjskiej, Stanach Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii.

ROZDZIAŁ I

Etyka zawodowa w systemie etyki współczesnej

Rozważania na temat etyki zawodowej biegłego warto rozpocząć od wskazania pojęcia etyki ogólnej, określenia jej znaczenia oraz opisu relacji pomiędzy etyką ogólną a etyką zawodową. Takie wprowadzenie jest niezbędne do podjęcia szczegółowych rozważań nad specyfiką etyki biegłego, która opiera się o założenia etyki ogólnoludzkiej. W etyce biegłego, w jaki sposób są formułowane, interpretowane i stosowane reguły, można zauważyć wpływy różnych koncepcji etycznych.

Etyka zawodowa biegłego tworzy pewien system, który składa się z kilku podsystemów, jak etyka odbiorcy ekspertyzy, etyka stowarzyszeń zawodowych biegłych oraz etyka bezpośrednio samego biegłego. Zasady etyczne dotyczące pracy biegłego obejmują normy pisane, zawarte w aktach prawnych oraz różnego rodzaju kodeksach, zbiorach norm etycznych opracowanych przez stowarzyszenia zawodowe i normy niepisane akceptowane w środowisku zawodowym. Normy etyki zawodowej są wyposażone w sankcje. Naruszenie maksym etycznych wywołuje odpowiednią reakcję środowiska zawodowego. Odpowiedzialność etyczna następuje niezależnie od odpowiedzialności prawnej, a sankcje mogą być równie skuteczne, jeśli chodzi o zapobieganie podobnym działaniom w przyszłości.

Pisane i niepisane normy etyki zawodowej uzupełniają normy prawne dotyczące funkcjonowania biegłych, lecz nie są w stanie ich zastąpić. Stosunki pomiędzy prawem a etyką zawodową muszą być budowane na zasadzie współpracy, nie zaś konkurencji. Ustawodawca nie powinien wymagać od biegłego działań niezgodnych z akceptowanymi w środowisku zawodowym normami etycznymi. Z kolei pisane reguły etyczne nie mogą być sprzeczne z obowiązującym prawem.

1.1. Pojęcie i istota etyki

Termin etyka pochodzi od greckiego słowa *ethicos*, które oznacza „związany z moralnością, refleksją nad kryterium słuszności i niesłuszności działań”¹. Normy etyki społecznej, ogólnoludzkiej stanowią podstawę węższej etyki zawodowej. „Etyka zawodowa rozbudowuje moralność ogólną o aspekty moralne związane z danym zawodem”². Normy etyki zawodowej, będące swego rodzaju poboczem etyki ogólnej, znajdziemy w każdym zawodzie, który w ten lub inny sposób wiąże się z ingerencją w życie człowieka. Kodeksy etyki lekarzy, psychoterapeutów, dziennikarzy, adwokatów, sędziów, policjantów, prokuratorów zawierają dyrektywy określające granice dopuszczalnego zachowania. Do najbardziej znanych reguł etyki zawodowej należy między innymi słynne przyrzeczenie lekarskie (przysięga Hipokratesa)³, które w swojej pierwotnej postaci jednak nie do końca już odpowiada standardom współczesnej etyki medycznej⁴.

Etyka jest też dyscypliną filozoficzną, której obszar badań obejmuje zasady zapewniające ogólny dobrobyt poszczególnych jednostek, sprawność funkcjonowania społeczeństwa, organizacji, systemów dążących do osiągnięcia określonych wspólnych celów. Do tych ostatnich należy także system procesu karnego, który można przedstawić jako uformowany przez prawo całokształt interakcji międzyludzkich zmierzających do realizacji norm prawa karnego materialnego.

W procesie karnym etyka jest elementem niezbędnym, który pozwala zapobiec mechanicznemu stosowaniu prawa przemieniającemu postępowanie w formalną, pozbawioną widocznego moralnego sensu, „suchą” procedurę. Etyka pomaga unikać błędów, które mają daleko idące konsekwencje. Etyka zawodowa biegłego wymaga od eksperta postępowania zgodnie z najnowszymi trendami w ekspertyzie i nauce (stanowi o tym wprost art. 4 rosyjskiej ustawy federalnej „O państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji

¹ Por. L.P. Pojman, J. Fieser, *Ethics: Discovering Right and Wrong*, Boston 2012, s. 2.; M. P. Migoń, *Wstęp do etyki. Skrypt*, Gdańsk 2013, s. 17; Z. Ziemiński, *Podstawy nauki o moralności*, Poznań 1981, s. 106; A. Sarapata, *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971, s. 17; R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2011, s. 31; A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wrocław 1998, s. 83; I. Bogucka, T. Pietrzykowski, *Etyka w administracji publicznej*, Warszawa 2009, s. 37; W. A. Kasprzak, *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*, Warszawa 2015, s. 218.

² S. Flaszewska, S. Lachiewicz, M. Nowicki (red.), *Społeczne i organizacyjne czynniki rozwoju przedsiębiorczości*, Łódź 2013, s. 175.

³ J. Jacques, *Hippocrates*, London 1999, s. 369.

⁴ R.G. Frey, C.H. Wellman, *A Companion to Applied Ethics*, Oxford 2003, s. 12.

Rosyjskiej” z dnia 31.05.2001 roku⁵ oraz art. 10 projektu rosyjskiej ustawy „O działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej”⁶, analogiczny wymóg znajdziemy również w kodeksach etycznych bieglych obowiązujących w Polsce).

Etyka współczesna składa się z trzech podsystemów:

1. metaetyka, czyli tzw. etyka opisowa,
2. etyka normatywna oraz
3. etyka praktyczna, czyli tzw. etyka stosowana⁷.

Metaetyka zajmuje się zagadnieniami mieszczącymi się w zakresie epistemologii, a konkretnie metodami, językiem, strukturą logiczną oraz interpretacją terminów etycznych. Ten dział etyki koncentruje się na badaniach źródeł zasad moralnych, analizuje ich podstawy⁸. Metaetyka formułuje pytania abstrakcyjne w celu ustalenia rodowodu twierdzeń etycznych, ich ograniczeń, bada funkcjonowanie zasad moralnych⁹. W istocie ten dział filozofii zajmuje się badaniem pojęcia „dobra”, wyjaśnia współczesny sens tego słowa. W tym celu metaetyka stale szuka odpowiedzi na pytania abstrakcyjne, epistemologiczne. Uwaga badaczy koncentruje się na pochodzeniu oraz znaczeniu wartości ludzkich.

W literaturze można spotkać się z poglądem, że samej metaetyki wystarczy, jeśli chcemy podejmować konkretne decyzje natury etycznej (w zakresie etyki stosowanej). Zwolennicy tej teorii stworzyli koncepcję analizy filozoficznej, znaną też jako analiza lingwistyczna lub analiza logiczna. Analiza ta nie jest prawdziwym systemem filozoficznym¹⁰. Brakuje mu wzajemnie skorelowanych części strukturalnych. W pewnym sensie analiza filozoficzna jest antysystemem, z uwagi na to, że w opinii autorów tej teorii jedyną częścią filozofii zasługującą na uwagę jest epistemologia.

W ramach filozofii analitycznej powstała etyka analityczna zajmująca się analizą krytyczną twierdzeń o charakterze moralnym. W etyce analitycznej miejsce analizy zasad moralnego zachowania, norm i dobrych obyczajów zajmuje proces interpretacji znaczenia pojęć i sentencji moralnych. Przedstawiciele

⁵ „Российская газета», N 106, 05.06.2001.

⁶ Projekt ustawy federalnej o działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej, <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=112611> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁷ C. Banks, *Criminal Justice Ethics: Theory and Practice*, New York 2013, s. 2. Trzeba jednak wskazać, że niektórzy badacze sądzą, że jest to część etyki normatywnej. Por. R.G. Frey, C.H. Wellman, s. 17.

⁸ R.N. Barger, *Computer Ethics: A Case-based Approach*, New York 2008, s. 25.

⁹ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, *Ethics in Forensic Science*, Oxford 2012, s. 2.

¹⁰ R.N. Barger, op. cit., s. 55.

etyki analitycznej nie wierzą w to, że metafizyka lub aksjologia mogą stanowić przedmiot dyskusji. Ich zdaniem istnieją tylko dwie metody weryfikacji naszej wiedzy. Pierwsza polega na wykorzystywaniu logiki, natomiast druga jest związana z analizą naszych wrażeń. Weryfikacja logiczna jest możliwa jedynie wtedy, kiedy nasz sąd o przedmiocie znajduje się w przedmiocie (czarny kot jest czarny). Ta metoda weryfikacji nazywa się również analityczną, ponieważ wykorzystuje związek pomiędzy orzeczeniem, sądem a samym przedmiotem. Weryfikacja za pomocą wrażeń jest możliwa w sytuacji, kiedy nasz sąd o przedmiocie nie ma związku logicznego z przedmiotem. Wtedy za pomocą zmysłów możemy upewnić się, że na przykład czarny kot jest mokry. Ten sposób weryfikacji nazywa się syntetycznym z uwagi na to, że nasze orzeczenie o przedmiocie będzie dodawane do przedmiotu. To nie będzie cecha nieodzowna, immanentna przedmiotu. Analizę filozoficzną interesują przede wszystkim nasze obserwacje logiczne i zmysłowe. Kwestie prawidłowości i nieprawidłowości (etyczności i nieetyczności) nie mogą być przedmiotem analizy logicznej lub obiektem doświadczenia zmysłowego, znajdują się one więc poza zasięgiem naszych możliwości weryfikacji. W świetle analizy filozoficznej ocena etyczna istnieje, lecz nie może stanowić obiektu dyskusji logicznej. L. Wittgenstein pisał, że filozofia pozostawia najważniejsze problemy życia człowieka w stanie niedotkniętym. Aksjologia jest ważna, ale nie może być przedmiotem dyskusji. A jeśli o czymś nie można mówić, to należy o tym milczeć¹¹. Przedstawiciele filozofii analitycznej są zdania, że kiedy ludzie mówią o czymś dobrze, w rzeczywistości po prostu demonstrują do tego swój osobisty stosunek. Takiego rodzaju twierdzenia, sądy są orzeczeniami emocjonalnymi.

W literaturze można spotkać również pogląd, że zagadnienia z zakresu metaetyki mają priorytet w stosunku do zagadnień z zakresu etyki normatywnej oraz etyki stosowanej, ponieważ bez jasnych poglądów metaetycznych zagadnienia etyki stosowanej i normatywnej tracą sens. Ta teoria należy jednak do dyskusyjnych. Indywiduum, dokonując wyborów moralnych, może mieć rację, nawet jeśli nie posiada skomplikowanej wiedzy metaetycznej uzasadniającej jego poglądy¹². Moim zdaniem, na uwagę zasługuje twierdzenie, że podejmując

¹¹ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, tłum. D.F. Pears, B.F. McGuinness, London 1961, s. 151.

¹² J.K. Roth, *Ethics*, Pasadena 2004, s. 944.

się oceny etycznej w konkretnym przypadku, należy dążyć do pewnego rodzaju syntezy wiedzy z zakresu metaetyki oraz etyki normatywnej¹³.

Etyka normatywna interesuje się obowiązującymi regułami dobrego zachowania. Ten dział etyki przyjmuje za podstawę określone uniwersalne wartości i poszukuje dla nich racjonalnego usprawiedliwienia. Etyka normatywna bada paradygmaty zachowania etycznego, tworzy nakazy, określając absoluty moralne, według których powinno żyć społeczeństwo. Przykładem takiej maksymy jest złota reguła, tj. zasada wzajemności, której różne odmiany były przedstawiane w kulturze większości społeczności jeszcze w czasach starożytnych (na przykład w postaci kary wymierzanej na zasadzie talionu¹⁴).

Etyka stosowana zajmuje się kwestią praktycznego zastosowania teorii etycznej w realnych sytuacjach życiowych. W odróżnieniu od metaetyki skierowanej na badanie istoty pojęć z zakresu moralności oraz etyki normatywnej badającej bezpośrednio konkretne normy moralne, etyka stosowana skupia się na problemach, związanych z wykorzystywaniem etyki w codziennym życiu. Ten dział etyki zajmuje się w pewnym sensie mediacją w warunkach realnych konfliktów, opracowując uniwersalne zasady skutecznego działania w sytuacjach, w których strony konfliktu mają różne opinie o tym, co jest dobre, a co złe¹⁵. Jako kierunek badań etyka stosowana pojawiła się stosunkowo niedawno. Jej rola stała się znacząca po drugiej wojnie światowej, w związku z rosnącym zainteresowaniem problematyką praw człowieka na tle nowych problemów natury etycznej, które wiązały się z najnowszymi osiągnięciami technologicznymi (z wykorzystywaniem technologii transplantacji oraz resursów deficytowych w rodzaju dializy nerek)¹⁶. Okazało się, że teoria etyczna może być bardzo przydatna we wszystkich sytuacjach, w których mamy do czynienia z konfliktem interesów indywidualnych; w biznesie, w sporcie, w prawie, medycynie, nauce i religii etyka jest więc niezbędna. Współczesne poszukiwanie właściwych rozwiązań odbywa się na różne sposoby, a etyka jest obecna w wielu aspektach naszego życia. W tym stałym poszukiwaniu lepszego (z punktu widzenia moralności) rozwiązania można odnaleźć jeszcze jeden dowód na to, że jako ludzie zawsze dążymy do osiągnięcia większego dobra.

¹³ R.G. Frey, C.H. Wellman, op. cit., s. 21.

¹⁴ Por. N. Cawthorne, *Publiczne egzekucje*, Warszawa 2014, s. 6-7.

¹⁵ J.C. Upshaw Downs, op. cit., s.14

¹⁶ Ibidem, s. 4.

1.2. Podstawowe koncepcje etyczne

Jednym z głównych założeń etyki jest teza, że w ocenie prawidłowości określonego zachowania kluczową rolę odgrywa określony światopogląd podmiotu oceniającego. W sytuacji wyboru etycznego człowiek zadaje sobie pytanie, czy konkretne działania, decyzje są zgodne z jego poglądami na temat sensu i otaczającej go rzeczywistości. Na tej podstawie człowiek ocenia poprawność (etyczność) konkretnego aktu. W filozofii badania związane z ustaleniem istoty, przyczyn bytu są określane mianem metafizyki¹⁷. Metafizyka indywidualna, metafizyka jednostki¹⁸ to *de facto* deklaracja jej wierzeń dotyczących rzeczywistości, swego rodzaju wiara, zbiór najbardziej fundamentalnych przekonań człowieka. Trzeba przy tym zauważyć, że prawidłowości sądów należących do kategorii wiary nie można udowodnić. Filozofowie antyczni określali metafizykę jako pewne „zasady pierwotne”, na podstawie których człowiek akceptuje określony światopogląd, na swój sposób interpretuje sens określonych rzeczy, zachowań. W literaturze można spotkać się z poglądem, że przyczyna istnienia różnorodnych teorii metafizycznych kryje się w osobistej potrzebie każdego człowieka tłumaczenia sensu życia i rzeczywistości. Takich zaś tłumaczeń może być wiele, tyle, ile jest podmiotów poznających. Od momentu, kiedy zaakceptujemy pewien światopogląd metafizyczny, jego idee zaczynają sterować naszymi decyzjami w kwestiach etycznych (pod warunkiem, że jesteśmy wystarczająco stanowczy w kwestii dokonywanych wyborów etycznych). Innymi słowy opinia jednostki na temat bytu, rzeczywistości będzie wpływała na to, w jaki sposób człowiek będzie oceniał rzeczywistość¹⁹.

W metaetyce współczesnej wyróżnia się cztery rodzaje światopoglądu, nazywane czasem systemami wierzeń (*belief system*). Należą do nich: idealizm, realizm, pragmatyzm oraz egzystencjalizm. Istnieją również inne systemy wierzeń, jednak po uważnej analizie można je z reguły zaliczyć do jednej z powyższych koncepcji²⁰.

Systemy wierzeń dzielą się na absolutne i względne (relatywne)²¹. Do tych pierwszych można zaliczyć idealizm i realizm, ponieważ zakładają one

¹⁷ R. Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge 1995, s. 563.

¹⁸ Por. S. Judycki, *Co to jest metafizyka? Trzy wielkie koncepcje Zachodu*, [w:] A.B. Stępień, T. Szubka (red.), *Studia metafizyczne I: Dyscypliny i metody filozofii*, Lublin 1993, s. 43.

¹⁹ R.G. Frey, C.H. Wellman, op. cit., s. 18.

²⁰ R.N. Barger, op. cit., s. 26.

²¹ Ibidem, s. 27.

niezależność rzeczywistości od związków zewnętrznych. Fakt, że idealisci przedstawiają rzeczywistość jako zjawisko natury duchownej, a realiści twierdzą, że ma ona naturę materialną, w tym kontekście nie ma istotnego znaczenia. Dla absolutystów system wartości jest jednym z nieodzownych elementów wszechświata. Tworzące go idee, wzorce są poznawalne oraz determinują zachowanie ludzi. Przeciwnieństwem idealizmu i realizmu są relatywistyczny pragmatyzm i egzystencjalizm, których przedstawiciele twierdzą, że rzeczywistość zależy od pewnych stosunków, związków zewnętrznych. Dla pragmatyków to są konsekwencje, a dla egzystencjalistów – subiektywny światopogląd człowieka. Relatywiści dochodzą do wniosku, że wartość, którą nadajemy otaczającym nas rzeczom, może być określana na różne sposoby, w zależności od środowiska, otoczenia, w którym przebywa osoba oceniająca. W związku z tym żadna wartość nie ma charakteru absolutnego, danego raz i na zawsze. Nasze osądy o poprawnym zachowaniu będą prawdziwe tylko w stosunku do naszego doświadczenia życiowego. Dla relatywistów etycznych nie istnieją uniwersalne, społeczne, grupowe definicje wartości. Pojawia się jednak pytanie, w jaki sposób człowiek, który nie posiada jasnego systemu wartości (*definite framework*), dokonuje ocen moralnych. Relatywiści sądzą, że istnieje związek pomiędzy naszymi sądami moralnymi a naszym stanem emocjonalnym. Przykładowo śmierć bliskiej osoby w określonych warunkach wywołuje w nas emocje negatywne. Czy rzeczywiście każda śmierć jest złem samym w sobie? Czy, na przykład, kara śmierci może być oceniona jako zło? Dla relatywistów prawda wiąże się z poglądami osobistymi człowieka, jego doświadczeniem życiowym. Prawda absolutna natomiast nie istnieje.

Dla **idealistów** dobrem jest ideał, doskonałość, które można znaleźć wyłącznie w płaszczyźnie niematerialnej. Ten niematerialny świat jest wieczny i niezmienny, a przedstawione w nim wartości etyczne i moralne są w pełni realne, posiadają samodzielny byt. Doskonałego dobra nie znajdziemy w rzeczywistości materialnej. Z punktu widzenia idealistów złem jest brak lub zniekształcenie ideału. Postępowanie wbrew niemu jest naruszeniem odwiecznego prawa natury. Dobro polega więc na podporządkowaniu się ideałowi, działaniu w zgodzie z nim. Wartości niematerialne nigdy się nie zmieniają, są statyczne i absolutne, stąd oparte na nich imperatywy moralne również nie przewidują żadnych wyjątków. Poprawność naszego postępowania określają niezmiennie maksymy moralne, które człowiek może i musi poznawać odpowiednio trenując i uwrażliwiając swój umysł na ich spostrzeganie.

Imperatywy idealistów z reguły mają postać twierdzeń rodzaju „zawsze” lub „nigdy” („zawsze mów prawdę”, „nigdy nie kłam”). Z punktu widzenia idealistów, prawda ma bezpośredni związek z bytem. Fałsz, nieprawda to zniekształcenie idealnej rzeczywistości, bytu, dlatego kłamstwa nie można w żaden sposób uzasadnić. Idealiści oceniają same czyny, a nie działania na podstawie skutków. Jeżeli coś jest nieprawidłowe, nie powinno się tego robić, nawet jeśli wynik jest w ocenie dobrem. Idealiści akceptują złe uczynki tylko wtedy, kiedy są one złem mniejszym, a więc wynikają z wyboru pomiędzy różnymi możliwościami, z których każda jest wadliwa wobec wyższych, odwiecznych wartości. Problemem dla idealistów jest obiektywizacja porządku nadprzyrodzonego, pokazanie świata tych wiecznych i niezmiennych idei. Immanuel Kant wierzył w to, że zasady moralne można ująć w tzw. imperatywie kategorycznym. W jego pracach spotykamy kilka sformułowań imperatywu. Pierwszy wariant sprowadza się do maksymy „postępuj wedle takich tylko zasad, co do których możesz jednocześnie chcieć, żeby stały się prawem powszechnym”. Kantowski imperatyw w tym sensie jest bardzo podobny do złotej reguły, zawartej w przekazie ewangelickim: „Co byście chcieli, żeby wam ludzie czynili, i wy im czyńcie” (Mt 7, 12). Drugi wariant imperatywu głosi: „Postępuj w ten sposób, żeby traktować człowieczeństwo, inną osobę jako cel, nie zaś jako środek”. W opinii Kanta na imperatyw kategoryczny nie ma wpływu środowisko, warunki zewnętrzne oraz osiągnane wyniki. Należy go przestrzegać ze względu na to, że człowiek po prostu musi postępować tak, a nie inaczej, niezależnie od jakichkolwiek potencjalnie osiągalnych dobrych rezultatów²². Człowiek podąża za imperatywem, bo to jest zachowanie prawidłowe. W świetle koncepcji Kanta, jeśli zaplanowany akt jest dobrem, to należy go wykonać z powodów, które zaakceptowałby każdy człowiek. Jeżeli coś jest dobrem, każdy musi to robić. Stąd wzięła się i sama nazwa – „imperatyw”²³.

Dla **realisty** główną wartością jest zgodność naszych działań z naturą, która jest odwiecznym dobrem²⁴. Szukanie poza granicami natury jakichkolwiek niematerialnych standardów wyznaczających granice prawidłowości jest pozbawione sensu. Za dobre realisci uznają życie w harmonii z naturą. Odejście od tej naturalnej normy w kierunku dostatku lub biedy jest złem, nie można bowiem

²² Por. R. Kozłowski, *Wolność fundamentem etyki kantowskiej*, „Lingua ac Communitas” 1999, t. 9, s. 167.

²³ J.K. Roth, op. cit., s. 707; R.N. Barger, op. cit., s. 30.

²⁴ R.N. Barger, op. cit., s. 44.

robić za dużo lub za mało tego, co będzie dobre dla samej natury. Realistyczna koncepcja etyki powstała stosunkowo niedawno. G.E. Moore (1873-1958) pisał, że piękno, dobroć, prawidłowość i nieprawidłowość to elementy (*features*) naszego świata, które istnieją niezależnie od tego, czy jesteśmy świadomi ich istnienia²⁵. B. Russell (1872-1970) twierdził, że zagadnienia z zakresu dobra i wartości znajdują się poza zasięgiem nauki, a nawet „na zewnątrz dziedziny wiedzy”. Jeśli uważamy, że coś ma wartość, to możemy wyrazić jedynie nasze uczucia²⁶. Człowiek nie może znać czegoś, czego nasza nauka nie jest w stanie ujawnić²⁷.

Podstawowe idee pragmatyzmu etycznego po raz pierwszy zostały sformułowane przez Ch.S. Peirce’a (1839-1914). **Pragmatyk** wierzy w to, że nasze oceny etyczne należy sprawdzać i udowadniać w praktyce²⁸. Z punktu widzenia pragmatyka wartość rzeczy jest kategorią neutralną, bowiem nie istnieje coś takiego, jak odwieczne zło lub dobro. Pragmatyk wierzy w to, że twierdzenia, sądy moralne mogą dotyczyć tylko osiągniętych wyników, a nie podejmowanych działań. Ten system wartości, którymi kierują się ludzie w konkretnych sytuacjach, pozostaje niezmienny przez cały czas, dopóki sprzyja rozwiązywaniu problemów bieżących i w opinii ludzkiej zasługuje na zachowanie. Prawda, wierzenia w zakresie etyki, moralności są sprawdzane przez nasze doświadczenie, a więc są potencjalnie niepewne i mogą być w dowolnej chwili odrzucone, zastąpione przez nowe²⁹. Ta niestabilność etyki z punktu widzenia pragmatyka jest cechą stałą systemów etycznych. Pragmatyk, będąc pacyfistą, uważa, że zabicie innej osoby zawsze będzie uczynkiem złym. Nie wynika stąd, że zabójstwo jest złem samym w sobie, ale że akt zabójstwa zawsze wywołuje skutki bardziej negatywne od możliwych wariantów działań. Wartość etyczna, moralna konkretnego czynu zależy od jego pożyteczności. Odpowiadając na pytanie „czy to jest dobre?”, pragmatyk powie: „dlaczego dobre?” (zestawia czyn z jego ewentualnymi skutkami).

Warto zwrócić uwagę na to, że etyka pragmatyzmu jest etyką relatywną, w której oceny poprawności, prawidłowości naszych czynów nie zależą od charakteru tego celu, do którego osiągnięcia zmierzamy. Pragmatyk wierzy w to,

²⁵ J.K. Roth, op. cit., s. 961.

²⁶ V.J. Bourke, *Historia etyki*, Warszawa 1994, s. 286.

²⁷ J.K. Roth, op. cit., s. 708.

²⁸ R.N. Barger, op. cit., s. 49.

²⁹ R. Audi, op. cit., s. 730.

że cel uzasadnia wybór środków. Jeżeli coś jest niezbędne dla stawianego celu, należy uznać to za dobre. Innymi słowy, środki uzyskują ocenę pozytywną w zależności od tego, na ile są one skuteczne w realizacji określonego celu. Rezultat, konsekwencje naszych działań dla pragmatyka stanowią końcowy miernik dobra i zła. Wadą tej koncepcji jest to, że w ramach pragmatyzmu etycznego użyteczność konkretnych środków można ocenić tylko po fakcie, po tym, czy te środki doprowadziły do pożądanego przez jednostkę celu. Pragmatyk nie ma więc pewności w ocenie prawidłowości działania, dopóki decyzja nie zostanie zrealizowana. Nawet wtedy prawidłowość czegoś może być tylko hipotetyczna, ponieważ z punktu widzenia pragmatyka rzecz jest dobra, dopóki funkcjonuje. Złem jest to, co nie przynosi korzyści. Moralność w pragmatyzmie etycznym demistyfikuje się do tego stopnia, że jest odbierana jako środek zapewniający pewien komfort duchowy oraz radość z życia. Pojęcia dobra i zła pozbawione mierników metafizycznych stają się problemem *stricto* praktycznym. W praktyce można mieć wątpliwości co do skuteczności określonych środków, a także co do wyników, do których osiągnięcia pragmatyk dąży. W tym przypadku pragmatyk będzie szukał odpowiedzi na zewnątrz, w świecie, w grupie. Powodem takiej decyzji będzie metafizyka: z jego punktu widzenia rzeczywistość, realność są odczuciem wielu osób (grupy). W sferze ocen mądrość kolektywna posiada więc większą wartość niż mądrość jednostki funkcjonującej w grupie. Co więcej, pragmatyk będzie „budował” oceny moralne, kierując się tym, co będzie lepsze dla większej liczby osób. Szukając odpowiedzi na to, co można zrobić w danym kontekście, w danych okolicznościach dla określonej grupy osób, pragmatyk będzie brał pod uwagę ten wariant, który będzie oznaczał osiągnięcie dobrego wyniku przy minimalnych konsekwencjach negatywnych. Jeden z przedstawicieli pragmatyzmu Jeremy Bentham zaproponował nawet konkretną metodę, za pomocą której można przeprowadzać podobne wyliczenia. Filozof zalecał mierzyć przyjemność niwelującą ból (*over pain*). Jeżeli się okaże, że wszystkie alternatywy prowadzą do skutków negatywnych, Bentham rekomendował wybrać wśród nich taką, która będzie miała najmniejszą liczbę podobnych skutków³⁰. Koncepcję tę rozwija m.in. teoria gier: zasada minimaksu zakłada osiągnięcie maksymalnej korzyści przy minimalnej przegranej.

Egzystencjalizm powstał w drugiej połowie XX wieku w powojennej Europie. U jego podstaw leży przekonanie, że każdy człowiek jest stworzeniem

³⁰ R.N. Barger, op. cit., s. 50.

unikatowym. Ta niepowtarzalność, indywidualność nie pozwala na bezpośrednie zastosowanie wobec jednostki jakichkolwiek abstrakcyjnych kryteriów ludzkości. Idei, na których opiera się teoria etyczna egzystencjalizmu, można znaleźć w pracach S.A. Kierkegaarda (1813-1855) i G.W.F. Hegla (1770-1831)³¹. Najbardziej znanym egzystencjalistą jest J.P. Sartre (1905-1980). Podstawą etyki Sartre'a jest konieczność aktualizowania osobistej wolności. Wolność z punktu widzenia filozofa stanowi fundament wartości moralnych. Według Sartre'a, główną cnotą moralną człowieka jest jego „autentyczność” będąca swego rodzaju uczciwością, a jednocześnie odwagą. Człowiek autentyczny ośmiela się stawić czoło problemom, którym ktoś nieautentyczny (czyli zły moralnie) boi się przeciwstawić. Sartre'owska „autentyczność” nie jest jedynie bierną postawą człowieka. Autentyczność wymaga działania, podejmowania wolnych decyzji. Najgorszą wadą, którą może mieć jednostka w opinii Sartre'a, jest „zła wiara”, tj. zaprzeczenie własnej wolności, zaniechanie bycia człowiekiem³².

Indywidualny wybór oraz odpowiedzialność stanowią główny przedmiot zainteresowań egzystencjalistów³³. Każdy musi tworzyć swoje własne wartości. To jest nieuniknione. Brak określonych poglądów w tej kwestii oznacza decyzję o niepodejmowaniu żadnej decyzji. Tak czy inaczej, jednostka musi wyrazić swoje preferencje odnośnie do rzeczy. Jak tylko człowiek dokona wyboru lub określi wartość (przedmiotu, rzeczy, zachowania) pojawia się odpowiedzialność za ten wybór. Człowiek nie może zmuszać innych do akceptacji lub krytyki dokonanych wyborów. Jeśli wybór był wolny, należy ponosić osobistą odpowiedzialność za niego. Dziedzictwo, otoczenie, społeczeństwo mogą oczywiście wpłynąć na nasz wybór, lecz egzystencjalista wierzy w istnienie strefy wolności w każdym przypadku, wolności, której nie można związać lub określić, ująć w jakiegokolwiek ramy. Złem z punktu widzenia egzystencjalisty jest okłamywanie samego siebie. Egzystencjalista nie zawsze jest konformistą. Jeśli zgadza się z wartościami akceptowanymi przez grupę, to dlatego tylko, że sam swobodnie dokonał tego wyboru, a nie dlatego, że uległ presji grupy.

Podsumowując, idealista, realista, pragmatyk oraz egzystencjalista raczej zgodzą się w ocenie moralności konkretnego czynu, ale zrobią to z różnych powodów. Idealista będzie uważał, że te zachowanie jest zgodne z pewnym nadprzyrodzonym, uniwersalnym ideałem. Realista powie, że podobne działania

³¹ J.K. Roth, op. cit., s. 296.

³² V.J. Bourke, op. cit., s. 307.

³³ R.N. Barger, op. cit., s. 53.

są zgodne z prawami natury. Pragmatyk wskaże na to, że wybór, którego dokonała jednostka, był społecznie pożyteczny, a więc należy uznać ten wybór za etyczny. Egzystencjalista zgodzi się z pozostałymi, ponieważ w jego opinii liczy się indywidualny charakter dokonanego przez podmiot wyboru. Można to pokazać na konkretnym przykładzie. Popelniono zabójstwo. Dla idealisty to będzie akt nieprawidłowy, zły, ponieważ każde życie jest świętością. Realista może powiedzieć, że zabójstwo jest złem, ponieważ ludzie powinni umierać z przyczyn naturalnych. Pragmatyk powie, że zabójstwo jest złem, bo wyrządza szkodę społeczeństwu (pozbawia go jednego z członków). Egzystencjalista powie, że zabójstwo jest złem, ponieważ wierzy w to, że jest złem (prawdopodobnie z tego powodu, że ma szacunek do niezależności innych osób)³⁴. Dla egzystencjalisty to właśnie wybór osobisty oraz przyjęcie odpowiedzialności za niego są najważniejsze. Egzystencjalizm nie należy jednak traktować jako filozofii egoizmu. W etyce egzystencjalistów nie liczą się interesy jednostki, a jej poczucie sumienia, samoocena. Filozofia egzystencjalizmu nie należy do prostych. W związku z tym nie jest łatwe podążanie tą drogą, na którą wskazują przedstawiciele tego kierunku filozofii. Idealista ma „ułatwione” zadanie: człowiek ma podążać za odwiecznym ideałem lub rozkazami bóstwa. Realista kieruje się w stronę natury, przyrody. Pragmatyk podporządkowuje się grupie. Dla egzystencjalisty to on sam osobiście jest podstawą decyzji o charakterze etycznym.

Warto zwrócić uwagę na niektóre wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród biegłych. Największe rozbieżności w odpowiedziach wywołało pytanie: „Czym dla państwa jest etyka?”. Charakter absolutystyczny miała odpowiedź „są to uniwersalne i niezmiennie normy zachowania” (ten wariant zaznaczyło 75 proc. respondentów polskich oraz 44 proc. respondentów rosyjskich). Odpowiedzi relatywistycznej („są to standardy ogólne, których warto przestrzegać”) udzieliła znacznie mniejsza liczba badanych (25 proc. ekspertów polskich oraz 56 proc. ekspertów rosyjskich). Głębsza analiza uzyskanych wyników wykazała brak korelacji pomiędzy tym, w jaki sposób biegli odpowiedzieli na to pytanie, a tym, jak odpowiadali na pytania pozostałe. To może świadczyć o tym, że ogólne kategorie etyczne w pracy biegłego ustępują miejsca węższym normom etyki zawodowej. Ten fakt, że wśród biegłych w Polsce większość

³⁴ Ibidem, s. 65.

wybrała odpowiedź absolutystyczną, najprawdopodobniej wiąże się z ogólnie większym znaczeniem religijności i moralności w społeczeństwie polskim.

W ramach etyki normatywnej wyróżnia się cztery podstawowe koncepcji etyczne: etykę deontologiczną, konsekwencjonalizm, etykę cnoty oraz pragmatyzm.

Etyka deontologiczna (od greckiego *deon*, czyli obowiązek) definiuje moralność jako przestrzeganie określonych reguł. Znaczenie mają nie skutki naszych czynów, a same czyny. Niezależnie od konsekwencji nasze zachowanie musi być zgodne z maksymami moralnymi. W ramach deontologii istnieje kilka mniejszych nurtów. Wszystkie jednak opierają się o wspólną przesłankę: poprawność zachowania ma priorytet przed osiąganym dobrem, zbawienne rezultaty nie mogą decydować o obowiązku moralnym jednostki. Deontologia podkreśla potrzebę zachowania wierności zasadom moralnym, mówi o ich niezależności od okoliczności, będącej podstawą życia moralnego³⁵. Przykładem podobnego systemu etycznego jest etyka kantowska.

Konsekwencjonalizm w przeciwieństwie do deontologii przyjmuje, że o poprawności naszych działań (z punktu widzenia etyki) decyduje ich zbawienna rola, tj. moralność zachowania jest oceniana pod względem konsekwencji naszych działań. Współczesna etyka teleologiczna określa poprawność naszego postępowania w kontekście wywoływanych skutków, dobrych czy złych w swojej istocie³⁶. W związku z tym, działanie, które przynosi najwięcej dobra, będzie słusznym z punktu widzenia etyki. Różne modyfikacje koncepcji konsekwencjonalizmu można spotkać w etyce utilitaryzmu, egoizmu, hedonizmu, intelektualizmu. Praktyczne zastosowanie filozofii konsekwencjonalizmu można zilustrować na pewnym przykładzie. Ogólnie każda zdrada jest złem. Szczególnie, jeśli chodzi o zdradę przyjaciół. Z uwagi na to, że to jest zło, należy zastanowić się nad tym, jak zapobiec podobnym działaniom. Wyobraźmy sobie sytuację, w której nasz przyjaciel zamierza zdradzić innych naszych przyjaciół. Jeśli zdradzimy to, co wiemy naszym przyjaciołom, to w świetle etyki konsekwencjonalizmu popełnimy tym samym (aczkolwiek brzmi to paradoksalnie) dobry uczynek i zdobywamy aprobatę części naszych przyjaciół.

Etyka cnoty (ang. *virtue ethics*) za wskaźnik zachowania etycznego uważa stan moralny jednostki, w mniejszym stopniu zwraca uwagę na przestrzeganie

³⁵ J.C. Upshaw Downs, op. cit., s. 14; por. J.K. Roth, op. cit., s. 368.

³⁶ J.C. Upshaw Downs, op. cit., s. 3.

zewewnętrznych kodeksów zachowania etycznego³⁷. Moralność jednostki w etyce cnoty jest pochodną jej charakteru wewnętrznego, który uwidacznia się w podejmowanych przez danego człowieka decyzjach. W związku z tym, sam wybór określonego zachowania ma o wiele mniejsze znaczenie niż jego uzasadnienie. Przedstawiciele tej teorii sądzą, że etyka cnoty

oferuje bardziej jednolitą i wszechstronną koncepcję życia moralnego, która nie ogranicza się indywidualnymi życzeniami, określonym celem, kategoriami „przyjemny” lub „nieprzyjemny”, [koncepcja ta] sięga poza granice tego, jakim człowiekiem jest podmiot [decydujący] oraz tego, kim on chce być³⁸.

Etyka pragmatyzmu opiera się na założeniu, że moralność znajduje się w stanie ciągłej ewolucji podobnej do tej, przez którą przechodzi nauka współczesna. Podobnie jak w nauce, progres myśli, który obserwujemy w przypadku każdego kolejnego pokolenia, otwiera nowe kierunki rozumowania, zmienia nasze pojęcie o tym, co poprawne, słuszne.

Z uniesień naturalnych powstają życzenia, które zmuszają do działań. Działania zaś formują przyzwyczajenia. Osobowość, charakter podmiotu składa się z przyzwyczajzeń. One decydują o dalszych działaniach, które mogą stać się przyczyną dewaluacji przeszłych życzeń, ich transformacji lub rozrastania się w stosunku do obiektu (pożądania). Ich znaczenie może się pogłębić razem ze wzrostem doświadczenia życiowego³⁹.

W teorii pragmatyzmu charakter człowieka stanowi aktywny proces, na który można wpłynąć, którym można w określony sposób manipulować. W opinii przedstawicieli pragmatyzmu etycznego należy przeprowadzać reformy społeczne w celu nadania większego znaczenia społecznego jednostce. Etyka pragmatyzmu interesuje się technikami, za pomocą których możemy osiągać określony cel. Pragmatyzm opiera się na eksperymencie, a jego głównym źródłem natchnienia jest widoczny sukces metody naukowej.

Wpływ różnych koncepcji etycznych można zaobserwować w sposobach formułowania poszczególnych maksym etycznych, przy ich interpretacji i stosowaniu. Na przykład wymóg wszechstronności i obiektywizmu badań

³⁷ R.G. Frey, C.H. Wellman, op. cit., s. 34.

³⁸ R. Audi, op. cit., s. 960.

³⁹ J.K. Roth, op. cit., s. 1178.

przeprowadzanych przez biegłego jest ograniczony przez zakres jego wiedzy i umiejętności. Z punktu widzenia pragmatyka powierzenie biegłemu badań wykraczających poza posiadane przez niego wiadomości specjalne będzie nie tylko niecelowe, ale też szkodliwe z punktu widzenia dobra wymiaru sprawiedliwości. Od eksperta oczekuje się, że będzie opiniował w ramach swojej wiedzy, której granice wyraźnie zaznaczy w opinii. Biegły ponosi odpowiedzialność nie tylko za wydaną opinię i jej treść. Biegły musi zadbać także o to, aby odbiorca opinii, jej adresat był dobrze poinformowany o wszelkich istotnych niuansach przeprowadzonej ekspertyzy, a sama opinia została w sposób adekwatny przez niego odebrana. W tym wymogu znalazła swoje odbicie filozofia pragmatyzmu, który stawia ponad wszystko osiągnięcie przez podmiot celu końcowego (w przypadku ekspertyzy tym celem jest właściwe przedstawienie przez biegłego ustalonych faktów na potrzeby postępowania dowodowego).

W pewnych sytuacjach ocena etyczności podjętych przez biegłego działań może się zmieniać w zależności od wywołanych przez te działania skutków. Przykładowo biegły, który wbrew stanowisku zlecniodawcy poinformuje organ procesowy o faktach ujawnionych podczas ekspertyzy, nie zawsze popełnia naruszenie etyczne, jeśli chodzi o dobro wymiaru sprawiedliwości, bezpieczeństwo społeczne, ważny interes państwa (konsekwencjonalizm).

Z punktu widzenia etyki egzystencjalizmu kluczowe znaczenie ma indywidualny wybór jednostki i gotowość ponoszenia konsekwencji własnego postępowania. Centralne miejsce w etyce egzystencjalizmu zajmuje odpowiedzialność osobista podmiotu. Biegły posiada niezależność i swobodę wyboru metodyki badań, oceny uzyskanych wyników oraz formułowania wniosków końcowych. W związku z tym ocena etyczności jego działań zakłada, że będąbrane pod uwagę wszelkie istotne okoliczności towarzyszące ekspertyzie. Wyjaśnienie uwarunkowań faktycznych pracy biegłego jest niezbędne w procesie rozpatrywania konfliktów etycznych przez stowarzyszenia zawodowe ekspertów.

W zakresie etyki zawodowej biegłego przejawia się również pewien formalizm. Postępowanie eksperta w ramach procedury dyscyplinarnej jest oceniane na podstawie pisanych norm etycznych (etyka deontologiczna). Zasady etyczne zawarte w kodeksach deontologicznych określają granice dopuszczalnego, etycznego zachowania, będąc dla biegłych swego rodzaju zabezpieczeniem w sytuacjach konfliktowych. Biegły powinien zachować w tajemnicy informacje dotyczące życia osobistego uczestników postępowania,

o których dowiedział się w związku z przeprowadzaną ekspertyzą (etyka idealizmu). Biegły stosujący w ramach ekspertyzy metody niszczące (przedmiot badań) powinien podjąć wszelkie niezbędne i możliwe w tej sytuacji kroki, aby powstała maksymalnie pełna dokumentacja ukazująca przebieg tego badania i jego wyniki (etyka realizmu). Warto zwrócić uwagę, że w wielu opisanych przypadkach można oceniać działania biegłego z perspektywy nie jednej, a kilku koncepcji etycznych.

1.3. Pojęcie i istota etyki zawodowej

Etyka zawodowa w literaturze jest rozumiana jako zespół ocen i norm moralnych przyjętych przez osoby wykonujące określony zawód bądź zbiór norm postulowanych do przyjęcia przez przedstawicieli danego zawodu⁴⁰. Etyka zawodowa jest również nauką, dziedziną wiedzy o uprawnieniach moralnych człowieka potrzebnych do wykonywanej pracy⁴¹. W piśmiennictwie podkreśla się, że w potocznym rozumieniu etyka zawodowa to wszelkie zasady, jakimi powinni kierować się przedstawiciele danego zawodu, niezależnie czy zostały one spisane, czy też mają charakter niepisany⁴². Największe znaczenie z punktu widzenia organizacji mają te pierwsze. Zdaniem R. Łyczywka, „kształtowanie etyki zawodowej jest nieodzowną konsekwencją istnienia i działania przez dłuższy czas grupy zawodowej”⁴³, a więc sam fakt istnienia własnego kodeksu etycznego świadczy o pewnej dojrzałości danego stowarzyszenia zawodowców. Dojrzałość oznacza, że członkowie danej organizacji mają pełną świadomość specyfiki pełnionej przez nich funkcji, zdają sobie sprawę ze specyficznych problemów związanych z danym zawodem oraz widzą potrzebę utworzenia odrębnego zbioru norm etycznych. Istnienie kodeksów etyki zawodowej oznacza również, że przedstawicielom środowiska zawodowego szczególnie zależy na dobrej opinii społecznej. Renoma, zaufanie społeczne⁴⁴ staje się tak samo ważne, jak skuteczne wykonywanie

⁴⁰ R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 1996, s. 201-202.

⁴¹ W. Drzeżdżon, *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 2013, t. X, s. 21.

⁴² P. Łabieniec, *Etyka – etyka zawodowa – prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2, s. 24.

⁴³ R. Łyczywek, *Wstępne uwagi i tezy do badań nad socjologią zawodów prawniczych*, [w:] A. Sarapata (red.), *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, s. 559.

⁴⁴ R. Tokarczyk, *Etyka prawnicza*, Warszawa 2011, s. 5-8.

ciążących na nich obowiązków zawodowych i stanowią nieodzowny element skutecznej pracy.

Etyka zawodowa pełni ważną funkcję ochronną. M. Michalik do jej zadań zalicza „zabezpieczenie pracowników przed szczególnie zagrażającymi im niebezpieczeństwami moralnymi i pokusami, a także ewentualnymi nadużyciami wiążącymi się ze specyfiką uprawianego zawodu, dbałość o prestiż grupy zawodowej w opinii społeczeństwa gwarantującą skuteczność działań podejmowanych przez przedstawicieli grupy zawodowej oraz egzekwowanie wymogów moralności zawodowej”⁴⁵. Jednak istnienie kodeksu nie oznacza, że członkowie organizacji, stowarzyszenia zawodowego nie muszą podejmować decyzji etycznych z uwagi na to, że te decyzje zostały podjęte wcześniej przez twórców kodeksu etycznego. Zdarza się, i to dość często, że normy kodeksowe kolidują ze sobą. Przykładowo, kiedy zrealizowanie wymagań jednej osoby jest postępowaniem wbrew drugiej⁴⁶ (szerzej na ten temat w części pracy poświęconej analizie poszczególnych kodeksów etyki biegłych).

M. Bugdol pisze, że o ważności kodeksów świadczy chociażby to, że nawet wśród grup organizacyjnych o wątpliwej moralności istniała potrzeba stworzenia pewnych zasad, norm postępowania obejmujących różnego rodzaju zakazy i nakazy⁴⁷. Autor mówi o piratach, których uważa się za pionierów tworzenia kodeksów, ale własne normy etyczne mieli też kaci w średniowieczu⁴⁸. Karą za naruszenie zasad etycznych było m.in. pozbawienie możliwości wykonywania zawodu. W niektórych przypadkach naruszenie pisanych norm etycznych mogło oznaczać praktycznie pewną śmierć dla naruszydela. Na przykład *dueliści* pochodzący z wyższych warstw społecznych w VII-XIX wieku przestrzegali kodeksów honorowych regulujących zasady pojedynkowania się. Istotne naruszenie zawartych w nich przepisów w trakcie pojedynku mogło doprowadzić do jego powtórzenia, ale na warunkach skrajnie niekorzystnych dla naruszydela⁴⁹.

⁴⁵ M. Michalik, *Od etyki zawodowej do etyki biznesu*, Warszawa 2003, s. 10.

⁴⁶ Por. G. Majka, *Etyka zawodowa i jej społeczna rola*, „Nowy kurier. Polish-Canadian Independent Courier” 2009, nr 18 (984), s. 20.

⁴⁷ M. Bugdol, *Gry i zachowania nieetyczne w organizacji*, Warszawa 2007, s. 163.

⁴⁸ J.F. Harrington, *Opowieść kata. Z pamiętnika mistrza Frantza Schmidta z Norymbergi*, Poznań 2015, s. 23.

⁴⁹ Por. J. Kasprzak, *Tajemnica śmierci Aleksandra Puszkina – próba analizy kryminalistycznej*, [w:] E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Warszawa 2013, s. 139; por. В.Р. Новоселов, *Дуэльный кодекс: теория и практика дуэли во Франции XVI века*, Москва 2001, s. 216-233.

Normy etyki zawodowej mogą mieć charakter pisany (normy utrwalone na piśmie) lub niepisany. Do pisanych zaliczamy różnego rodzaju kodeksy etyczne: „pisemne zestawienia wartości i norm etycznych, którymi kieruje się firma w swoich działaniach”⁵⁰, „wyznanie wiary” członków organizacji. Kodeksy etyczne w literaturze dzielone są na dwa rodzaje. Ogólne są adresowane do przedstawicieli grupy zawodowej (kodeks etyki lekarskiej, kodeks etyki służby cywilnej). Natomiast szczegółowe normują działalność grupy organizacyjnej, wyspecjalizowanej w danej dziedzinie (kodeks etyki weterynarza, kodeks etyki pracowniczej urzędu skarbowego, urzędu miasta)⁵¹. Do tych ostatnich należą również kodeksy, zbiory zasad etycznych stowarzyszeń biegłych-kryminalistów, biegłych reprezentujących poszczególne dziedziny kryminalistyki (nauk sądowych).

Struktura kodeksów etycznych z reguły składa się z kilku elementów: preambuły; części, zawierającej ogólne zasady etyczne; części zawierającej zasady szczegółowe; części poświęconej sposobom rozstrzygnięcia sytuacji konfliktowych oraz rodzajom sankcji za niestosowanie się do zawartych w kodeksie norm etycznych⁵². Oczywiście nie zawsze w kodeksie etycznym znajdziemy wszystkie wymienione wyżej elementy. Pod względem objętości kodeksy znacząco różnią się między sobą. Na przykład zbiory zasad etycznych stowarzyszeń kryminalistycznych, czasem mają postać jednostronicowych dokumentów, zawierających tylko najważniejsze normy etyczne akceptowane przez dane stowarzyszenie. Natomiast procedurę dyscyplinarną może reglamentować statut organizacji. Jeśli chodzi o tę procedurę, tutaj również nie istnieje niestety jakikolwiek jednolity standard. Postępowanie dyscyplinarne może być jednoinstancyjne lub wieloinstancyjne, stowarzyszenie może publikować dane o wynikach takich postępowań lub przeznaczać je wyłącznie do użytku wewnętrznego. Oskarżony o naruszenie etyczne może mieć różne uprawnienia w ramach toczącego się postępowania. Te różnice wynikają z pewnych tradycji, wewnętrznej kultury organizacji, znajdują swoje uzasadnienie w stawianych przed nią celach. Fakt, że kodeksy etyczne istotnie różnią się między sobą nie tylko strukturą, a też treścią, nie zmniejsza ich znaczenia dla praktyki.

⁵⁰ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Warszawa 1998, s. 142.

⁵¹ M. Janowski, *Znaczenie kodeksów etycznych w procesie gospodarowania*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 129, s. 241.

⁵² Por. M. Janowski, *Znaczenie kodeksów etycznych w procesie gospodarowania*, s. 241-242; M. Mił, *Struktura i zastosowanie kodeksów etycznych firm*, Bielsko-Biała 2009, s. 23; W. Gasparski, *Programy etyczne firm i ich projektowanie*, Warszawa 2001, s. 34.

Określając specyfikę etyki zawodowej, warto zwrócić uwagę na aspekty organizacyjne etyki zawodowej. Każdy kodeks etyczny jest dziełem pewnej organizacji (stowarzyszenia zawodowego). Organizacja stanowi „społeczne porozumienie zawarte przez konkretną grupę społeczną po to, by w toku wspólnego, skoordynowanego i kontrolowanego działania osiągnąć określony cel”⁵³. Dla stowarzyszeń biegłych głównym celem zawsze jest zapewnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa, najczęściej w sposób pośredni. Zgodnie z paragrafem 6 Statutu Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego (w skrócie – PTK), „celem głównym Towarzystwa jest rozwijanie zainteresowań, organizowanie działalności naukowej, naukowo-technicznej, oświatowej, informacyjnej, upowszechniającej, wspomagającej, ochronnej, pomocowej oraz innej w sferach przyjętych w statucie zadań pożytku publicznego, podejmowanych na rzecz ogółu społeczności kryminalistycznej, grup wyodrębnianych ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową lub materialną w stosunku do społeczeństwa, jak również na rzecz członków Towarzystwa”⁵⁴. Dla Amerykańskiej Akademii Nauk Sądowych (American Academy of Forensic Science, w skrócie – AAFS), celem jest promowanie profesjonalizmu, integracji oraz kompetencji w działaniach jej członków, promowanie nowych badań, doskonalenie praktyki, podniesienie standardów w zakresie nauk sądowych, rozwój kontaktów interdyscyplinarnych (section 3 AAFS Bylaws)⁵⁵. Celem działania Kalifornijskiego Stowarzyszenia Kryminalistyków (California Association of Criminalists, w skrócie – CAC) jest zapewnienie wymiany informacji w dziedzinie kryminalistyki, wzmocnienie współpracy pomiędzy biegłymi, wspieranie nowych projektów badawczych, promowanie kompetencji wśród kryminalistyków, wymiana doświadczeń w zakresie ekspertyz sądowych⁵⁶.

Każde stowarzyszenie zawodowe, organizacja posiada własną kulturę wewnętrzną nazywaną czasem kulturą korporacyjną. Kultura organizacji jest to „zestaw, podzielanych i przyswajanych przez jej członków, wartości i norm postępowania”⁵⁷. Te wartości pokazują, co jest ważne dla członków stowa-

⁵³ A. Letkiewicz, *Realizacja celów strategicznych organizacji*, [w:] A. Letkiewicz (red.), *Etyka w zarządzaniu Policją*, Szczytno, 2011, s. 38-39.

⁵⁴ Statut Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/statut.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁵⁵ AAFS Bylaws, <http://www.aafs.org/wp-content/uploads/Bylaws.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁵⁶ The Bylaws of the California Association of Criminalistics, <http://www.cacnews.org/membership/California-Association-of-Criminalists-ByLaws-09-23-2015.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁵⁷ A. Letkiewicz, op. cit., s. 38.

rzyszenia i co jest dobre dla godności wykonywanego zawodu. To mogą być powszechnie akceptowane cnoty zawodowe, jak fachowość, konkurencyjność, jakość, wydajność, innowacyjność, przestrzeganie tajemnicy zawodowej⁵⁸. Realizacja tych wartości jest dobrem samym w sobie. Jednak w praktyce przestrzeganie ich zależy od skuteczności wewnętrznej procedury dyscyplinarnej. Etyka zawodowa w każdej organizacji jest przede wszystkim narzędziem wykorzystywanym przez kierownictwo organizacji (stowarzyszenia zawodowego), które dba o ogólne dobro reprezentowanego zawodu. Zwykłym członkom normy etyki zawodowej zapewniają pewien komfort psychiczny: zasady postępowania zawarte w kodeksach etyki wskazują punkty odniesienia przy podjęciu decyzji, pozwalają unikać niepotrzebnych konfliktów, gwarantują pomoc ze strony organów stowarzyszenia w skomplikowanych sytuacjach etycznych. Przestrzeganie norm etyki zawodowej przynosi dość dużo korzyści. Obecnie etyczne postępowanie to nie tylko wymóg moralny, ale również rynkowy, rzutuający na wizerunek organizacji, co ma z kolei bezpośredni wpływ na sukces finansowy jej członków. Dla zleceniodawców sam fakt istnienia wewnętrznego kodeksu etyki oraz skutecznych mechanizmów dyscyplinarnych oznacza przewidywalność, stabilność oraz jasność zasad, którymi kierują się członkowie danego stowarzyszenia, organizacji. Z punktu widzenia rynku kodeksy etyki zawodowej są w pewnym stopniu reklamą, znakiem towarowym i rozpoznawczym.

W związku z powyższym, wcale nie dziwi fakt, że zainteresowanie etyką zawodową stale rośnie. Obserwujemy intensyfikację prac nad kodeksami etycznymi. W Polsce istnieje obecnie kilkanaście takich dokumentów. Można tu wymienić Kodeks zawodowy etyki w rachunkowości⁵⁹, Kodeks etyki zawodowej pośredników w obrocie nieruchomościami i zarządców nieruchomości⁶⁰, Kodeks etyki zawodowej architektów⁶¹, Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki

⁵⁸ Por. A. Wojtowicz, *Istota i modele kultury organizacyjnej — przegląd koncepcji*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie”, 2004, nr 5, s. 163-164; E.M. Jagiełło, *Wartości w firmie jako źródło przewagi konkurencyjnej w niestabilnych czasach*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula” 2015, 2(44), s. 16-19; G. Voss, *Etyka biegłego rewidenta*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2008, nr 4, s. 296-305.

⁵⁹ Kodeks zawodowy etyki w rachunkowości, <http://antykorupcja.gov.pl/download/4/13150/Kodekszawodowejetykiwrachunkowosci.pdf> <http://www.skwp.pl/Kodeks,Zawodowej,Etyki,w,Rachunkowosci,3356.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶⁰ Kodeks etyki zawodowej pośredników w obrocie nieruchomościami i zarządców nieruchomości, <http://www.kign.pl/files/content/wnioskipisma/Kodeks%20etyki%20zawodowej%20zarzadcow%20i%20posrednikow.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶¹ Kodeks etyki zawodowej architektów, http://www.izbaarchitektow.pl/pliki/zasady_etyki.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

i położnej Rzeczypospolitej Polskiej⁶², Kodeks etyczny nauczyciela⁶³, kodeksy etyki przedstawicieli zawodów prawniczych (adwokata, radcy prawnego, sędziego, prokuratura, notariusza) i inne.

Do najstarszych oraz najbardziej rozbudowanych należy Kodeks etyki lekarskiej. Podstawowe zasady etyczne w tej dziedzinie zostały spisane przez Hipokratesa jeszcze w V wieku p.n.e. Absolwenci akademii medycznych składają przyrzeczenie lekarskie, które można znaleźć w tekście Kodeksu⁶⁴.

Niezależnie od istniejących różnic, wynikających ze specyfiki poszczególnych środowisk zawodowych, można w nich wskazać uniwersalne cnoty moralne. Sumiennosc, dbalosc o godnosc zawodu, zyczliwosc wobec innych, bezstronnosc (w interesie najlepszego wykonywania powierzonych funkcji) sa to ideały, których muszą skrupulatnie przestrzegać przedstawiciele każdego zawodu, a szczególnie zawodów zaufania społecznego⁶⁵. W związku z tym, te wartości można znaleźć w treści większości współczesnych kodeksów zawodowych. Kodeksy etyki biegłych nie stanowią tu wyjątku. Na przykład w Zbiorze zasad etycznych PTK w art. 3 znajdziemy przepis mówiący o tym, że „członek PTK postępuje uczciwie, honorowo, mając na uwadze godność każdego człowieka”. „Członek PTK nie powinien brać udziału w przedsięwzięciach uwłaczających jego godności lub mogących podważyć zaufanie do niego i stowarzyszenia” (art. 6). „Członek PTK nie pomawia innych, nie kieruje fałszywych oskarżeń, nie rozpowszechnia nieprawdziwych informacji” (art. 9). „Członka PTK obowiązuje kultura osobista, dyskrecja i zyczliwy stosunek do innych” (art. 10).

Etyka zawodowa jest ściśle związana z etyką powszechną, którą można również z pewnymi zastrzeżeniami nazywać etyką ogólną lub etyką ogólnoludzką. Jednak stosunki pomiędzy etyką zawodową a etyką ogólną mają charakter bardzo złożony.

⁶² Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.nipip.pl/index.php/samorzad/informacje-o-samorzadzie/2135-kodeks-etyki-zawodowej-pielęgniarki-i-polożnej-rzeczypospolitej-polskiej> <http://www.nipip.pl/index.php/samorzad/informacje-o-samorzadzie/2135-kodeks-etyki-zawodowej-pielęgniarki-i-polożnej-rzeczypospolitej-polskiej> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶³ Kodeks etyczny nauczyciela, ftp://ftp.wsap.edu.pl/Biblioteka/_@ntykorupcyjna/KODEKS%20ETYCZNY%20NAUCZYCIELA.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶⁴ Kodeks Etyki Lekarskiej, http://www.nil.org.pl/_data/assets/pdf_file/0003/4764/Kodeks-Etyki-Lekarskiej.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶⁵ Por. W. Nowak, *Zakres odpowiedzialności pracowniczej i etycznej lekarza*, „Studia Ekonomiczne”, 2014, nr 200, s. 125.

Po pierwsze, zasady etyki zawodowej nie wynikają (w każdym razie nie w pełni) wprost z reguł etyki ogólnej (ogólnoludzkiej). Co więcej, zasady etyczne, którymi kierują się przedstawiciele poszczególnych zawodów, mogą być odbierane jako sprzeczne z normami etyki ogólnej. Na przykład, etycznym dla adwokata będzie działanie wyłącznie na korzyść jego klienta. Adwokat-obrońca nie ma obowiązku współpracy z organem ścigania karnego, aczkolwiek jednocześnie nie powinien świadomie przeszkadzać w ustaleniu prawdy o zdarzeniu. W rzeczywistości obrońcę interesować musi tylko jedna prawda – ta, która dotyczy okoliczności łagodzących lub uniewinniających jego klienta. Ta maksyma etyczna powoduje, że niektóre z podejmowanych przez obrońcę działań mogą być błędnie odbierane przez innych jako jednostronne, a nawet w pewnych przypadkach jako szkodliwe dla wymiaru sprawiedliwości (budowanie wersji obrończych, ekspozowanie „słabych punktów” oskarżenia, podważanie wiarygodności pokrzywdzonych lub świadków oskarżenia itd.). Ocena ogólnoetyczna postępowania obrońcy będzie różniła się od oceny etycznej dokonywanej w oparciu o standardy zawodowe. To, gdzie leży granica dopuszczalnego, etycznego postępowania obrońcy, dobrze ilustrują słowa dziewiętnastowiecznego radcy prawnego H. Broughama, który pisał: „adwokat, pełniąc swoje obowiązki, martwi się o tylko jedną osobę na świecie, a tą osobą jest jego klient. Ocalić klienta za wszelką cenę, przy użyciu wszelkich środków, choćby groziło to niebezpieczeństwem i kosztami po stronie osób trzecich, a także adwokata, jest jego podstawowym i jedynym zadaniem; a wykonując je, nie może brać pod uwagę zagrożeń, niedogodności czy zniszczeń, na jakie naraża on inne osoby. Oddzielając obowiązki patrioty od obowiązków adwokata, musi on działać, nie oglądając się na konsekwencje, choć nieszczerliwym jego przeznaczeniem stać się może sianie niepokoju i zamieszania w Ojczyźnie”⁶⁶. Tych słów nie należy interpretować literalnie. Odniesienie do Ojczyzny służy za metaforę, która tylko podkreśla specyficzny status etyczny obrońcy w procesie karnym. W odniesieniu do biegłego sprzeczność między etyką zawodową a etyką ogólnoludzką może przejawiać się wówczas, gdy opinia eksperta podważa znaczenie dowodów zebranych w sprawie przeciwko konkretnej osobie. Na przykład w sprawie rosyjskiego zabójcy seryjnego A. Cikota byli biegli ustalili grupę wydzielin domniemanego sprawcy zabójstwa

⁶⁶ D. Luban, *Professional Ethics*, [w:] R.G. Frey, C.H. Wellman (red.), *A Companion to Applied Ethics*, Oxford 2003, s. 583.

nieletniej Leny Z. Ta grupa nie pasowała do grupy krwi zidentyfikowanego na podstawie zeznań świadków Cikatili. Podejrzany nie miał alibi, a z uwagi na miejsce, czas i niektóre okoliczności zabójstwa idealnie pasował do wersji śledztwa. Zdaniem badaczy, sprzeczną opinię biegłych można wytłumaczyć kontaminacją materiału dowodowego. Cikatilę wypuszczono z aresztu, a za zabójstwo Leny Z. na karę śmierci skazano niewinną osobę, podczas gdy rzeczywisty sprawca „polował” na kolejne ofiary w ciągu kolejnych dwunastu lat⁶⁷. Czy biegli, którzy nie ustąpili pod naciskami, a wydali obiektywną opinię, postąpili słusznie? Z punktu widzenia norm etyki zawodowej, niewątpliwie tak. Niestety nie zawsze biegły potrafi w pełni uniezależnić się od zleceniodawcy. Próbuje świadomie lub podświadomie pomóc organowi procesowemu, który zaniedbał swoje obowiązki, biegły wkracza na grząski grunt. Paradoks polega na tym, że w podobnej sytuacji ekspert wbrew pozorom nie pomaga, a przeszkadza wymiarowi sprawiedliwości, któremu zależy nie tylko na ukaraniu sprawcy, ale też na tym, żeby wina sprawcy została ponad wszelką wątpliwość udowodniona.

Po drugie, z uwagi na niepisany charakter etyki ogólnej, brak powszechnie akceptowanej uniwersalnej koncepcji etycznej, subiektywny charakter ocen etycznych trudno jest w każdym przypadku jednoznacznie wskazać normę, która została „zagrożona” przez konkretną, „kontrowersyjną” regułę etyki zawodowej. W etyce zawodowej nie powinno się mówić o sprzeczności z normami etyki ogólnej⁶⁸. Większość pisanych zasad etycznych wymaga konkretyzacji, interpretacji na potrzeby określonej sytuacji faktycznej. Trudno sobie wyobrazić taki kodeks etyki zawodowej, który charakteryzowałby się kompletnością. Podstawę interpretacji kodeksowych zasad etycznych stanowią normy etyki niepisanej, ogólnej. D. Luban twierdzi, że „regułami moralności powszechnej kieruje się większość ludzi, niezależnie od posiadanego wykształcenia”⁶⁹ (aczkolwiek dalej autor dochodzi do wniosku, że „problem uzasadnienia i miejsca specyficznej moralności wykonywanego zawodu pozostaje nadal wyzwaniem dla spójności posiadanych przez nas poglądów moralnych”⁷⁰).

⁶⁷ D. Solodov, I. Solodov, *Błędy kryminalistyczne w sprawach o seryjne zabójstwa w Rosji*, [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz i inni*, Toruń 2015, s. 266-267.

⁶⁸ P. Łabieniec, *Etyka – etyka zawodowa – prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator”, 2002, 2 (10), s. 25.

⁶⁹ D. Luban, op. cit., s. 584.

⁷⁰ Ibidem, s. 596.

Odnosząc się do istoty i znaczenia etyki zawodowej, warto zwrócić także uwagę na to, że etyka zawodowa wyrasta ze społecznych korzeni pracy⁷¹. Istotną cechą większości współczesnych zawodów jest naturalna potrzeba pozytywnego współdziałania, integracji międzyludzkiej, dyscyplinarnej⁷². Biegli również nie są tu wyjątkiem. Mamy takie instytucje jak ekspertyza komisyjna i ekspertyza kompleksowa. Szczególne znaczenie ma dzisiaj współpraca w środowisku biegłych, wymiana doświadczeń, pomoc koleżeńska. Podstawą współdziałania jest z kolei równe podejście do każdego. Z punktu widzenia etyki, liczą się tu nie słowa, a czyny, konkretne działania. W związku z tym, jedną z najbardziej fundamentalnych wartości etycznych w etyce zawodowej jest szeroko rozumiana sprawiedliwość⁷³.

Zakres zagadnień, problemów zawodowych, do których odnoszą się zasady etyki zawodowej, jest niezwykle szeroki i obejmuje różnorodne kwestie. R. Sarkowicz i J. Stelmach dzielą normy etyki zawodowej na trzy grupy:

1. reguły ustalające ogólnie relację grupy zawodowej do społeczeństwa oraz w szczególności wyznaczające stosunek przedstawiciela zawodu do jednostki;
2. reguły określające stosunki między członkami danego zawodu;
3. reguły dotyczące technicznych aspektów wykonywania zawodu⁷⁴.

Ta klasyfikacja odzwierciedla treść większości znanych zbiorów zasad etycznych. W kodeksach etyki zawodowej biegłych z reguły można znaleźć następujące elementy:

- normy etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz członkami stowarzyszenia;
- normy etyczne dotyczące stosunków biegłego z organem postępowania, sądem, zleceniodawcą, innymi uczestnikami postępowania;
- normy etyczne dotyczące zachowania się biegłego poza pracą;
- normy etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego;
- normy dotyczące procedury rozpatrzenia konfliktów etycznych.

Ze względu na treść i przeznaczenie przepisy zawarte w kodeksach etycznych można podzielić na przepisy-zasady (wskazują należyty sposób

⁷¹ W. Drzeżdżon, *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2013, nr 10, s. 23.

⁷² Por. T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 352.

⁷³ A. Sarapata (red.), *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971, s. 216.

⁷⁴ R. Sarkowicz, J. Stelmach, *Teoria prawa*, Kraków 1996, s. 206.

postępowania), przepisy-procedury (odnoszą się do kwestii związanych z reagowaniem na ewentualne naruszenia etyczne) oraz przepisy-sankcje.

Ze względu na adresata przepisy dzielą się na ogólne (na przykład, adresowane do każdego członka stowarzyszenia zawodowego) i konkretne (ich adresatem są osoby wykonujące specyficzne funkcje; na przykład Zbiór zasad etycznych PTK rozróżnia członków PTK i członków PTK będących ekspertami, wykonujących ekspertyzy na zlecenie organów procesowych, sądu, uczestników postępowania).

Przepisy kodeksowe mogą mieć formę konkretną lub odsyłać do treści przepisów prawnych. Przykładowo, zgodnie z art. 21 Zbioru zasad etycznych PTK, „ekspert PTK opiniuje w terminie, bez zbędnej zwłoki”. W przywołanym artykule tylko słowa o opiniowaniu „bez zbędnej zwłoki” można nazwać samodzielną zasadą etyczną. Termin wydania opinii w procesie karnym określa organ procesowy na podstawie odpowiednich przepisów prawnych, a więc nie jest to kwestia, którą reguluje kodeks etyczny.

Różnorodność norm etyki zawodowej zwiększa skuteczność ich działania, aczkolwiek warto pamiętać o tym, że wiele zależy od wewnętrznych mechanizmów odpowiedzialności dyscyplinarnej.

ROZDZIAŁ II

Etyka biegłego

2.1. Istota, zakres, funkcje etyki zawodowej biegłego

Trudno sobie wyobrazić współczesny proces dowodowy bez pomocy ze strony biegłych. Przyspieszenie tempa rozwoju naukowo-technicznego, które możemy wyraźnie zaobserwować w ostatnich dekadach, spowodowało rewolucyjne zmiany praktyki wymiaru sprawiedliwości. Jeszcze nie tak dawno wiele współczesnych technik badawczych należało do rzeczy na pierwszy rzut oka niemożliwych.

Technika kryminalistyczna, jak i prawie wszystkie dyscypliny nauk przyrodniczych, osiągnęły takie postępy, że [...] już niewiele pozostało pytań w zakresie ekspertyz w postępowaniu karnym, na które nie można by udzielić odpowiedzi pewnej lub odpowiedzi z określonym stopniem prawdopodobieństwa. Wyjątek mogą stanowić jedynie te dziedziny, w których długotrwałe badania nie zostały jeszcze zakończone¹.

Przykładem może być postęp w dziedzinie analizy kryminalistycznej śladów cyfrowych². We współczesnej kryminalistyce ten rodzaj śladów z uwagi na ich specyfikę uznaje się za całkiem nową, odmienną klasę śladów kryminalistycznych. Sprawcy przestępstw, podobnie jak my wszyscy, aktywnie korzystają z nowoczesnych urządzeń cyfrowych. Wynikiem tych działań są ślady, które mogą być wykorzystane w celach dowodowych, w szczególności identyfikacyjnych³. W wyroku z dnia 30 lipca 2014 roku Trybunał Konstytucyjny zwrócił uwagę na unikatowość informacji cyfrowych (chodziło o dane bilingowe oraz zdigitalizowane materiały pochodzące z tzw. kontroli operacyj-

¹ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 2010, s. 987; por. B. Hołyst (red.), *Technika kryminalistyczna w pierwszej połowie XXI wieku. Wybrane problemy*, Warszawa 2015, s. 9.

² Por. W.A. Kasprzak, *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*, Warszawa 2015; M. Szmit, *Wybrane zagadnienia opiniowania sądowo-informatycznego*, Kraków, 2014. 21-32.

³ Por. K. Gradoń, *Możliwości taktycznego wykorzystywania otwartych źródeł informacji w Internecie przez organy ścigania oraz sprawców przestępstw i zamachów terrorystycznych*, „Problemy współczesnej kryminalistyki”, 2015, t. XIX, s. 43-50.

nych) w pracy wykrywczej organów ścigania⁴. Wiedza informatyczna sprawców przestępstw, jeśli chodzi o znaczenie wykrywcze śladów cyfrowych, z reguły ma charakter powierzchowny. Ten fakt skutecznie wykorzystują współczesne organy ścigania. Warto pamiętać jednak o tym, że sprawcy przestępstw szybko się uczą na własnych błędach. Wydarzenia w miasteczku San Bernardino w Stanach Zjednoczonych w dniu 5 grudnia 2015 roku pokazały, że organizacje terrorystyczne zaczęły podejmować odpowiednie środki bezpieczeństwa, jeśli chodzi o korzystanie z komunikacji internetowej. Sprawcy zamachu, w którym zginęło 14 osób – małżeństwo Syed Rizwan i Tashfeen Malik, uprzednio, przed wyruszeniem do akcji, zniszczyli dysk twardy na swoim komputerze⁵. Warto też zwrócić uwagę na działania francuskich służb specjalnych po zamachach terrorystycznych w Paryżu w listopadzie 2015 roku. Otóż w ciągu kilkunastu godzin, dzięki analizie danych ze smartfonu należącego do jednego z zabitych zamachowców, udało się zlokalizować miejsce dyslokacji przywódcy grupy oraz ustalić sieć kontaktów jej członków. Po przeszukaniach w mieszkaniach wynajmowanych przez terrorystów służby zabezpieczyły należący do nich laptopy. Analiza znajdujących się na nich danych pozwoliła na w miarę szybką rekonstrukcję przebiegu zdarzeń poprzedzających zamachy listopadowe⁶. Niektóre kraje z uwagi na brak możliwości prowadzenia skutecznej kontroli nad ukrytą częścią sieci Internet wprowadziły ograniczenia techniczne, które uniemożliwiają (lub co najmniej w pewnym stopniu utrudniają) korzystanie

⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 lipca 2014 r. sygn. akt K 23/11, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140001055> (dostęp: 7.04.2017 r.); por. J. Kudła, P. Kosmaty, *Analiza wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 30 lipca 2014 r., oraz jego znaczenie dla czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Przegląd Policyjny”, 2015, Nr 2 (118), s. 165-189.

⁵ http://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/04/san-bernardino-shooting-tashfeen-malik-isis-connection?CMP=Share_AndroidApp_Email (dostęp: 7.04.2017 r.). Chcąc zapobiec ujawnieniu sieci członków organizacji terrorystycznej, programiści z Państwa Islamskiego rozpowszechnili wśród swoich stronników specjalną ulotkę, w której rekomendują przestrzeganie określonych zasad bezpieczeństwa przy wykorzystywaniu sieci Internet. Na przykład, zalecają nieotwieranie linków otrzymanych od nieznanymi osób, częstą zmianę IP-adresów, unikanie rozmów za pośrednictwem komunikatora Telegram oraz innych podobnych rozwiązań z nieznanymi, nie podawanie w Twitterze danych autentycznych, nie tworzenie e-mail adresów analogicznych do imienia użytkownika Twitter (<https://xakep.ru/2015/12/04/meganews-203>) (dostęp: 7.04.2017 r.), <https://krypt3ia.wordpress.com> (dostęp: 7.04.2017 r.). Pojawiła się również informacja o tym, że programiści z ISIS (nieuznanego Islamskiego Państwa w Iraku i Lewancie) stworzyli specjalną aplikację dla smartfonów, pracujących w środowisku programowym Android, która zapewnia możliwość obustronnej komunikacji. Link do ściągania aplikacji jest wysyłany za pośrednictwem poczty elektronicznej (<http://www.mirror.co.uk/news/technology-science/technology/hackers-expose-hidden-isis-smartphone-6970484>) (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁶ Paris Attacks: The Digital Investigation, ISIS, and The Response, <http://legaltalknetwork.com/podcasts/digital-detectives/2015/11/paris-attacks-digital-investigation-isis-response> (dostęp: 7.04.2017 r.).

z niektórych technologii anonimizacji użytkowników (na przykład, TOR)⁷. Wiedza informatyczna pracowników organów ścigania stale rośnie, ale z uwagi na dobro postępowania przy zabezpieczeniu i wykorzystywaniu śladów cyfrowych pomoc specjalistów i biegłych jest niezbędna.

Znaczący postęp można zauważyć również w dziedzinie badań genetycznych i ich wykorzystywania na potrzeby postępowania karnego. Mówi się o tym, że w dalszej perspektywie, oprócz identyfikacji, analiza ludzkiego DNA pozwoli biegłemu na dostarczenie informacji o wyglądzie zewnętrznym, cechach szczególnych, a nawet wieku nieustalonej osoby, od której pochodzi zabezpieczony na miejscu zdarzenia ślad biologiczny⁸. Szerokie możliwości daje tzw. trałowanie na podstawie profilu DNA domniemanego sprawcy. Na szczególną uwagę zasługuje metoda poszukiwania sprawcy poprzez wykorzystanie DNA osób z nim spokrewnionych⁹. Dzisiaj organy procesowe rutynowo korzystają z tych środków. Traktuje się je jako codzienne narzędzia służące ustaleniu prawdy o zdarzeniu. Głębokie zmiany w kryminalistyce i ekspertyzie sądowej spowodowały, że postępowanie zrobiło się bardziej naukowe. Organ procesowe są w znacznym stopniu uzależnione od biegłych, którzy pełnią rolę wykwalifikowanych pomocników procesowych¹⁰.

Nie sposób pominąć również zmian w systemie ekspertyz sądowych. W Polsce, podobnie jak w niektórych innych krajach europejskich (np. w Wielkiej Brytanii), odbywa się proces komercjalizacji, tzw. prywatyzacji ekspertyz. Odejście od monopolu laboratoriów państwowych, konkurencja

⁷ Jako przykład, można tu podać Kazachstan (Kazakhstan upgrades censorship to deep packet inspection, <https://blog.torproject.org/blog/kazakhstan-upgrades-censorship-deep-packet-inspection>, (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁸ M. Kayser, *Forensic DNA Phenotyping: Predicting Human Appearance from Crime Scene Material for Investigative Purposes*, „FSI: Forensic Science International. Genetics”, 2015, t. 18, s. 33-48; C. Phillips, *Forensic Genetic Analysis of Bio-geographical Ancestry*, „Forensic Science International. Genetics”, 2015, t. 18, s. 49-65.

⁹ Por. M. Borrini, *Forensic Anthropology: A Typical Italian Case Report to Understand Possible Future Development*, „Archivio per l'Antropologia e la Etnologia”, 2011, t. CXLI, s. 3-10.

¹⁰ To zjawisko zależności prawnika od specjalisty w szerokim sensie tego słowa przy ustaleniu okoliczności faktycznych sprawy odzwierciedla doktryna. Toczący się od lat spór dotyczący statusu prawnego biegłego ma w związku z tym tylko jedno możliwe rozwiązanie: opiniowanie na potrzeby organów procesowych oraz sądów należy uznać za działalność wykraczającą poza granicę zwykłych stosunków cywilnoprawnych. Biegły jest przede wszystkim pomocnikiem procesowym pełniącym funkcję publiczną działającym na zlecenie i pod kontrolą odpowiedniego organu (Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 marca 2005 r. K 35/04, http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/teksty/otk/2005/K_35_04.doc (dostęp: 7.04.2017 r.); T. Widła, *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Katowice, 1992, s. 10; D. Zienkiewicz, *Stosunek prawny łączący organ procesowy i biegłego*, „Zeszyty Naukowe Śląskiej Akademii Medycznej”, 1995, nr 4, s. 109).

na rynku usług eksperckich mają sprzyjać dalszemu rozwojowi kryminalistyki i ekspertyzy. Tym procesom towarzyszą jednak, wymagające rozwiązania, problemy natury organizacyjnej¹¹ i etycznej. Tym ostatnim, jak to wynika z analizy literatury, poświęca się coraz więcej uwagi. Ewidentnie jest to bardzo pozytywna tendencja.

Znaczenie ekspertyz i roli biegłych wyraźnie widoczne jest także w podejściu Unii Europejskiej. W Programie Sztokholmskim Rada Europejska określiła podstawowe kierunki działań mających na celu poprawienie bezpieczeństwa wewnętrznego obywateli UE. W 2011 roku Grupa Robocza ds. Egzekwowania Prawa Rady Europejskiej opracowała *Projekt konkluzji Rady w sprawie wizji „Europejskich nauk sądowych 2020”*, w tym utworzenia europejskiego obszaru nauk sądowych oraz rozwoju infrastruktury nauk sądowych w Europie¹². Te dokumenty świadczą o nowym podejściu Unii do problematyki zwalczania i prewencji przestępczości. W dokumentach unijnych podkreśla się, że konieczne jest rozwijanie nauk sądowych (kryminalistyki) oraz aktywizacja współpracy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Podstawowy nacisk kładzie się na zapewnienie wysokich standardów jakości badań eksperckich, jakościowe gromadzenie i przechowywanie informacji. Zwraca się też uwagę na potrzebę wymiany doświadczeń, przeprowadzenia szkoleń oraz kształcenia funkcjonariuszy. W załączniku do *Wizji Europejskich nauk sądowych 2020* podkreśla się nie tylko konieczność zapewnienia wysokich standardów badań eksperckich, akredytacji laboratoriów kryminalistycznych i zapewnienia odpowiedniego poziomu kompetencji ich personelowi, ale też potrzebę stworzenia podręczników zawierających wspólne najlepsze praktyki, stosowane przez instytuty nauk sądowych i laboratoria kryminalistyczne w codziennej pracy¹³.

Biegli w każdym kraju mają swój unikatowy status. Jednak oczekiwania ustawodawcy, praktyków oraz społeczeństwa wobec nich, podstawowe zasady wykonywania zawodu mają charakter uniwersalny, niezależnie od języka

¹¹ Por. Annual Report of the Government Chief Scientific Adviser, *Forensic Science and Beyond: Authenticity, Provenance and Assurance Evidence and Case Studies*, 2015, <https://www.gov.uk/government/publications/forensic-science-and-beyond> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹² Projekt konkluzji Rady w sprawie wizji „Europejskich nauk sądowych 2020”, w tym utworzenia europejskiego obszaru nauk sądowych oraz rozwoju infrastruktury nauk sądowych w Europie, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=PL&f=ST%2017537%202011%20INIT> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹³ Por. M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, *Czy wolny rynek biegłych? Uwagi na tle reformy procesu karnego*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Łódź 2015, s. 97.

lokalnego oraz czynników kulturowych. Znani badacze w dziedzinie etyki sądowej zwracają uwagę na to, że publiczność oczekuje od biegłego przede wszystkim nienaganności. W istocie w odbiorze publicznym świat biegłych odbierany jest jako nieskazitelny, nieposzlakowany, bez zarzutu. Proste dodanie terminu „ekspercki” (ang. *forensic*) powoduje to, że słowa i czyny biegłego uzyskują nowe, szczególne znaczenie¹⁴. Na ekspertach ciąży wielka odpowiedzialność zawodowa oraz moralno-etyczna za wyniki ich pracy. Sumienne wykonywanie obowiązków zawodowych, zachowanie obiektywizmu, dążenie do stałego rozwoju zawodowego, poszerzanie i stała weryfikacja własnej wiedzy, samokrytyczność to są te cechy, które z punktu widzenia społeczeństwa powinny charakteryzować prawdziwie rzetelnego biegłego. Do uniwersalnych imperatywów można zaliczyć bezstronność, wysoką kwalifikację (tj. kwalifikację adekwatną do charakteru wykonywanej funkcji, zawodu). Od biegłego oczekujemy przyzwoitości i sumiennosci. J.C. Upshaw Downs słusznie zwraca uwagę na to, że zawód biegłego wymaga przestrzegania najwyższych standardów prawdomówności¹⁵. Te słowa również można odnieść do osób realizujących funkcje biegłego na potrzeby procesu sądowego nieregularnie, sporadycznie, tj. do biegłych *ad hoc*. Właśnie prawdomówności oczekują od biegłego sąd oraz inni uczestnicy postępowania karnego. Etyczne zachowanie biegłego opiera się na świadomości własnej ograniczonej wiedzy, na publicznym (w obecności sądu i innych uczestników procesu) przyznawaniu się do tego, że określone fakty nie są biegłemu znane z przyczyn usprawiedliwionych. Zilustrujmy to za pomocą konkretnego przykładu. Pewien biegły z zakresu badań komputerowych na zlecenie organu procesowego sporządził opinię, w której zademonstrował możliwość wyostrzenia, polepszenia obrazu pochodzącego z monitoringu wizyjnego. W swojej opinii biegły powołał się na to, że w procesie badania korzystał z najnowszej wersji programu Adobe Photoshop. Na pytanie obrońcy, na jakiej zasadzie zastosowane przez eksperta narzędzia programowe działają, co się dzieje z przetwarzanym za pomocą wspomnianego oprogramowania obrazem cyfrowym, biegły nie udzielił jasnych informacji. Co więcej, na różne sposoby próbował uniknąć odpowiedzi na postawione pytania. Podobne zachowanie biegłego obrona oceniła jako sprzeczne z etyką zawodową biegłych i złożyła wniosek o powołanie innego biegłego¹⁶.

¹⁴ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swienton, *Ethics in Forensic Science*, Oxford 2012, s. 27-28.

¹⁵ *Ibidem*, s. 27.

¹⁶ Por. J. C. Russ, *Forensic Uses of Digital Imaging*, Boca Raton, USA 2015, s. 238.

Związek pomiędzy etyką biegłego a wiarygodnością jego opinii ma charakter bezpośredni. Nieetyczne zachowania oraz animozje między biegłymi mogą być bowiem przyczyną błędów w opiniach¹⁷. Wymienione wyżej cechy rzetelnego biegłego należy nie tylko deklarować, ale też skutecznie egzekwować. W interesie wymiaru sprawiedliwości leży promowanie zasad godnego wykonywania zawodu i określonej kultury pracy. W tym przypadku mówimy o funkcji procesowej zasad etycznych.

Podstawę pracy biegłego tworzą przede wszystkim obowiązujące przepisy prawne. Ich wpływ na biegłych może być bezpośredni (normy prawa określające status procesowy biegłego oraz jego odpowiedzialność zawodową) lub pośredni (postępowanie innych uczestników procesu realizujących/wykonywujących obowiązujące przepisy prawne). Duże znaczenie dla biegłego mają przepisy procesowe dotyczące kwestii dopuszczalności poszczególnych dowodów. Normy i zasady etyki zawodowej uzupełniają obowiązujące normy prawa, zapewniając ich skuteczne funkcjonowanie. Prawo w gruncie rzeczy nie jest w stanie przewidzieć wszelkich potencjalnie możliwych sytuacji, z którymi mogą mieć do czynienia uczestnicy postępowania¹⁸. Na cechy, które charakteryzują rzetelnego biegłego, wskazuje wiele kodeksów etycznych. Należy jednak zaznaczyć, że kodeksy nie zawierają gotowych przepisów na konkretne sytuacje życiowe oraz zawodowe. J. Gurgul pisze, że „etyka i prawość śledztwa nie są narażone na szwank, jeśli mimo adekwatnego do zaistniałej sytuacji rozluźnienia metody przesłuchania i w ogóle odchodzenia od śmiertelnie poważnego celebrowania danych czynności nic nie wymyka się spod kontroli, którą napędza apoteoza rozumu oraz świadome przyjmowanie ponoszenia odpowiedzialności za słowo i czyn”¹⁹. Reguły zawarte w kodeksach etycznych ukazują kierunek pożądany z punktu widzenia godności pełnionego zawodu. Sposób formułowania zasad etycznych w kodeksach pozostawia przestrzeń do interpretacji. „Zadaniem kodeksu etycznego jest nie tyle prezentowanie gotowych rozwiązań, ile zachęcanie do refleksji nad zachowaniem własnym i innych w określonych sytuacjach”²⁰.

¹⁷ Por. K. Pachnik, *Ocena dowodów w polskich procedurach sądowych i administracyjnych*, Siedlce 2015, s. 198.

¹⁸ Por.: Z. Kmiecik (red.), *Jawność i jej ograniczenia. Tom III. Skuteczność regulacji*, 2014, s. 3 i in.

¹⁹ J. Gurgul, *Polski „Der Hauptmann von Kopernick”*, [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz i inni*, Toruń 2015, s. 276.

²⁰ I. Sołtyszewski, B. Kosiba, *Kodeks etyki laboratoriów sądowych*, „Problemy kryminalistyki”, 2013, nr 280 (2), s. 82-83.

Etyka zawodowa jest zbiorem zasad wyznaczających powinność moralną, obowiązującą w ramach danej profesji²¹. P.D. Barnett definiuje etykę zawodową biegłych jako zbiór reguł, określających standardy należytego postępowania. Autor zwraca uwagę na to, że normy etyki zawodowej to nie są imperatywy moralne. Zasady etyki zawodowej są próbą adaptacji takich imperatywów ogólnych, uniwersalnych do realnych sytuacji życiowych (zawodowych). Kodeksy etyki zawierają często nieuzasadnione z punktu widzenia moralności powszechnej reguły, których przeznaczeniem jest udoskonalenie pracy biegłych²². Przykładowo, zgodnie z punktem 11 Zbioru zasad etycznych Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego z dnia 7 grudnia 2007 roku²³, członek PTK uznaje dorobek naukowy, organizacyjny, ekspercki stowarzyszenia jako wspólne dobro. Ta zasada należy raczej do normy zachowania się, do elementów kultury postępowania.

I. Sołtyszewski i B. Kosiba zwracają uwagę na to, że etyka zawodowa biegłych obejmuje co najmniej dwie płaszczyzny²⁴. Po pierwsze, można mówić o wymiarze personalnym etyki biegłego, to znaczy o zasadach etycznych dotyczących bezpośrednio sposobu działania, decyzji biegłego. Druga zewnętrzna płaszczyzna dotyczy stosunków biegłego ze zleceniodawcą, z organem ścigania karnego, z sądem. Strona wewnętrzna oraz strona zewnętrzna etyki zawodowej biegłego są nierozzerwalnie związane ze sobą: biegły w stosunkach z kolegami, klientami, organami ścigania, sądem nie może postępować wbrew własnym zasadom etycznym (zawodowym), a zasady wewnętrzne są odzwierciedleniem dbałości środowiska zawodowego o dobry wizerunek zewnętrzny biegłego.

Kodeksy etyki nie pełnią funkcji podobnych do tych, które pełnią normy prawne:

Wartość kodeksu etyki nie polega na zapobieganiu jawnym naruszeniom ze strony biegłego (na przykład podanie przez biegłego fałszywych informacji o własnych kwalifikacjach, nieprzeprowadzenie zapowiedzianych/zalecanych badań, przywłaszczenie materiału dowodowego) lub ukaraniu ekspertów, którzy podobne naruszenia popełniają. Podobne działania są

²¹ Ibidem, s. 79.

²² P.D. Barnett, *Ethics in Forensic Science: Professional Standards for Practice of Criminalistics*, USA 2001, s. 10.

²³ <http://www.kryminalistyka.pl/dokumenty/zasady%20etyczne.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁴ I. Sołtyszewski, B. Kosiba piszą o trzech płaszczyznach etyki zawodowej biegłego: odnoszącej się: do podmiotu jako takiego, do współpracowników oraz do innych osób, tj. klientów, pacjentów, członków korporacji zawodowej (I. Sołtyszewski, B. Kosiba, op. cit., s. 81-83).

karygodne niezależnie od istnienia odpowiednich przepisów w kodeksach etyki. W większości przypadków są one po prostu nielegalne, sprzeczne z obowiązującym prawem oraz oczekiwaniami zleceniodawcy²⁵.

Przedmiotem specjalnych regulacji etycznych w niektórych krajach jest sama metodyka pracy biegłego. Po pierwsze, od biegłego oczekuje się, że będzie korzystał z otwartych, dostępnych metodyk. Po drugie, biegły musi w sposób szczegółowy, dokładny opisać wszelkie podejmowane przez niego czynności, musi też zadbać o zachowanie wszelkich notatek laboratoryjnych, które mogą się przydać innym ekspertom.

W literaturze zwraca się uwagę na to, że kodeksy etyki we współczesnym świecie stały się czymś w rodzaju znaku rozpoznawczego zawodu²⁶. Normy i zasady etyczne zapewniają wysoce profesjonalne podejście przedstawicieli konkretnej profesji do wykonywania ciężących na nich obowiązków. Robin T. Bowen pisze, że profesjonalizm jest przede wszystkim odzwierciedleniem wierności podmiotu standardom zawodowym²⁷. Wykazywane przez biegłego fachowość i profesjonalizm oznaczają spełnienie oczekiwań społeczeństwa, które ma ono wobec przedstawicieli danego zawodu. Profesjonalizm biegłego wiąże się z empatią wobec ludzi, poczuciem praworządności, rzetelności²⁸. Definicja fachowości z czasem może się zmienić, konkretne normy etyczne mogą ewoluować. Można jednak wyodrębnić pewne stałe wartości etyczne, takie jak dążenie do ustalenia prawdy, uczciwość, przyzwoitość²⁹.

Analiza poszczególnych kodeksów etycznych świadczy o tym, że biegli w różnych krajach na co dzień mają do czynienia z podobnymi problemami, jeżeli chodzi o kwestie z zakresu etyki zawodowej. Do najczęściej poruszanych można zaliczyć problemy polegające na manipulowaniu wynikami badań, tj. ich selektywne przedstawienie w opinii (ang. *cherry picking*), konfidenckość, kwestie honorarium, terminowość ekspertyzy. W procesie kontraduktoryjnym, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, znaczenie etyczne ma również to, w jaki sposób biegły przedstawia, prezentuje wyniki swoich badań przed sądem, jak zachowuje się w sądzie w obecności przysięgłych. W Polsce również mamy liczne problemy natury etycznej, jeśli chodzi o ekspertyzy. Kontrola przepro-

²⁵ P.D. Barnett, op. cit., s. 10.

²⁶ P.D. Barnett, op. cit., s. 4.

²⁷ R.T. Bowen, *Ethics and the Practice of Forensic Science*, 2010, s. 22.

²⁸ Ibidem, s. 22.

²⁹ Por. J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 27.

wadzona przez NIK (raport „Funkcjonowanie biegłych w wymiarze sprawiedliwości” (kpb-4114-001-00/2014)) ujawniła szereg patologii na rynku usług eksperckich. Stwierdzono, że w praktyce występują fakty i zdarzenia budzące wątpliwości pod względem etycznym, takie jak „podzlecanie” opinii, wykonywanie opinii przez biegłych sądowych podczas pracy w jednostce budżetowej lub z wykorzystaniem jej aparatury badawczej³⁰. Najwyższa Izba Kontroli zwróciła uwagę na to, że nie określono wymogów, które musiałaby spełniać instytucja naukowa lub specjalistyczna, powoływana w charakterze biegłego. „Efektem nieuregulowania tej kwestii, w sytuacji rosnącego zapotrzebowania na opinie, jest zjawisko opanowania rynku opinii przez prywatne tzw. instytuty badawcze”. Zdaniem inspektorów NIK może to skutkować zjawiskami wątpliwymi z punktu widzenia etyki i prawa. Izba stwierdziła przypadki wydawania opinii przez podmioty, które nie posiadały odpowiednich akredytacji³¹. E. Gruza zwraca uwagę na to, że zdarzają się opinie, o których wyniku „nie decydują rzetelne badania, a raczej przekora”³².

Można zaobserwować również pewne różnice, jeśli chodzi o odniesienie określonych problemów do sfery etyki zawodowej. Przykładowo art. 10 rosyjskiej ustawy federalnej z dnia 31.05.2001 roku „O państwowej działalności sądu eksperckiego”³³ przewiduje obowiązek uzyskania przez biegłego wstępnej zgody organu procesowego (szerzej – zleceniodawcy) na niszczenie materiału dowodowego, tj. na zastosowanie destrukcyjnych metod badawczych. Ten wymóg ma nie tylko znacznie techniczne (chodzi o oszczędne korzystanie z materiału dowodowego, o zachowanie możliwości przeprowadzenia dodatkowych/powtórnych badań). Ograniczenie destrukcji materiału dowodowego potrzebami stosowanej metodyki badań, minimalizacja oddziaływania negatywnego na obiekty ekspertyzy jest pewnym świadectwem fachowości biegłego, przejawem kompetencji zawodowej³⁴. Oczywiście, nie każda ekspertyza wiąże się z nieuniknioną pełną lub częściową destrukcją materiału dowodowego.

³⁰ <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9608,vp,11856.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

³¹ Raport NIK „Funkcjonowanie biegłych w wymiarze sprawiedliwości”, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-bieglych-w-wymiarze-sprawiedliwosci.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

³² E. Gruza, *O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych*, [w:] *Doctrina multilex veritas una. Księga jubileuszowa ofiarowana Prof. Mariuszowi Kulickiemu. Twórcy Katedry Kryminalistyki*, Toruń 2004, s. 186.

³³ Российская газета, N 106, 05.06.2001 (z późn. zm.).

³⁴ E. P. Россинская, *Проблемы совершенствования судебно-экспертной деятельности в современных условиях*, [w:] *Совершенствование предварительного расследования преступлений. Материалы региональной межвузовской научно-практической конференции. 18-19 декабря 2000*, Хабаровск 2001, s. 136-144.

Niemniej jednak aż 37 proc. ankietowanych biegłych polskich oraz 46 proc. biegłych rosyjskich zalicza wymóg uzyskania wstępnej zgody zleceniodawcy na wykorzystywanie niszczących metod badawczych do norm etyki. Można to wytłumaczyć tym, że eksperci zdają sobie sprawę z tego, jakie konsekwencje ma utrata możliwości powtórzenia badań na materiale pierwotnym.

W poddanych analizie kodeksach etycznych brakuje szczegółowych przepisów, określających to, jak ma wyglądać procedura wyjaśniająca w przypadku, kiedy istnieje podejrzenie naruszenia zasad etycznych. Procedurom rozpatrywania kolizji etycznych brakuje jednolitości. Różni się tryb postępowania, a poszczególne czynności czasem są opisywane w sposób powierzchowny. Niemniej jednak, w zdecydowanej większości kodeksów etycznych można znaleźć pewne podstawowe, uniwersalne normy. Z ich treści wynika, że celem postępowania w przypadku zaistnienia konfliktu etycznego jest ustalenie okoliczności faktycznych zdarzenia będącego bezpośrednią przyczyną skargi (zawiadomienia) osoby zainteresowanej, poprawne określenie normy etycznej, która ma zastosowanie w tym konkretnym przypadku, prawidłowa interpretacja oraz zastosowanie tej normy.

W kodeksach etyki zawodowej można spotkać unikatowe, specjalistyczne reguły, które mogą mieć zastosowanie jedynie w określonych rodzajach ekspertyz. Na przykład, zgodnie z art. 2.6 Kodeksu etyki zawodowej wraz z podstawowymi zasadami dobrej praktyki Polskiego Towarzystwa Badań Wariograficznych³⁵, członek PTBP powinien „zadbać, aby o zamiarze przeprowadzenia badania osoba badana została poinformowana co najmniej 24 godziny przed badaniem. Badanie można przeprowadzić w szybszym terminie, jeżeli jest to uzasadnione okolicznościami sprawy (np. wpływającymi terminami procesowymi). Zlecający badanie lub biegły powinien poinformować badanego, jak należy przygotować się do takiego badania, w tym: zalecić przybycie na badanie wypoczętym, po posiłku, z wodą do picia i odradzić spożywanie alkoholu oraz jakichkolwiek leków (z wyjątkiem na stałe przepisanych przez lekarza) na dobę przed planowanym badaniem”.

Wśród współczesnych problemów etycznych, które podlegają regulacji poprzez normy etyczne, wskazać należy także kwestie reklamy usług eksperckich. W praktyce można spotkać przypadki zawyżania przez biegłego własnych

³⁵ http://www.ptbp.org.pl/kodeks_etyki_zawodowej_wraz_z_podstawowymi_zasadami_dobrej_praktyki.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

kompetencji i osiągnięć zawodowych w tego rodzaju ogłoszeniach. Celem takiej nieuczciwej reklamy jest zwrócenie uwagi potencjalnych odbiorców na świadczone przez daną osobę usługi. Z punktu widzenia etyki zawodowej biegłych niektóre praktyki w dziedzinie reklamy, które w innych sektorach rynku mogą być uznane za dopuszczalne, stanowią poważne naruszenie zasad etycznych³⁶. W Polsce miał miejsce przypadek, w którym pewien biegły powoływał się na to, że został przeszkolony z badań dokumentów w FBI, a w swojej pracy aktywnie wykorzystuje zalecane przez tą instytucję metody. Jak się okazało, FBI nigdy nie prowadziło tego typu szkoleń, a metody badawcze, które biegły stosował, zostały przez niego wymyślone³⁷. Podobne zjawiska negatywne można zaobserwować także w Rosji. Rozwiązaniem problemu może być promowanie uczciwej i etycznej autoreklamy. Każdy biegły musi się kierować przede wszystkim dobrem zawodu, brać pod uwagę prestiż i szczególne znaczenie pełnionej przez niego funkcji. W rekomendacjach, które zostały opracowane przez specjalistów z Austrii i Polski w ramach projektu „*Strengthening the Polish Justice System*” z 2007 roku, jako przykład podaje się regulacje prawne obowiązujące w Wielkiej Brytanii. Znajdziemy tam m.in. takie zalecenie: „Biegli sądowi nie mogą w żadnym wypadku propagować swej działalności w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami (*bad taste*). Ich reklama nie może być myląca i wprowadzać w błąd”³⁸. Zdaniem A.S. Rubis i J.I. Kot, w warunkach rynkowych biegli prywatni oraz instytucje specjalistyczne powinny przestrzegać określonych zasad, jeśli chodzi o reklamowanie swoich usług. Po pierwsze, nie można bez zgody odpowiednich osób wykorzystywać w celach reklamowych faktu przeprowadzenia ekspertyzy w konkretnej sprawie. Po drugie, informacje zawarte w materiałach reklamowych, dotyczące kwalifikacji, kompetencji biegłego, możliwości badawczych danej instytucji muszą mieć potwierdzenie w dokumentach. Reklama usług biegłego powinna być pełna i wiarygodna. Ogłoszenie reklamowe nie może wprowadzać w błąd potencjalnych klientów. Reklama nie może opierać się na podsycaniu nieufności potencjalnych klientów wobec innych biegłych działających na rynku. Za

³⁶ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 40.

³⁷ T. Kwaśniewski, *Skazani na biegłych*, Gazeta Wyborcza, 21.08.2014 r., http://wyborcza.pl/duzyformat/1,140241,16501712,Skazani_na_bieglych.html?disableRedirects=true (dostęp: 7.04.2017 r.).

³⁸ Twinning Light Project: „*Strengthening the Polish Justice System*”, s. 32, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

niedopuszczalne z punktu widzenia etyki zawodowej biegłego autorzy uznają następujące praktyki:

- bezpośrednie lub pośrednie koncentrowanie uwagi potencjalnych odbiorców na tych korzyściach, które daje zwrócenie się do danego biegłego (powodowanie nieuzasadnionych oczekiwań);
- bezpodstawne twierdzenia o własnej wyższości zawodowej;
- rozpowszechnianie danych o charakterze poufnym, konfidencyjnym;
- podanie nieprawdziwych informacji o własnej kwalifikacji, własnym doświadczeniu zawodowym, wykształceniu (wprowadzenie potencjalnych klientów w błąd)³⁹.

Etyka zawodowa biegłego obejmuje także reguły dotyczące przestrzegania pewnej kultury pracy. Kodeksy etyki mówią o przeprowadzeniu ekspertyzy przez biegłego wyłącznie w zakresie swojej specjalności i wyłącznie wtedy, kiedy biegły może oprzeć ją na własnej odpowiednio udokumentowanej wiedzy i doświadczeniu (punkt 27 Zbioru zasad etycznych PTK). Kultura pracy dotyczy nie tylko sposobów przeprowadzenia badań, ale też zawartości wniosków końcowych. Biegły z zakresu fonoskopii badający autentyczność nagrania dowodowego powinien w swojej opinii wskazać na to, że te metody, które zostały przez niego wykorzystane, nie pozwoliły na ujawnienie śladów montażu⁴⁰. Biegły z zakresu badań komputerowych, który odtwarza zawartość dysku twardego, musi wskazać na prawdopodobieństwo ukrycia informacji relewantnych w sektorach służbowych, zwrócić uwagę odbiorcy na to, że ukryte w taki sposób dane nie będą widoczne, jeśli stosuje się standardowe metody analizy⁴¹. W uzasadnionych przypadkach taki biegły powinien poinformować odbiorcę o tym, że wrażliwe informacje mogą znajdować się w „ciele” neutralnych treściowo plików cyfrowych, których analiza z uwagi na ograniczony czas oraz brak wskazówek odnośnie tego, gdzie konkretnie należy szukać, nie została przeprowadzona⁴². Biegły z zakresu badań wypadków drogowych

³⁹ А. С. Рубис, Я. И. Кот, *К вопросу о правилах профессиональной этики судебного эксперта*, „Вестник БДУ”, 2011, Сер. 3., No 1, с. 105-106.

⁴⁰ http://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/kak-proverit-kompetentnost-eksperta_arhiv_art.htm (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁴¹ <https://xakep.ru/2014/11/02/existence-standart-harddisk> (dostęp: 7.04.2017 r.); <http://forum.hddguru.com/viewtopic.php?t=20324&start=> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁴² Por. L. Grochowski, B. Hołyst, *Steganografia w systemach bezpieczeństwa informacji*, [w:] B. Hołyst, J. Pomykała, P. Potejko (red.), *Nowe techniki badań kryminalistycznych a bezpieczeństwo informacji*, Warszawa 2014, s. 73-79; J. Lubacz, W. Mazurczyk, K. Szczypiorski, *Steganografia sieciowa*, „Przegląd telekomunikacyjny” 2010, nr 4, s. 134.

w swojej opinii powinien wskazać na ograniczenia poznawcze wynikające z braku lub zbyt małej ilości tradycyjnych śladów na miejscu zdarzenia (to coraz częściej występujące zjawisko w literaturze anglojęzycznej otrzymało nazwę *clean accident*). W tej sytuacji biegły ma trudności z obliczeniem prędkości pojazdu/pojazdów w chwili wypadku, z rekonstrukcją przebiegu zdarzenia, określeniem granic odpowiedzialności kierowcy⁴³.

2.2. Znaczenie zasad etycznych w pracy biegłego

O znaczeniu etyki zawodowej biegłych można mówić w dwóch aspektach: zewnętrznym, reprezentacyjnym oraz wewnętrznym, obligującym. Aspekt zewnętrzny etyki zawodowej wiąże się z podtrzymaniem pozytywnej opinii społecznej o biegłych i ich pracy. Aspekt wewnętrzny etyki dotyczy bezpośrednio pracy ekspertów. Celem etyki jest jej uporządkowanie, nadanie określonego kształtu, który najbardziej odpowiada przeznaczeniu zawodu biegłego.

Z aspektem reprezentacyjnym etyki zawodowej biegłych łączy się zachowanie przez każdego eksperta odpowiedniego poziomu fachowości, rzetelne wykonywanie powierzonego zadania. Ważne jest też utworzenie skutecznej procedury pociągnięcia do odpowiedzialności zawodowej za naruszenia etyczne. Zleceniodawca ma prawo liczyć na to, że ekspert uwzględni wszelkie istotne dla rozstrzygnięcia konkretnej kwestii okoliczności⁴⁴, uzasadni wyrażone w opinii oceny i poglądy, zademonstruje zdolności techniczne potrzebne do uzyskania wiarygodnych i sprawdzalnych wyników. Mówiąc ogólnie, organ procesowy chce widzieć profesjonalną, wzorowaną na najlepszych praktykach pracę. Biegły z kolei musi dbać o własny wizerunek zawodowy oraz nie być obojętnym wobec działań innych biegłych, niezgodnych z wymogami etyki.

J. Hardwig zwraca uwagę na to, że stosunki pomiędzy biegłym a zleceniodawcą i odbiorcami opinii charakteryzują się „epistemiczną nierównością”: biegły wie zdecydowanie więcej na temat związany z ekspertyzą. Podejmując decyzję na podstawie opinii biegłego, organ procesowy zdaje sobie sprawę

⁴³ J. Unarski, *Developments in Technology Used in Forensic Expert Opinions on Road Accidents*, „Problem of Forensic Science” 2014, vol. 100, s. 342-343.

⁴⁴ Na oczekiwania wobec biegłego ze strony praktyków jasno wskazuje praktyka sądowa. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 21 października 1980 roku (sygn. akt Rw 361/80) „fakt, że opinia biegłego w dziedzinie techniki samochodowej i ruchu drogowego nie uwzględnia wszelkich możliwych – na tle całości kształtu dowodów – wariantów dotyczących przyczyn i przebiegu wypadku drogowego, sprawia, iż jest ona „niepełna” w rozumieniu art. 182 k.p.k.”, [http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/\\$N/151515000003006_VI_Ka_000394_2015_Uz_2015-06-30_001](http://orzeczenia.ms.gov.pl/content/$N/151515000003006_VI_Ka_000394_2015_Uz_2015-06-30_001) (dostęp: 7.04.2017 r.).

z wyższości eksperta, jego wiedzy w zakresie danego rodzaju ekspertyzy. Na tej podstawie autor tworzy koncepcję racjonalnego szacunku do autorytetu epistemicznego biegłego (the concept of rational deference to epistemic authority). W myśl tej teorii J. Hardwig pisze, że etyka eksperta nie ma nic wspólnego z metaetyką stosowaną wobec podmiotów równych (autor podaje przykład metaetyki w teorii umowy społecznej) z uwagi na to, że zleceniodawca lub odbiorca ekspertyzy, zwracając się do eksperta, dobrowolnie zrzeka się części własnej kompetencji, niezawisłości. Na zewnątrz przejawia się to w szczególnym zaufaniu do biegłego. Oczywiście, uczestnicy postępowania karnego mogą nie zgodzić się z treścią sporządzonej przez biegłego opinii, lecz jego wnioski będą zastosowane za pośrednictwem wyroku również wobec nich⁴⁵. W istocie koncepcja racjonalnego szacunku wobec epistemicznie wyższego eksperta nie jest oryginalna. Przypomina ona słynną teorię „eksperta – sędziego faktu” opracowaną przez dziewiętnastowiecznego niemieckiego procesualistę K. Mittermajera i rozwiniętą w pracach przedrewolucyjnych procesualistów rosyjskich, w tym L. Władimirowa⁴⁶.

Koncepcja J. Hardwiga akcentuje również całkowitą zależność odbiorcy ekspertyzy od biegłego. Autor jednak nadaje tej teorii nowy sens i nowe przeznaczenie. W świetle koncepcji epistemicznie wyższego biegłego szczególne znaczenie uzyskują uniwersalne, obowiązkowe normy etyczne. Te normy pełnią rolę swego rodzaju ograniczników. Ich zadanie polega na tym, żeby nie dopuścić do nadużycia władzy przez ekspertów. Kodeksy etyki promują fachowość i profesjonalizm, zapewniają jasność i przejrzystość pracy biegłego. Działań biegłych nie można rozpatrywać wyłącznie w kontekście sprawnego modelu przeprowadzenia badań specjalistycznych. Praca biegłego, podobnie jak praca adwokata, sędziego, prokuratora, ze względu na swoją wagę, ma wymiar społeczny. Biegły reprezentuje ideał rzetelnego, właściwego, sprawiedliwego postępowania w granicach jego odpowiedzialności zawodowej. Szczególne znaczenie aspekt reprezentacyjny etyki zawodowej nabiera w sytuacji, kiedy ustawodawca nie precyzuje, czego oczekuje się od eksperta. Przykładowo, treść art. 185a, 185b k.p.k. nie konkretyzuje, na czym konkretnie ma polegać udział biegłego psychologa w przesłuchaniu małoletniego świadka/pokrzywdzonego.

⁴⁵ J. Hardwig, *Toward an Ethics of Expertise*, [w:] D.E. Wueste, *Professional Ethics and Social Responsibility*, Maryland 1994, s. 86-87.

⁴⁶ Por. D. Sołodow, *Ocena dowodów naukowych w systemie kryminalistyki rosyjskiej*, Olsztyn–Szczecin 2012, s. 56-61.

A. Czerederecka i E. Wach piszą, że w praktyce można spotkać różne interpretacje tych norm. Czasem oczekuje się, że biegły psycholog samodzielnie poprowadzi całą czynność, zadba nawet o właściwe procedury prawne. Zdarza się też, że udział biegłego w przesłuchaniu jest odbierany jako formalność, aczkolwiek konieczna. Psycholog pełnię wtedy rolę biernego obserwatora⁴⁷. Podobnie jest w Rosji. Na mocy ust. 1 art. 191 k.p.k. Rosji z 2001 roku, udział psychologa lub pedagoga w trakcie przesłuchania, konfrontacji, okazania lub wizji lokalnej, w których uczestniczy nieletni pokrzywdzony/świadek, uznaje się za obowiązkowy. Zakres obowiązków takiego biegłego również pozostaje niesprecyzowany. W literaturze mówi się o tym, że psycholog powinien pomóc dziecku znaleźć wyjście z sytuacji stresowej, przypomnieć szczegóły zdarzenia oraz opowiedzieć o nich⁴⁸. W praktyce te zalecenia nie zawsze są w pełni realizowane.

Strona wewnętrzna, czyli obligująca etyki wiąże się z ustaleniem oraz egzekwowaniem zasad godnego, sprawnego wykonywania obowiązków zawodowych. Ekspertyza jest obiektywnym filtrem w systemie wymiaru sprawiedliwości. Opinia biegłego ogranicza praktycznie absolutną władzę dyskrecyjną organu procesowego, kierującego się zasadą swobodnej oceny dowodów. Uznanie najważniejszych decyzji procesowych, domniemanie trafnej oceny informacji dowodowych przez podmiot upoważniony do podjęcia decyzji, nie oznaczają dowolności. Stan faktyczny ustalony przy pomocy biegłego stanowi przesłankę wiążącą (sąd musi wskazać w uzasadnieniu, dlaczego nie zgadza się z opinią biegłego). W ten sposób ogranicza się uznaniowość podejmowanych w postępowaniu karnym decyzji. Zgodnie z poglądem wyrażonym przez Sąd Najwyższy, sądy nie powinny w sposób dowolny oceniać opinii biegłego, przyjmując lub odrzucając dany dowód bez podania konkretnych powodów. „Całkowita dyskwalifikacja dowodów z opinii biegłych wymaga uprzedniego wykazania, że były one oparte na błędnych przesłankach, nie odpowiadają aktualnemu stanowi wiedzy w danej dziedzinie lub są sprzeczne z zasadami logicznego rozumowania”⁴⁹. Mimo wszystko, organ upoważniony do podjęcia

⁴⁷ A. Czerederecka, E. Wach, *Advances in Forensic Psychology in the last Five Years*, „Problems of Forensic Science” 2014, vol. 100, s. 324-325.

⁴⁸ Г. М. Макуха, Н.И. Курганова, Е.А. Назарова Е.А., *Защита прав несовершеннолетних потерпевших в уголовном процессе по делам о преступлениях против половой неприкосновенности*, „Судья” 2015, N 7, s. 51.

⁴⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 2000 roku, sygn. akt IV KKN 477/99, <http://www.lexlege.pl/orzeczenie/94731/iv-kkn-477-99-wyrok-sadu-najwyzszego-izba-karna> (dostęp: 7.04.2017 r.).

decyzji korzysta z określonej swobody, jeżeli chodzi o uznanie dowodu z opinii biegłego za wiarygodny. „W judykaturze utrwalone jest, że jeśli dowód z opinii biegłych jest przekonujący i zrozumiały dla sądu (organu procesowego), który to stanowisko odpowiednio uzasadnił, to fakt, iż dowód ten nie jest przekonujący dla strony, nie może stwarzać podstawy do ponownego powoływania biegłych lub zasięgania opinii nowych biegłych”⁵⁰. Zadaniem biegłych jest informowanie prokuratora, obrońcy, sędziego i ławników o obiektywnych faktach naukowych, możliwościach ich różnej interpretacji oraz wnioskowanie na tej podstawie o określonym przebiegu wydarzeń, okolicznościach faktycznych, które mogą mieć znaczenie dla rozwiązania konkretnej sprawy zgodnie z zasadami dobrej praktyki⁵¹.

Kluczowa dla właściwego rozumienia znaczenia oraz istoty etyki zawodowej biegłego jest świadomość potencjalnej konfliktowości pracy biegłego. Konflikty zawodowe w działalności ekspertów powstają niezależnie od charakteru oraz rodzaju sprawy (karna, administracyjna czy cywilna). Wcześniej czy później każdy biegły ma do czynienia z konfliktem, w tym z tzw. konfliktem interesów. Społeczeństwo oraz organy procesowe oczekują od ekspertów, że będą oni opierać się wszelkim próbom ingerencji ze strony zleceniodawcy lub osób trzecich (kolegów, mediów, przełożonych). Rozbieżność pomiędzy wymogami zewnętrznymi a przekonaniem wewnętrznym eksperta powoduje konflikt wewnętrzny. W praktyce dość często obserwujemy uzewnętrznianie konfliktów zawodowych. Obrona w swojej argumentacji często wskazuje na to, że biegli państwowi (tj. zatrudnieni w laboratoriach policyjnych) działają zasadniczo na korzyść oskarżenia. Podnosi się zarzut, że w praktyce od ekspertów państwowych oczekuje się wyłącznie wygodnej dla oskarżenia opinii. Z kolei biegli obrony mogą ulegać pokusie działania na rzecz zleceniodawcy („ręka, która karmi”) poprzez ukrywanie lub zmniejszenie znaczenia określonych faktów, które mogą być wykorzystane przez stronę przeciwną. Nie jest tajemnicą, że „te same dane można czasem wykorzystać na różne sposoby, traktując

⁵⁰ Wyrok z dnia 6 listopada 2013 roku, sygn. akt II AKa 204/13 do III K32/13 SO Kraków, <https://www.saos.org.pl/judgments/166455> (dostęp: 7.04.2017 r.); Por. J. Kasprzak, *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak - osoba, dzieło, kontynuacja*, Warszawa 2013, s. 816.

⁵¹ Por. B.A. Arrigo (ed.), *Encyclopedia of Criminal Justice Ethics*, London 2014, s. 363; G. Zadora, *Interpretation of Bloodstain Pattern Analysis in the Reconstruction of Events*, „Problems of Forensic Science”, 2014, vol. 100, s. 300.

je na korzyść dowolnej strony procesowej”⁵². Jednocześnie biegli są w pełni świadomi niedopuszczalności takiego postępowania. Żaden z ankietowanych ekspertów (i rosyjskich, i polskich) nie wskazał na etyczność sporządzenia opinii wyłącznie na korzyść zleceniodawcy.

Warto zwrócić uwagę na to, że biegli wykonują w pewnym sensie sprzeczne zadania. Z jednej strony, każdy ekspert prowadzi działalność o charakterze naukowym, w której wykorzystuje określone, podzielane przez środowisko zasady i normy. Na ekspercie ciąży obowiązek naukowca, takie jak prawdomówność, posługiwanie się metodami naukowymi, przeprowadzenie badań z zachowaniem możliwości weryfikacji uzyskanych wyników przez innego biegłego. Jednak, biegły nie jest tylko naukowcem. Jego praca dotyczy konkretnych spraw, a opinia często przesądza o ich końcowym wyniku. Wynikająca z tego faktu dodatkowa presja powoduje konflikt wewnętrzny, z którym biegły musi sobie radzić. Nieuzasadnione oczekiwania organu procesowego wobec biegłego nie powinny mieć wpływu na treść merytoryczną jego opinii. Ekspert powinien być wzorcem bezstronności, fachowości, stanowczości, jeśli chodzi o przestrzeganie zasad rzetelnej pracy badawczej. Większość stowarzyszeń biegłych wymaga, aby przyszły biegły posiadał podstawowe cechy moralno-etyczne: nienaganną reputację moralną (*good moral character*), uczciwość, wysoko rozwinięte poczucie etyki (*high ethics*). Autorzy rosyjscy piszą o niezależności wewnętrznej eksperta, tj. niezależności od własnych poglądów religijnych, własnych uprzedzeń⁵³. Zdecydowana większość ankietowanych biegłych negatywnie odpowiedziała na pytanie, czy poglądy religijne mają znaczenie dla ich pracy (83 proc. ekspertów rosyjskich oraz 95 proc. ekspertów polskich).

Szczególna rola biegłego we współczesnym wymiarze sprawiedliwości, brak możliwości zastąpienia jego opinii innymi dowodami, upodobnia biegłego do sędziego, do organu procesowego, na co słusznie zwracał uwagę K. Mittermajer. Od biegłego i sędziego środowisko prawnicze i społeczeństwo oczekują, że będą oni w stanie sprostać wysokim standardom moralno-etycznym. Większość kodeksów etycznych biegłych omawia kwestie wartości wewnętrznych, kwalifikacji moralnych. Dobry wizerunek moralno-etyczny eksperta jest warunkiem jego niezależności. Podobnie jak sędzia, biegły powinien unikać

⁵² J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 43.

⁵³ Ф.С. Сафуанов, Н. В. Дворянчиков, М. Н. Аникиевич, *Психологические факторы профессионального выгорания судебных экспертов-психологов*, „Юридическая психология” 2014, N 1, с. 7-10.

zachowania, które może osłabić zaufanie do jego bezstronności w pracy i poza nią. Biegły nie powinien, na przykład, samodzielnie spotykać się z uczestnikami postępowania (za wyjątkiem zlecniodawcy), ponieważ podobne zachowanie podważa bezstronność eksperta. Biegły nie powinien brać udziału w przedsięwzięciach uwłaczających jego godności lub mogących podważyć zaufanie do niego (art. 6 Zbioru zasad etycznych PTK).

Kodeksy etyki biegłych określają obowiązki zawodowe, granice akceptowanego (godnego z punktu widzenia pełnionej funkcji) zachowania. Zawarte w nich zasady dobrej pracy generalnie sprzyjają podwyższeniu jakości pracy biegłych, większej skuteczności zawodowej, racjonalnemu korzystaniu z czasu pracy. Ważne jest też to, że kodeksy etyki normują nie do końca uregulowane przez prawo stosunki biegłego ze zlecniodawcą⁵⁴. Znaczenie praktyczne norm etyki zawodowej jest nie do przecenienia. Na przykład zlecniodawca może nie wiedzieć o całym zakresie potencjalnie dopuszczalnych badań, które można przeprowadzić wobec danego obiektu i przez to pominąć możliwość stworzenia, formowania dodatkowego dowodu. Biegły zgodnie z zasadą rzetelnego wykonywania pracy nie powinien w tym przypadku ograniczać się tylko ramami postawionego zadania. Etyka zawodowa biegłego wymaga wszechstronnego badania obiektów ekspertyz (oczywiście, w granicach wiedzy specjalistycznej biegłego). W przypadku powstania konfliktu pomiędzy biegłym a zlecniodawcą, na przykład z powodu terminów badań lub ich metod (co może się wiązać z użyciem większej ilości materiału dowodowego, niż pierwotnie można było zakładać), normy zawarte w kodeksach etyki biegłych wskazują stronę, która będzie miała rację, pomagają tej stronie uzasadnić swoją pozycję⁵⁵. Tak jak w każdym innym zawodzie, kodeks etyczny daje biegłemu pewien komfort pracy. Biegły ma przekonanie, że to, co robi, i jak to robi, będzie zgodne z zatwierdzonym przez doświadczonych kolegów systemem wartości.

Nawet jeśli biegły nie jest zrzeszony w żadnym stowarzyszeniu, nie jest zwolniony z obowiązku przestrzegania oczywistych, akceptowanych w tym środowisku standardów zachowania etycznego (ujętych w kodeksach etyki, a również pozakodeksowych). Zasada ta wiąże się ze specyficzną rolą biegłego w procesie karnym, który korzystając ze swojej wiedzy i doświadczenia, pomaga organowi procesowemu w ustaleniu nieoczywistych faktów

⁵⁴ P.D. Barnett, op. cit., s. 12.

⁵⁵ Ibidem, s. 13.

i powiązań mających znaczenie dla sprawy. Z punktu widzenia etyki zawodowej biegłych nie ma znaczenia, czy biegły jest biegłym zrzeszonym, czy też nie. Ma to natomiast wpływ na mechanizm pociągnięcia do odpowiedzialności dyscyplinarnej za ewentualne naruszenia etyczne oraz formę i granice takiej odpowiedzialności.

Na potrzebę opracowania wspólnego podejścia do kwestii związanych z etyką zawodową biegłych zwraca uwagę 352-stronicowy Raport Narodowej Akademii Nauk Stanów Zjednoczonych z 2009 roku pod charakterystycznym tytułem *Wzmocnienie nauk sądowych w Stanach Zjednoczonych: Krok do przodu* („*Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*”)⁵⁶. Autorzy dokumentu, który przedstawiają całe spektrum aktualnych problemów w zakresie nauk sądowych w Stanach Zjednoczonych, zwracają uwagę na nadzwyczajne znaczenie etyki zawodowej ekspertów. Komisja zaleciła wzmocnienie kontroli nad praktyką przeprowadzenia ekspertyz, wprowadzenie mechanizmów akredytacji i certyfikacji, dbałość o podnoszenie jakości w laboratoriach badawczych. Szczególną uwagę zwrócono na potrzebę przestrzegania norm kodeksów etycznych oraz na potrzebę wprowadzenia skutecznych procedur pociągnięcia do odpowiedzialności dyscyplinarnej za naruszenia etyczne. W zaleceniach Komisji znajdziemy propozycję utworzenia krajowego kodeksu etyki zawodowej biegłych, który obejmowałby swoim zasięgiem wszystkie laboratoria i wszystkich biegłych.

Niestety etyka biegłych jest z reguły ignorowana przez ustawodawcę. W Polsce, na przykład, nie ma wymogu posiadania nieskazitelnego charakteru czy innych cech natury etycznej przez kandydatów do wpisania na listę biegłych sądowych. Specjaliści z Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w swoim raporcie pt. „Biegli sądowi w Polsce” podkreślają, że rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 roku w sprawie biegłych sądowych stanowi jedynie, że mają oni dawać rękojmię należytego wykonywania zawodu. Co więcej, brakuje wymogu niekaralności, nawet za umyślne przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego oraz umyślne przestępstwa skarbowe⁵⁷. Brak kontroli nad stroną etyczną funkcjonowania biegłych w Polsce negatywnie wpływa na praktykę. Nieodpowiedzialne, nieetyczne postępowanie biegłego

⁵⁶ *Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.). <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (dostęp: 03.12.2015 r.).

⁵⁷ Raport „Biegli sądowi w Polsce”, <http://www.hfhr.pl/raport-biegli-sadowi-w-polsce> (dostęp: 7.04.2017 r.).

nie powoduje odpowiedniej, natychmiastowej reakcji ze strony organów kontrolujących, nie grozi nieuniknionymi sankcjami karnymi. Niedoskonałość obowiązujących regulacji prawnych w części dotyczącej etyki zawodowej biegłych osłabia zaufanie społeczne w stosunku do instytucji eksperta oraz całego systemu wymiaru sprawiedliwości.

Podkreślić przy tym należy, że wyniki przeprowadzonych badań ankietowych wskazują, że polscy biegli nie bagatelizują zasad etycznych w pracy eksperta. Znaczenie etyki zawodowej podkreśla zdecydowana większość ankietowanych. Na pytanie „Czy etyka zawodowa ma znaczenia dla pracy biegłego” 97 proc. badanych odpowiedziało „tak, jest bardzo ważna”. Tylko 3 proc. ankietowanych wskazało, że większe znaczenie mają inne czynniki, aczkolwiek nie podali konkretnych przykładów. Wśród biegłych rosyjskich na szczególne znaczenie etyki uwagę zwróciło 53 proc. ankietowanych, a 47 proc. ankietowanych odpowiedziało, że są czynniki ważniejsze (również nie podając żadnych konkretnych przykładów). To pokazuje stopień zaangażowania biegłych w toczącą się od lat w Polsce i Rosji dyskusję etyczną. Kwestie związane z etyką zawodową są bardzo rzadko omawiane w rosyjskiej literaturze fachowej. W Rosji brakuje również stowarzyszeń zawodowych ekspertów, podobnych do Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego (wyjątek stanowi rosyjski Związek Kryminalistyków, którego dorobek w zakresie etyki zawodowej ekspertów jest raczej niewielki⁵⁸), które zajmowałyby się promowaniem zasad etyki zawodowej wśród biegłych.

Brak konkretnych przepisów prawnych dotyczących etyki zawodowej ekspertów powoduje, że biegli są słabo zorientowani w kwestiach etycznych. Potwierdzają to wyniki przeprowadzonych badań ankietowych. Przykładowo, ankietowani różnie odpowiedzieli na pytanie, jakie elementy obejmuje współczesna etyka biegłego, choć każdy z proponowanych w ankiecie wariantów odpowiedzi był co do zasady prawidłowy. Bardzo rzadko ankietowani wybierali ostatni wariant odpowiedzi, tj. „wymóg wymiany doświadczeń w środowisku biegłych”. Tę odpowiedź zaznaczyło tylko 24 proc. badanych w Polsce i 7 proc. badanych w Rosji. Można odnieść wrażenie, że pozostali niezbyt dobrze wiedzą o tym, jakie konkretne obowiązki etyczne ciążyą na współczesnym biegłym. Możliwe też oczywiście, że ci, którzy nie zaznaczyli poprawnej odpowiedzi, a tak zrobiła zdecydowana większość ankietowanych, nie zastanawiają się nad

⁵⁸ Związek Kryminalistyków, <http://www.moosk.ru/#about> (dostęp: 7.04.2017 r.).

problemami związanymi z etyką zawodową eksperta. Pasywność tej części biegłych przejawia się również w odpowiedzi na pytanie, czy dopuszczalne jest tworzenie i stosowanie przez biegłego nowych metod badawczych nieprzewidywanych w literaturze fachowej. Wszyscy ankietowani, którzy nie zaznaczyli wcześniej obowiązku wymiany doświadczeń, na to pytanie odpowiadali „nie, należy korzystać wyłącznie z metod opisanych”.

Udział w wymianie doświadczeń jest cechą, która charakteryzuje wykwalifikowanego biegłego. Uczestniczenie w podobnej wymianie oznacza, że biegły stale aktualizuje i uzupełnia własną wiedzę. O stosunku ekspertów do etyki zawodowej świadczy też to, że odpowiadając na pytanie dotyczące wykorzystywania metod badań obarczonych wysokim ryzykiem błędu, większość ankietowanych (79 proc. w Polsce oraz 87 proc. w Rosji), nie chciało „zasięgnąć nieformalnej opinii kolegi”. To świadczy o tym, że badani tak naprawdę nie odczuwają potrzeby dyskusji. Możliwe, że winę za to ponosi chaotyczna komercjalizacja ekspertyz w Rosji i w Polsce. Warto zwrócić uwagę na to, że z nieformalnej opinii kolegów ankietowani korzystają w połączeniu z innymi metodami weryfikacji wyników własnych badań. Ich opinia o skuteczności takiej metody kontroli jest więc niezbyt pozytywna.

Wśród biegłych rosyjskich tylko 14 proc. badanych (w Polsce – 53 proc.), odpowiadając na pytanie dotyczące elementów etyki zawodowej, wybrało wariant „wymogi dotyczące opinii biegłego”. To prawdopodobnie oznacza, że eksperci korzystają z gotowych wzorców opinii, kierują się wymogami ustawy. Brak aktywnej dyskusji etycznej w środowisku biegłych powoduje, że eksperci nie wiedzą, jakie są wymogi etyczne dotyczące formy opinii (jasność, konkretność języka, terminologii, logika wewnętrzna opinii, przestrzeganie odpowiedniej kolejności we wnioskach itd.).

Najczęściej i polscy (71 proc. badanych), i rosyjscy biegli (74 proc. badanych) do zagadnień z zakresu etyki zawodowej odnosili wymogi dotyczące kompetencji eksperta, jego biografii zawodowej, wykształcenia i doświadczenia.

2.3. Podstawowe zasady etyki zawodowej biegłego

Etyka zawodowa biegłego opiera się o znane i powszechnie akceptowane cechy charakteryzujące dobrą pracę w każdej dziedzinie: fachowość, rzetelność, skuteczność. Od biegłego oczekuje się dodatkowo, że będzie zachowywał obiektywizm, stale podnosił własne kwalifikacje, uaktualniał wiedzę,

terminowo przeprowadzał zlecane badania. Te cechy tworzą podstawy etyki zawodowej biegłych.

W literaturze anglojęzycznej dominuje dość pragmatyczne podejście do kwestii, związanych z etyką zawodową biegłych. Etyka ekspertyzy (*the ethics of expertise*) jest przedstawiana jako system składający się z dwóch podsystemów: etyki (czyli maksym etycznych) biegłego oraz etyki (maksym) odbiorcy (*layperson*)⁵⁹. Do uniwersalnych (tj. dotyczących każdego rodzaju badań specjalistycznych) maksym etycznych biegłego zalicza się szereg reguł – obowiązek adekwatnej oceny i adekwatnej prezentacji własnej wiedzy, obowiązek indywidualizacji opinii, obowiązek prawdomówności, obowiązek samokontroli biegłych, przeciwdziałanie naciskom i wpływom⁶⁰.

1. Obowiązek adekwatnej oceny i adekwatnej prezentacji własnej wiedzy

Biegły musi przyznawać się w opinii do tego, że czegoś nie wie, że w niektórych przypadkach chodzi tylko o pewne przypuszczenia, że jego wniośki czasem mają charakter spekulatywny, ponieważ nikt nie może twierdzić, że wie na określony temat więcej, niż to jest w rzeczywistości⁶¹. Tę maksymę etyczną można zilustrować przykładami. Udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy fragmenty szkła dowodowego i porównawczego mogą pochodzić z tego samego elementu, w pewnych sytuacjach, z uwagi na trudności z dopasowaniem do siebie poszczególnych kawałków, wymaga przeprowadzenia badań zarówno z zakresu mechanoskopii („złożenie na całość”), jak i badań fizykochemicznych (analiza składu pierwiastkowego fragmentów szkła). O tym biegły powinien poinformować decydenta procesowego⁶². Biegły-psycholog, któremu zlecono badanie oskarżonego, przy całkowitej odmowie udziału w badaniu lub uchyleniu się przez niego od konkretnych pytań, odmowy wykonania zadań, powinien poinformować zleceniodawcę o związanych z tym ewentualnych ograniczeniach

⁵⁹ Por. J. Hardwig, *Toward an Ethics of Expertise*, [w:] D.E. Wueste (red.), *Professional Ethics and Social Responsibility*, Maryland, 1994, s. 89; K. Harrison, B. Rainey (red.), *The Wiley-Blackwell Handbook of Legal and Ethical Aspects of Sex Offenders Treatment and Management*, Chichester 2013, s. 84-85.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 92-94.

⁶¹ Założenie, że ekspert doskonale orientuje się we własnej dziedzinie wiedzy jest co do zasady prawidłowe tylko w stosunku do idealnego biegłego, który poza filozofią nie istnieje. Por. L. Rasmussen (red.), *Ethics Expertise: History, Contemporary Perspectives and Applications*, Netherlands 2005, s. 21).

⁶² A. Michalska, G. Zadora, M. Świętek, *Glass Fragments as Important Criminalistic Evidence – Case Studies*, „Problems of Forensic Sciences” 2015, t. 102, s. 115-137.

badawczych⁶³. W ekspertyzie odontologicznej, z uwagi na jej kompleksowy (tj. kryminalistyczny i medyczny) charakter, optymalnym rozwiązaniem jest opiniowanie zespołowe – z udziałem eksperta z daktyloskopii czy mechanoskopii, który posiada odpowiednie umiejętności do dokonania identyfikacji na podstawie cech zewnętrznych budowy zębów, i medyka sądowego, który może wspomóc kryminalistyką wiedzą z zakresu protezowania, leczenia stomatologicznego⁶⁴. O potrzebie badań kompleksowych biegły powinien poinformować organ procesowy. Nawet w klasycznych badaniach kryminalistycznych, na przykład daktyloskopijnych, pozostają obszary dyskusyjne, niejednoznaczne, o których organ oceniający opinię biegłego powinien dowiedzieć się od niego samego⁶⁵.

2. *Obowiązek indywidualizacji opinii*

Biegły musi mówić o własnych wnioskach, nie tworzyć wrażenia, że mówi w imieniu wszystkich biegłych reprezentujących daną specjalność. Jeśli opinia biegłych z danej dziedziny w podnoszonej kwestii nie jest jednoznaczna, biegły musi poinformować o tym fakcie odbiorcę. Także w sytuacji, kiedy prezentowany przez biegłego pogląd podziela mniejszość grupy zawodowej, musi on również poinformować o tym odbiorcę. Przykładowo, wnioski prezentowane przez biegłych psychologów badających małych pokrzywdzonych mogą się diametralnie różnić lub mieć *de facto* charakter niekategoryczny (w swej warstwie eksplanacyjnej) ze względu na skomplikowany charakter takiej ekspertyzy⁶⁶.

3. *Obowiązek prawdomówności*

Biegły musi poinformować zleceniodawcę o swoich ustaleniach nawet wtedy, kiedy sądzi, że tamten nie będzie chciał go wysłuchać. Fakt opłaty ekspertyzy przez zleceniodawcę nie oznacza, że biegły ma obowiązek mówienia

⁶³ M. Toeplitz-Winińska, *The Ethical and Practical Aspects of Psychological Diagnosis in Forensic Evaluation*, „Problems of Forensic Sciences” 2013, t. 94, s. 553.

⁶⁴ J. Kasprzak, *Odontologia kryminalistyczna*, Olsztyn–Szczecin 2011, s. 10-11.

⁶⁵ Por. J. Moszczyński, *Daktyloskopia*, Warszawa 1997, s. 162; J. Moszczyński, *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych. Przyczyny i zakres stosowania subiektywnych ocen w wybranych metodach identyfikacji człowieka*, Olsztyn 2011, s. 73-79; S. Matuszewski, *Age-dependent Changes of Contrast in Fingermarks of Various Lipid Content*, „Problems of Forensic Science” 2015, t. 101, s. 9.

⁶⁶ Por. K.A. Politowicz, *Nowa filozofia procesu karnego a zmiana dostępności niektórych środków dowodowych*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Łódź 2015, s. 668-670.

tylko o tym, co chce słyszeć klient. Obowiązek mówienia prawdy wynika z przewagi epistemicznej biegłego nad odbiorcą (organem procesowym), który nie będąc specjalistą w danej dziedzinie wiedzy, nie jest w stanie sprawdzić, czy słowa biegłego są wiarygodne czy nie. Na przykład, ekspert z dziedziny badań GSR powinien poinformować organ procesowy o wszelkich niuansach związanych z prawidłową interpretacją faktu znalezienia cząstek-pozostałości postrzałowych na rękach lub ubraniu podejrzanego. Badania wykazały, że skomplikowany charakter mechanizmu powstawania tych śladów nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, że osoba, na której ciele lub ubraniach zostały one znalezione, jest tą, która strzelała⁶⁷. W tej sytuacji biegły, który twierdzi, że ślady GSR powstały na skutek oddania strzałów przez osobę badaną, postępuje niezgodnie z zasadami etyki zawodowej, ponieważ wprowadza decydenta procesowego i innych uczestników postępowania w błąd odnośnie do rzeczywistego znaczenia ustalonego przez niego faktu.

4. Obowiązek samokontroli biegłych

Biegły musi rozpoznawać wpływ zleceniodawcy (ewentualnie innych nie mniej potężnych w tej sytuacji podmiotów), jego oczekiwań wobec treści opinii. Chodzi o nieświadome dostosowanie własnej opinii do tego, co zdaniem biegłego, chce zobaczyć zleceniodawca. W tym celu biegły może zestawić, porównać własną opinię z opiniami innych biegłych, którzy nie znajdują się pod wpływem takiego rodzaju czynników zewnętrznych. Ten problem jest ściśle związany z odpowiedzialnością etyczną eksperta i został szczegółowo zbadany w literaturze kryminalistycznej. W ramach poszczególnych rodzajów ekspertyz opracowano metody służące samokontroli biegłych. Pomocnym przy weryfikacji wyników ekspertyzy pismoznawczej, która w dużej mierze opiera się na subiektywnej i jakościowej ocenie cech graficznych, może okazać się zastosowanie obiektywnych metod pomiarowych. W Polsce w ciągu ostatnich lat zostały stworzone systemy wspomagające badanie cech pisma ręcznego – Grapholog, Globalgraf, które zapewniają niezbędny poziom dokładności⁶⁸. Problem pewnego rodzaju autosugestii biegłego, nieuzasadnionego racjonalnie uprzedzenia jest jednak szerszy i bardziej skomplikowany. J. Moszczyński

⁶⁷ R. Gauriot, L. Gunaratnam, R. Moroni, T. Reinikainen, J. Corander, *Statistical Challenges in the Quantification of Gunshot Residue Evidence*, „Journal of forensic science” 2013, t. 58, nr 5, s. 1154-1155.

⁶⁸ M. Goc, *Współczesny model ekspertyzy pismoznawczej. Wykorzystywanie nowych metod i technik badawczych*, Warszawa–Szczecin 2015, 235-317.

na przykład zwraca uwagę na efekt pierwszego wrażenia (efekt grawitacji). „Stwierdzenie ogólnego podobieństwa porównywanych obiektów i kilku cech szczegółowych może powodować nadinterpretację innych cech polegającą na nieuzasadnionym dążeniu do ustalenia ich zgodności”. Może być i sytuacja odwrotna, kiedy „ogólny obraz porównywanych obiektów różni się i ekspert podświadomie ignoruje zgodność cech szczegółowych”⁶⁹.

E. Gruza pisze, że pierwotna przyczyna niektórych błędów opiniodawczych tkwi nie w trudnościach natury faktycznej, lecz w nieprawidłowo wykonanych w toku postępowania czynnościach procesowych⁷⁰. Biegły nie ponosi odpowiedzialności, w tym etycznej, za błędy w ustaleniach faktycznych spowodowane niedoskonałością nadesłanych materiałów – pod warunkiem, oczywiście, że nie wiedział o tych wadach w momencie wydania opinii.

Ograniczeniu pewnych świadomych bądź podświadomych uprzedzeń biegłego w stosunku do sprawy (tzw. kontaminacji poznawczej) służyć mogą proponowane w literaturze alternatywne metody organizacji ekspertyzy. J. Wójcikiewicz pisze o pięciu zalecanych podejściach metodologicznych: „ślepy” biegły; dwóch biegłych, w tym jeden „ślepy”; sekwencyjne odsłanianie; „parada dowodów” oraz rywalizacyjna redundancja. Metoda „ślepy” biegły zakłada m.in. ograniczenia przy zapoznaniu się biegłego z aktami sprawy, a nawet ukrycie przed ekspertem informacji o faktycznym zleceniodawcy. Wykonywanie ekspertyzy można też powierzyć dwóm biegłym, z których jeden miałby dostęp do potrzebnych, ale potencjalnie kontaminujących informacji, a drugi byłby tej wiedzy pozbawiony. „Sekwencyjne odsłanianie” polega z kolei na pierwotnej niewiedzy biegłego-genetyka (w tym przypadku chodzi tylko o ekspertyzę genetyczną) o cechach materiału porównawczego. Warto zwrócić uwagę na to, że rozwiązaniem alternatywnym w ekspertyzie genetycznej może być przeprowadzenie badań materiału porównawczego po upływie kilku dni od daty analizy materiału dowodowego. „Parada dowodów” opiera się na założeniu, że obiektywizm biegłego jest większy w sytuacji, kiedy ma do czynienia nie z jednym, a z szeregiem śladów porównawczych. Natomiast przy „rywalizacyjnej redundancji” chodzi o ograniczenie swoistego monopolu laboratoriów kryminalistycznych, związane z tym, że inne laboratorium nie bada tych samych dowodów. Alternatywą może stać się nowy system organizacji pracy jednostek

⁶⁹ J. Moszczyński, *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych*, Olsztyn 2011, s. 50.

⁷⁰ E. Gruza, *Błędy w opiniach biegłych*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2005, t. IX, s. 23.

eksperckich: te same dowody powinny być (losowo) posyłane także do innego laboratorium. Oba laboratoria byłyby „ślepe”, tzn. nie wiedziałyby o tym, choć dopuszczałyby taką możliwość⁷¹. Weryfikacja uzyskanych wniosków jest standardem we współczesnych badaniach naukowych⁷², a zakres odpowiedzialności etycznej biegłego jest o wiele szerszy niż w przypadku naukowca. W związku z tym, zasada etyczna samokontroli eksperta uzyskuje szczególne znaczenie.

5. *Odporność na naciski i wpływy*

Biegły powinien rozważyć, jaki wpływ będzie miała jego opinia na osoby niebędące zleceniodawcami i klientami zleceniodawcy (w sytuacji opiniowania w kwestii bezpieczeństwa określonych substancji lub technologii). Biegły nie powinien traktować innych mniej życzliwie lub motywować do podobnych działań zleceniodawcę. Biegły musi brać pod uwagę ryzyko, które stwarza dla osób trzecich jego opinia. Wynika to z publicznego charakteru działalności biegłego, jego odpowiedzialności przed wymiarem sprawiedliwości oraz społeczeństwem. Ekspert nie może być biernym wykonawcą woli zleceniodawcy, od biegłego oczekuje się prawdomówności. Biegły z zakresu badań wariograficznych może przykładowo spotkać się z pokusą wywarcia wpływu na badanego w kierunku przyznania się, wprowadzenia go w błąd, co właściwie rejestruje urządzenie, jaki jest przedmiot i zakres ekspertyzy. Szczególnie, kiedy ma do czynienia z osobą o nieco niższym stopniu inteligencji⁷³. Takie postępowanie będzie w sposób jednoznaczny sprzeczne z obowiązującymi w stosunku do biegłego regułami etycznymi, z których jedną z głównych jest zachowanie neutralności.

Skrajny przykład niewłaściwego, stronniczego podejścia biegłego do sprawy podaje J. Gurgul. Czytając akta Prokuratury Rejonowej w B. w sprawie śmierci Piotra G., prokurator zauważył, że według rozpoznania sekcyjnego przyczyną śmiertelnego zejścia pijanego Piotra G. było zachłyśnięcie treścią wymiotną zaaspirowaną do płuc. Jednak w karcie zgonu ten sam medyk sądowy

⁷¹ J. Wójcikiewicz, „Ślepy” biegły – lepszy biegły? Pięć sposobów na udaną opinię, [w:] *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga Jubileuszowa Profesora Huberta Koteckiego*, Warszawa 2013, s. 303-307.

⁷² J. Kasprzak, *Wybrane problemy metodologiczne badań w zakresie procesu karnego i kryminalistyki*, [w:] Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Wybrany problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Olsztyn 2010, s. 11.

⁷³ P. Girdwoyń, *O „wykrywaczu kłamstw” po raz kolejny – uwagi na tle postanowienia Sądu Najwyższego I KZP 25/14*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Łódź 2015, s. 290-291.

poświadczył, że denat zmarł w następstwie czynnych urazów głowy. Wezwany do wyjaśnienia sprzecznych opinii biegły przyznał się do uległości wobec próśb matki Piotra G. Nakłoniła go do tego w obawie o reputację rodziny, gdy we wsi dowiedzą się o śmierci jej syna z zapicia⁷⁴. Taka sytuacja wywołana przez czynniki emocjonalne pokazuje, że w niektórych przypadkach biegły może mieć do czynienia z konfliktem ról. Wymogi etyki zawodowej w sposób jednoznaczny wskazują właściwy z punktu widzenia zawodowego kierunek działań, lecz w odczuciu eksperta te działania należą do mało etycznych.

Przeprowadzone badania ankietowe wykazały, że biegli nie są do końca świadomi zakresu ciężących na nich obowiązków zawodowych. Odpowiadając na pytanie, co powinien uwzględniać biegły, wydając opinię, tylko 72 proc. badanych ekspertów polskich i 67 proc. badanych ekspertów rosyjskich wybrało odpowiedź „tylko wyniki badań”. Zaznaczano inne, błędne warianty odpowiedzi na to pytanie: „dowody oskarżenia” (11 proc. badanych w Polsce oraz 13 proc. badanych w Rosji), „okoliczności zdarzenia” (11 proc. badanych w Polsce oraz 25 proc. badanych w Rosji), „inne dowody w sprawie” (5 proc. badanych w Polsce oraz 14 proc. badanych w Rosji). Żaden z ankietowanych nie wybrał odpowiedzi „dowody obrony”. To można wytłumaczyć tym, że i w polskim, i w rosyjskim procesie karnym przypadki przedstawienia dowodów przez obronę (za pośrednictwem organu procesowego) zdarzają się stosunkowo rzadko. Biegli nie mają styczności z „dowodami obrony” i niezależnie od tego, którą stroną procesową reprezentuje zleceniodawca, analizują głównie „dowody oskarżenia”.

W kontekście omawianych zasad etycznych warto zwrócić uwagę na kwestię wynagrodzenia biegłego. Opłata pracy eksperta stanowi jedną z najistotniejszych gwarancji nie tylko rzetelności, ale też niezależności biegłego. Jeśli usługi biegłego są wycenione za nisko, nie są dostosowane do pracochłonności, wymaganych kwalifikacji, złożoności prac, może wpływać to na jakość pracy biegłego. W sprawach karnych w Polsce kwestie związane z wynagrodzeniem reguluje Rozporządzenie Ministra sprawiedliwości z dnia 24 kwietnia 2013 roku w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym⁷⁵. Rozporządzenie określa stawki wynagrodzenia

⁷⁴ J. Gurgul, *Sens czy bezsens wracania do starych spraw?*, [w:] E. Gruza, J. Kupczyński (red.), *Archiwa X. Zagadnienia kryminalistyczne, procesowe i materialnoprawne. Księga jubileuszowa: 15-lecie Kola Naukowego Prawa Karnego TEMIDA*, Warszawa 2012, s. 16.

⁷⁵ Dz. U. 2013 r. poz. 508.

biegłych powołanych przez sąd za wykonaną pracę, taryfy zryczałtowane dla poszczególnych kategorii biegłych ze względu na dziedzinę, w której są oni specjalistami oraz sposób dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii. Stawka wynagrodzenia zmienia się w zależności od stopnia złożoności problemu będącego przedmiotem opinii oraz warunków, w jakich opracowano opinię. Bierze się pod uwagę też posiadane przez ekspertów stopnie i tytuły naukowe. Ustawą z dnia 11 marca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁷⁶ znowelizowano art. 618f k.p.k., dodając do niego § 4a („Jeżeli opinia jest fałszywa, wynagrodzenie oraz zwrot jakichkolwiek kosztów poniesionych przez biegłego związanych z jej sporządzeniem lub złożeniem nie przysługują”) oraz § 4b („Jeżeli opinia jest nierzetelna lub została sporządzona lub złożona ze znacznym nieusprawiedliwionym opóźnieniem, wynagrodzenie ulega odpowiedniemu obniżeniu; można również odstąpić od przyznania wynagrodzenia lub zwrotu jakichkolwiek kosztów poniesionych przez biegłego związanych z jej sporządzeniem lub złożeniem”). W kontekście nowelizacji z dnia 11 marca 2016 roku nie można ominąć również zaostrzenia kary (dolnej i górnej granicy) za przestępstwo przedstawienia fałszywej opinii przez biegłego. W nowej redakcji przestępstwo z art. 233§4 k. k. jest zagrożone sankcją pozbawienia wolności od roku do dziesięciu lat (wcześniej – do lat trzech). Jednocześnie ustawodawca pozostawił bez zmian przepis art. 233§5 k.k., który przewiduje możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary, a nawet odstąpienia od jej wymierzenia, jeżeli fałszywa opinia dotyczyła okoliczności niemogących mieć wpływu na rozstrzygnięcie sprawy (okoliczności mało istotnych, nieodnoszących się do przedmiotu procesu, czyli kwestii odpowiedzialności oskarżonego za zarzucony mu czyn przestępny), lub sprawca dobrowolnie sprostował fałszywą opinię zanim nastąpiło, chociażby nieprawomocne, rozstrzygnięcie sprawy⁷⁷. W opinii Ministra Sprawiedliwości, nowe uregulowania „z jednej strony stanowczo penalizujące działania polegające na celowym fałszowaniu opinii, z drugiej zaś pozwalające na miarkowanie wynagrodzenia biegłego, a nawet odstąpienie od jego przyznania (a także przyznania kosztów sporządzenia opinii) w przypadku nierzetelności opiniowania bądź jego istotnej i nieusprawiedliwionej przewlekłości – winny w sposób dyscyplinujący wpłynąć na biegłych, przyczyniając

⁷⁶ Dz. U. 2016 r. poz. 437.

⁷⁷ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 520.

się do zapewnienia pełnego zaangażowani i staranności przy wykonywaniu obowiązków zleconych biegłym przez sąd lub inny uprawniony organ⁷⁸. Te zmiany w świetle zasady niezależności biegłego budzą jednak pewne zastrzeżenia. Przepisy prawne muszą być formułowane w sposób pozwalający na jednoznaczne ustalenie ich treści. Nowela art. 618f k.p.k. tę regułę narusza: ustawodawca nie precyzuje pojęcia „nierzetelna opinia”, nie konkretyzuje też, co należy rozumieć pod pojęciem „znacznego opóźnienia” oraz w jaki sposób biegły może (musi) podobne opóźnienie usprawiedliwić. Te niejasności w interpretacji przepisu § 4b art. 618f k.p.k. w połączeniu z nieograniczoną uznaniowością decyzji o obniżeniu wynagrodzenia mogą być wykorzystane w celu wywierania niepożądanego wpływu na biegłego w związku z wydaną przez niego opinią.

Przytoczone maksymy etyczne nie wyczerpują tematu etyki biegłego⁷⁹. Za etyczne należy także uznać, na przykład, uzupełnienie sporządzonej i przedstawionej wcześniej opinii przez biegłego, gdy konieczność taka wynika z nowych informacji (naukowych, eksperymentalnych) pod warunkiem, że proces wciąż trwa i opinia biegłego może mieć bezpośredni wpływ na jego przebieg i wynik końcowy.

Biegły powinien również przechowywać wszelkie materiały związane z ekspertyzą (materiały, dokumenty robocze) licząc się z ewentualnym powtórzeniem (rewizją) badań. W Rosji w sposób bezpośredni stanowi o tym art. 10 ustawy federalnej z dnia 31 maja 2001 roku „O państwowej działalności sądowno-ekspertckiej”⁸⁰: „przy przeprowadzeniu badań zabrania się niszczenia dowodów rzeczowych oraz dokumentów bez uzyskania pisemnej zgody organu prowadzącego sprawę”.

W polskiej literaturze zwraca się też uwagę na to, że biegły powinien zachować szczególną ostrożność w kontaktach z uczestnikami postępowania. Na ekspercie ciąży obowiązek unikania takich kontaktów ze stronami, które mogłyby podważyć zaufanie do jego bezstronności⁸¹. Zgodnie z zasadą obiektywizmu, biegły musi zachowywać równy dystans wobec uczestników postępo-

⁷⁸ Odpowiedź Ministra Sprawiedliwości w sprawie biegłych sądowych, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Odp_MS_biegli_sadowi_06052016.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁷⁹ Por. H. Feder, *An Expert's Bill of Rights, Feder's Succeedings as an Expert Witness, Fourth Edition*, CRC Press, Boca Raton, 2008, s. 123-127; International Association for Identification. Code of Ethics and Standards of Professional Conduct, https://www.theiai.org/about/code_of_ethics.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁸⁰ Российская газета, N 106, 05.06.2001 (z późn. zm.).

⁸¹ R. Łyczywek, *Problemy etyki wykonywania czynności biegłego sądowego*, „Nowe Prawo” 1969, nr 3, s. 416-428.

wania. Przesłankami uprawdopodobniającymi brak zaufania do bezstronności biegłego i w konsekwencji dającymi możliwość jego wyłączenia mogą być na przykład: pozostawanie z jedną ze stron postępowania w znajomości opartej na uczuciu przyjaźni czy wrogości lub niechęci, łączności lub rozbieżności interesów, pozostawanie w szczególnie bliskim stosunku z inną niż oskarżony stroną procesu⁸².

Ważne jest również stałe aktualizowanie własnej wiedzy, zapoznawanie się z najnowszymi publikacjami profilowymi, w tym w języku angielskim, który dzisiaj jest językiem oficjalnym kryminalistyki. Ten obowiązek wynika wprost z wymogu posiadania niezbędnych kompetencji przez biegłego. Zdarza się, że po pewnym czasie stosowana powszechnie metoda zostaje uznana za nienaukową, a jej wyniki – za niewiarygodne. Biegły musi odpowiednio reagować na te wiadomości i stale weryfikować własny arsenał metod badawczych. Przykładowo przez długi czas w Stanach Zjednoczonych stosowano metodę mikroskopowego badania włosów (Microscopic Hair Analysis). Biegli na podstawie analizy porównawczej cech budowy dokonywali identyfikacji grupowej, a nawet indywidualnej. Metoda miała charakter subiektywny. W FBI, aby uniknąć błędów, przeprowadzenie tej ekspertyzy powierzano dwóm biegłym, z których każdy miał przeprowadzić własne, odrębne badania. Fakt, że obaj stosowali tę samą metodę badawczą, po prostu ignorowano. Jeśli wnioski końcowe się zgadzały, rezultat ekspertyzy uznawano za pewny⁸³. Przeprowadzone w 2013 roku badania wykazały jednak, że eksperci FBI, posługując się tą metodą, popełnili błędy w ponad 96 proc. spraw karnych, w których korzystano z ich usług. W trzydziestu trzech sprawach oskarżeni zostali skazani na karę śmierci, a w dziewięciu przypadkach karę tę wykonano. Kolejnych pięćoro osadzonych zmarło w celi, oczekując na wykonanie wyroku. Jak się okazało, analiza mikroskopowa cech budowy włosów nie daje wystarczających podstaw do przeprowadzenia identyfikacji indywidualnej. Prawdopodobieństwa przynależności włosów do konkretnej osoby nie da się oszacować statystycznie. Biegli wprowadzali sąd i członków ławy przysięgłych w błąd, wskazując liczbę przeprowadzonych przez nich ekspertyz, podając to jako dowód potwierdzający

⁸² J. Misztal-Konecka, J. Konecki, *Wyłączenie biegłego w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo”, 2010, 7-8, s. 155.

⁸³ C.T. Oien, *Forensic Hair Comparison: Background Information for Interpretation*, „Forensic Science Communications”, 2009, t. 11, nr 2, https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2009/review/2009_04_review02.htm (dostęp: 7.04.2017 r.).

wiarygodność ich wniosków zawartych w opinii⁸⁴. Brytyjski „The Guardian” przytaczał historię G. Perrota, który spędził w zakładzie karnym ponad trzydzieści lat, będąc niesłusznie skazanym za przestępstwo, którego nie popełnił, na podstawie opinii biegłego z zakresu badań włosów. Ekspert przekonał przysięgłych, że potrafi bezbłędnie rozróżniać włosy należące do różnych osób⁸⁵.

Przytoczone maksymy etyczne tworzą podstawy etyki zawodowej biegłego. W tej lub innej postaci większość z nich można znaleźć we współczesnych kodeksach etyki biegłych. Etyka zawodowa biegłego na tym jednak się nie kończy. Istotnym jej elementem składowym jest etyka odbiorcy oraz etyka stowarzyszeń zawodowych biegłych.

2.4. Podstawowe zasady etyczne odbiorcy ekspertyzy

Odbiorcą ekspertyzy w postępowaniu karnym jest przede wszystkim prawnik pełniący rolę sędziego, prokuratora, adwokata czy radcy prawnego. Większość zasad etycznych dotyczących pracy biegłego uwzględnia specyficzne zapotrzebowania prawników, jeśli chodzi o wykorzystywanie dowodowe ekspertyz.

O odbiorcach ekspertyzy we współczesnym postępowaniu karnym możemy mówić w sensie wąskim lub szerokim. W sensie wąskim odbiorcą można nazwać decydenta procesowego, który na podstawie opinii biegłego dokonuje ustaleń faktycznych, to znaczy stwierdza istnienie określonych faktów o znaczeniu prawnym, a także strony oraz zawodowych uczestników postępowania karnego (obrońcy, przedstawiciele stron, policjanci). W sensie szerokim odbiorcami ekspertyzy poza zawodowymi uczestnikami procesu karnego są ławnicy, inne osoby realizujące zasadę udziału czynnika społecznego w procesie (osoby przybrane, przedstawiciele organizacji społecznych i inne)⁸⁶ oraz osoby nieuczestniczące w toczącym się postępowaniu, lecz mające dostęp do informacji z nim związanych

⁸⁴ *FBI Testimony on Microscopic Hair Analysis Contained Errors in at Least 90 Percent of Cases in Ongoing Review 26 of 28 FBI Analysts Provided Testimony or Reports with Errors*, April 20, 2015, <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/fbi-testimony-on-microscopic-hair-analysis-contained-errors-in-at-least-90-percent-of-cases-in-ongoing-review> <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/fbi-testimony-on-microscopic-hair-analysis-contained-errors-in-at-least-90-percent-of-cases-in-ongoing-review> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁸⁵ E. Pilkington, *Thirty Years in Jail for a Single Hair: the FBI's 'Mass disaster' of False Conviction*, 21 April, 2015, <http://www.theguardian.com/us-news/2015/apr/21/fbi-jail-hair-mass-disaster-false-conviction> (dostęp: 7.04.2017 r.).

⁸⁶ Por. P. Wiliński (red.), *System Prawa Karnego Procesowego. Zasady procesu karnego*, t. III, cz. 2, Warszawa 2014, s. 1456-1466.

(dziennikarze, przedstawiciele mediów, publiczność na sali rozpraw, a nawet użytkownicy sieci Internet, którzy mogą oglądać przebieg rozprawy na żywo za pomocą takich serwisów jak YouTube). Poniżej zostaną wskazane najistotniejsze maksymy etyczne odbiorców ekspertyzy rozumianych w ujęciu wąskim.

Etyka odbiorcy ekspertyzy jest tematem praktycznie niezbadanym. Niemniej jednak nie można ignorować tego, jakie znaczenie ma postępowanie odbiorcy wobec biegłego i jego opinii. Praktyka zna liczne przykłady wywierania niewłaściwego wpływu na biegłego, których wynikiem jest wydanie błędnej, niewiarygodnej opinii.

Etyka odbiorcy (*ethics of recipient*) zdaniem badaczy opiera się o następujące maksymy.

1. Odbiorca musi znaleźć najbardziej wykwalifikowanego biegłego, zdając sobie sprawę z tego, że akceptowanie przez kandydata na biegłego prezentowanych przez zleceniodawcę wartości, dążeń, polityki, planów, nacisków jeszcze nie świadczy o tym, że kandydat na biegłego posiada wystarczające kwalifikacje. Podobne rozumowanie można nazwać „złem epistemicznym” (*an epistemic vice*): jeśli A wybiera na biegłego B tylko dlatego, że wie, że B swoją opinią poprze jego pozycję (P), to tym samym A demonstruje, że już wie wystarczająco dużo, żeby twierdzić o wiarygodności P. Takie postępowanie można zaakceptować tylko w sytuacji, kiedy konsekwencje P będzie ponosił wyłącznie sam A. W przeciwnym razie A zachowuje się nieetycznie, przejawia swego rodzaju cynizm, jeżeli chodzi o korzystanie z pomocy biegłego w tej sprawie⁸⁷. W podobnym tonie wypowiadają się także inni polscy badacze, aczkolwiek powołują się na inne powody. Zdaniem J. Turka, „poza faktami znanymi sądowi urzędowo nie można wykorzystywać własnej wiedzy o wiadomościach specjalnych, gdyż wyłączałoby to w tym zakresie uprawnienia stron, przysługujące im w stosunku do biegłego i jego czynności”⁸⁸. Warto zwrócić uwagę także na inny aspekt problemu, związany z kompetencjami organu procesowego. Decydent procesowy czasem ma nieadekwatne pojęcie o swojej własnej wiedzy w dziedzinie objętej ekspertyzą. J. Gurgul zauważa, że „każdy po swojemu widzi, jak w praktyce procesowej wygląda kondycja opiniowania. Czasem także sobie i postronnym usiłuje wmówić, że bezbłędnie zna i ogarnia całość zagadnień

⁸⁷ J. Hardwig, op. cit., s. 95; por. J. Kasprzak, *Odontologia kryminalistyczna*, Olsztyn–Szczecin 2011, s. 150.

⁸⁸ J. Turek, *Biegły sądowy i jego czynności*, „Monitor Prawniczy” 2007, nr 2, s. 1359; por. T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym*, Warszawa 2008, s. 448.

ekspertyzy. Z uwagi na wielość zmiennych (niepowtarzalnych) współzależności jej ogląd wszelako bywa płytki i fragmentaryczny. Niejeden przecenia też poznawczą wartość wyników obserwacji jednostkowych przeżyć i zachowań, co skutkuje niedostrzeganiem lub pomniejszeniem roli myślenia⁸⁹.

2. Choć odbiorca zwraca się do biegłych, żeby zredukować nieokreśloność oraz działać z większą pewnością, musi on zdawać sobie sprawę z tego, że to, co on chce wiedzieć może być nieosiągalne, niepoznawalne, że nawet najlepsi biegli mogą nie zgadzać się ze sobą w pewnych kwestiach. W związku z tym odbiorca nie powinien wywierać presji na biegłych, dążąc do uzyskania informacji, których tamci nie posiadają, albo udawać osiągnięcie konsensu ze środowiskiem biegłych, jeśli tej zgody w kwestii dyskusyjnej nie ma⁹⁰.

E. Gruza zwraca uwagę na to, że „w dzisiejszym procesie, nie tylko karnym, ale także i w cywilnym, widoczna jest dość zatrważająca tendencja do przypisywania biegłemu roli „uczonego sędziego”, sędziego fragmentu rzeczywistości, a jego opinia jest gotowym rozstrzygnięciem wątpliwej kwestii, które sędzia jedynie włącza do swojego wyroku”. Biegły musi brać pod uwagę ryzyko wynikające z fetyszyzacji dowodu naukowego oraz bezkrytycznego przyjmowania ustaleń biegłego przez prawników⁹¹. W podobnym tonie na temat niewłaściwego przeniesienia ciężaru odpowiedzialności z organu procesowego na biegłego niegdyś wypowiedział się pierwszy ombudsman czeski – O. Motejl: „tendencja jest taka, że sędziowie bez ekspertyzy sądowej praktycznie nie rozpatrują sprawy. W wyniku tego mamy do czynienia z sytuacją absurdalną – w istocie decyzję podejmuje nie sędzia, a biegły⁹². Obawy przed swoistą uzurpacją władzy w zakresie orzekania przez ekspertów istniały również w teorii procesu radzieckiego. W podręcznikach zwracano uwagę na to, że „organ procesowy powinien należycie przeanalizować opinię biegłego i ocenić ją”. Opinia, bowiem „nie jest wiążąca dla sądu ani organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze⁹³. Obecnie to, w jaki sposób organy procesowe postrzegają dowody naukowe, pozostawia wiele do życze-

⁸⁹ J. Gurgul, *O wadliwości opinii biegłego w procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2015, Nr 4, s. 79-80.

⁹⁰ J. Hardwig, op. cit., s. 96; por. C. Henderson, *A Proposed Code of Conduct. American Academy of Forensic Sciences. Jurisprudence Section. Code of Professionalism, Feder's Succeeding as an Expert Witness*, Fourth Edition, Boca Raton, USA 2008, s. 119-121.

⁹¹ E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009, s. 282.

⁹² Д. Бартоņикова, М. Фриштак, *Судебная экспертиза в чешском уголовно-процессуальном действии*, „Криминалист первопечатный”, 2014, N 8, s. 121.

⁹³ Por. S. Kalinowski (red.), *Postępowanie karne. Podręcznik dla funkcjonariuszy MO*, Warszawa 1965, s. 154.

nia. Zakres wiedzy specjalistycznej zawodowych uczestników postępowania karnego, niezbędny dla krytycznego oceniania opinii, nawet przez nich samych jest oceniany jako wymagający podniesienia⁹⁴. Trudno się dziwić, że koncepcja sędziego-biegłego opracowana w XIX wieku przez niemieckiego procesualistę Mittermajera⁹⁵ wciąż ma swoich aktywnych zwolenników. W krajach Europy Zachodniej, gdzie istnieją dowody sądowe w postaci opinii prywatnych, organy procesowe współpracują na tej zasadzie, że biegły, korzystający z względnej samodzielności, jest sędzią faktu⁹⁶.

Obiektywizm ekspertyzy dodatkowo zapewnia kontrydiktoryjność zewnętrzną biegłych, która polega na celowej kultywacji sporu pomiędzy biegłymi reprezentującymi tą samą dziedzinę wiedzy specjalistycznej. Kontrydiktoryjność zewnętrzną biegłych jest możliwa pod warunkiem decentralizacji ekspertyz, tj. likwidacji monopolu organu procesowego, sędziego, jeśli chodzi o zasięgnięcie opinii biegłego⁹⁷. To nie jest jednak rozwiązanie idealne, o czym przekonują doświadczenia amerykańskie. B.L. Garrett i P.J. Neufeld piszą: „Nasz system wymiaru sprawiedliwości nie jest w stanie skutecznie zapobiec pseudonaukowym opiniom. Model kontrydiktoryjny nie jest w stanie wyeliminować niewiarygodne dowody naukowe. obrońca rzadko poddaje biegłego przesłuchaniu krzyżowemu oraz rzadko korzysta z pomocy biegłych z uwagi na to, że sądy rutynowo odmawiają „refundacji” ekspertyz przeprowadzonych na zlecenie obrońców. Natomiast oskarżyciele w sposób nieprawidłowy relacjonują treść dowodów naukowych w przemówieniu końcowym. Sędziowie rzadko kiedy poddają rewizji, weryfikacji opinię biegłego, który korzystał z metod uznanych za naukowe”⁹⁸. Słowa te, co prawda wypowiedziane w 2009 roku, jeszcze przed publikacją Raportu National Institute of Justice „Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward”⁹⁹, pokazują, że zewnętrzną kontrydiktoryjność biegłych sama w sobie nie rozwiązuje do

⁹⁴ Por. J. Wójcikiewicz, *Temida nad mikroskopem. Judykatura wobec dowodu naukowego*, Toruń 2009, s. 19-22.

⁹⁵ Por. D. Sołodow, *Ocena dowodów naukowych w systemie kryminalistyki rosyjskiej*, Olsztyn–Szczecin 2012, s. 55-59.

⁹⁶ Por. T. Widła, *Status prawny biegłego i jego konsekwencje*, „Problemy współczesnej kryminalistyki” 2008, t. XII, s. 348.

⁹⁷ Por. Л. Е. Владимиров, *Учение объ уголовных доказательствах*, Петербургъ 1910, s. 274.

⁹⁸ B.L. Garrett, P.J. Neufeld, *Invalid Forensic Science Testimony and Wrongful Convictions*, „Virginia Law Review” 2009, t. 95, nr 1, s. 10-11.

⁹⁹ Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

końca problemu, który wiąże się z oceną współczesnych dowodów naukowych. Niezbędne są głębsze, systemowe zmiany w praktyce wymiaru sprawiedliwości i opiniowaniu biegłych. Popularyzacja standardów etycznych wśród biegłych oraz odbiorców ekspertyzy może być pierwszym krokiem we właściwym kierunku.

3. Przypuszczenia, hipotezy biegłego mogą stanowić wystarczającą podstawę dla podjęcia decyzji. Warto jednak pamiętać, że w tym przypadku mamy do czynienia z niepewną informacją, że biegły może się mylić, że kategoriyczny wniosek biegłego może być niepoprawnie odczytany przed odbiorcą¹⁰⁰. W jednej ze spraw będącej przedmiotem rozpoznania przez Sąd Najwyższy kierowca samochodu został oskarżony o to, że jadąc z nadmierną prędkością (w granicach 80 km/h), nie zachował szczególnej ostrożności i na prawym pasie ruchu potrącił przebiegającą przez jezdnię pieszą, która w wyniku doznanych obrażeń zmarła (art. 177 § 2 k.k.). Oskarżona została uniewinniona przez sąd I instancji. Sąd okręgowy utrzymał ten wyrok w mocy. Podstawą tych orzeczeń było stwierdzenie przez biegłych, że nawet gdyby oskarżona jechała z prędkością dopuszczalną (tzn. 50 km/h), i tak nie uniknęłaby wypadku. Biegli porównywali długość odcinka hamowania pojazdu przy tej prędkości w momencie powstania zagrożenia z odległością, w jakiej oskarżona rzeczywiście mogła dostrzec pokrzywdzoną. Sąd Najwyższy wskazał na pewną niekonsekwencję w opinii biegłych, którzy nie zastosowali parametru prędkości pojazdu 50 km/h do określenia czasu przebywania na jezdni pokrzywdzonej. Powstało pytanie: czy gdyby oskarżona od momentu powstania zagrożenia poruszała się pojazdem z prędkością dopuszczalną, to uniknęłaby wypadku, ponieważ wolniej jadący pojazd dałby pieszemu więcej czasu na bezkolizyjne przebiegnięcie jezdni¹⁰¹.

Problem zasadności wniosków biegłego jest o wiele głębszy, niż może się to wydawać na pierwszy rzut oka. Przykładowo, kryminaliści rosyjscy zwracają uwagę na to, że w związku ze zmianami charakterystyk antropologicznych człowieka współczesnego, dane zawarte w tablicach diagnostycznych, które zostały opracowane przeważnie w latach 60-80-tych ubiegłego stulecia dla określenia płci, wzrostu, wieku na podstawie rozmiarów śladów określonych części ciała, ilości linii papilarnych, wymagają pilnej korekty¹⁰². Dezaktualizacja danych wej-

¹⁰⁰ J. Hardwig, op. cit., s. 96-97.

¹⁰¹ M. Kaszubowicz, *Obiektywne przypisanie skutku w wypadkach drogowych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 2, s. 95-96.

¹⁰² В. Н. Чулахов, *Способы определения роста преступника по следам ног*, [w:] *Материалы 4-й Международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях»* (г. Москва, 30-31 января 2013 г.), Москва 2013, s. 221.

ściowych, z których rutynowo, na co dzień korzystają biegli, jest widoczna nie tylko tu, ale i w wielu innych obszarach. Ignorowanie tego problemu z uwagi na fragmentaryczny charakter wiedzy specjalistycznej organu procesowego, który dokonuje oceny opinii biegłego może być źródłem błędów procesowych.

4. Odbiorca musi zdawać sobie sprawę z tego, że ekspert będzie bezpośrednio, wprost lub pośrednio mówił o tym, co on, odbiorca, chce słyszeć (a raczej to, co zdaniem biegłego chce słyszeć odbiorca). Odbiorca musi dać do zrozumienia biegłemu, że nie oczekuje od niego bezwzględnego poparcia własnej pozycji, ale uzasadnionych, fachowych, naukowych wniosków¹⁰³. Słynny kryminalistyk francuski Edmond Locard szczególną uwagę zwracał na umiejętność właściwego odczytania ekspertyzy, pisząc, że „nie żąda się tu od sędziego dokładnej znajomości wszelkich metod badawczych, czego nie można żądać nawet od biegłego. Jednak stojący na odpowiednim poziomie sędzie śledczy lub orzekający musi być zdolny wprowadzić nie do sporządzenia, lecz do umiejętnego odczytywania wyników ekspertyzy, a nie tylko konkluzji; musi też być w stanie całą ekspertyzę ocenić, jak również zważyć jej doniosłość i wartość”¹⁰⁴. Ta zdolność do krytycznego oceniania informacji dowodowych jest ściśle związana także z podstawowym obowiązkiem etycznym każdego prokuratora, który polega na ponoszeniu odpowiedzialności za wszelkie czynności podejmowane w postępowaniu (§ 13 Zbioru zasad etyki zawodowej prokuratorów¹⁰⁵).

Lista maksym etycznych odbiorcy byłaby niepełna bez zakazu nadużywania prawa do ekspertyzy przez organy procesowe¹⁰⁶. Zdarza się, że zleceniodawca stawia przed biegłym pytania, na które odpowiedź nie wymaga wiedzy specjalnej lub wykracza poza zakres specjalności zawodowej biegłego. W praktyce ekspertyzy lingwistycznej w Rosji często można spotkać pytania o wyjaśnienie treści pojęć nieskomplikowanych, stosunkowo prostych, jak

¹⁰³ J. Hardwig, op. cit., s. 95-97. Podobne zastrzeżenie ma również J. Gurgul (J. Gurgul, *O swobodnej ocenie opinii biegłego*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 10, s. 37-38).

¹⁰⁴ E. Locard, *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*, Łódź 1937, s. 261.

¹⁰⁵ Uchwała nr 468/2012 Krajowej Rady Prokuratury z dnia 19 września 2012 roku w sprawie uchwalenia zbioru zasad etyki zawodowej prokuratorów, http://prokuratura.ostroleka.pl/prokuratura/zz/dokumenty/zbioor_zasad_etyki_zawodowej.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁰⁶ Por. L. Leszczyński, *Nadużycie prawa – teoretycznoprawny kontekst aksjologii luzu decyzyjnego*, [w:] H. Izdebski, A. Stępkowski (red.), *Nadużycie prawa*, Warszawa 2003, s. 25-26; por. R. Tokarczyk, *Próba określenia przedmiotu etyki adwokackiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2003, t. L/LI, s. 246-247.

„kij”¹⁰⁷. W ten sposób organ prowadzący sprawę (z reguły są to sprawy o przestępstwa z pobudek nienawiści na tle rasowym, nacjonalistycznym, religijnym, nienawiści w stosunku do przedstawicieli określonej grupy społecznej) niepotrzebnie „zabezpiecza się” przed ewentualną kontrargumentacją obrony, która biorąc pod uwagę oczywisty charakter użytego przez sprawcę słowa, jest raczej mało prawdopodobna. W postanowieniu o powołaniu biegłych z zakresu badań wypadków drogowych często można spotkać pytanie o kwalifikację prawną działań kierowców uczestniczących w zdarzeniu, choć odpowiedź na to pytanie nie wymaga wiedzy specjalistycznej.

Duże znaczenie ma również nawiązanie dobrego kontaktu organu procesowego z biegłym. Warunkiem skutecznej współpracy jest otwartość, adekwatna ocena możliwości obu stron, świadomość ograniczeń, które wynikają z ustawy lub praktyki. W tym kontekście do obowiązków etycznych organu należy odpowiednie przygotowanie biegłego do warunków panujących na sali rozpraw. Warto wstępnie przeprowadzić z biegłym symulację rozprawy (przesłuchania). To jest szczególnie ważne w sytuacji, kiedy organ oczekuje, że przesłuchanie będzie miało charakter bardzo konfliktowy, a ekspert nie posiada wystarczającego doświadczenia, jeśli chodzi o występowanie przed sądem. Organ nie powinien w tej sytuacji zostawić biegłego bez cennych wskazówek i rad. Należy przypomnieć biegłemu, że trzeba uważnie słuchać zadawanych pytań i nie spieszyć się z odpowiedzią, nie dać się sprowokować, unikać nieuzasadnionych spekulacji, nie odpowiadać na pytania wykraczające poza granice wiedzy specjalnej biegłego, odpowiadać na pytania krótko i zwięźle, adresując swoją wypowiedź do sędziego, a nie do strony, która prowadzi przesłuchanie. Warto zwrócić uwagę eksperta na to, że nie powinien bezwzględnie przyjmować w sporze poglądu prezentowanego przez organ procesowy i bronić go wbrew faktom. Najlepszą i najbezpieczniejszą metodą obrony jest mówienie prawdy. Warto również zwrócić uwagę biegłemu na to, że w trakcie przesłuchania musi on posługiwać się zrozumiałym językiem, wykorzystując jasną terminologię. Sąd i pozostali uczestnicy postępowania muszą rozumieć treść jego słów oraz zobaczyć logiczność wniosków, a bez znajomości fachowego języka będzie to zadaniem trudnym.

Dobry kontakt organu z biegłym opiera się też na wzajemnym zaufaniu, którego warunkiem jest omówienie wszelkich słabych i silnych stron sprawy

¹⁰⁷ А.Н. Баранов, *Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика*, Москва 2007, s. 3-5.

(z punktu widzenia pozycji zajmowanej przez organ), które mogą mieć znaczenie dla biegłego. To wymaga od biegłego edukacji organu procesowego w zakresie ekspertyzy na takim poziomie, żeby sędzia mógł dostrzec sposób rozumowania biegłego, zobaczyć podstawy jego wniosków. Z kolei biegłemu wiedza o aspektach prawnych sprawy pozwoli lepiej przygotować się do ewentualnego przesłuchania.

Większość z przytoczonych maksym etycznych należy do stosunkowo oczywistych, intuicyjnie zrozumiałych. Uzasadniając potrzebę stworzenia standardów etycznych dla głównych odbiorców ekspertyzy – organów procesowych, ale także prawników pełniących funkcję obrońcy czy pełnomocnika, *blogger* i promotor etyki prawniczej R. Ambrogio pisze:

Spróbujmy zapytać pięcioro prawników odnośnie etycznego korzystania z dowodów naukowych. Wtedy (najprawdopodobniej) otrzymamy pięć różniących się odpowiedzi. Problem jednak nie polega na tym, że prawnicy są źle poinformowani o etyce eksperta. Problem stanowi brak formalnych (sformalizowanych) wskazówek opracowanych specjalnie z myślą o nich.

Proponowany przez Ambrogiego Kodeks etyczny dla prawników (2009 r.) składa się z sześciu rozdziałów, dotyczących odpowiednio kwestii związanych z niezależnością biegłego, konfidencyjnością informacji, honorarium biegłego, wzajemnymi stosunkami biegłego z uczestnikami postępowania, sytuacjami konfliktu interesów oraz kwestiami kompetencji (profesjonalizmu) biegłego. Do najistotniejszych z punktu widzenia praktyki można zaliczyć następujące reguły, zawarte w Kodeksie Ambrogiego.

Reguły zapewniające niezależność biegłego

1. Prawnik nie powinien w żaden sposób ograniczać niezależności biegłego czy podejmować działań, które mogą mieć negatywny wpływ na jego obiektywizm. Prawnik nie może narzucać biegłemu, o czym ma on mówić w swojej opinii/swoich zeznaniach.
2. Prawnik nie powinien zmuszać biegłego do zmiany stanowiska nawet w sytuacji, kiedy prezentowana przez eksperta opinia może zaszkodzić jego (prawnika) sprawie.
3. Prawnik nie powinien wymagać od eksperta opinii, dotyczącej kwestii wykraczających poza granice wiedzy fachowej biegłego.
4. Prawnik nie powinien zgadzać się na przedstawienie przez eksper-

ta opinii niezgodnej z rzeczywistością lub opinii wprowadzającej w błąd potencjalnych odbiorców.

5. Prawnik nie może w sposób bezpośredni lub pośredni (korzystając z pomocy osób trzecich) próbować zniechęcić eksperta reprezentującego interesy oponenta procesowego do przedstawienia opinii o określonej treści lub zachęcać do modyfikacji treści wydanej wcześniej opinii.
6. Prawnik nie powinien manipulować opinią eksperta poprzez ograniczanie przepływu relewantnych (związanych z przedmiotem ekspertyzy) informacji.
7. Prawnik może w sposób etyczny prosić biegłego o zignorowanie określonego dowodu lub o dopuszczenie faktu istnienia określonego dowodu w celu stworzenia hipotetycznego przebiegu wydarzeń i jego przedstawienia w treści opinii.
8. Prawnik w formie etycznej może pomagać biegłemu przygotowywać się do procesu (przesłuchania sądowego) pod warunkiem, że prawnik nie będzie próbował zmusić biegłego do zmiany stanowiska lub podważać zdolności eksperta do rzetelnego i adekwatnego przekazywania uzyskanych w trakcie badań informacji.
9. W trakcie treningu, symulacji rozprawy sądowej prawnik może dawać ekspertowi rady zwracając jego uwagę na pewne niuanse faktyczne oraz prawne. Prawnik może poinformować biegłego o ewentualnych pytaniach, zarówno jego, jak i tych, których można oczekiwać od oponenta procesowego w przesłuchaniu krzyżowym. Prawnik może polecić biegłemu określony styl zachowywania się, język i formę odpowiedzi.

Reguły dotyczące zachowania konfidenyjności

1. Dla prawnika kwestia zachowania poufności informacji o kliencie ma zawsze znaczenie pierwszorzędne¹⁰⁸.
2. Prawnik musi poinformować eksperta o kwestiach związanych z konfidenyjnością informacji o kliencie, zadbać o poufność komunikacji pomiędzy prawnikiem a biegłym. Biegły musi wiedzieć

¹⁰⁸ Biegłego nie wiążą z klientem (prawnika) żadne stosunki moralne (Por. D. Koehn, *The Ground of Professional Ethics*, London 1994, s. 80). O konfidenyjności w pracy biegłego w kontekście wymogów ustawowych dotyczących przeprowadzenia ekspertyzy pisze również G. Koczyński (G. Koczyński, *Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008, s. 59).

o tym, że w trakcie przesłuchania sądowego mogą być zadane pytania dotyczące przedmiotu ich rozmów¹⁰⁹. W Rosji biegli (nie tylko prywatni, ale też „państwowi”) aktywnie korzystają z sieci Internet i na różnych forach zawodowych można znaleźć informacje o ciekawych przypadkach¹¹⁰. Wymiana doświadczeń zawodowych przez Internet jest zjawiskiem jak najbardziej pozytywnym pod warunkiem, że przekazywane szczegóły dotyczące konkretnego przypadku nie pozwalają na pewną identyfikację osoby badanej lub konkretnej sprawy. Otwartość sieci, pluralistyczna struktura większości for internetowych sprzyja swobodnemu przepływowi informacji, które stanowią wartość nie tylko dla biegłych, ale też dla prawników.

Reguły ograniczające kontakty prawnika w związku z ekspertyzą

1. Prawnik nie powinien kontaktować się z ekspertem wynajętym przez oponenta procesowego (pod nieobecność reprezentującego interesy strony przeciwnej prawnika).
2. Jeśli prawnik posiada informacje o tym, że ekspert jest w jakikolwiek sposób powiązany ze stroną przeciwną, powinien on unikać kontaktów z danym biegłym na osobności (pod nieobecność reprezentującego interesy strony przeciwnej prawnika).

Reguły dotyczące sytuacji konfliktu interesów

1. Prawnik nie może uczestniczyć w sprawie, jeśli w roli eksperta strony przeciwnej występuje jego były klient. Wyjątkiem jest sytuacja, kiedy biegły pisemnie potwierdzi, że zgadza się na udział prawnika w danej sprawie, oświadczy też, że w pełni rozumie ryzyko związane z ewentualnym ujawnieniem w procesie szczegółów starej sprawy.
2. Prawnik nie powinien zatrudniać biegłego, który w innej sprawie reprezentował interesy strony przeciwnej (oczywiście pod warunkiem, że ten fakt podważa zaufanie prawnika wobec eksperta).
3. Prawnik, który zleca ekspertyzę biegłemu, musi prosić eksperta o to, żeby ten do przedstawienia opinii powstrzymał się od przy-

¹⁰⁹ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Warszawa 2015, s. 317.

¹¹⁰ E. В. Пискунова, *Психологические аспекты компьютеризации судебной экспертизы (постановка проблемы)*, „Вестник криминалистики” 2015, nr 1 (53), s. 51.

jęcia innych zleceń, jeśli nowe zlecenia mogą kolidować z tym pierwszym.

4. Prawnik nie powinien występować w sprawie, w której w roli biegłego występuje członek jego kancelarii.

Reguły dotyczące kompetencji biegłego

1. Prawnik zatrudniając eksperta musi być pewny tego, że biegły w pełni rozumie przyjęte standardy opiniowania oraz ma świadomość przepisów dotyczących treści i formy opinii.
2. Prawnik może przygotować i dać do podpisania biegłemu swego rodzaju list gwarancyjny (*a retention letter*) zawierający informacje o obowiązkach eksperta oraz zakresie jego odpowiedzialności.
3. Prawnik nie powinien posługiwać się opinią biegłego w celu obejścia decyzji sądu o uznaniu określonych dowodów za niedopuszczalne. Prawnik może prosić biegłego o sporządzenie opinii na podstawie wyłączonych dowodów, jeśli biegły sugeruje potrzebę badań właśnie tych obiektów. Warto zwrócić uwagę na to, że w procesie karnym Rosji organ procesowy ma prawo wyłączenia dowodów uzyskanych z naruszeniem przepisów karno-procesowych (art. 75 k.p.k. Federacji Rosyjskiej z 2001 roku¹¹¹). W Polsce, natomiast, brak jest odpowiednich regulacji prawnych. Wyjątek stanowi reguła przewidziana w art. 168a k.p.k. w starej redakcji, który ze względu na niejasny, kontrowersyjny charakter¹¹² raczej nie znalazł szerokiego zastosowania w praktyce. Może się zdarzyć, że problem będzie dotyczył obiektów uzyskanych przez stronę poza postępowaniem procesowym. Wtedy ta maksyma etyczna może okazać się przydatna.
4. Prawnik nie powinien mówić o konkretnej osobie, że jest biegłym w sprawie, jeśli ta osoba jeszcze nie otrzymała zadania dotyczącego przeprowadzenia ekspertyzy na zlecenie prawnika lub w tej chwili z jakichkolwiek powodów nie przeprowadza ekspertyz.
5. Prawnik nie powinien zatrudniać eksperta tylko po to, aby uniemożliwić jego zatrudnienie przez przeciwną stronę procesową.

¹¹¹ Российская газета, N 249, 22.12.2001 (z późn. zm.).

¹¹² Por. R. Kmieciak, *Kontrowersyjne unormowania w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 1-2, s. 17.

6. Prawnik nie może zachęcać biegłego zatrudnionego przez oponenta procesowego do odstąpienia od opiniowania lub do modyfikacji jego opinii.
7. Prawnik nie powinien sugerować biegłemu treści opinii. Prawnik może jedynie prosić biegłego o zachowanie określonej formy opinii.
8. Prawnik nie powinien wykorzystywać skomplikowanej ekspertyzy technicznej jedynie po to, aby skomplikować i wydłużyć przebieg postępowania w sprawie.

W 2010 roku R. Ambrogi zaproponował kolejny kodeks etyczny, którego adresatami stali się bezpośrednio biegli. W zestawieniu z kodeksem etycznym dla prawników z 2009 roku kodeks etyki dla biegłych może posłużyć za idealną ilustrację pewnego aksjomatu etycznego: każdemu obowiązku etycznemu odpowiada będący jego lustrzanym odbiciem obowiązek drugiego uczestnika (uczestników) interakcji. Kodeks z 2010 roku ma konstrukcję bardzo podobną do Kodeksu etyki dla prawników z 2009 roku. Częściowo powiela on nie tylko strukturę kodeksu, ale też treść i nawet kolejność przewidzianych w nim maksym etycznych¹¹³. Potrzeba zachowania takiej „symetrii” etycznej ma swoje uzasadnienie: działania etyczne biegłego mogą być nieskuteczne, jeśli odbiorca opinii (zleceniodawca) nie podejmuje odpowiednich kroków. Przykładowo, zgodnie z regułą 20.19.3 brytyjskiego Kodeksu praktyki i zachowania się dla dostawców usług eksperckich oraz biegłych w procesie karnym, opracowanym w 2016 roku przez urząd Regulatora Nauk Sądowych (*Codes of Practice and Conduct for Forensic Science Providers and Practitioners in the Criminal Justice System*), każdy dostawca (ang. *provider*) powinien zadbać o odpowiedni poziom bezpieczeństwa danych o charakterze konfidencyjnym przekazywanych i przechowywanych w postaci elektronicznej. Wysilek dostawcy w tym kierunku zostanie zmarnowany, jeśli adresat (odbiorca) tych informacji nie będzie przestrzegał w tej dziedzinie podobnych standardów, na przykład, nie będzie korzystał z aktualnego oprogramowania oraz najnowszego sprzętu komputerowego.

Ewentualną pomoc prawnikowi, jeśli chodzi o poprawne (w kontekście wspomnianych wyżej zasad etycznych) korzystanie z możliwości ekspertyzy

¹¹³ Forensic Science Regulator's Codes of Practice and Conduct for forensic science providers and practitioners in the Criminal Justice System, Issue 3, February 2016, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/499850/2016_2_11_-_The_Codes_of_Practice_and_Conduct_-_Issue_3.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

oraz nawiązanie dobrej współpracy z biegłym, może okazać inny biegły. Przykładem wykorzystania takiego rozwiązania jest istniejąca w prawie rosyjskim instytucja specjalisty. W Rosji, zgodnie z postanowieniem Plenum Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2010 roku, nr 28 „O ekspertyzie sądowej” sąd, organ procesowy może zasięgnąć opinii specjalisty (ustnej czy pisemnej), która będzie dotyczyła: przydatności oraz dostateczności obiektów dla badań porównawczych z punktu widzenia wykorzystywanych przez biegłego typowych metod; oceny metod, wykorzystanych w ramach ekspertyzy, zastosowanego sprzętu i jego charakterystyk; oceny naukowości metody, wykorzystywanej przez biegłego, związanych z jej wykorzystywaniem ograniczeń, dopuszczalności stosowania konkretnej metody w konkretnym przypadku; oceny zasadności wniosków biegłego, ich logiczność; rozpoznawania sytuacji, kiedy wnioski kategoryczne biegłego są oparte o pewne przypuszczenia, hipotezy eksperta¹¹⁴.

Zgodnie z art. 17 ustawy federalnej Rosji z dnia 31 maja 2011 roku „O państwowej działalności sądowo-ekspertkij”¹¹⁵, biegły, w którego przekonaniu sąd oraz uczestnicy postępowania interpretują opinię w sposób nieprawidłowy, niezgodny z tym, co biegły chciał powiedzieć, może złożyć do sądu pisemne oświadczenie zawierające wyjaśnienie kwestii dyskusyjnych. Zastrzeżenia biegłego organ procesowy musi dołączyć do protokołu odpowiedniej czynności procesowej.

Zalecenia podobne do tych, proponowanych przez Ambrogiego można spotkać również w literaturze rosyjskiej. A. R. Bielkin na przykład rozpatruje problem etyki odbiorcy w kontekście typowych mitów pokazujących rzeczywiste podejście prawnika do opinii biegłego. Prawnicy są przekonani, że:

- niewystarczające informacje zwykle można uzupełnić zadając biegłemu konieczne pytania;
- biegły zwykle dokładnie zna granice swojej wiedzy;
- biegły zwykle ma możliwość odpowiedzi na postawione pytanie, jeśli leży ono w granicach jego wiedzy;
- biegły zwykle się nie myli;
- biegłego można poprosić o ocenę danego parametru, który nie podlega prostemu pomiarowi i należy wierzyć w tę ocenę;

¹¹⁴ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 21.12.2010 N 28 «О судебной экспертизе по уголовным делам», «Российская газета», 30.12.2010, N 296; Е.Р. Россинская (ред.), *Судебная экспертиза: типичные ошибки*, Москва 2012, s. 113.

¹¹⁵ Российская газета, N 106, 05.06.2001 (z późn. zm.).

- biegły posiada (choćby się do tego nie przyznawał) pewien model postępowania w danej sprawie, tak, że odpowiedzi udzielane na różne pytania są bardziej lub mniej spójne między sobą; na jedno i to samo pytanie biegły odpowie jednakowo;
- biegłego można poprosić o wyjaśnienia dotyczące podstaw jego decyzji, odpowiedzi, opinii i on zwykle jest w stanie to zrobić;
- im bardziej szczegółowe są pytania zadawane biegłemu, tym lepiej, gdyż otrzymamy więcej informacji;
- biegły zwykle może porównać parę (lub więcej) różniących się między sobą sytuacji, wariantów, alternatyw i wskazać, na czym polegają różnice;
- biegły najczęściej potrafi zwrócić uwagę na wzajemne wpływy i oddziaływanie zależnych czy też niezależnych czynników, parametrów, kryteriów;
- biegły jest racjonalny i konsekwentny w swoich koncepcjach i preferencjach, tak, iż jego wywody, decyzje, opinie bazują na rozumnej podstawie i co do zasady podlegają aksjomatyzacji;
- odpowiedź biegłego w niewielkim stopniu zależy, czy też wcale nie zależy, od formy i kolejności zadawanych pytań;
- biegły zwykle odpowiada szczerze i nie jest zainteresowany wprowadzeniem pytającego w błąd;
- biegły jest zwykle w pełni bezstronny;
- przy pracy z grupą biegłych zwykle można, w tej czy w innej formie, łączyć i integrować ich poglądy i patrząc w tym świetle zwykle kilku ekspertów jest lepszych od jednego.

Do obowiązków etycznych odbiorcy należy także właściwa interpretacja wyników ekspertyzy. O potrzebie uważnej analizy każdej opinii często mówi się w literaturze. A. Kegel i Z. Kegel piszą o tym, że właściwa ocena opinii to sprawdzenie, czy jest ona jasna, pełna, wewnętrznie niesprzeczna. Następnie organ procesowy powinien skontrolować opinię, odnosząc się do jej treści merytorycznej. Koniecznie trzeba zwracać uwagę na przejrzystość wywodów biegłego, dokładność przeprowadzania badań, wykorzystanie materiału porównawczego, zasadność przyjęcia określonej metody, logiczność wniosków biegłego (każdy wniosek musi opierać się o pewne, wskazane

w opinii przesłanki)¹¹⁶. Uniwersalny algorytm oceny dowodu z opinii biegłego proponuje J. Kasprzak. Proces oceny zdaniem J. Kasprzaka powinien składać się z dwóch faz: fazy apriorycznej i fazy aposteriorycznej. Faza *aprioryczna* rozpoczyna się od stwierdzenia, że okoliczności mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymagają wiadomości specjalnych. Dalej decydent procesowy zasięga opinii biegłego, instytucji naukowej lub specjalistycznej, wydając odpowiednie postanowienie. Faza *aposterioryczna* rozpoczyna się po otrzymaniu opinii biegłego. Organ procesowy dokonuje oceny ogólnej według zasady swobodnej oceny dowodów, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania (logiki), wskazań wiedzy, doświadczenia życiowego. Następnie przeprowadza ocenę szczegółową opinii z punktu widzenia jej jasności, pełności i braku sprzeczności. Faza kończy się przyjęciem dowodu naukowego przez organ procesowy, uwzględnieniem go w procesie decyzyjnym oraz oceną dowodu z opinii biegłego w ramach kontroli instancyjnej¹¹⁷. Te zalecenia formują właściwe podejście odbiorcy do ekspertyzy i opinii biegłego.

W kontekście obowiązków etycznych odbiorcy ekspertyzy warto również przypomnieć standardy dobrej pracy zawarte w amerykańskich Modelowych Regułach Postępowania Zawodowego (*Model Rules of Professional Conduct*) dla prawników¹¹⁸. Reguły nie odnoszą się wprost i konkretnie do ekspertyzy i biegłych. Można jednak znaleźć w nich pewne cenne wskazówki, jeśli chodzi o stosunki prawników z różnymi kategoriami tzw. „pomocników, którzy nie są prawnikami” (ang. *nonlawyer assistance*). Zgodnie z regułą 5.3 przystępując do współpracy z nie-prawnikiem, prawnik musi upewnić się, że postępowanie tej osoby jest „kompatybilne” z obowiązkami zawodowymi prawnika. Prawniki ponosi odpowiedzialność za działania danej osoby, które naruszają przepisy Reguł Modelowych pod warunkiem, że poinformował tę osobę o potrzebie podjęcia określonych działań lub zaakceptował podjęte przez taką osobę działania, albo prawnik jest partnerem w kancelarii prawniczej, w której pracuje ta osoba lub prawnik jest jej przełożonym (nadzorującym, kontrolerem), z racji swojej pozycji nadrzędnej w stosunku do danej osoby wiedział o jej zachowaniu

¹¹⁶ A. Kegel, Z. Kegel, *Przepisy o biegłych sądowych, tłumaczach i specjalistach: komentarz*, Kraków 2004, s. 137.

¹¹⁷ J. Kasprzak, *Otoskopia kryminalistyczna. System identyfikacji. Zagadnienia dowodowe*, Olsztyn 2003, s. 47-48.

¹¹⁸ Model Rules of Professional Conduct, http://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents.html (dostęp: 7.04.2017 r.).

się na etapie, kiedy można było jeszcze zapobiec ewentualnym negatywnym konsekwencjom, lecz nie podjął odpowiednich kroków ku temu.

W praktyce oznacza to, że prawnik musi dbać o przestrzeganie standardów etycznych przez powołanego przez niego biegłego na tyle, na ile jest to w danej konkretnej sytuacji możliwe oraz uzasadnione. Prawnikiem w żadnym przypadku nie powinien przerzucać odpowiedzialności na biegłego, szczególnie wtedy, kiedy chodzi o dokonywanie skomplikowanych i niejednoznacznych wyborów natury etycznej. To oznacza, że prawnik musi utrzymywać stały kontakt z biegłym na każdym etapie ich współpracy.

W praktyce przy powoływaniu biegłego przynajmniej znaczna część tych twierdzeń jest urzeczywistniana, chociaż niektóre są dyskusyjne, inne wątpliwe, a wiele jest całkiem nieprawdziwych¹¹⁹. Generalnie prawnik musi mieć pełną świadomość tego, jakie uprzedzenia, nieuzasadnione domniemania nim kierują, kiedy zwraca się po pomoc do biegłego. O szczególnym znaczeniu etyki odbiorcy-zleceniodawcy z punktu widzenia etyki biegłego świadczy specyficzna zależność odbiorcy opinii od biegłego i na odwrót oraz intensywne wzajemne oddziaływanie. Dyscyplina etyczna odbiorcy sprzyja przestrzeganiu norm etyki zawodowej przez biegłego, a naruszenie zasad etycznego posługiwania się ekspertyzą tamuje dobrą współpracę pomiędzy biegłym a odbiorcą opinii. Współistnienie etyki biegłego i etyki odbiorcy-zleceniodawcy można postrzegać jako określony układ wzajemnych praw i obowiązków¹²⁰. Z jednej strony, biegły ma zobowiązania natury etycznej. Z drugiej strony – odbiorca ma prawo żądać od eksperta wywiązania się z tych zobowiązań, przestrzegania powszechnie akceptowanych standardów etyki zawodowej. Z kolei biegły ma prawo oczekiwać, że odbiorca-zleceniodawca dostosuje się do wspomnianych zaleceń i nie będzie dodatkowo utrudniał zadania biegłemu, postępując wbrew zakazom natury etycznej.

2.5. Podstawowe zasady etyczne stowarzyszeń zawodowych biegłych

Stowarzyszenia zrzeszające biegłych pełnią szczególną rolę, jeśli chodzi o etykę biegłych. To na nich tak naprawdę spoczywa odpowiedzialność moralno-etyczna za godne zawodu postępowanie członków-biegłych, ponieważ to one zajmują się formowaniem, promowaniem oraz egzekwowaniem

¹¹⁹ А.Р. Белкин, *Теория доказывания в уголовном судопроизводстве*, Москва 2005, s. 342.

¹²⁰ Por. A. Oleksiuk, *Problemy organizacji. Materiały do studiowania*, Warszawa 2007, s. 119-120.

określonych zasad, standardów etycznych. B. Klimczak, pisząc o granicach etycznego działania osoby wykonującej konkretny zawód, wskazuje, że należy mówić nie tylko o etyce tej osoby, czy etyce firmy, która zatrudnia danego pracownika. Warto spojrzeć na etykę zawodową szerzej, z perspektywy etyki całego systemu¹²¹. Postępowanie i postawa ludzi, którzy tworzą etykę wobec innych ludzi są nie mniej istotne niż etyka indywidualna pracownika¹²². W kontekście omawianej problematyki rolę takiego systemu odgrywać może stowarzyszenie, odrębna instytucja specjalistyczna, do której należy biegły. W literaturze anglojęzycznej zostały opracowane specjalne maksymy etyczne, których adresatem są stowarzyszenia zawodowe skupiające biegłych.

1. Stowarzyszenie nie powinno wykorzystywać systemu nagród i kar w celu eliminowania inaczej myślących członków.

Nagradzanie za postępowanie konformistyczne lub stosowanie kar za zachowania niezgodne z polityką wewnętrzną stowarzyszenia, jeśli te działania nie zawierają cech świadczących o popełnieniu naruszeń akceptowanych przez stowarzyszenie norm etycznych, kompromituje daną organizację w oczach jej członków. Podobne praktyki generalnie szkodzą wizerunkowi zewnętrznemu stowarzyszenia. Pokusa zwalczania opozycji pogładowej może wynikać z naturalnej chęci pokazania organizacji z lepszej strony, potrzeby demonstracji konsensusu panującego wśród zrzeszanych przez organizację specjalistów, dążenia do subiektywnego zawyżenia kwalifikacji tej części członków stowarzyszenia, która akceptuje poglądy oficjalne kierownictwa stowarzyszenia.

2. Stowarzyszenie zawodowe i jego kierownictwo musi zdawać sobie sprawę z różnicy istniejącej pomiędzy oczekiwaniami społeczeństwa wobec biegłych a rzeczywistymi możliwościami ekspertów.

Trzeba mieć świadomość tego, że co najmniej część tych oczekiwań jest nieuzasadniona. Rozpowszechnianie niezgodnych z rzeczywistością informacji o możliwościach badawczych stowarzyszenia w określonej dziedzinie, zawyżanie kompetencji i wiedzy członków organizacji może przynieść skutek przeciwny

¹²¹ B. Klimczak, *Etyka gospodarcza*, Wrocław 1996, s. 36; por. K. Sawicki, *Obiektywizm i niezależność biegłych rewidentów i księgowych według kodeksów etyki zawodowej i przepisów prawa*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2013, nr 61, s. 583.

¹²² A. Oleksiuk, *Problemy organizacji. Materiały do studiowania*, Warszawa 2007, s. 125.

od oczekiwanego. W interesie stowarzyszenia leży rezygnacja z wszelkich prób podążania za wygórowanymi i nierealnymi oczekiwaniami odbiorców, z podejmowania krótkowzrocznych decyzji tylko po to, aby zdobyć zaufanie środowiska. Koszt podobnych działań w perspektywie może okazać się zbyt wysoki, jeśli chodzi o ryzyko, które niosą za sobą podobne praktyki. Stowarzyszenie zawodowe biegłych musi szczególnie dbać o reputację organizacji i jej członków.

3. Stowarzyszenie musi mieć pewność co do tego, że jego członkowie rzeczywiście zasługują na zaufanie środowiska.

System certyfikacji członków stowarzyszenia powinien funkcjonować prawidłowo: kierownictwo organizacji musi mieć pewność, że jej członkowie pozostają kompetentni i stale, na bieżąco aktualizują swoją wiedzę w reprezentowanej przez nich dziedzinie badań. Certyfikacja, przestrzeganie standardów dobrej pracy, twarda polityka dyscyplinarna w stowarzyszeniu to są elementy składowe etyki zawodu.

Szczególną rolę w popularyzacji norm pisanych etyki zawodowej biegłych odgrywa procedura pociągnięcia do odpowiedzialności za naruszenia norm etycznych (ang. - *ethics enforcement*¹²³). Skuteczność tej procedury zależy od kilku czynników: otwartości środowiska zawodowego, dbałości o zaufanie środowiska zawodowego, społeczeństwa, sprawności funkcjonowania mechanizmów odpowiedzialności za naruszenia etyczne, przewidzianych w dokumentach wewnętrznych stowarzyszenia. Większość kodeksów etyki zawodowej przewiduje własne procedury rozpatrywania konfliktów i kolizji etycznych. Dość często decyzje w sprawach o naruszenia etyczne podejmują w formie kolegialnej specjalnie utworzone w tym celu w strukturze stowarzyszenia organy reprezentacyjne. Dla nich istnienie usystematyzowanych zbiorów zasad i norm etycznych jest przede wszystkim sporym ułatwieniem. Mając do dyspozycji kodeks etyki łatwiej jest dokonać wyboru właściwych z punktu widzenia dobra i godności zawodu maksym etycznych. Kodeks etyki zawodowej w sposób skuteczny redukuje niejednoznaczność w interpretacji istotnych z punktu widzenia dobra zawodu norm etycznych, ogranicza uznaniowość indywidualnych, subiektywnych ocen etycznych oraz sprzyja promocji danego zawodu. Posiadanie własnego kodeksu etyki jest więc pewnego rodzaju standardem etycznym dla stowarzyszeń biegłych.

¹²³ W. Reid, *Developing a Forensic Practice: Operations and Ethics for Experts*, London 2013, s.70.

Należy zwrócić uwagę na to, że procedura rozpatrywania konfliktów etycznych musi przewidywać odpowiednie gwarancje dla osoby oskarżonej. W charakterze sankcji za naruszenia etyczne najczęściej stosuje się pozbawienie członkostwa w stowarzyszeniu, co należy uznać za karę dotkliwą, bowiem wiąże się ona z ryzykiem utraty certyfikatu oraz poparcia stowarzyszenia w skomplikowanych i niejednoznacznych sytuacjach zawodowych. Biorąc pod uwagę fakt, że decyzja w kwestii odpowiedzialności etycznej może mieć poważne konsekwencje negatywne dla oskarżonego, postępowanie w sprawie o naruszenia etyczne powinno być wieloinstancyjne. Oskarżony musi mieć możliwość zaskarżenia decyzji w jego sprawie do organów stowarzyszenia posiadających najwyższe kompetencji (na przykład, corocznego walnego zgromadzenia członków stowarzyszenia).

4. Stowarzyszenie nie powinno ukrywać informacji kompromitujących jego członków lub bezpośrednio stowarzyszenie.

Do wymogów etycznych, których adresatem jest stowarzyszenie biegłych, można zaliczyć jawność informacji o polityce organizacji w zakresie etyki zawodowej jego członków. Ze względu na specyficzny charakter naruszeń etycznych, godzących w ogólne dobro reprezentowanego przez organizację zawodu, praktyki utajniania informacji o popełnionych przez członków stowarzyszenia naruszeniach natury etycznej poprzez ograniczanie dostępu do akt postępowania dyscyplinarnego, można uzasadnić wyłącznie potrzebą ochrony dobrego wizerunku osób trzecich.

Członkowie organizacji zawodowej ponoszą odpowiedzialność za swoich kolegów, jeśli chodzi o ich wiedzę zawodową i pracę. Biegli-członkowie stowarzyszenia zawodowego muszą budować i podtrzymywać atmosferę kompetencji, dążenia do ustalenia prawdy w ramach powierzonych ekspertowi zadań. Każdy członek stowarzyszenia musi czuć się zależny od pozostałych z uwagi na tę specyficzną jedność ekspertów, która z reguły charakteryzuje każdą dziedzinę wiedzy specjalistycznej, eksperckiej.

5. Stowarzyszenie musi dbać o to, żeby biegli, którzy biorą na siebie odpowiedzialność za niepopularne poglądy, czuli się chronieni.

Oznacza to obowiązek przeciwdziałania wszelkim przejawom znieważenia, negowania rzeczywistej mocy ekspertyzy oraz opinii kompetentnego biegłego.

6. Stowarzyszenie nie powinno pozwalać na zmonopolizowanie opiniowania przez zamożne, wpływowe grupy, zgodzić się na wykorzystywanie ekspertyzy jako narzędzia opresji, eksploatacji.

W praktyce jednak, wpływ pieniędzy oraz władzy na ekspertyzy może być niezauważalny, a co najmniej trudno wykrywalny, zaś informacje pochodzące od biegłych mogą być wykorzystywane w celu uzasadnienia niesprawiedliwych wyroków.

7. Stowarzyszenie ponosi odpowiedzialność za edukację zrzeszonych w jego ramach biegłych, za informowanie członków o ewentualnych zagrożeniach zewnętrznych ze strony grup wpływu mających określone jawne bądź niejawne interesy w toczącej się sprawie¹²⁴.

Te maksymy etyczne mogą posłużyć za wzorzec przy konstruowaniu lub ewentualnym uzupełnianiu lokalnych (krajowych, instytucjonalnych, stowarzyszeniowych) zbiorów zasad etycznych. Pewne normy etyczne, których adresatem są państwowe jednostki (tj. laboratoria) eksperckie zatrudniające biegłych, można znaleźć we wspomnianej rosyjskiej ustawie federalnej z dnia 31.05.2001 roku o państwowej działalności sędowo-eksperskiej¹²⁵. Na mocy art. 14 ustawy, kierownik jednostki eksperckiej nie może wydawać poleceń biegłemu, jeśli ich wykonywanie będzie przesądzało o wyniku końcowym ekspertyzy. Kierownik jednostki eksperckiej nie może również odebrać biegłemu prawa do przeprowadzenia zleconej ekspertyzy w trakcie jej wykonywania oraz anulować niepasującą z jakiegoś powodu opinię podwładnego¹²⁶. Jedyna możliwość dla kierownika jednostki eksperckiej, jeśli chodzi o wyrażenie własnej opinii w kwestii zastosowanych przez podwładnego metod, poczynionych spostrzeżeń, polega na dołączeniu do opinii biegłego własnego oświadczenia o odpowiedniej treści¹²⁷. Zgodnie z art. 18 ustawy kierownik jednostki eksperckiej musi poinformować zleceniodawcę o tym, że ma własny interes w toczącej się sprawie. Będzie to podstawą dla podjęcia decyzji o wyłączeniu

¹²⁴ J. Hardwig, op. cit., s. 97-100; por. The American Society of Crime Laboratory Directors (ASCLD), Code of Ethics, <http://www.asclcd.org/wp-content/uploads/2014/08/Code-of-Ethics.pdf> <http://www.asclcd.org/wp-content/uploads/2014/08/Code-of-Ethics.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹²⁵ Росси́йская газета, N 106, 05.06.2001 (z późniejszymi zmianami).

¹²⁶ Por. В. В. Шадрин, *Правовой статус судебного эксперта по новому Уголовно - процессуальному кодексу и Закону о государственной судебно - экспертной деятельности*, „Адвокат”, 2002, N 7, s. 13.

¹²⁷ Por. Е. Р. Россинская, Е.И. Галяшина, *Настольная книга судьи: судебная экспертиза*, Москва, 2011, s. 103.

zarządzanej przez daną osobę jednostki eksperckiej oraz o powierzeniu przeprowadzenia ekspertyzy biegłemu z innej organizacji. Rozpoczęte badania w tym przypadku należy przerwać, a otrzymane materiały niezwłocznie przekazać z powrotem zleceniodawcy¹²⁸. Zgodnie z art. 39 ustawy, jednostka ekspercka po zakończeniu postępowania może wnioskować o przekazanie materiałów, związanych z przeprowadzoną ekspertyzą, celem ich wykorzystania w procesie szkoleniowym lub w działalności naukowo-badawczej realizowanej w ramach danej organizacji eksperckiej.

¹²⁸ Рог. А.П. Рыжаков, *Субъекты (участники) уголовного процесса*, Москва, 2013, s. 88.

ROZDZIAŁ III

Etyka zawodowa biegłych w Polsce

3.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego

W Polsce kwestie prawne związane z funkcjonowaniem biegłych w systemie wymiaru sprawiedliwości reguluje szereg aktów prawnych. Przede wszystkim są to ustawy procesowe zawierające przepisy prawne dotyczące procedury powoływania biegłych oraz zasady oceny dowodu z opinii biegłego. Kwestie organizacyjne związane m.in. z wpisaniem ekspertów na listę biegłych sądowych oraz wynagrodzeniem biegłych powoływanych przez organy ścigania oraz sąd w toczącym się postępowaniu karnym regulują odrębne akty prawne. W Polsce brakuje jednolitej ustawy o biegłych sądowych, co zdaniem badaczy rodzi szereg problemów prawnych i faktycznych oraz „nie gwarantuje powoływania w postępowaniach sądowych i przygotowawczych osób, które zapewniają wydawanie prawidłowych merytorycznie, rzetelnych i terminowych opinii”. Prace w tym kierunku trwają od kilku lat. Status otwarty ma projekt ustawy o biegłych z dnia 29 października 2014 roku opracowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości RP. Celem inicjatywy legislacyjnej Rządu było uregulowanie problematyki biegłych sądowych w sposób zapewniający dostęp do wysoko wykwalifikowanego korpusu ekspertów, co powinno wpłynąć na usprawnienie postępowań sądowych oraz przygotowawczych. Projekt spotkał się z krytyką nie tylko ze strony środowiska naukowego, ale też biegłych. Niejednoznaczną ocenę projektowi wystawili też praktycy. W negatywnej opinii Krajowej Rady Sądownictwa mówi się o tym, że projekt „zawiera regulacje, które tylko w niewielkim stopniu modyfikują aktualnie obowiązujące rozwiązania”. W opinii znajdziemy dziewięć istotnych uwag krytycznych, m.in. KRS zwraca uwagę na brak regulacji odnoszących się do wynagrodzeń biegłych, skrócenie z pięciu do trzech lat minimalnego okresu doświadczenia, jakim musi się legitymować kandydat, brak przepisów odnośnie prowadzenia listy biegłych sądowych, zbyt ogólne regulacje w zakresie powoływania członków komisji do oceny kwalifikacji kandydata na biegłego sądowego i inne. W piśmie Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 1 grudnia 2014 roku projektowi zarzuca się

liczne uchybienia mieszczące się w zakresie techniki prawniczej (niejasność, niejednoznaczność używanych pojęć, sprzeczności logiczne). Także w opinii Sądu Najwyższego projekt potrzebuje dopracowania. Trzeba wyraźnie określić status biegłego ad hoc, status opinii komisji lub biegłego oceniającego kandydata na biegłego, zakres szkolenia kandydatów, sprecyzować podstawy oraz procedurę pozbawienia biegłego jego funkcji, wskazać prawa i obowiązki biegłego. Krytyczne stanowisko w ocenie przygotowanego projektu ustawy o biegłych sądowych podzielił również Prokurator Generalny wskazując m.in. na brak przepisów dotyczących prowadzenia listy biegłych oraz środków prawnych zapewniających ochronę biegłego.

Przepisy bezpośrednio dotyczące zawodowych zasad etycznych można znaleźć w ustawach procesowych. W świetle art. 193 § 1 i 2, art. 195, art. 200 § 2 pkt 1 k.p.k. biegły musi posiadać niekwestionowaną wiedzę oraz najwyższe kwalifikacje zawodowe. Z treści przepisów wynika, że biegły z punktu widzenia ustawodawcy reprezentuje zawód zaufania publicznego. Ustawy procesowe wyraźnie określają podstawy prawne wyłączenia biegłego. Każdy biegły musi działać na zasadzie sumienności i bezstronności (art. 196 § 3, art. 197 § 1 k.p.k.). Sąd musi mieć zaufanie do osoby biegłego (art. 198 § 1 k.p.k.) Mówi się też o tym, że opinia biegłego powinna zawierać uzasadnienie. Sąd może również prosić biegłego o wyjaśnienie treści opinii, o odpowiedź na pytania stron, o ustosunkowanie się do postawionych przez strony zarzutów.

Podobną treść przepisów prawnych określających podstawowe zasady etyki zawodowej biegłych można znaleźć w prawie rosyjskim. Od biegłego oczekuje się, że będzie przede wszystkim obiektywny, bezstronny, przeprowadzi pełne badania w sposób rzetelny, w oparciu o aktualną wiedzę naukową i techniczną. Ustawodawca polski podobnie jak i ustawodawca rosyjski odnosi biegłych do kategorii źródeł dowodowych, ale też pomocników sędziego, organu procesowego, których podstawowym obowiązkiem jest dostarczenie informacji o faktach mających znaczenie dla sprawy.

- wykonywanie czynności biegłego zgodnie z zasadami sztuki właściwymi dla jego specjalności (art. 6. ust. 1),
- obowiązek wykonania czynności biegłego zleconych przez sąd lub organ postępowania przygotowawczego w obszarze właściwości sądu okręgowego, w którym został on, tj. biegły, ustanowiony (art. 6 ust. 2),

- posiadanie przez eksperta teoretycznych i praktycznych wiadomości specjalnych w określonej dziedzinie wiedzy, nauki, sztuki, techniki lub rzemiosła (art. 7),
- brak wcześniejszego (przed ustanowieniem) karania za przestępstwo umyślne (art. 7),
- obowiązek stałego podnoszenia kwalifikacji w dziedzinie wiedzy, nauki, sztuki, techniki lub rzemiosła, w której został ustawiony biegłym sądowym (art. 11),
- obowiązek ochrony dóbr osobistych osoby badanej (art. 16).

Jednostka organizacyjna pełniąca funkcje biegłego sądowego musi dysponować personelem o odpowiednich wiadomościach specjalnych i doświadczeniu w określonej dziedzinie wiedzy, nauki, techniki, sztuki lub rzemiosła oraz zapewnić zatrudnianym przez nią biegłym odpowiednie warunki organizacyjno-techniczne (art. 7 ust. 2).

Wspomniany projekt przewiduje w art. 13, że prezes sądu okręgowego zawiesza biegłego w pełnieniu jego funkcji, jeśli przeciwko temu biegłemu wszczęto postępowanie dyscyplinarne albo postępowanie w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej, mogące skutkować utratą uprawnień zawodowych. Niestety w tekście projektu nie znajdziemy przepisów dotyczących procedury pociągnięcia biegłych do odpowiedzialności dyscyplinarnej. Projekt nie mówi o potrzebie przestrzegania przez ekspertów kodeksu (kodeksów) etyki zawodowej. Z tego można wywnioskować, że te istotne z punktu widzenia interesów wymiaru sprawiedliwości kwestie ustawodawca planuje pozostawić w kompetencji stowarzyszeń zawodowych.

Warto zaznaczyć, że obecnie w Polsce obowiązuje kilka kodeksów etycznych stworzonych przez niepubliczne organizacje zawodowe. Można tu wymienić Kodeks etyczno-zawodowy psychologa (Polskie Towarzystwo Psychologiczne)², Kodeks zawodowy informatyków (Polskie Towarzystwo Informatyczne)³. Kodeksy etyczne mają też psychoterapeuci⁴, rzeczoznawcy⁵ biegli w dziedzinie wyceny przedsiębiorstw⁶, specjaliści z zakresu rachunkowości i finansów⁷. Treść kodeksów uwzględnia pewną specyfikę zawodu, pełnionej funkcji. Niemniej tylko biegli rewidenci mają jednocześnie odpowiednią ustawę oraz szczegółowy kodeks etyczny, które razem tworzą zwarty, całościowy system reguł zawodowych. W związku z tym warto zwrócić uwagę na niektóre rozwiązania o charakterze uniwersalnym odnoszące się do każdego biegłego.

Przesłanki pociągnięcia do odpowiedzialności dyscyplinarnej oraz środki karne dla biegłych rewidentów zostały ujęte w ustawie z dnia 07 maja 2009 roku o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym⁸. Definicję ustawową przewinienia dyscyplinarnego można znaleźć w art. 31 ust. 1 wspomnianej ustawy: jest to postępowanie sprzeczne z przepisami prawa, standardami rewizji finansowej, zasadami niezależności oraz zasadami etyki zawodowej. Warto zwrócić uwagę na to, że postępowanie niezgodne z zasadami niezależności stanowi odrębną przesłankę odpowiedzialności dyscyplinarnej biegłych rewidentów, aczkolwiek jest to jeden z najistotniejszych elementów etyki zawodowej biegłego.

Podstawowe normy etyki zawodowej biegłych rewidentów zostały określone w uchwale Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z 13 czerwca 2011 roku, nr 4249/60/2011 w sprawie zasad etyki zawodowej biegłych rewidentów. Biegli rewidenci powinni przestrzegać przepisów zawartych w Kodeksie etyki zawodowych księgowych Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC)¹²⁹. Kodeks zawiera uniwersalne standardy etyczne, które można ekstrapolować na wszystkich biegłych. Zgodnie z regułą 100.1 Kodeksu IFAC, „cechą charakterystyczną zawodu księgowych jest przyjęcie odpowiedzialności za działanie w interesie publicznym. Dlatego odpowiedzialność zawodowego księgowego nie ogranicza się wyłącznie do zaspokojenia potrzeb indywidualnego klienta lub pracodawcy”. Zgodnie z regułą 100.5, zawodowy księgowy postępuje zgodnie z podstawowymi zasadami:

- **Uczciwość** – postępowanie w sposób otwarty i uczciwy we wszystkich powiązaniach zawodowych i gospodarczych;
- **Obiektywizm** – dbałość, aby uprzedzenia, konflikty interesów lub niepożądane oddziaływania osób trzecich nie wpływały na osądy o charakterze zawodowym lub gospodarczym;
- **Zawodowe kompetencje i należyta staranność** – posiadanie fachowej wiedzy oraz umiejętności zawodowych na poziomie wymaganym dla zapewnienia, że klient lub pracodawca zyskuje kompetentne, profesjonalne usługi, oparte na najnowszych rozwiązaniach z zakresu wykonywania zawodu, regulacji prawnych i metodologii,

¹²⁹ Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, Etyka, <https://kibr.org.pl/pl/etyka> (dostęp: 7.04.2017 r.).

a także zachowywanie staranności oraz przestrzeganie odpowiednich standardów technicznych i zawodowych;

- **Zachowanie tajemnicy informacji** – przestrzeganie zasady zachowania tajemnicy informacji uzyskanych w wyniku powiązań zawodowych i gospodarczych. W związku z tym zawodowy księgowy nie ujawnia takich informacji stronom trzecim bez odpowiedniego i wyraźnego upoważnienia – chyba że ich ujawnienie wynika z prawnych lub zawodowych uprawnień lub obowiązków – oraz nie wykorzystuje takich informacji dla realizacji swoich osobistych korzyści lub osobistych korzyści stron trzecich.
- **Profesjonalne postępowanie** – postępowanie zgodnie z odpowiednimi przepisami prawa i regulacjami oraz unikanie wszelkich działań dyskredytujących zawód.

Każda z tych podstawowych zasad została szczegółowo omówiona w Rozdziałach 110-150 Kodeksu.

Zgodnie z art. 4 ustawy o biegłych rewidentach, biegły rewident jest obowiązany m.in.:

- postępować zgodnie ze złożonym ślubowaniem;
- stale podnosić kwalifikacje zawodowe, w tym przez odbywanie obligatoryjnego doskonalenia zawodowego w każdym roku kalendarzowym;
- przestrzegać standardów rewizji finansowej, zasad niezależności oraz etyki zawodowej.

W rozumieniu ustawy, obligatoryjne doskonalenie zawodowe polega na odbyciu szkolenia, którego program ma na celu podnoszenie wiedzy lub umiejętności związanych z wykonywaniem zawodu biegłego rewidenta. Każdy biegły jest obowiązany udokumentować odbycie obligatoryjnego doskonalenia zawodowego. Teoretycznie podobne wymogi można zaadresować również wobec biegłych przeprowadzających ekspertyzy na potrzeby postępowania karnego. Obligatoryjny charakter doskonalenia zawodowego wynika wprost z zasady obiektywizmu i zupełności badań. W praktyce te szkolenia mogłyby przeprowadzać stowarzyszenia zawodowe ekspertów.

Należy powiedzieć kilka słów i o etyce prawników – potencjalnych odbiorców-zleceńodawców. W Polsce obowiązują zawodowe kodeksy etyczne, których adresatami są sędziowie, prokuratorzy, przedstawiciele wolnych zawodów prawniczych uczestniczący w postępowaniu karnym – radcowie

prawni i adwokaci. Istnieje ukształtowana praktyka dyscyplinarna. Niestety, w kodeksach etycznych nie znajdziemy reguł mówiących wprost o relacjach prawnika z biegłym, ich wzajemnych prawach i obowiązkach, normach etyki¹³⁰. Obowiązujące zbiory etyki zawodowej omijają ten skomplikowany problem. Prawnik musi postępować zgodnie z treścią norm o charakterze ogólnym, które są zawarte we wspomnianych kodeksach etycznych.

W Kodeksie etyki radcy prawnego wprowadzonym uchwałą nr 3/2014 z dnia 22 listopada 2014 roku przez Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Radców Prawnych¹³¹, w preambule znajdziemy słowa o tym, że radca prawny „służy interesom wymiaru sprawiedliwości, jak również tym, których prawa i wolności zostały mu powierzone w celu ochrony. Radca prawny powinien wykonywać swoje obowiązki zawodowe rzetelnie i uczciwie, zgodnie z prawem, niezależnie od wpływów wynikających z jego osobistych interesów, nacisków z zewnątrz, ingerencji z jakiegokolwiek strony lub z jakiegokolwiek powodu. Radca prawny kieruje się dobrem klienta i postępuje lojalnie. Do obowiązków radcy prawnego należy zachowanie tajemnicy zawodowej”. Bezpośrednio relacji z innymi podmiotami dotyczy zapis art. 22 Kodeksu etyki przewidujący, że radca prawny powinien wyraźnie zobowiązać osoby współpracujące z nim do zachowania poufności w zakresie objętym jego tajemnicą zawodową. Kodeks szczegółowo omawia stosunki radcy prawnego z klientem, z pracownikami wymiaru sprawiedliwości, organami i innymi instytucjami, przed którymi występuje, z innymi radcami prawnymi, z samorządem radcowskim. Reguł dotyczących bezpośrednio stosunków radcy prawnego z biegłym w Kodeksie nie znajdziemy.

Zbiór zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej) uchwalony przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 roku (uchwała nr 2/XVIII/98)¹³² podkreśla, że celem podejmowanych przez adwokatów czynności zawodowych jest ochrona interesów klienta. Podobnie do radcy prawnego adwokata obowiązuje tajemnica zawodowa (par. 19). Z punktu widzenia etyki biegłego znaczenie może mieć również to, że adwokatowi nie wolno świadomie podawać sądowi nieprawdziwych informacji (par 11

¹³⁰ G. Borkowski, K. Kukuryk, S. Pilipiec (red.), *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objawienia. Orzecznictwo*, Warszawa 2016, s. 7.

¹³¹ Kodeks etyki radcy prawnego, <http://kirp.pl/etyka-i-wykonywanie-zawodu/etyka/kodeks-etyki-radc-prawnego/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹³² Zbiór zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej), <http://www.rada-adwokacka.poznan.pl/zbi%C3%B3r-11-81.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

Kodeksu), przy wykonywaniu czynności zawodowych adwokata obowiązuje zachowanie zasad rzeczowości (par. 13), adwokat odpowiada za formę i treść pism procesowych przez niego zredagowanych (par. 14).

Będący podstawą dla wymienionych wyżej kodeksów etycznych Kodeks etyki prawników europejskich przyjęty na Sesji Plenarnej Rady Adwokatur i Stowarzyszeń Prawniczych Europy w dniu 28 października 1988 roku¹³³ odnosi się do stosunków prawników z klientami, sędziami, między sobą, pomijając relacje prawników z biegłymi. Z punktu widzenia etyki biegłego znaczenie ma przepis zawarty w art. 2.3. Kodeksu dotyczący kwestii poufności danych uzyskanych w związku ze zleceniem.

Istota roli prawnika polega na tym, że od klienta powinien on uzyskać informacje, których klient nie ujawniłby nikomu innemu, i że takie informacje zostaną przekazane na zasadach zachowania poufności. Bez takiej pewności nie może być mowy o zaufaniu. Zachowanie poufności jest, zatem pierwszorzędym i fundamentalnym prawem i obowiązkiem prawnika. [...] Prawnik winien wymagać od swoich współpracowników i personelu oraz od wszystkich osób zaangażowanych przez niego w ramach świadczenia usług, aby przestrzegały takiego samego obowiązku zachowania poufności.

Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów uchwalony przez Krajową Radę Sądownictwa w dniu 19 lutego 2003 roku¹³⁴ przewiduje, że sędzia powinien zawsze kierować się zasadami uczciwości, godności, honoru, poczuciem obowiązku oraz przestrzegać dobrych obyczajów (par. 2). Zgodnie z par. 12, w odniesieniu do stron i innych osób uczestniczących w postępowaniu, sędzia powinien zachowywać godną postawę, cierpliwość, grzeczność, a także wymagać od tych osób właściwego zachowania. W zakresie administracji sądowej sędzia powinien wykonywać swoje obowiązki sumiennie, mając na uwadze autorytet urzędu sędziego i dobro wymiaru sprawiedliwości. Sędzia, wykonując funkcje zwierzchnie w sądownictwie, powinien troszczyć się o sprawy organizacyjne w sposób umożliwiający osiągnięcie najlepszych rezultatów w pracy

¹³³ Kodeks etyki prawników europejskich, <http://bibliotekakirp.pl/items/browse?tags=Kodeks+Etyki+Prawnik%C3%B3w+Europejskich> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹³⁴ Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów, http://www.etykaprawnicza.pl/upload/zbiorzasadytykizawodowejsejdziovkrs_802.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

przy respektowaniu zasady niezawisłości sędziowskiej (par. 14). W Kodeksie nie znajdziemy regulacji dotyczących bezpośrednio biegłych.

Uchwalony przez Krajową Radę Prokuratury w dniu 19 września 2012 roku. Zbiór zasad etyki zawodowej prokuratorów¹³⁵ podkreśla, że w każdej sytuacji prokurator powinien:

1. zachowywać się nienagannie, zgodnie z dobrymi obyczajami;
2. kierować się zasadami uczciwości, godności i honoru oraz poczuciem obowiązku i odpowiedzialności;
3. pamiętać, że reprezentuje organ Rzeczypospolitej Polskiej stojący na straży praworządności, praw obywateli i interesu publicznego;
4. mieć na uwadze prawa człowieka i podstawowe wolności;
5. powstrzymać się od demonstrowania swoich poglądów politycznych;
6. korzystać rozważnie z konstytucyjnej wolności słowa;
7. unikać zachowań i sytuacji, które mogłyby przynieść ujmę jego godności lub osłabić zaufanie do sprawowanego urzędu.

Bezpośrednio do relacji prokuratora z biegłym można zastosować następujące treści zbioru:

1. prokurator wykonuje czynności przewidziane w ustawie sumiennie, według swojej najlepszej woli i wiedzy, dbając o ich właściwy porządek, prawidłowy przebieg oraz odpowiedni poziom (paragraf 7);
2. prokurator uwzględnia każdą istotną okoliczność mającą wpływ na sytuację stron i innych uczestników postępowania niezależnie od tego, czy leży to w ich interesie (paragraf 9);
3. prokurator dba o podnoszenie kwalifikacji zawodowych w drodze samokształcenia, uczestnictwa w szkoleniach lub doskonalenia swoich umiejętności w innej formie organizacyjnej (paragraf 10);
4. prokurator zapewnia stronom i innym uczestnikom postępowania odpowiednią informację o ich sytuacji oraz o przysługujących im prawach i ciążących na nich obowiązkach; prokurator wyjaśnia stronom i innym uczestnikom postępowania kwestie proceduralne oraz podaje motywy podejmowanych czynności procesowych w sposób

¹³⁵ Zbiór zasad etyki zawodowej prokuratorów, http://prokuratura.ostroleka.pl/prokuratura/zz/dokumenty/zbiior_zasad_etyki_zawodowej.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

rozumiały dla odbiorców; prokurator respektuje prawo wszystkich osób uczestniczących w postępowaniu do prywatności, bezpieczeństwa osobistego i bezpieczeństwa osób dla nich najbliższych; w odniesieniu do każdej osoby uczestniczącej w postępowaniu prokurator zachowuje godną postawę, cierpliwość, grzeczność oraz wymaga od takiej osoby właściwego zachowania; w uzasadnieniu decyzji procesowej prokurator unika sformułowań wykraczających poza rzeczową potrzebę przedstawienia swojego stanowiska, zwłaszcza mogących bezpodstawnie naruszać godność, cześć lub dobre imię występujących w sprawie osób lub jednostek organizacyjnych, a także innych osób lub jednostek organizacyjnych (paragraf 11);

5. za wynik czynności w postępowaniu odpowiada prokurator, który ją wykonał lub miał wykonać, a także prokurator nadzorujący lub przełożony, który udzielił wytycznych lub instrukcji co do tej czynności albo wbrew obowiązkowi zaniechał ich udzielenia (paragraf 13);
6. wykonując czynności przewidziane w ustawie, prokurator współdziała z sądem, prezesem sądu, przewodniczącym wydziału, upoważnionym sędzią, innym uprawnionym organem, obrońcą, pełnomocnikiem oraz funkcjonariuszami organów ścigania w duchu wzajemnego poszanowania i zrozumienia pełnionych ról (paragraf 15)¹³⁶.

Zasady etyki zawodowej policjanta (zarządzenie nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 roku¹³⁷ przewidują, że policjant powinien wykonywać czynności służbowe według najlepszej woli i wiedzy, z należytą uczciwością, rzetelnością, wykazując się odpowiedzialnością, odwagą i ofiarnością (par. 3). Zgodnie z par. 6, postępowanie policjanta w kontaktach z ludźmi powinny cechować życzliwość i bezstronność wykluczające uprzedzenia rasowe, narodowościowe, wyznaniowe, polityczne, światopoglądowe lub wynikające z innych przyczyn. Żaden z przepisów zawartych w Zasadach nie wspomina o relacjach policjantów z biegłymi, aczkolwiek można tu zastosować wspomniane normy o charakterze ogólnym.

¹³⁶ Uwagi krytyczne na temat użytych w zbiorze sformułowań można znaleźć u J. Gurgula (*O Zbiorze zasad etyki zawodowej prokuratorów*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 7-8, s. 111-138).

¹³⁷ Zasady etyki zawodowej policjanta, http://www.policja.pl/ftp/prawo/zasady_etyki_zawodowej_policjanta.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

W kontekście omawianego tematu nie sposób ominąć Zbiór zasad etycznych Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego¹³⁸, który jako jedyny wśród wspomnianych kodeksów poświęca najwięcej uwagi stronie etycznej zawodu biegłego oraz ekspertyzie.

Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne (w skrócie – PTK) jest organizacją pożytku publicznego, która prowadzi działalność wspomagającą polski wymiar sprawiedliwości, policję i prokuraturę. Jako dobrowolne, samorządne stowarzyszenie PTK nie działa w celu osiągnięcia zysku i posiada osobowość prawną (art. 1 Statutu PTK¹³⁹). Zwyczajnym członkiem może być pełnoletni obywatel Rzeczypospolitej Polskiej lub cudzoziemiec – włączając niemającego miejsca zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej – który z racji swego wykształcenia lub wykonywanego zawodu przejawia zainteresowanie wiedzą kryminalistyczną (art. 11 Statutu). Każdy członek stowarzyszenia zobowiązuje się do przestrzegania dokumentów statutowych PTK, w tym wewnętrznego Zbioru zasad etycznych¹⁴⁰. Sam Zbiór pod względem struktury i treści różni się od kodeksów etycznych obowiązujących w stowarzyszeniach ekspertów działających na przykład na terytorium Stanów Zjednoczonych. Zbiór ma bardziej charakter „kodeksu dżentelmenów”, niż zawodowej organizacji biegłych. Świadczy o tym m.in. szerokie spektrum stawianych przed członkami Towarzystwa zadań. Zgodnie z art. 7 Statutu, PTK podejmuje działania w kierunku:

1. popularyzowania najnowszych osiągnięć kryminalistyki i dyscyplin pokrewnych, rozbudzania i rozwijania zainteresowania wiedzą kryminalistyczną, propagowania rozwoju i zdobyczy kryminalistyki oraz osiągnięć praktyki kryminalistycznej, których szerokie przekazanie opinii publicznej nie narusza tajemnicy zawodowej ani interesu publicznego;
2. upowszechniania zdobyczy kryminalistyki i dyscyplin pokrewnych, organizowania sympozjów, zjazdów i konferencji naukowych, odczytów, prelekcji i szkoleń, inicjowania i prowadzenia badań naukowych oraz współdziałanie z odpowiednimi placówkami w tym zakresie, rozwijania współpracy oraz kontaktów naukowych z pokrewnymi

¹³⁸ Zbiór zasad etycznych PTK, <http://kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/zasady-etyczne.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹³⁹ Statut Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, <http://kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/statut.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁴⁰ Zbiór zasad etycznych PTK, <http://kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/zasady-etyczne.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

- środowiskami i instytucjami w kraju i za granicą, prowadzonych w ramach działań na rzecz integracji europejskiej;
3. zapobiegania i zwalczania czynów zabronionych oraz zjawisk kryminogennych;
 4. ustalania i nadzorowania norm i standardów wykonywania badań kryminalistycznych, kształtowania wysokiego naukowego poziomu działalności eksperckiej, zasad etyki, pogłębiania i doskonalenia wiedzy kryminalistycznej, wspierania podnoszenia kwalifikacji, uzyskiwania stopni naukowych i uprawnień zawodowych;
 5. reprezentowania, informowania, promowania i występowania w interesie członków społeczności kryminalistycznej lub wyodrębnionych grup przed różnymi podmiotami, organami i instytucjami;
 6. prowadzenia działalności obejmującej między innymi wykonywanie badań specjalistycznych, ekspertyz kryminalistycznych, wydawania opinii, nadzorowania i nadawania uprawnień rzeczoznawcy lub eksperta kryminalistyki;
 7. prowadzenia działań wspomagających rozwój gospodarczy, między innymi poprzez organizowanie różnych form kontaktów przedstawicieli nauki i praktyki kryminalistycznej, wykorzystywania w działalności gospodarczej osiągnięć kryminalistyki, kierunkowania i profilowania badań naukowych; prowadzenia działań na rzecz ochrony dóbr kultury, sztuki, w tym praw autorskich, ochrony praw konsumentów, wolności i praw człowieka, praw kobiet;
 8. prowadzenia w różnych formach działalności wspomagającej, pomocowej oraz innych działań na rzecz grup znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej lub materialnej, dyskryminowanych lub odrzucanych środowiskowo czy społecznie, pochodzących ze środowisk kryminogennych, ofiar przestępstw, obywateli stykających się z przestępstwem lub organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, sprawców objętych oddziaływaniami prewencyjnymi i resocjalizacyjnymi.

W Zbiorze zasad etycznych PTK można zauważyć jednak pewne sprzeczności. W jego strukturze znajdziemy regulacje, które nie są w sposób bezpośredni związane z działalnością biegłego. Część reguł nie ma charakteru norm etyki, lecz etykiety, które nie mają wpływu na ekspertyzę oraz jej rezultaty końcowe. W niektórych miejscach reguły etykiety zastępują kluczowe – z punk-

tu widzenia etyki zawodu biegłego – zasady etyczne. Na przykład art. 23 zbioru przewiduje, że ekspert PTK zachowuje się taktownie w relacjach z organem procesowym, unika publicznego demonstrowania swojego osobistego stosunku do stron procesowych i nie okazuje zażyłości z osobami zatrudnionymi w organach ścigania. Ten przepis nawiązuje wprost do fundamentalnej w etyce biegłego zasady niezależności eksperta. Twórcy zbioru zwrócili jednak uwagę na stronę zewnętrzną postępowania biegłego, a sama regulacja ma charakter raczej wizerunkowy.

Zbiór zasad etycznych PTK składa się z czterech rozdziałów: „Zasady ogólne”, „Członek PTK a stowarzyszenie”, „Członek PTK jako ekspert” oraz „Członek PTK a społeczeństwo”. Działalności biegłych poświęcono tylko jeden rozdział. Nie ma jednak wątpliwości, że każdy członek PTK, niezależnie od tego, czy jest biegłym czy nie, przystępując do stowarzyszenia, zobowiązuje się przestrzegać norm etycznych zawartych w zbiorze.

3.2. Podstawowe zasady etyczne

W kontekście omawianego tematu Zbiór zasad etycznych Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego zasługuje na szczególną uwagę. Po pierwsze, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne jest obecnie największym stowarzyszeniem biegłych świadczącym wyjątkowo szerokie spektrum usług w zakresie ekspertyzy na potrzeby postępowań karnych. Po drugie, pod względem autorytetu naukowego i doświadczenia praktycznego jego członków Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne wyróżnia się spośród innych podobnych organizacji biegłych w kraju. Po trzecie, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne jest szczególnie związane ze środowiskiem akademickim, prawniczym, prowadzi intensywne badania w dziedzinie nowych metod ekspertyz, realizuje cykliczne szkolenia specjalistyczne, seminaria, konferencje. Po czwarte, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne odgrywa szczególną rolę w procesie legislacyjnym w Polsce oraz nadaje w pewnym sensie kierunek rozwoju kryminalistyki polskiej. Wystarczy powiedzieć, że Towarzystwo opracowało szereg projektów ustaw, m.in. o dokumentach publicznych, o biegłych; publikuje prace jego członków, które otrzymują pozytywną ocenę nie tylko w Polsce. Należy zaznaczyć również, że w porównaniu do innych kodeksów etyki zawodowej Zbiór zasad etycznych PTK ma charakter bardziej uniwersalny. Z racji tego, że Towarzystwo reprezentuje wszystkich, którzy uczestniczą w realizowaniu

celów i zadań stojących przed szeroko rozumianą kryminalistyką i dyscyplinami pokrewnymi, zawarte zasady etyczne są zaadresowane do biegłych nie jednej, a różnych specjalności.

Zbiór zasad etycznych Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego obejmuje trzy grupy zasad etycznych:

1. zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego,
2. stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego,
3. zachowania się biegłego poza pracą.

3.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego

Zbiór zasad etycznych PTK w wielu miejscach odsyła do norm (pisanych i niepisanych) pochodzących z innych źródeł. Biegły – członek PTK – oprócz reguł zawartych w Zbiorze zasad etycznych stowarzyszenia musi przestrzegać:

1. zasady współżycia społecznego (art. 4 zbioru),
2. normy statutowe PTK (art. 4),
3. normy etyki ogólnej (art. 37),
4. przepisy obowiązującego prawa (art. 1, 19 i 25),
5. zasady dobrych obyczajów (art. 25),
6. zasady kultury osobistej – w relacjach z otoczeniem (art. 25),
7. zasady etyki ogólnoludzkiej (art. 1),
8. podstawowe normy moralne (art. 1),
9. zasady lojalności wobec Stowarzyszenia (art. 5, 16).

Żadne z tych pojęć nie zostało w tekście zbioru zdefiniowane. W związku z tym, istnieje niebezpieczeństwo uniknięcia odpowiedzialności dyscyplinarnej, wewnętrznej za określone naruszenia etyczne. Brak precyzji przy oznaczeniu granic postępowania etycznego biegłego – członka stowarzyszenia w pewnym sensie dewaluuje znaczenie kluczowych z punktu widzenia zawodu norm etycznych.

Zgodnie z regułami zawartymi w zbiorze członek PTK musi posiadać określone cechy kwalifikujące. „Członka PTK obowiązuje kultura osobista, dyskrecja [tajemnica zawodowa]” (art. 10), cechuje „postawa krytyczna, ale nie krytykanctwo” (art. 8). Biegły – członek PTK nie powinien pomawiać innych, kierować fałszywych oskarżeń, rozpowszechniać nieprawdziwe informacje (art. 9), brać udziału w przedsięwzięciach uwłaczających jego godności lub

mogących podważyć zaufanie do niego i stowarzyszenia (art. 6), zachowywać się i działać na szkodę innych członków i stowarzyszenia (art. 7). Biegły – członek stowarzyszenia – postępuje „uczciwie, honorowo, mając na uwadze godność każdego człowieka” (art. 3). Zgodnie z art. 35 powinien on w miarę możliwości „wykorzystywać swą wiedzę, intelekt i autorytet w praktycznej działalności dla dobra społecznego”.

W zbiorze znajdziemy również uznawaną powszechnie zasadę bezstronności biegłego. Kodeks jednak nie wymaga od biegłego wprost przestrzegania tej zasady. Bezstronność eksperta należy do swego rodzaju presumpcji, rzeczy oczywistej. Mówi się tylko o tym, że biegły powinien „unikać zachowań, które mogłyby... osłabiać zaufanie do jego bezstronności”. O bezstronności stanowi również przepis art. 196 par. 3 k.p.k. („Jeżeli ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy lub bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego”). Na równi z bezstronnością Zbiór umieszcza godność osobistą biegłego. Członek PTK musi unikać zachowań, które nie licują z godnością eksperta (art. 18).

Art. 20 wymaga od biegłego osobistego wydania opinii. Podpisanie przez eksperta opinii sporządzonej przez inną osobę będzie stanowiło naruszenie norm etyki zawodowej. Co więcej, zdaniem E. Gruzy podobne działania w określonych sytuacjach można rozpatrywać w kategorii fałszowania opinii przez biegłego¹⁴¹. Przeprowadzone badania pokazały jednak, że stanowisko ekspertów w tej kwestii jest niejednoznaczne. Wśród ankietowanych w Polsce tylko 45 proc. do wymogów etycznych obowiązujących w pracy biegłego zaliczyło „osobiste wydanie opinii” (w Rosji – 51 proc.). Teoretycznie kwestia odpowiedzialności biegłego za wyniki badania zespołowego może być rozwiązana na wzór art. 9 brytyjskiego kodeksu CRFP („ekspert ponosi odpowiedzialność za działania innych biegłych, które nadzorował, kontrolował w sposób bezpośredni lub pośredni”).

Zbiór zasad etycznych nie odnosi się wprost do kompetencji biegłego jako jednego z kluczowych elementów jego etyki zawodowej. Wzmiankę o kompetencji można znaleźć w art. 22, ale w trochę innym kontekście: „ekspert PTK nie uchyla się od konsultacji i pomocy koleżeńskiej w zakresie posiadanych kompetencji”. Zgodnie z art. 20, „ekspert PTK wydaje opinie... w oparciu

¹⁴¹T. Kwaśniewski, *Skazani na biegłych*, „Gazeta Wyborcza”, 21.08.2014 r., http://wyborcza.pl/duzyformat/1,140241,16501712,Skazani_na_bieglych.html?disableRedirects=true (dostęp: 7.04.2017 r.).

o rzetelną wiedzę, badania i doświadczenie”. Zgodnie z art. 27, ekspert nie powinien „podejmować się opracowania ekspertyz poza zakresem jego specjalności i wtedy, kiedy nie może oprzeć ekspertyzy na własnej odpowiednio udokumentowanej wiedzy i doświadczeniu”.

Biegły musi stale oraz systematycznie pogłębiać własną wiedzę (art. 19). Biegły – członek PTK – nie może więc poprzestać na pewnym minimalnym poziomie wiedzy zawodowej (jak o tym mówi się, na przykład w art. 2 Dobrych praktyk zawodowych AAFS). Etyka obliiguje eksperta do stałego samodoskonalenia się w zakresie tej dziedziny, którą reprezentuje.

Biegły wydaje opinię sumiennie (art. 20), w terminie i bez zbędnej zwłoki (art. 21 zbioru).

Ekspert nie powinien w pracy kierować się interesem osobistym. „Nie wykorzystuje swojej pozycji dla korzyści osobistych” (art. 29), a w sytuacji, kiedy ekspertyza może mieć związek z jego interesem osobistym, biegły musi odmówić jej wykonywania (art. 28).

O konfidenckości informacji uzyskanych w związku z pełnieniem funkcji biegłego stanowi art. 31 zbioru. Do danych poufnych zaliczane są informacje uzyskane w toku przeprowadzanych ekspertyz oraz zawartość elektronicznych nośników informacji stosowanych w pracy eksperckiej. Te ostatnie należy zabezpieczać przed nieuprawnionym ujawnieniem nawet wtedy, gdy zostały one wykorzystane przez biegłego. Twórcy zbioru wskazują tu na znany wąskiemu gronu specjalistów fakt, że wszelkie elektroniczne nośniki informacji zachowują zapisane na nich dane także po ich usunięciu. By zapobiec przypadkowemu ujawnieniu podobnych informacji, trzeba stosować specjalne oprogramowanie (ewentualnie nadpisując nowe dane na miejsce zajmowane przez dane usunięte, co najlepiej zrobić kilkakrotnie) lub niszczyć nośnik fizycznie¹⁴².

O etykietce w pracy eksperta mówi art. 24 zbioru. „Ekspert PTK dba o to, aby krytyka, dyskusja i polemika prowadzone były z poszanowaniem zasad szacunku, rzeczowości i rzetelności”. Zgodnie z art. 10, biegły musi przejawiać życzliwość do innych (art. 10).

¹⁴² J. Sammons, *The Basics of Digital Forensics*, Waltham 2012, s. 66.

3.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego

Relacje wzajemne pomiędzy ekspertami, członkami PTK, zostały uregulowane w odrębnym rozdziale zbioru – „Członek PTK a stowarzyszenie”. Oprócz norm etycznych ta część kodeksu zawiera również normy etykiety. Art. 12 na przykład każe biegłemu być „życzliwym, z szacunkiem odnosić się do osiągnięć” innych członków stowarzyszenia.

Ekspert darzy szacunkiem i zaufaniem członków stowarzyszenia (art. 12), aktywnie uczestniczy w pracach stowarzyszenia, dba o dobro i honor stowarzyszenia, godnie je reprezentuje (art. 16).

Oprócz bycia uczciwym i lojalnym wobec władz stowarzyszenia, członek PTK musi pozostawać uczciwym i lojalnym wobec pozostałych członków organizacji (art. 14). Zasada lojalności nie wiąże biegłego w sytuacji, kiedy ma on do czynienia z zachowaniem „sprzecznym z zasadami określonymi w zbiorze” (art. 5).

W kodeksie znajdziemy również zasadę otwartości metody naukowej. Biegły, stosując znane, ogólnie dostępne metody badawcze, zapewnia możliwość późniejszej weryfikacji wyników badań (*peer review*) przez innych ekspertów (art. 11, 13 i 15 zbioru).

Art. 16 odnosi się do obowiązku aktywnego uczestniczenia biegłego w pracach stowarzyszenia. Ta norma w powiązaniu z treścią art. 22 (biegły nie może „uchylać się od konsultacji i pomocy koleżeńskiej w zakresie posiadanych kompetencji”) ma szczególne znaczenie¹⁴³. W środowisku biegłych czasem występuje fenomen wypalenia zawodowego: eksperci przyzwyczajają się do własnej pozycji, do pełnionej roli, rzadziej uczestniczą w badaniach naukowych, konferencjach, spotkaniach zawodowych i w tym, co można określić jako pewnego rodzaju inwestycja w przyszłość¹⁴⁴. Wypalenie zawodowe zmniejsza zasoby zaradcze pracownika, a tym samym utrudnia osiągnięcie celów, obniża umiejętności zaradcze¹⁴⁵. Wywołują je m.in. czynniki o charakterze organizacyjnym, takie jak wzrost psychicznych obciążeń, nierealistyczne oczekiwania zawodowe¹⁴⁶. Zapobiec wypaleniu zawodowemu może większa

¹⁴³ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 54.

¹⁴⁴ Сафуанов Ф.С., Дворяничков Н.В., Аникиевич М.Н., *Психологические факторы профессионального выгорания судебных экспертов-психологов*, „Юридическая психология” 2014, №1, s. 23.

¹⁴⁵ E. Wilczek-Różycka, *Wypalenie zawodowe pracowników medycznych*, Warszawa 2014, s. 37.

¹⁴⁶ S. Tucholska, *Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, Lublin 2003, s. 12.

świadomość własnej roli, przeznaczenia zawodowego. Biegły, który pozbył się skutków negatywnych wypalenia, widzi nowy sens w systematycznym podnoszeniu własnych kwalifikacji. Stałe aktualizowanie własnej wiedzy zawodowej pomaga lepiej wykonywać pracę oraz zapewnia ekspertowi lepsze zdrowie psychiczne.

Art. 23 zbioru dotyczy relacji biegłego-członka PTK z uczestnikami postępowania. Ekspert powinien „zachowywać się taktownie w relacjach z organem procesowym, unikać publicznego demonstrowania swego osobistego stosunku do stron procesowych i nie okazywać zażyłości z osobami zatrudnionymi w organach ścigania”. Ta norma skierowana jest właściwie do strony zewnętrznej działalności biegłego. Dotyczy zewnętrznych przejawów emocji i osobistych przekonań, oczekiwań biegłego, będąc bardziej normą etykiety niż normą etyki zawodowej i nie wywierając bezpośredniego wpływu na pracę biegłego ani jej wyniki. Tymczasem jest to jedyny przepis zbioru, który dotyczy relacji pomiędzy biegłymi a pozostałymi uczestnikami postępowania. A zatem można powiedzieć, że w zbiorze wyraźnie brakuje norm regulujących stosunki biegłego ze zleceńdawcami oraz pozostałymi odbiorcami.

Więcej informacji o tym, na jakich zasadach buduje się relacje biegłego z uczestnikami postępowania, znajdziemy w tekście Kodeksu postępowania karnego, który nakłada na eksperta pewne ograniczenia w tym zakresie. Biegły może być z mocy prawa wyłączony, jeśli m.in.:

1. sprawa dotyczy tego biegłego bezpośrednio (art. 40 §1 pkt 1);
2. biegły jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób (art. 40 §1 pkt 2);
3. biegły jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w pkt. 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 §1 pkt 3), albo biegły jest osobą pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, tj. osobą, która może odmówić składania zeznań z mocy art. 182 i 185 k.p.k.;
4. biegły brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze (art. 40 §1 pkt 5), albo jako radca prawny lub

duchowny, których z mocy art. 178 nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadków.

Zgodnie z art. 196 § 2 k.p.k., jeżeli ujawnią się podane wyżej przyczyny wyłączenia biegłego wydana przez niego opinia nie stanowi dowodu, a na miejsce biegłego wyłączonego powołuje się innego biegłego. A zatem bliskie stosunki eksperta z klientem oznaczają konieczność jego wyłączenia i dyskredytują wydaną przez niego opinię. Czy w świetle art. 23 zbioru biegły, który nie będzie demonstrował, okazywał bliskich relacji z uczestnikiem postępowania, nie popełnia naruszenia etycznego? Odpowiedź na to pytanie jest oczywista. Niemniej dosłowna interpretacja przepisu art. 23 zbioru może wprowadzić w błąd odnośnie do rzeczywistych obowiązków etycznych ciążyących w tym konkretnym przypadku na biegłym.

Art. 26 zbioru zabrania ekspertowi „sugerować się oczekiwaniami zlecniodawcy i dopuszczać, aby presja zlecniodawcy lub środowiska wpływała na merytoryczną zawartość ekspertyzy”. W zbiorze jednak nie ma przepisów dotyczących obowiązków eksperta w kontekście zasady prawdy materialnej. Powstaje pytanie, czy biegły, kierując się poczuciem długu społecznego, może zataić ujawnione przez niego okoliczności faktyczne lub bezpodstawnie twierdzić o wyższości (nadawać większe znaczenie) określonych faktów?

Zgodnie z art. 197 § 1 k.p.k., biegły składa przyrzeczenie następującej treści: „Świadomy znaczenia moich słów i odpowiedzialności przed prawem, przyrzekam uroczyście, że powierzone mi obowiązki wykonam z całą sumiennością i bezstronnością”. W odróżnieniu od treści przyrzeczenia składanego przez świadka (art. 188 §1), w przyrzeczeniu eksperta nie ma mowy o mówieniu szczerzej prawdy (świadek nie powinien ukrywać niczego z tego, co mu jest wiadome). Co więcej, „można odstąpić od odebrania przyrzeczenia..., jeżeli obecne strony nie sprzeciwiają się temu” (art. 187 § 3 k.p.k.). Zgodnie z art. 190 §1 k.p.k., sąd musi jednak uprzedzić biegłego „o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy”. Czy to oznacza, że ekspert ponosi odpowiedzialność karną na podstawie art. 233 par. § 4 k.k., ale nie będzie odpowiadał za naruszenie standardów etyki zawodowej? Zbiór zasad etycznych PTK w tej kwestii nic nie mówi. Można wnioskować, że twórcy kodeksu wychodzili z założenia, że oprócz pisanych norm etyki zawodowej biegły-członek stowarzyszenia musi przestrzegać również innych akceptowanych w środowisku zawodowym standardów etycznych. Brak odpowiedniej normy kodeksowej może oznaczać, że z punktu widzenia stowarzyszenia jest

to zakres etyki indywidualnej (odpowiedzialności indywidualnej) biegłego, a więc stowarzyszenie w tym przypadku nie czuje się odpowiedzialne za przestrzeganie tych zasad przez jego członków.

Zawarty w zbiorze wymóg działania na rzecz społeczeństwa został sformułowany w sposób bardzo szeroki i mało precyzyjny. Z uwagi na to, że ekspert zobowiązuje do przestrzegania norm etyki zawodowej, ten przepis w jego obecnym brzmieniu może powodować konflikt interesów. Wyobraźmy sobie sytuację, kiedy biegły został poinformowany przez organy ścigania o tym, że domniemany sprawca przestępstwa jest recydywistą, że dla dobra społeczeństwa biegły musi przymknąć oczy na pewne mankamenty materiału dowodowego. Nieadekwatne rozumienie własnych obowiązków wobec społeczeństwa może wpłynąć w sposób negatywny na kształtowanie się wewnętrznego przekonania biegłego w danej sprawie. Jeśli informacje o ewentualnym sprawcy czynu w dodatku zostały upublicznione, a przestępstwo wywołuje szeroki rezonans społeczny, biegły musi dokonać trudnego wyboru etycznego. A zatem obowiązek działania na rzecz społeczeństwa może w sposób negatywny wpłynąć na obiektywizm biegłego, jeśli chodzi o bezstronną analizę materiału dowodowego oraz interpretację wyników badań.

W etyce relacji biegłego z odbiorcą-zleceniodawcą warto zwrócić uwagę na kwestię honorarium biegłego. Większość ankietowanych biegłych posiadała wykształcenie wyższe. Na pytanie o tym, co ma decydować o rozmiarze wynagrodzenia biegłego, jednak tylko 57 proc. badanych zdecydowali się uzależnić honorarium od „kwalifikacji”. Kryterium „kwalifikacji” wybrało 20 proc. badanych, a 17 proc. badanych dodatkowo zaznaczyło kryterium „ilość pracy”. To oznacza, że znaczna część biegłych nie uważa, że poziom kwalifikacji musi mieć bezpośredni wpływ na wysokość wynagrodzenia. Trafność tej tezy potwierdza fakt, że żaden z respondentów, którzy wybrali odpowiedź „stopień naukowy” (5 proc. badanych), nie zaznaczył kryterium „ilości pracy”.

Warto zwrócić uwagę na to, że w praktyce tylko część biegłych posiada odpowiednie wykształcenie wyższe. Niezadowolone z ogólnego poziomu wykształcenia ekspertów wyrażają również sędziowie. Badanie ankietowe przeprowadzone w ramach *Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”*¹⁴⁷ pokazało, że warianty „bardzo zadowolony” oraz „zadowo-

¹⁴⁷ *Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”*, s. 69, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

lony” zaznaczyło tylko 37 proc. zapytanych. Pozostali (63 proc.) odpowiedzieli „niezbyt zadowolony” (55 proc. respondentów) oraz „niezadowolony” (8 proc. respondentów). Jako słabe punkty wymieniano przede wszystkim niedostateczną kontrolę wiedzy fachowej i sądowej oraz niewystarczającą kontrolę przydatności opinii. Jako zjawisko pożądanego podawano fakt, że wpis na listę biegłych powinien dawać gwarancję tego, że biegły posiada odpowiednie umiejętności¹⁴⁸. Na pytanie „Jeśli w przypadku biegłych wpisanych na listę występują niedociągnięcia jakościowe, co jest ich przyczyną?” najczęściej odpowiadano: „niedostateczne dokształcenie” (54 proc.) oraz „wady w procedurze wpisywania biegłych na listę” (28 proc.)¹⁴⁹. Zdaniem ankietowanych wadą w procedurze wpisywania na listę jest brak dodatkowych informacji (o biegłym), na przykład danych dotyczących wykształcenia, doświadczenia zawodowego (86 proc. badanych).

3.2.3. Zasady etyczne dotyczące zachowania się biegłego poza pracą

Kwestie związane z zachowaniem eksperta-członka PTK poza pracą zostały dość szczegółowo omówione w wewnętrznym kodeksie etycznym. To świadczy o tym, że z punktu widzenia stowarzyszenia ten aspekt życia ma znaczenie nie mniej ważne niż etyka pracy. Chodzi przede wszystkim o pozytywny wizerunek, który w zawodzie biegłego odgrywa szczególną rolę i często jest stawiany na równi z wymogiem kompetencji czy rzetelności. Biegli zdają sobie sprawę z tego, że wykonując zawód publiczny, muszą dbać o jak najlepsze postrzeżenie ekspertyzy i ekspertów przez społeczeństwo i środowisko prawnicze (tj. potencjalnych odbiorców). Zdecydowana większość ankietowanych w Polsce na pytanie: „Czy normy etyki zawodowej biegłego obowiązują również poza godzinami pracy?” odpowiedziała „tak”, aczkolwiek w tym przypadku obowiązują reguły z zakresu moralności ogólnej, etyki indywidualnej, a nie etyki zawodowej. Ta bowiem dotyczy głównie zachowań w obrębie organizacji¹⁵⁰.

Członek PTK nie powinien brać udziału w przedsięwzięciach uwłaczających jego godności lub mogących podważyć zaufanie do niego i stowarzyszenia (art. 6 Zbioru), jak również nie powinien zachowywać się i działać na szkodę

¹⁴⁸ Ibidem, s. 70.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 75.

¹⁵⁰ Por. S. Flaszewska, S. Lachiewicz, M. Nowicki (red.), *Spoleczne i organizacyjne czynniki rozwoju przedsiębiorczości*, Łódź 2013, s. 175-177.

innych członków i stowarzyszenia (art. 7). Art. 18 dodatkowo obliguje każdego biegłego-członka stowarzyszenia do unikania „zachowań, które mogłyby przynieść ujmę jego godności lub osłabić zaufanie do jego bezstronności”. Z treści tych przepisów wynika, że nie dotyczą one wyłącznie obszarów życia zawodowego biegłego.

Rozdział końcowy Zbioru zasad etycznych PTK nosi nazwę „Członek PTK a społeczeństwo”. Zgodnie z art. 37, eksperci „w życiu zawodowym i publicznym nie powinni sprzeniewierzać się normom etycznym”. Z kontekstu wynika, że w tym przypadku zakres pojęcia „normy etyczne” obejmuje ogólne, uniwersalne normy etyczne, których nie znajdziemy w treści zbioru. Wskazuje na to użyty przez twórców kodeksu termin „publiczny”, oznaczający „dostępny, przeznaczony dla wszystkich, odbywający się przy świadkach, w sposób jawny”¹⁵¹. Niestety w omawianym przepisie nie znajdziemy informacji o źródle tych norm etycznych oraz ich związku z zasadami etyki zawodowej zawartymi w zbiorze. W związku z tym pozostaje pytanie, czy może być wszczęte postępowanie dyscyplinarne przed Sądem Koleżeńskim w przypadku naruszenia przez członka stowarzyszenia norm etyki ogólnej, ogólnoludzkiej. Czy dobry wizerunek publiczny członka PTK jest tak samo ważny, jak przestrzeganie norm etyki zawodowej? Z jednej strony, etyka zawodowa jest przede wszystkim nauką o uprawnieniach moralnych człowieka, potrzebnych do wykonania pracy¹⁵², aczkolwiek zdaniem niektórych badaczy „kwestie kwalifikacji moralnych ludzi wykonujących określony zawód powinny zyskać wagę co najmniej równą kwestii kwalifikacji zawodowych”¹⁵³. Etyka zawodowa obejmuje normy moralne postulowane przez organizacje zawodowe do przyjęcia przez członków. Zgoda na przestrzeganie zawodowych norm etycznych, ich akceptowanie stanowi jeden z warunków uzyskania członkostwa w stowarzyszeniu. Z drugiej strony, kwestie związane z przestrzeganiem przez członka stowarzyszenia norm etyki o charakterze ogólnym znajdują się generalnie poza zakresem kompetencji i kontroli organów stowarzyszenia, oczywiście pod warunkiem, że postępowanie biegłego poza pracą nie wpływa i nie może wpłynąć istotnie na wykonywanie przez niego obowiązków zawodowych lub na wizerunek organizacji. Z inną

¹⁵¹ *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/publiczny.html> <http://sjp.pwn.pl/szukaj/publiczny.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁵² M. Gogacz, *Czym jest etyka zawodowa?*, [w:] A. Andrzejuk (red.), *Zagadnienie etyki zawodowej*, Warszawa 1998, s. 11.

¹⁵³ W. Wołoszyn, *Antropologia a etyka zawodowa nauczyciela*, [w:] A. Andrzejuk (red.), *Zagadnienie etyki zawodowej*, Warszawa 1998, s. 23.

sytuacją mamy do czynienia, jeśli chodzi na przykład o sędziego, wobec którego kodeks etyki przewiduje „szczególne obowiązki oraz ograniczenia osobiste” (par. 1 Zbioru zasad etyki zawodowej sędziów¹⁵⁴). Dla sędziego kwestia przestrzegania dobrych obyczajów jest kwestią wizerunkową, jednym z elementów prestiżu sprawowanego urzędu.

Zgodnie z art. 36 Zbioru, osiągnięcia stowarzyszenia mogą być wykorzystane przez członków „do celów propagandowych” pod warunkiem, że te cele nie są sprzeczne z normami statutowymi PTK. Biorąc pod uwagę to, że zgodnie ze Statutem (par. 5) PTK prowadzi działalność nie tylko w zakresie ekspertyz, ale też w innych „sferach zadań publicznych”, fakt naruszenia danej normy byłby szczególnie trudny do ustalenia.

3.3. Procedura rozpatrywania konfliktów etycznych

Z uwagi na to, że PTK jest *de facto* jedynym stowarzyszeniem zawodowym łączącym kryminalistów, warto przeanalizować wewnętrzne procedury rozpatrywania konfliktów etycznych.

Zgodnie z art. 34 zbioru, ekspert PTK ponosi odpowiedzialność organizacyjną za uchybienie etyce, zgodnie ze statutem PTK. To właśnie na członkach Towarzystwa spoczywa obowiązek dbania o przestrzeganie reguł zawartych w zbiorze. Członkowie PTK powinni „współdziałać w przestrzeganiu zasad etyki, wymagać od innych ekspertów nienagannego zachowania i kierowania się zasadami etyki eksperckiej” (art. 32). Ekspert – członek Towarzystwa nie może być pasywny wobec zachowania kolegów naruszających zasady etyki, musi reagować na nie (art. 33). W tym miejscu można dostrzec pewną niekonsekwencję. Z jednej strony, ekspert PTK nie powinien pozostawać obojętny wobec naruszenia etycznego. Z drugiej zaś strony, zgodnie z art. 30, ekspert PTK nie wykorzystuje na szkodę innych członków stowarzyszenia wiedzy mającej związek z wydawanymi ekspertyzami. Członek PTK nie może „usprawiedliwiać lojalnością zachowania sprzecznego z zasadami określonymi w niniejszym zbiorze”. Co ma zrobić biegły, który wykonując ekspertyzę powtórna, dowiadyduje się o naruszeniu etycznym popełnionym przez jego kolegę? Czy w tej sytuacji biegły musi złożyć skargę do odpowiedniego organu stowarzyszenia?

¹⁵⁴ Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów, http://www.etykaprawnicza.pl/upload/zbiorzasadyetikizawodo-wejsedziowkrs_802.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

Odpowiedź na to pytanie przy braku jasnych wskazówek w kodeksie etyki nie jest jednoznaczna.

Zgodnie z art. 1 Regulaminu Sądu Koleżeńskiego PTK¹⁵⁵, rozpatrywaniem czynów członków PTK, sprzecznych ze Statutem, regulaminami i uchwałami Towarzystwa oraz zasadami etyki oraz sporów pomiędzy członkami Towarzystwa, związanych z działalnością w Towarzystwie zajmuje się organ wewnętrzny – Sąd Koleżeński. Rozpatruje konflikt etyczny, jeśli członkowie stowarzyszenia nie osiągnęli kompromisu. W odróżnieniu od podobnych organów przewidzianych w innych kodeksach etycznych Sąd Koleżeński PTK pełni rolę pierwszej i ostatniej instancji. Podjęte przez niego decyzje mają charakter ostateczny (art. 1 Regulaminu).

Dokumenty wewnętrzne PTK nie dają pełnego obrazu mechanizmu informowania Sądu o zaistniałych naruszeniach etycznych oraz sporach pomiędzy członkami stowarzyszenia. Zgodnie z art. 4 Regulaminu, Sąd Koleżeński rozpatruje sprawy dyscyplinarne wnoszone przez Zarząd Główny. Zarząd Główny wnosi sprawę do Sądu Koleżeńskiego z własnej inicjatywy, na wniosek Zarządu Oddziału lub zainteresowanego członka Towarzystwa (art. 5). Działalność Sądu Koleżeńskiego reguluje odrębny Regulamin, natomiast Zarządu Głównego – Regulamin Zarządu Głównego PTK. W Regulaminie Zarządu nie znajdziemy jednak informacji o tym, jak wygląda procedura wnoszenia skarg etycznych. Na obowiązki Zarządu Głównego oraz Zarządu Oddziału w zakresie postępowania dyscyplinarnego wskazuje wyłącznie Regulamin Sądu Koleżeńskiego. Uczestniczenie w procedurze dyscyplinarnej nie jest główną funkcją Zarządu. Z kolei Sąd Koleżeński nie może wszcząć postępowania dyscyplinarnego z własnej inicjatywy.

Przed przekazaniem dokumentów związanych z naruszeniem etycznym do Sądu Koleżeńskiego rzecznik, wyznaczony przez Zarząd Główny, przeprowadza w niezbędnym zakresie postępowanie wyjaśniające w celu ustalenia podstaw do wszczęcia postępowania przed Sądem Koleżeńskim. Jeśli podczas sprawdzenia zostaną ujawnione okoliczności wskazujące na ewentualne naruszenie etyczne, sporządza się dokument – skargę zawierającą dane osobowe obwinionego, zwięzłe określenie zarzucanego mu przewinienia oraz naruszonej zasady Statutu, regulaminu lub uchwały. Zgodnie z art. 7 i 8 Regulaminu,

¹⁵⁵ Regulamin Sądu Koleżeńskiego Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, http://kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/reg_sad_kol.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

rzecznik zbiera potrzebne dla podjęcia decyzji dowody, jednak – jak można wywnioskować z treści przepisu – nie przekazuje ich do Sądu, jedynie wskazując na to, że takie dowody istnieją.

Okres przedawnienia naruszenia etycznego wynosi rok (art. 9 Regulaminu). Wyjątek stanowią „wykroczenia dyskwalifikujące moralnie ich sprawcę w stopniu uniemożliwiającym dalsze członkostwo w Towarzystwie”, które nie ulegają przedawnieniu. Co ciekawe, zgodnie z ust. b tego samego artykułu wystąpienie członka z Towarzystwa podczas toczącej się sprawy w Sądzie Koleżeńskim nie przerywa postępowania. Oczywiście w tej sytuacji Sąd nie jest w stanie zastosować wobec naruszcyciela jakiegokolwiek kary, może tylko stwierdzić, czy zarzucane przewinienie zostało popełnione. Regulamin nie przewiduje możliwości ponownego wszczęcia postępowania dyscyplinarnego w przypadku ponownego nabycia członkostwa w Towarzystwie przez tę osobę. W Regulaminie nie znajdziemy również zakazu ponownego uzyskania członkostwa, co można uznać za pewną wadę.

W przypadku naruszeń mniejszej wagi Sąd, po wysłuchaniu zainteresowanych stron, może umorzyć postępowanie (art. 12 Regulaminu). Również przed rozpoczęciem rozprawy Sąd powinien podjąć kroki w kierunku polubownego załatwienia sprawy, co jest możliwe na przykład w formie „naprawienia szkody” (ust. c, art. 12 Regulaminu).

Regulamin zawiera szereg norm, których raczej nie znajdziemy w innych podobnych dokumentach. Art. 11 przewiduje możliwość wyłączenia członka zespołu orzekającego, jeżeli „między nim a jedną ze stron lub jej przedstawicielem zachodzi stosunek osobisty tego rodzaju, że mógłby wywołać wątpliwości co do jego bezstronności”. Zgodnie z art. 13 i 14 obwinionemu przysługuje prawo do korzystania z pomocy obrońcy, którym może być osoba spoza Towarzystwa (mowa tu o przedstawicielu zawodowym). Oskarżyciel jednak został pozbawiony takiego prawa, jego pełnomocnikiem może być tylko członek Towarzystwa (art. 14 Regulaminu).

Strony postępowania toczącego się przed Sądem Koleżeńskim mają prawo do przedstawienia dokumentów, zeznań świadków, opinii biegłych. Strony nie są ograniczone treścią skargi lub (w przypadku oskarżonego) treścią wyjaśnień, jeśli chodzi o możliwości dowodzenia. Oprócz dowodów powołanych w skardze lub wyjaśnieniach Sąd może dopuścić inne dowody (art. 15 Regulaminu).

Ważną cechą postępowania dyscyplinarnego przed Sądem Koleżeńskim PTK jest brak przepisów zawierających informacje o terminach przeprowadzenia czynności procesowych. Decyzje o tym podejmuje Przewodniczący Sądu, biorąc pod uwagę określony w Regulaminie maksymalny czas rozpatrzenia sprawy.

Warto zwrócić uwagę na to, że czynności procesowe Sądu muszą być protokołowane. Jednak dalszy los takich protokołów nie jest jasny, ponieważ Regulamin nie przewiduje możliwości zapoznania się z ich treścią oraz zgłoszenia ewentualnych uwag i zastrzeżeń (art. 20 Regulaminu). W przypadku niestawiennictwa na rozprawę stron i ich pełnomocników (pod warunkiem, że wezwanie zostało prawidłowo doręczone) Sąd może „rozpatrywać sprawę zaocznie”. Decyzja wydana pod nieobecność oskarżonego może zostać uchylona, jeśli oskarżony złoży odpowiednie zażalenie (ust. b, art. 27 Regulaminu). Art. 19 daje Sądowi możliwość «zrezygnować z przeprowadzenia dowodu z zeznań niestawiającej się osoby».

Procedura podjęcia decyzji przez Sąd Koleżeński przypomina procedurę wydawania wyroku w sprawie karnej przewidzianą w kodeksie postępowania karnego. Analogicznie do treści art. 111-114 k.p.k. orzeczenie zapada większością głosów w obecności wszystkich członków zespołu orzekającego. Członek składu orzekającego, który nie zgadza się z decyzją, może przy podpisywaniu sentencji zgłosić zdanie odrębne (art. 22 Regulaminu). Wymogi odnośnie do formy orzeczenia przypominają przewidziane w k.p.k.

Regulamin przewiduje pięć wariantów decyzji końcowej (art. 25 i 26 Regulaminu):

1. odstąpienie od wymierzenia kary – w wypadku uznania przez Sąd, „że rodzaj przewinienia i postawa obwinionego w postępowaniu przed Sądem Koleżeńskim dają postawę do przyjęcia, iż rozprawa spełniła swoją funkcję wychowawczą”,
2. upomnienie,
3. nagana,
4. zawieszenie w prawach członka na okres od sześciu do dwunastu miesięcy,
5. wykluczenie z Towarzystwa.

W przypadku wykluczenia z Towarzystwa po upływie trzech lat następuje zatarcie ukarania i wykluczona osoba może ubiegać się o przywrócenie

członkostwa. Co więcej, istnieje możliwość skrócenia tego okresu na wniosek obwinionego (art. 28 Regulaminu).

Regulamin nie przewiduje możliwości zaskarżenia orzeczenia. Istnieje jednak możliwość wznowienia postępowania, jeśli:

1. powody, na podstawie których ustalono istotne okoliczności faktyczne okazały się fałszywe,
2. obwiniony bez własnej winy nie brał udziału w postępowaniu,
3. wyjdą na jaw nowe istotne dla sprawy okoliczności faktyczne, które istniały już w czasie wydania wyroku, o ile nie były one znane Sądowi.

Strona zainteresowana nie może żądać wznowienia postępowania po upływie jednego roku od orzeczenia (art. 27 Regulaminu).

Warto zwrócić uwagę na to, że Regulamin nie przewiduje publikacji orzeczeń. Nie znajdziemy tu też obowiązku poinformowania o treści orzeczenia członków stowarzyszenia. Posiedzenia Sądu Koleżeńskiego odbywają się przy drzwiach zamkniętych, z udziałem stron, ich pełnomocników i obrońców. Inne osoby również mogą być obecne na posiedzeniu, stosownie do postanowienia Sądu (art. 14 Regulaminu).

ROZDZIAŁ IV

Etyka zawodowa biegłych w Federacji Rosyjskiej

4.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego

Aktualny model procesu karnego został wprowadzony w Rosji w 2002 roku i od razu postawił przed zawodowymi uczestnikami postępowania nowe wyzwania. Kodeks postępowania karnego Federacji Rosyjskiej uchwalony w 2001 roku¹⁵⁶ (dalej w skrócie – k.p.k. Rosji) przewiduje możliwość przeprowadzenia ekspertyzy w trybie prywatnym, na zlecenie i na koszt obrony¹⁵⁷. Jej wyniki mogą być uznane przez organ ścigania lub sąd za pełnowartościowy dowód w sprawie karnej, aczkolwiek w literaturze można spotkać pogląd, że opinia prywatna staje się takim dowodem z mocy prawa w świetle przepisu art. 74 (w związku z art. 80 k.p.k. Rosji). Niestety, obrona nie ma bezpośredniego dostępu do dowodów rzeczowych zebranych w sprawie aż do momentu końcowego zapoznania się z aktami sprawy (po zakończeniu śledztwa lub dochodzenia). Nawet wtedy ustawa nie daje możliwości zbadania dowodów przez specjalistę (biegłego obrony) w ramach ekspertyzy prywatnej.

Z punktu widzenia regulacji ustawowej organy ścigania i sąd to jedyne organy, które mogą zlecić ekspertyzę procesową. Obrońca, podobnie jak w Polsce, jest pozbawiony tego prawa. Większość ekspertyz jest przeprowadzana w państwowych laboratoriach eksperckich. Biegli państwowi okresowo przechodzą przez procedurę atestacji, planowo szkolą się, uzyskują odpowiednie certyfikaty potwierdzające ich kompetencje zawodowe. Biegli prywatni są generalnie pozostawieni sami sobie. W Rosji nie istnieje lista biegłych sądowych, podobna do przyjętej w Polsce, brakuje szczegółowych regulacji prawnych bezpośrednio dotyczących działalności ekspertów prywatnych. Co prawda,

¹⁵⁶ Российская газета, N 249, 22.12.2001 (z późn. zm.).

¹⁵⁷ W procesie karnym Rosji pojęcie „strony obrony” obejmuje podejrzanego, oskarżonego, jego obrońcę, przedstawiciela (przedstawicieli), pozwanego cywilnego i jego przedstawiciela (przedstawicieli). Biegły i specjalista należą do kategorii „innych uczestników postępowania karnego”.

biegły prywatni mogą uzyskać certyfikat potwierdzający ich kompetencje zawodowe, ale posiadanie takiego certyfikatu nie jest obowiązkowe (również w opinii sądów i organów ścigania), więc liczba ekspertów certyfikowanych rośnie bardzo powoli. Brak możliwości pokrycia kosztów wynajęcia biegłego prywatnego z budżetu państwa oraz wysoki poziom cen za usługi takich specjalistów czyni ten środek dowodowy narzędziem niedostępnym dla zdecydowanej większości podejrzanych, oskarżonych. To wszystko powoduje, że biegły prywatny w rosyjskim procesie karnym jest traktowany przez organy ścigania oraz sądy jako mniej wartościowe (w porównaniu do biegłych procesowych) źródło informacji o znaczeniu dowodowym. Zdarza się, że sądy z powodów formalnych odrzucają wnioski dowodowe obrońców o dołączenie do sprawy opinii specjalisty prywatnego. Obrona musi szukać alternatywnych metod wprowadzania takiej opinii do akt sprawy. Te czynniki w znacznym stopniu zniechęcają obrońców do korzystania z pomocy niezależnych (w tym kontekście – niezatrudnionych w jednostkach państwowych) specjalistów. Sytuację rzekomo ma poprawić nowa ustawa o działalności eksperckiej, która zostanie szczegółowo omówiona w dalszej części pracy.

Reforma procesu karnego spowodowała, że zapotrzebowanie na biegłych stale rośnie. Z uwagi na znaczenie ekspertyz w sprawach karnych i cywilnych oraz otwartość zawodu biegłego, która wynika z braku przepisów ustawowych określających wyraźnie, kto może być ekspertem prywatnym, brak ogólnie przyjętych standardów przeprowadzania badań i obowiązkowej certyfikacji sprzyja aktywnej komercjalizacji ekspertyz. To powoduje poważne skutki, negatywne z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości. Obniża się poziom opinii biegłych, wydłuża postępowanie (głównie w związku z potrzebą powtórzenia ekspertyz), rosną koszty procesu. Warto zauważyć, że podobne zjawiska odnotowuje się również w Polsce¹⁵⁸, choć ten problem w Rosji dotyczy głównie postępowania cywilnego i arbitrażowego (to ostatnie dotyczy sporów pomiędzy podmiotami gospodarczymi, bez udziału osób fizycznych). W rosyjskim procesie karnym organy ścigania karnego, mając procesowy status podmiotu dowodzenia, samodzielnie podejmują decyzje o powołaniu biegłych. Z reguły korzysta się z usług państwowych laboratoriów eksperckich, do rzadkości należą przypadki, kiedy organ ścigania lub sąd zleca przeprowadzenie ekspertyzy biegłemu *ad*

¹⁵⁸ Ekspert: komercjalizacja pracy biegłych obniżyła poziom ich opinii, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/ekspert-komercjalizacja-pracy-bieglych-obnizyla-poziom-ich-opinii/pwq7b> (dostęp: 7.04.2017 r.).

hoc lub ekspertom zatrudnionym w prywatnej organizacji eksperckiej. Wiąże się to przede wszystkim z dostępnością ekspertów państwowych. Bierze się także pod uwagę poziom kwalifikacji ekspertów państwowych. W jednostkach państwowych istnieje procedura wewnętrznej atestacji, która rzekomo zapewnia odpowiedni poziom opiniowania. W dużej mierze jest to spuścizna przeszłości. Przed 1991 rokiem wszelkie badania na potrzeby organów wymiaru sprawiedliwości wykonywali biegli zatrudnieni w dobrze wyposażonych jednostkach państwowych. Jeśli laboratorium państwowe miało możliwość przeprowadzenia danej ekspertyzy, to alternatywa po prostu nie istniała. Biegli *ad hoc* byli powoływani w sytuacjach, kiedy nie było możliwości zlecenia ekspertyzy laboratorium państwowemu.

Po zmianach ustrojowych usunięto większość dotychczasowych barier prawnych i administracyjnych, które ograniczały rozwój wolnego rynku usług eksperckich. Obecnie w postępowaniu administracyjnym, cywilnoprawnym, arbitrażowym, osoby zainteresowane mogą bez przeszkód powierzać przeprowadzenie ekspertyz biegłym prywatnym. Nowy k.p.k. Rosji w większym stopniu sprzyja korzystaniu z usług biegłych prywatnych niż k.p.k. z 1964 roku. Niestety, jakość wydawanych przez specjalistów prywatnych opinii często pozostawia wiele do życzenia. Zdarzają się przypadki, kiedy zastosowana przez biegłego prywatnego metoda badawcza w istocie swojej nie ma nic wspólnego z prawdziwą nauką. Sposób przedstawienia przez biegłego uzyskanych wyników i hermetyczny, naukopodobny język opinii utrudniają dokonanie prawidłowej oceny ekspertyzy. Charakterystycznym przykładem takich nadużyć ze strony ekspertów jest opinia dotycząca ustalenia wieku dokumentu na podstawie (opatentowanej¹⁵⁹) metody analizy wyblaknięcia rekwizytów. Badania z wykorzystaniem tej rewolucyjnej metody zostały przeprowadzone w setkach spraw cywilnych i arbitrażowych. W wielu przypadkach opinia „ekspertów” przesądzała o wyniku końcowym sprawy. Po pewnym czasie w literaturze pojawiły się głosy, że biegli posługują się metodą pseudonaukową, a jej wyników nie można powtórzyć w badaniach eksperymentalnych¹⁶⁰. Niemniej w Internecie wciąż można spotkać reklamę usług tej firmy¹⁶¹. Brak niezbędnych dla przeprowadzenia ekspertyz narzędzi, przebadanego sprzętu, posługiwanie się

¹⁵⁹ <http://www.findpatent.ru/patent/242/2424502.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁶⁰ А. Ф. Майер, *О научной недостоверности методики установления давности документов по динамике выцветания штрихов*, „Энциклопедия судебной экспертизы” 2014, N 2(4), s. 60-67.

¹⁶¹ <http://www.vcek.ru> (dostęp: 7.04.2017 r.).

niezweryfikowanymi metodami badawczymi, nieodpowiedni, niedostateczny poziom kwalifikacji biegłych prywatnych obniża jakość sporządzanych przez nich opinii. Zdając sobie sprawę z powagi sytuacji, ustawodawca rosyjski zapowiedział wprowadzenie głębokich zmian na rynku usług eksperckich. Niestety, dalszy los rządowego projektu ustawy o działalności eksperckiej w Federacji Rosyjskiej, który przeszedł pierwsze czytanie w Dumie Państwowej – dolnej izbie parlamentu rosyjskiego – nie jest znany.

Obecnie podstawy prawne działalności biegłych sądowych w Federacji Rosyjskiej tworzy ustawa federalna z dnia 31 maja 2001 roku N73-FZ „O państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej” (dalej zwana ustawą). Nazwa tego aktu prawnego jest w pewnym sensie myląca, ponieważ z treści art. 41 wynika, że zawarte w niej reguły dotyczą nie tylko biegłych zatrudnionych w jednostkach państwowych. Ustawa odnosi się również do biegłych prywatnych, którzy nie należą do żadnej struktury państwowej świadczącej usługi w zakresie ekspertyz. Biegli prywatni z punktu widzenia ustawy mają ten sam status prawny, jaki przysługuje ekspertom państwowym. Nie dotyczy ich jednak obowiązek periodicznej atestacji na prawo do samodzielnego przeprowadzania badań; biegli prywatni nie muszą również stosować wyłącznie zalecanych metodyk badawczych oraz używać w swojej pracy jedynie certyfikowanego sprzętu laboratoryjnego. Biegli prywatni podlegają wyłączeniu na tych samych zasadach, co biegli państwowi. Biegli prywatni mogą przeprowadzać badania w obecności zainteresowanych uczestników postępowania (art. 24 ustawy), a ich opinia musi zawierać te same elementy, co opinia, sporządzana przez biegłego państwowego (art. 25 ustawy). Jakichkolwiek specjalnych reguł, które dotyczyłyby wyłącznie biegłych prywatnych ustawa (w obowiązującej redakcji) nie zawiera.

Przygotowany przez Rząd Federacji Rosyjskiej projekt nowej ustawy „O działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej”¹⁶² (dalej nazywany projektem) ma zastąpić obowiązującą ustawę „O państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej” z 2001 roku, poświęca biegłym prywatnym zdecydowanie więcej uwagi. Przede wszystkim projekt określa warunki, które musi spełniać każdy biegły, niezależnie od miejsca i warunków zatrudnienia oraz charakteru stosunków łączących go ze zleceniodawcą. Zgodnie z art. 15 projektu, biegłym prywatnym może być osoba, która posiada

¹⁶² <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=112611> (dostęp: 7.04.2017 r.).

wykształcenie wyższe oraz odbyła szkolenie z zakresu określonego rodzaju ekspertyz. Biegli prywatni mogą dodatkowo ubiegać się o certyfikat kompetencji (art. 17 projektu), który wydaje uprawniony organ państwowy sprawujący kontrolę nad jakością usług eksperckich (według uzasadnienia projektu tą funkcję będzie pełniło Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej, a konkretnie istniejące obecnie w jego strukturze Federalne Centrum Ekspertyz Sądowych Rosji). Warto zwrócić uwagę na to, że możliwość uzyskania takiego certyfikatu istnieje już dzisiaj, lecz kwestie związane z jego przyznaniem nie zostały uregulowane w treści ustawy z 2001 roku. Projekt przewiduje utworzenie na potrzeby organów wymiaru sprawiedliwości Państwowego Rejestru Biegłych Sądowych. Stanowi o tym wprost art. 20 projektu. W stosunku do biegłych prywatnych wpis do Rejestru ma odbywać się jednak na zasadzie dobrowolności. Obowiązkowo do Rejestru będą wpisywani ci biegli, którzy uzyskali certyfikat potwierdzający ich kompetencje zawodowe.

W Rosji nie istnieje dotąd jednolity kodeks etyki zawodowej biegłych. Nie ulega jednak wątpliwości, że każdy ekspert wcześniej czy później ma do czynienia z sytuacją niejednoznaczną z punktu widzenia etyki¹⁶³. Brak jasnych wskazówek, jak należy postępować w konkretnych przypadkach nieuregulowanych przez obowiązujące prawo, nie sprzyja formowaniu stabilnej i jednolitej praktyki. Częściowo tę lukę wypełnia wspomniana ustawa z 2001 roku. Co prawda, nie znajdziemy tam pojęcia *etyka* lub jego pochodnych, ale niektóre artykuły dotyczą zagadnień o charakterze etycznym (świadczy o tym treść przepisów oraz brak sankcji prawnych za ich naruszenie). Art. 4 ustawy na przykład odnosi się do podstaw państwowej działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej. Można tu znaleźć znane i powszechnie akceptowane normy etyczne o charakterze ogólnym, takie jak praworządność, przestrzeganie praw jednostki, ochrona wolności, poszanowanie praw i interesów osób prawnych, niezależność biegłego, obiektywizm, wszechstronność, kompletność przeprowadzanych w ramach ekspertyz badań. Przepis podkreśla też potrzebę korzystania z najnowszych osiągnięć nauki i techniki, obliuguje biegłego do zachowania w stanie pierwotnym, nienaruszonym materiału dowodowego.

W projekcie znajdziemy również podstawowe zasady etyczne, których powinien przestrzegać każdy biegły niezależnie od miejsca pracy (art. 7). Należy do nich zasada: praworządności, przestrzegania praw i wolności obywateli,

¹⁶³ Por. W.A. Kasprzak, *Ślady cyfrowe. Studium prawno-kryminalistyczne*, Warszawa 2015, s. 218-221.

poszanowania praw i interesów osób prawnych, niezależności biegłego, wiarygodności, wszechstronności i obiektywizmu ekspertyzy, korzystania wyłącznie z naukowych środków i metod badawczych. W projekcie pojawia się też zasada przestrzegania przez biegłego powszechnie akceptowanych standardów etyki zawodowej. Art. 11 projektu przewiduje, że ekspert dobrowolnie przyjmuje na siebie obowiązek przestrzegania takich norm. W świetle projektu biegły powinien przede wszystkim wnikliwie wykonywać powierzone mu funkcje.

Zgodnie z art. 4 projektu, obowiązkiem każdej jednostki zatrudniającej biegłych (dostawcy usług eksperckich) jest udzielenie pomocy organom wymiaru sprawiedliwości w zakresie ustalenia okoliczności faktycznych. Warto zwrócić uwagę na to, że ta norma nie dotyczy biegłych, ale organizacji, w których pracują eksperci. Możliwie, że w ten sposób ustawodawca rosyjski chciał pokazać, że ocena etyczna postępowania biegłego należy do kompetencji jego bezpośredniego przełożonego, ewentualnie – kierownika jednostki eksperckiej. Przełożony biegłego ponosi odpowiedzialność moralną za niezgodne z wymogami etyki zawodowej postępowanie podwładnych. Potwierdzenie można znaleźć w innych przepisach projektu. W świetle art. 21 kierownik jednostki eksperckiej na przykład ma zadbać o zachowanie w tajemnicy informacji poufnych uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy, o nienaruszalność obiektów ekspertyzy, ma zapewnić biegłemu dostęp do odpowiedniego sprzętu, który jest potrzebny dla przeprowadzenia ekspertyzy. O obowiązkach etycznych ekspertów mówi również art. 23 projektu: biegły musi przeprowadzić pełne, obiektywne badania, uzasadnić swoją opinię, zachować w tajemnicy informacje uzyskane w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy, zadbać o nienaruszalność obiektów przekazanych do ekspertyzy przez zleceniodawcę.

Oczywiście większość z tych przepisów, o których mówimy, ma charakter zbyt ogólnikowy i nie jest w stanie zastąpić specjalnych norm kodeksu etyki zawodowej. W odpowiedzi na ten problem, w 2012 roku Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej opracowało dokument przeznaczony do użytku w podporządkowanych Ministerstwu jednostkach eksperckich¹⁶⁴. Kodeks opierał się o standardy etyczne zawarte w Kodeksie etyki zawodowej biegłych państwowych jednostek sądowo-eksperskich przy ministerstwach sprawiedliwości państw-członków Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (czyli

¹⁶⁴ *Этический кодекс государственных экспертов судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Российской Федерации*, Москва 2012.

EwrAzES), uchwalonym przez organ prawotwórczy wspólnoty międzynarodowej w dniu 21 września 2012 r.¹⁶⁵. Kodeks EwrAzES oprócz znanych i powszechnie akceptowanych w środowisku zawodowym ekspertów zasad etyki, takich jak wzorcowa reputacja, prawdomówność, obiektywizm, uczciwość, kompetentność, nienaganne zachowywanie się w pracy i poza nią, zawierał też normy o charakterze raczej dyskusyjnym. Art. 4 wymagał na przykład, żeby ekspert pozostawał „wiernym Ojczyźnie”. Dla specjalistów nie było do końca jasne, jak należy interpretować ten przepis. Czy może on stanowić pewien wyjątek z zasady obiektywizmu i wszechstronności badań przeprowadzanych przez biegłego? Czy interesy państwowe mają większą wartość i znaczenie w porównaniu do interesów wymiaru sprawiedliwości związanych z ustaleniem obiektywnej prawdy o zdarzeniu? Jasnej, jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie ani w tekście dokumentu, ani w komentarzach naukowców nie znajdziemy. Podobne wątpliwości nasuwa przepis art. 5, który mówi o zachowaniu lojalności przez eksperta. Twórcy Kodeksu nie konkretyzują jednak, wobec kogo i w jakiej sytuacji biegły musi przejawiać taką lojalność, nie precyzują także, na czym ta lojalność ma w tym przypadku polegać. Z punktu widzenia powszechnie akceptowanych standardów etyki zawodowej biegłego, ekspert z uwagi na pełnione przez niego funkcje, musi pozostawać neutralnym i obiektywnym w każdej sytuacji. Zasada obiektywizmu i bezstronności wyklucza jakiegokolwiek uprzedzenia rasowe, narodowościowe, wyznaniowe, polityczne, światopoglądowe lub abominacje wynikające z innych przyczyn¹⁶⁶. W świetle tej zasady wymóg pozostania lojalnym oraz zachowania wierności Ojczyźnie (bez jakiegokolwiek wytłumaczenia, co to oznacza w sensie praktycznym) należy uznać za sprzeczny z podstawowymi wartościami etycznymi zawodu biegłego.

Kodeks etyki stworzony w Ministerstwie Sprawiedliwości Rosji nie przewiduje odpowiedzialności za naruszenie zawartych w nim reguł etycznych. Nie znajdziemy w nim jasnych procedur rozpatrywania ewentualnych konfliktów etycznych. O odpowiedzialności dyscyplinarnej biegłego państwowego rzekomo ma decydować jego pracodawca, kierownik jednostki eksperckiej, który musi ocenić etyczność postępowania podwładnego z punktu widzenia norm zawartych we wspomnianym kodeksie ministerialnym. W literaturze można spotkać wiele odniesień do szczególnych uprawnień kierownika jed-

¹⁶⁵ http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31485498 (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁶⁶ I. Sołtyszewski, B. Kosiba, *Kodeks etyki laboratoriów sądowych*, „Problemy kryminalistyki” 2013, 280(2), s. 82.

nostki eksperckiej wobec zatrudnianych w niej biegłych¹⁶⁷. O odpowiedzialności dyscyplinarnej eksperta zatrudnionego na podstawie umowy o pracy w firmie prywatnej świadczącej usługi w zakresie przeprowadzenia ekspertyz będzie z kolei decydował organ zarządzający firmy (jej właściciel, ewentualnie – zgromadzenie współwłaścicieli). Autorowi nie są znane przypadki, kiedy taka firma miałaby swój własny kodeks etyki wewnętrznej oraz własne procedury dyscyplinarne dotyczące naruszeń etycznych. Co do pozostałych biegłych (niezrzeszonych), jakkolwiek specjalna procedura, która umożliwiałaby pociągnięcie do odpowiedzialności za naruszenie etyczne, po prostu nie istnieje. Sytuację dodatkowo pogarsza brak rejestru biegłych. Wykreślenie z podobnego rejestru mogłoby służyć za dotkliwą karę dla osoby winnej i być poważnym ostrzeżeniem dla innych.

Wskazane czynniki powodują, że w dziedzinie ekspertyz w Rosji rządzą bezwzględnie reguły rynkowe, z których główną zawsze była i pozostanie maksymalizacja zysków. Firmy świadczące usługi w zakresie ekspertyz bezkarnie dopuszczają się różnych nadużyć, na przykład w ogłoszeniach reklamowych. Często reklama wprost zapewnia, że rezultaty badań „będą zależały od woli zleceńodawcy”, a nawet, że „będą uzgadniane z klientem”¹⁶⁸. Podobne naruszenia zostały ujawnione w toku przeprowadzonej przez Prokuraturę Generalną Rosji w 2014 roku ogólnorosyjskiej kontroli¹⁶⁹. Nieetyczne postępowanie biegłych w konkretnych sprawach karnych i cywilnych pozostaje bez odpowiedniej reakcji ze strony środowiska ekspertów oraz organów władzy państwowej. Określone uprawnienia w tym zakresie posiada sąd, który może podjąć decyzję o zwróceniu się do kierownictwa jednostki eksperckiej w celu uruchomienia procedury pociągnięcia osoby winnej do odpowiedzialności dyscyplinarnej, zawodowej. Niestety, zdarza się to wyjątkowo rzadko, a skuteczność tego środka również pozostawia wiele do życzenia, bowiem sądy z reguły nie sprawdzają wykonania ich postanowienia. Brak kontroli nad rynkiem usług eksperckich dodatkowo dyskwalifikuje biegłych prywatnych w oczach sędziów. To z kolei przekłada się na stosunkowo niskie zainteresowanie usługami ekspertów prywatnych w sprawach karnych. Eksperci państwowi zachowują faktyczny monopol na przeprowadzenie ekspertyz na potrzeby procesu karnego.

¹⁶⁷ Рог. Л. В. Виницкий, С. Л. Мельник, *Этические требования, предъявляемые к судебному эксперту*, <http://library.shu.ru/pdf/1/viniz006.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁶⁸ Судебно Экспертное Товарищество Центр технической экспертизы, <http://s-et.ru/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁶⁹ Л.Н. Куровская, А.А. Тимошенко, *Системные проблемы организации негосударственной судебной экспертной деятельности*, „Законность” 2015, N 9, s. 55-59.

Możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności prawnej biegłego za naruszenie norm etyki zawodowej istnieje jedynie wtedy, kiedy zachowanie sprawcy wypełnia znamiona przewidzianego w prawie deliktu (karnego, administracyjnego lub cywilnego).

4.2. Podstawowe zasady etyczne

4.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego

Najważniejsze zasady wykonywania zawodu (eksperta) określa obowiązująca ustawa o państwowej działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej z 2001 roku, która w wielu miejscach powołuje się na znane i powszechnie akceptowane cnoty zawodowe. W ustawie zasady etyczne zostały zawarte wprost lub w sposób pośredni (tj. ustawodawca nie wskazuje, że jest to zasada etyki zawodowej, ale świadczy o tym sama treść przedmiotowej normy).

1. Zasada praworządności została zawarta w art. 5 ustawy. Z punktu widzenia ustawodawcy praworządność oznacza obowiązek przestrzegania przez biegłego przepisów prawnych Konstytucji Federacji Rosyjskiej oraz ustaw regulujących kwestie procesowe. Podstawę etyki zawodowej biegłego w Rosji tworzą takie wartości konstytucyjne jak równość obywateli, poszanowanie prawa do wolności, nietykalności osobistej, godności, ochrona tajemnicy życia prywatnego, tajemnicy osobistej, rodzinnej, czci i dobrego imienia jednostki w rozumieniu ustawy. O praworządności mówi się również w innych przepisach. Zgodnie z art. 31, na przykład w trakcie ekspertyzy nie można stosować środków przymusu, groźby, podejmować działań, które ograniczają prawa obywateli, wprowadzać osób badanych w błąd w celach uzyskania informacji, które nie są w sposób bezpośredni związane z przedmiotem ekspertyzy. Zakaz dotyczy też prowadzenia eksperymentalnych badań biomedycznych, testowania nowych preparatów leczniczych na ludziach, sprawdzanie skuteczności, oddziaływania wyspecjalizowanych produktów żywienia leczniczego, wyrobów medycznych, metod profilaktycznych, diagnostycznych, leczniczych, rehabilitacji medycznej z udziałem badanych. Szczególne gwarancje prawne przysługują niektórym kategoriom badanych. Każda osoba, która na podstawie decyzji sądowej została umieszczona w zamkniętym ośrodku badawczym na oddziale psychiatrycznym, ma prawo do składania skarg i wniosków. Prawa tego nie można ograniczyć. Ustawa gwarantuje każdemu badanemu możliwość

porozumiewania się z obrońcą lub pełnomocnikiem ustawowym na osobności, bez udziału osób trzecich (prokuratora, funkcjonariuszy organów ścigania karnego, lekarza, biegłego).

2. Kolejna fundamentalna zasada etyczna – **zasada niezależności biegłego** – najpełniej została przedstawiona w art. 7 ustawy. Przede wszystkim mowa w nim o tym, że biegli przeprowadzając badania na zlecenia sądów, organów ścigania karnego lub innych podmiotów powinni unikać zachowań, które dawałyby podstawę do podważenia ich niezależności. Niezależność biegłego przejawia się więc w specyficznym układzie relacji łączących go ze zleceniodawcą oraz innymi podmiotami, które w sposób pośredni lub bezpośredni są zainteresowane w sprawie. W świetle zasady niezależności biegły formułuje swoją opinię wyłącznie na podstawie uzyskanych podczas badań wyników, kieruje się wskazaniem wiedzy specjalistycznej, opiniuje zgodnie z własnym przekonaniem wewnętrznym. Niezależność biegłego chronią przewidziane w ustawie mechanizmy prawne. Po pierwsze, odbiorca musi się upewnić, że biegły nie jest zainteresowany w określonym wyniku sprawy, tj. nie istnieją podstawy prawne do wyłączenia biegłego (zarówno kategorii *inhabilis*, jak i kategorii *suspectus*). Po drugie, należy chronić biegłego przed niepożądanym wpływem z zewnątrz. Art. 16 ustawy przewiduje, że biegły nie może przyjąć zlecenia na przeprowadzenie ekspertyzy bezpośrednio od kogokolwiek za wyjątkiem kierownika państwowej laboratorium, tj. własnego przełożonego. Dodatkowo ustawa przewiduje, że biegły państwowy nie może przeprowadzać badań w trybie prywatnym, nie może osobiście kontaktować się z uczestnikami postępowania, w którym pełni rolę eksperta, nie musi informować kogokolwiek o treści własnej opinii (za wyjątkiem zleceniodawcy). Warto podkreślić, że ustawa, a konkretnie jej art. 16, zabrania biegłemu samodzielnego zbierania materiałów dla badań. W praktyce naruszenie zakazu może spowodować sytuację, kiedy opinia zostanie przez sąd lub organ ścigania prowadzący postępowanie uznana za dowód niedopuszczalny i wyłączona z gronu dowodów oskarżenia¹⁷⁰.

3. **Zasada obiektywizmu, wszechstronności i zupełności badań** znalazła swoje odzwierciedlenie w art. 8 ustawy, który przewiduje, że biegły (państwowy lub prywatny) powinien przeprowadzić zleczone mu badania w sposób

¹⁷⁰ Пор. Кассационное определение Верховного суда Республики Дагестан от 06.05.2011 по делу № 33-1319, <http://www.уотг.рф/otspisok2.htm> (dostęp: 7.04.2017 г.); Е.Р. Россинская (ред.), *Судебная экспертиза: типичные ошибки*, Москва 2012, s. 213.

obiektywny i wszechstronny. Obiektywizm biegłego gwarantuje szereg norm. Warunkiem obiektywizmu biegłego jest, przede wszystkim, jego niezależność (finansowa, administracyjna, służbowa itd.) od zleceniodawcy. Temu celowi służy ustawowy zakaz bezpośrednich kontaktów ze zleceniodawcą (dotyczy biegłych państwowych) oraz zakaz samodzielnego pozyskiwania materiałów do badań. Z kolei zleceniodawca nie może żądać od biegłego wydania opinii o określonej treści.

Ustawa przewiduje również szereg dodatkowych ograniczeń zwiększających obiektywizm biegłego. Zgodnie z art. 19 biegły uzyskuje dostęp do akt sprawy w zakresie niezbędnym dla przeprowadzenia badań przedmiotowych. Art. 198 k.p.k. FR w podobny sposób reguluje selektywne udostępnianie akt sprawy biegłemu (w zakresie niezbędnym do wydania opinii). Warto zwrócić uwagę na to, że i polski k.p.k. w art. 198 par. 1 przewiduje, że biegłemu udostępnia się akta sprawy w zakresie niezbędnym do wydania opinii. Te regulacje prawne chronią biegłego przed zbytnim angażowaniem się w sprawę oraz zmniejszają ryzyko ewentualnej „kontaminacji poznawczej”¹⁷¹. Zapoznanie się z materiałami, które na początkowym etapie postępowania (a większość ekspertyz przeprowadza się właśnie wtedy) dość często zawierają niesprawdzone, niezweryfikowane procesowo informacje (na przykład, dane operacyjne), oraz dane, które nie mają związku z przedmiotem ekspertyzy, może wpłynąć w sposób negatywny na wewnętrzne przekonanie biegłego (w stosunku do domniemanego sprawcy, odnośnie perspektyw sprawy)¹⁷². Ograniczenie dostępu biegłego do akt sprawy służy także ochronie tajemnicy życia prywatnego osób będących oraz niebędących uczestnikami postępowania. Informacje dotyczące szczegółów życia prywatnego mogą zostać ujawnione przypadkowo (w trakcie kontroli operacyjnej lub w ramach przeszukania mieszkania należącego do podejrzanego lub innej osoby) i nie zawsze mają bezpośredni związek z rozpatrywaną sprawą. Nieuzasadnione potrzebami konkretnej ekspertyzy udostępnianie biegłemu takich danych jest niedopuszczalne w świetle etyki procesu. Można dopatrzeć się tu swego rodzaju upublicznienia informacji poufnych, stanowiących tajemnicę chronioną przez ustawę. Biegły ma prawo do

¹⁷¹ Por. J. Wójcikiewicz, „Ślepy” biegły – lepszy biegły? Pięć sposobów na udaną opinię, [w:] E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Warszawa 2013, s. 303-307.

¹⁷² I.E. Dror, D. Charlton, *Why Experts Make Errors*, „Journal of Forensic Identification” 2006, 56 (4), s. 600-616.

zapoznania się z aktami sprawy w całości tylko wtedy, kiedy tego wymagają interesy przedmiotowej ekspertyzy. W tym celu ekspert może zwrócić się do organu, który dysponuje aktami.

Biegły ma również prawo wnioskować o przeprowadzenie określonych czynności dowodowych z jego udziałem (przesłuchania, eksperymentu procesowego, oględzin). W praktyce w tej kwestii rzadko dochodzi do konfliktu z uwagi na to, że prowadzący sprawę sam jest zainteresowany jak najszybszym przeprowadzeniem ekspertyzy. Istnieje tylko jeden problem natury organizacyjnej: biegły nie zawsze zna się na taktyce kryminalistycznej oraz treści obowiązujących przepisów prawnych. Dlatego błędem byłoby faktyczne powierzanie biegłemu przeprowadzenia czynności dowodowej, której dotyczy wniosek eksperta. W pewnej sprawie, biegły z pozwolenia śledczego samodzielnie przeprowadził eksperyment procesowy (udział w niej śledczego miał charakter raczej symboliczny). Ta czynność dowodowa miała pokazać średnią prędkość poruszania się pieszego określonej płci oraz w określonym wieku (chodziło o czas, który zajmie pieszemu pokonanie odcinka jezdni). Te dane biegły wykorzystał w opinii, dochodząc do wniosku, że kierujący pojazdem nie miał możliwości technicznej uniknięcia zdarzenia (potrącenia pieszego). Po zapoznaniu się z protokołem eksperymentu adwokat pokrzywdzonego (był nim ojciec ofiary) zwrócił uwagę na to, że wypadek drogowy wydarzył się późną jesienią, natomiast eksperyment przeprowadzono z udziałem osoby przybranej (tej samej płci, w podobnym wieku) w maju. Ofiara w chwili wypadku była ubrana w strój, który mógł krępować jej ruchy (wysokie buty na obcasach, ciepła, gruba i długa kurtka). Osoba, która brała udział w eksperymencie miała na sobie strój sportowy (w tym lekkie i wygodne buty sportowe). Swoją błąd biegły później tłumaczył tym, że nie miał dostępu do protokołu oględzin miejsca zdarzenia, w którym zostało szczegółowo opisane ubranie ofiary (do protokołu załączone zostały zdjęcia przedstawiające zabezpieczone na miejscu wypadku rzeczy osobiste pokrzywdzonej). Na wniosek adwokata przez innego biegłego została przeprowadzona powtórna ekspertyza, której wynikiem była opinia świadcząca o winie kierowcy.

Oczywiście, z punktu widzenia organu procesowego najłatwiej jest udostępnić biegłemu akta sprawy w całości. Ustawa pozostawia przecież tę kwestię organowi. Decyzja o tym, jakie materiały zostaną przekazane ekspertowi zależy tak naprawdę wyłącznie od uznania organu prowadzącego postępowanie, który niestety nie zawsze przewiduje ewentualne konsekwencje takiego działania.

Może się zdarzyć, na przykład, że akta sprawy będą zawierały sprzeczne informacje ukazujące przebieg zdarzenia. Świadkowie, pokrzywdzeni, sam podejrzany, oskarżony mogą podawać różne wersje (o prędkości pojazdu, warunkach, które panowały na drodze w chwili wypadku, profilu oraz stanie jezdni, stanie samochodów uczestniczących w zdarzeniu, dystansie do przeskód naturalnych). W tym przypadku, organ procesowy powinien wstępnie ocenić wiarygodność danych wyjściowych, a dopiero potem przekazać te informacje biegłemu. Ewentualnie organ procesowy może postawić ekspertowi pytania, które będą uwzględniały różnice danych (np., czy kierowca pojazdu poruszającego się z prędkością, o której mówi w swoich zeznaniach świadek P., miał możliwość techniczną uniknięcia potrącenia pieszego?; czy ten sam kierowca miał taką możliwość poruszając się pojazdem z prędkością, o której mówi w swoich zeznaniach świadek K.?). Selekcja materiałów należy do obowiązków organu procesowego, który podejmuje decyzję o powołaniu biegłego. Tej pracy nie można (w każdym razie nie zawsze) powierzyć biegłemu, ponieważ istnieje ryzyko, że tamten wybierze i wykorzysta w badaniach tylko te dane, które z jego, niekoniecznie obiektywnego, punktu widzenia można uznać za wiarygodne¹⁷³.

Ważnym elementem zachowania niezależności przez biegłego jest samodzielne wykonywanie przez niego ekspertyzy. Jak podkreśla E. Gruza, biegły musi przeprowadzać badania osobiście. Jeżeli biegły tylko sprawdza i podpisuje opinię, którą sporządził na przykład jego asystent, jest to sytuacja nie do przyjęcia¹⁷⁴. W Rosji (aczkolwiek nie jest to wprost przewidziane przez ustawę) biegły nie może powierzyć przeprowadzenia ekspertyzy innej osobie. To on ponosi odpowiedzialność prawną i moralną za treść opinii. W sytuacji koniecznej biegły może zwrócić się z wnioskiem do kierownika jednostki eksperckiej prosząc o powołanie biegłego lub biegłych celem przeprowadzenia badań kompleksowych (art. 17 ustawy, część 3 art. 57 k.p.k. Rosji). Kierownik jednostki eksperckiej samodzielnie decyduje o tym, w jakiej formie – indywidualnej czy zespołowej – będą przeprowadzone badania.

Realizacji zasady badań całościowych, pełnych służy prawo biegłego do odmowy przeprowadzenia ekspertyzy w przypadku braku materiałów niezbędnych do wydania opinii (część 5 art. 199 k.p.k. Rosji). Biegły może również

¹⁷³ Por. Ю.К. Орлов, *Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам)*, Москва 1995, s. 48-49.

¹⁷⁴ http://wyborcza.pl/duzyformat/1,140241,16501712,Skazani_na_bieglych.html (dostęp: 7.04.2017 r.).

odmówić wydania opinii w sytuacji, kiedy ma przekonanie, że nie posiada wiedzy niezbędnej do udzielenia odpowiedzi na postawione przez organ ścigania lub sąd pytania (część 5 art. 199 k.p.k. Rosji). Co do zasady, biegły nie powinien zobowiązywać się do wykonania zlecenia, którego zakres w sposób oczywisty wykracza poza jego kompetencje zawodowe. Decyzję o rezygnacji ekspert podejmuje samodzielnie, ustawa nie mówi w tym przypadku o potrzebie zasięgnięcia wstępnej zgody przełożonego.

Z zasadą pełności badań wiąże się kwestia tzw. *inicjatywy eksperckiej*, która również została uregulowana w ustawodawstwie rosyjskim. Zgodnie z art. 204 k.p.k. Rosji, biegły może z własnej inicjatywy przeprowadzić badania w celu ustalenia faktów i okoliczności, które mogą mieć znaczenie dla sprawy, lecz zostały pominięte w postanowieniu o powołaniu biegłego. O treści badań i ich wynikach biegły informuje zleceniodawcę w swojej opinii¹⁷⁵. Inicjatywa biegłego może być zrealizowana również poprzez udzielenie odpowiedzi na pytania dodatkowe, postawione przez zleceniodawcę, którego uprzednio poinformowano o istnieniu niewykorzystanych możliwości badawczych (część 3 art. 57 k.p.k. Rosji). Interpretując ten przepis w związku z art. 10 ustawy o państwowej działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej, która nie pozwala na pełne lub częściowe niszczenie obiektu badań bez uzyskania wstępnej zgody zleceniodawcy, można wnioskować, że warunkiem umożliwiającym przeprowadzenie badań dodatkowych jest uprzednie poinformowanie zleceniodawcy, bez potrzeby uzyskania jego pisemnej zgody. Najlepiej i najbezpieczniej z punktu widzenia oraz etyki biegłego będzie sporządzenie przez organ ścigania lub sąd odrębnego postanowienia w tej kwestii. Istotne są bowiem gwarancje procesowe, które przysługują obronie w związku z ekspertyzą.

4. Szczególne znaczenie przy przeprowadzeniu ekspertyzy ma **zasada nienaruszalności materiału dowodowego**. W praktyce biegły czasem nie ma wyboru i musi stosować destrukcyjne metody badawcze. Ich skutkiem jest częściowe lub całkowite zniszczenie materiału dowodowego, co uniemożliwia późniejsze powtórzenie badań, choć nie wyklucza możliwości przeprowadzenia ekspertyzy powtórnej na podstawie dokumentacji ukazującej przebieg oraz wyniki badań pierwotnych. Przy braku pełnej i rzetelnie sporządzonej dokumentacji badawczej ta okoliczność może stanowić poważny problem dla organów

¹⁷⁵ Р.С. Белкин, *Криминалистическая энциклопедия*, Москва 1997, s. 42; por. Е. Каспшак, *Особенности судебного допроса эксперта, проводившего отоскопическую экспертизу*, „Воронежские криминалистические чтения” 2011, выпуск 13, s. 149.

wymiaru sprawiedliwości. W związku z tym, art. 16 ustawy „O państwowej działalności sądowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej” przewiduje, że biegły nie może zniszczyć obiektu badań lub w sposób zasadniczy zmienić jego właściwości bez uzyskania wstępnej, a najlepiej pisemnej zgody zleceniodawcy. Ta reguła ogranicza wybór metod badawczych¹⁷⁶, a w razie konieczności zniszczenia materiału dowodowego obliguje biegłego do zachowania szczególnej ostrożności, do przechowywania wszelkich dokumentów (w tym o charakterze cyfrowym), ukazujących przebieg badań. O potrzebie uzyskania wstępnej zgody na modyfikację materiału dowodowego mówi też projekt. Art. 12 projektu przewiduje, że materiały będące obiektem badań mogą być uszkodzane lub wykorzystywane wyłącznie pod warunkiem, że będzie to konieczne nie tylko zdaniem biegłego, któremu została powierzona ekspertyza, ale również w opinii kierownika jednostki eksperckiej, który odpowiada za bezpieczeństwo materiałów przekazywanych w celu przeprowadzenia ekspertyzy. Warto zwrócić uwagę na to, że zgodnie z art. 31 projektu, dokumenty pokazujące przebieg, warunki oraz rezultaty badań należy przechowywać w organizacji sądowo-eksperskiej. Obowiązująca ustawa nie zawiera podobnego przepisu, co należy uznać za wadę. Na żądanie zleceniodawcy dokumentację wewnętrzną, związaną z przeprowadzanymi w jednostce badaniami, niezwłocznie przekazuje się organowi procesowemu prowadzącemu sprawę. Niestety, pojawia się kolejny problem, bowiem projekt nie ustala minimalnego okresu przechowywania takich materiałów, nie przewiduje również możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności za niedopełnienie tego obowiązku.

5. Zasada samodoskonalenia się eksperta została przewidziana w art. 4 ustawy. Podkreśla on potrzebę przeprowadzenia badań z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć nauki i techniki, a więc wymaga od eksperta stałej aktualizacji własnej wiedzy. Dodatkowo, zgodnie z art. 8, opinia biegłego musi się opierać o założenia, dające możliwość sprawdzenia zasadności i wiarygodności poczynionych ustaleń w oparciu o ogólnie akceptowane dane naukowe i praktyczne (ta reguła przypomina słynny test Frye’a z 1923 r., który odnosił się do „powszechnej akceptacji” metody¹⁷⁷).

¹⁷⁶ Ю.Г. Плесовских, *Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства*, Монография, Москва 2008, s. 54.

¹⁷⁷ Por. J. Kasprzak, *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, Warszawa 2013, s. 811-812.

Stałe podnoszenie kwalifikacji jest obowiązkiem etycznym każdego biegłego. Jego formę oraz częstotliwość w przypadku biegłych państwowych ustala kierownik jednostki eksperckiej. Zgodnie z art. 143 ustawy, biegli państwowi ubiegający się o prawo do samodzielnego przeprowadzania ekspertyz są zobligowani do przechodzenia raz na pięć lat procedury wewnętrznej atestacji. Atestację przeprowadza specjalna komisja kwalifikacyjna tworzona przy ministerstwie lub służbie federalnej, do których przynależy dana jednostka ekspercka.

Obowiązująca ustawa zawiera tylko ogólne reguły, dotyczące przebiegu atestacji. Lukę tę uzupełniają liczne ministerialne instrukcje o charakterze wewnętrznym, określające jej formy i procedurę. Na przykład, rozporządzeniem Ministerstwa Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej z dnia 07.10.2014 N 207 została zatwierdzona Instrukcja dotycząca atestacji biegłych zatrudnianych w systemie jednostek eksperckich Ministerstwa¹⁷⁸. Ten dokument przewiduje, że każdy biegły po upływie pięciu lat od daty atestacji musi przedstawić komisji atestacyjnej zaakceptowany przez przełożonego wniosek, zawierający ocenę dotychczasowej działalności zawodowej wnioskodawcy oraz informacje o posiadanych przez niego aktualnie kwalifikacjach (punkt 12 Instrukcji). Do wniosku trzeba dołączyć co najmniej pięć opinii sporządzonych przez wnioskodawcę w okresie poprzedzającym atestację. Biegły przystępujący do atestacji po raz pierwszy przedstawia komisji pięć opinii wykonanych razem z opiekunem. Opinie muszą uzyskać pozytywne recenzje. Kandydat przedstawia również pisemne sprawozdanie z odbytego stażu. Podobna procedura obowiązuje w innych ministerstwach (służbach federalnych): Ministerstwie Obrony¹⁷⁹, Federalnej Służbie Celnej¹⁸⁰, Ministerstwie do spraw Sytuacji

¹⁷⁸ Российская газета, N 244, 24.10.2014 г.

¹⁷⁹ Приказ Министра обороны РФ от 31.10.2007 N 461 «О Порядке определения уровня профессиональной подготовки экспертов и аттестации их на право самостоятельного производства судебных экспертиз», http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_73094 (dostęp: 7.04.2017 г.).

¹⁸⁰ Приказ ФТС РФ от 05.08.2010 N 1457 (ред. от 14.02.2011) «Об утверждении Положения об аттестации экспертов Центрального экспертно-криминалистического таможенного управления на право самостоятельного производства судебных экспертиз и Положения о Главной экспертно-квалификационной комиссии Центрального экспертно-криминалистического таможенного управления», http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112034 (dostęp: 7.04.2017 г.).

Nadzwyczajnych¹⁸¹, Federalnej Służbie do spraw kontroli nad narkotykami¹⁸². W niektórych elementach te wewnętrzne przepisy się różnią. W Ministerstwie do spraw Sytuacji Nadzwyczajnych każda z pięciu przedstawionych przez atestowanego biegłego opinii musi dotyczyć innego obiektu: atestowany biegły powinien udowodnić komisji, że potrafi korzystać z różnych metod badawczych. Czasem instrukcje ministerialne przewidują sankcje dla biegłych, którzy naruszają przepisy prawne lub wewnętrzne akty wykonawcze. Taki ekspert może być poddany atestacji przedterminowej, pozaplanowej.

Najbardziej rygorystyczne wymogi wobec biegłych przewiduje Federalna Służba do spraw Kontroli nad Narkotykami. Przed przystąpieniem do egzaminu przed komisją kwalifikacyjną, biegły musi skończyć kursy podwyższenia kwalifikacji, a przed skierowaniem na te kursy, biegły powinien pracować w jednostce eksperckiej przez okres co najmniej sześciu miesięcy. Kandydat na biegłego przystępujący do atestacji po raz pierwszy musi przeprowadzić pięć ekspertyz każdego rodzaju (jeżeli ma zamiar wykonywać różnorodne ekspertyzy). Każda z opinii musi uzyskać pozytywną ocenę niezależnych recenzentów.

Obecnie biegli niepaństwowi, chcąc uzyskać formalne potwierdzenie swoich kwalifikacji, mogą ubiegać się o specjalny certyfikat kompetencji. Certyfikat jest wydawany przez Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej¹⁸³. Warunkiem uzyskania certyfikatu jest spełnienie przez biegłego kilku wymogów: biegły musi posiadać wykształcenie wyższe (zgodnie z profilem działalności eksperckiej), co najmniej roczny staż pracy w zawodzie oraz przedstawić do recenzji pięć sporządzonych przez siebie opinii. Okres ważności certyfikatu wynosi pięć lat. Warunkiem jego przedłużenia jest powtórne

¹⁸¹ Приказ МЧС РФ от 09.06.2006 N 351 «Об утверждении Положения о порядке проведения аттестации сотрудников и работников судебно-экспертных учреждений и экспертных подразделений федеральной противопожарной службы на право самостоятельного производства судебных экспертиз», http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_62933 (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁸² Приказ ФСКН РФ от 28.12.2006 N 440 (ред. от 29.05.2009) «Об утверждении Положений об организации обучения экспертов экспертно-криминалистических подразделений органов по контролю за оборотом наркотических средств и психотропных веществ, об Экспертно-квалификационной комиссии Федеральной службы Российской Федерации по контролю за оборотом наркотиков, о порядке аттестации экспертов экспертно-криминалистических подразделений органов по контролю за оборотом наркотических средств и психотропных веществ на право самостоятельного производства судебных экспертиз и пересмотра уровня их профессиональной подготовки», http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_89142 (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁸³ Устав федерального бюджетного учреждения Российского федерального центра судебной экспертизы при Министерстве юстиции Российской Федерации, утвержден Приказом Минюста России от 27.05.2011 N 172, <http://www.rg.ru/2011/06/24/ustav-dok.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

przedstawienie pięciu pozytywnie ocenionych przez recenzentów opinii¹⁸⁴. Projekt przewiduje również możliwość uzyskania certyfikatu kompetencji przez biegłego niepaństwowego, prywatnego (art. 15 projektu). Warto zwrócić uwagę na to, że część biegłych w Rosji negatywnie ocenia wprowadzony przez projekt mechanizm certyfikacji. Głównym zarzutem jest to, że sprawdzenie kompetencji ekspertów projekt odnosi do wyłącznej kompetencji organów państwowych (a nie dobrowolnych stowarzyszeń biegłych)¹⁸⁵.

6. Duże znaczenie z punktu widzenia etyki biegłego ma **zasada zachowania w tajemnicy informacji uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy** (art. 6 obowiązującej ustawy). Biegły nie może przekazywać komukolwiek informacji uzyskanych w związku z ekspertyzą, z wyjątkiem zleceniodawcy. Za naruszenie tej reguły grozi odpowiedzialność karna (przestępstwo przewidziane w art. 310 k.k. FR¹⁸⁶). Warunkiem pociągnięcia do odpowiedzialności karnej biegłego jest wcześniejsze pouczenie biegłego przez organ procesowy o niedopuszczalności rozpowszechniania danych stanowiących tajemnicę śledztwa. Dodatkową gwarancją jest przepis art. 31 ustawy, który zabrania przesłuchania biegłego, jeśli ma ono dotyczyć tematu niezwiązanego bezpośrednio z przedmiotem przeprowadzonej ekspertyzy (treści informacji uzyskanych w procesie opiniowania od osoby badanej)¹⁸⁷. Naruszenie tego przepisu w świetle art. 75 k.p.k. Rosji będzie skutkowało uznaniem dowodu z zeznań eksperta za niedopuszczalny.

Ważną gwarancją przestrzegania przez biegłego przepisów prawnych, w tym podstawowych zasad etyki zawodowej, jest możliwość zaskarżenia działań biegłego. Skargi na naruszenie przez biegłego prawa procesowego rozpatruje organ, który zlecił biegłemu przeprowadzenie ekspertyzy. W przypadku, kiedy skarżący wskazuje na naruszenie przez biegłego innych przepisów prawnych (wymogów etycznych), skargę można kierować do zleceniodawcy lub do kierownika państwowej organizacji eksperckiej na podstawie ustawy federalnej z dnia 2 maja 2006 roku, nr 59-FZ „O mechanizmie rozpatrzenia

¹⁸⁴ Приказ РФЦСЭ при Минюсте России от 28.01.2011 N 15/1-1 «О Перечне специальностей высшего профильного образования в Системе добровольной сертификации методического обеспечения судебной экспертизы», <http://www.sudexpert.ru/standards> (dostęp: 7.04.2017 r.).

¹⁸⁵ Por. A.P. Белкин, *Судебная экспертиза с государственным уклоном*, „ЭЖ-Юрист” 2013, N 17-18, s. 3.

¹⁸⁶ Российская газета, N 113, 18.06.1996, N 114, 19.06.1996, N 115, 20.06.1996, N 118, 25.06.1996 (z późn. zm.)

¹⁸⁷ Por. E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009, s. 134-137.

skarg obywateli”¹⁸⁸. Wybór adresata należy do skarżącego. Działania biegłego można również zaskarżyć do właściwego prokuratora na podstawie ustawy federalnej z dnia 17 stycznia 1992 roku, nr 2202-1 „O prokuraturze w Federacji Rosyjskiej”¹⁸⁹ lub do sądu na podstawie przepisów, zawartych w Kodeksie postępowania administracyjnego Rosji¹⁹⁰.

Reguły zapewniające niezależność biegłego znajdziemy również w ustawach procesowych. Na przykład Kodeks postępowania karnego Federacji Rosyjskiej z dnia 18 grudnia 2001 roku¹⁹¹ (dalej w skrócie k.p.k. FR) przewiduje szereg negatywnych konsekwencji prawnych w sytuacji, w której zostaną ujawnione okoliczności faktyczne dające podstawę do podważenia obiektywizmu i niezależności biegłego. Zgodnie z par. 2 części 2 art. 70 k.p.k. FR biegły nie może uczestniczyć w postępowaniu karnym, jeśli się okaże, że zależy służbowo lub w inny sposób od którejkolwiek ze stron postępowania lub od ich przedstawicieli. Ten przepis w związku z art. 61, 69 oraz częścią 1 art. 70 k.p.k. FR tworzy podstawę prawną do wyłączenia biegłego¹⁹².

Przed niepożądanym wpływem z zewnątrz, biegłego państwowego chronią przepisy prawne zawarte w par. 2 części 3 art. 14 obowiązującej ustawy, które ograniczają prawa kierownika jednostki państwowej świadczącej usługi w dziedzinie ekspertyz sądowych. Przede wszystkim kierownik nie powinien wydawać poleceń służbowych, których wykonanie mogłoby wpłynąć na wynik końcowy ekspertyzy. Co więcej, ustawa stanowi, że w przypadku naruszenia przez biegłego obowiązującego prawa lub nieprzestrzegania ustalonej metodyki badań przelożonemu nie wolno interweniować w przebieg ekspertyzy. W tej sytuacji można jedynie poinformować zleceniodawcę o nieprawidłowościach zauważonych w pracy biegłego. Decyzja końcowa o procesowym dopuszczeniu takiej opinii będzie należała do zleceniodawcy.

Za naruszenie zasady niezależności biegłego grozi odpowiedzialność karna. Art. 7 ustawy „O państwowej działalności sądowno-ekspertyznej w Federacji Rosyjskiej” przewiduje, że osoby, które próbują wywrzeć wpływ na

¹⁸⁸ Российская газета, N 95, 05.05.2006 (z późn. zm.).

¹⁸⁹ Российская газета, N 39, 18.02.1992 (z późn. zm.).

¹⁹⁰ Российская газета, N 49, 11.03.2015 (z późn. zm.).

¹⁹¹ Российская газета, N 249, 22.12.2001 r. (z późn. zm.).

¹⁹² Определение Конституционного Суда РФ от 16.02.2012 N 291-О-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Мельникова Виктора Викторовича на нарушение его конституционных прав пунктом 2 части второй статьи 70 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации», <http://zakonbase.ru/content/base/265284> (dostęp: 7.04.2017 r.).

biegłego w związku ze zleconą ekspertyzą, ponoszą odpowiedzialność zgodnie z obowiązującym prawem. Kodeks karny przewiduje odpowiedzialność karłą za działania zagrażające życiu biegłego lub życiu jego bliskich, związane z działalnością zawodową biegłego (art. 295 k.k. FR), za groźbę zabójstwa, spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub zniszczenia (uszkodzenia) mienia (części 2, 3 oraz 4 art. 296 k.k. FR), użycie wobec biegłego innego rodzaju groźby, szantażu lub innych działań niezgodnych z prawem w celu zmuszenia go do sporządzenia opinii lub złożenia zeznań o określonej treści (art. 302 k.k. FR) oraz za przekupstwo (art. 309 k.k. FR).

Obowiązujące prawo nie wyklucza możliwości zastosowania wobec biegłego środków ochrony osobistej, które co do zasady przysługują świadkom, sędziom, prokuratorom oraz osobom dla nich bliskim w związku z udziałem w postępowaniu karnym w konkretnej sprawie. Specjalnie upoważnione organy państwowe stosują odpowiednie środki, zapewniając ochronę ich życia, zdrowia oraz mienia.

Mechanizmy te łącznie zapewniają niezależność biegłego w procesie karnym. Jednak nie są one w stanie zmienić faktu, że biegły państwowy będzie zawsze uzależniony służbowo od kierownika jednostki. Z kolei kierownik jednostki podlega kierownictwu odpowiedniego ministerstwa lub służby federalnej, do którego struktury należy zarządzane przez niego laboratorium¹⁹³. To daje obronie podstawy do podważania opinii biegłych państwowych w procesie karnym, choć bardzo trudno jest udowodnić niewłaściwy wpływ położonych na eksperta.

Świadome naruszenie przez biegłego zasady obiektywizmu, wszechstronności i pełności badań może skutkować pociągnięciem osoby winnej do odpowiedzialności karnej. Fałszowanie opinii przez eksperta może polegać na świadomym, celowym ignorowaniu lub zatajaniu istotnych faktów związanych z obiektem ekspertyzy¹⁹⁴, umyślnym modyfikowaniu lub nieprawidłowej ocenie takich faktów¹⁹⁵. Część 2 art. 307 k.k. FR za takie przestępstwo przewiduje karę pozbawienia wolności do pięciu lat. Obowiązkową przesłanką umożliwiającą pociągnięcie biegłego do odpowiedzialności karnej na podstawie części 2 art. 307 k. k. jest oskarżenie niewinnego o popełnienie ciężkiego lub bardzo ciężkie-

¹⁹³ А. Б. Смушкин, *Комментарий к Федеральному закону от 31 мая 2001 года N 73-ФЗ «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» (постатейный)*, 2-е издание, КонсультантПлюс 2011.

¹⁹⁴ Е. Р. Россинская (ред.), *Судебная экспертиза: типичные ошибки*, Москва 2012, s. 3.

¹⁹⁵ С. В. Дьяков, Н. Г. Кадников, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: Научно-практический (постатейный)*, 2-е издание, переработанное и дополненное, Москва 2013, s. 340.

go przestępstwa na podstawie sfalszowanej opinii¹⁹⁶. Odpowiedzialności karnej nie ponosi ten biegły, który dobrowolnie poinformuje organ procesowy o sporządzeniu przez niego takiej opinii do momentu, aż w sprawie zapadnie wyrok końcowy. Co ciekawe, w tym przypadku, kiedy nie można zarzucić biegłemu spowodowania „niesłusznego oskarżenia o popełnienie ciężkiego lub bardzo ciężkiego przestępstwa”, wobec biegłego stosuje się kary niezwiązane z pozbawieniem wolności. Biorąc pod uwagę ewentualne konsekwencje, które grożą w przypadku fałszowania opinii przez biegłego, oraz wpływ takiego działania na przebieg sprawy karnej, łagodne podejście ustawodawcy rosyjskiego do karania sprawców takiego przestępstwa nie wydaje się uzasadnione. Sfalszowana przez biegłego opinia może przyczynić się do niesłusznego aresztowania, spowodować znaczne straty finansowe uczestników postępowania, a nawet (ze względu na przedawnienie) doprowadzić do sytuacji, kiedy dalsze ściganie karne rzeczywistego sprawcy przedmiotowego czynu będzie niemożliwe. Co więcej, ustawa nie przewiduje odpowiedzialności karnej za fałszowanie opinii dla biegłego, który przeprowadza ekspertyzę „wstępną” w ramach postępowania sprawdzającego przed podjęciem przez organ procesowy decyzji o wszczęciu śledztwa.

Warto zwrócić uwagę na to, że w rosyjskim procesie administracyjnym biegłemu, który popełni podobne wykroczenie, grozi tylko kara pieniężna w wymiarze od jednego do dwóch tysięcy rubli (art. 17.9 Kodeksu o naruszeniach administracyjnych Federacji Rosyjskiej¹⁹⁷). W porównaniu do szkodliwości społecznej czynu ta kara jest – powiedzmy wprost – nieadekwatna.

Odrębny problem z punktu widzenia przedstawicieli organów ścigania karnego stanowi brak w prawie karnym przepisów umożliwiających pociągnięcie do odpowiedzialności specjalisty (to może być biegły prywatny zatrudniony przez obronę) za fałszowanie opinii w trakcie śledztwa lub postępowania sądowego¹⁹⁸. Obecnie specjalista odpowiada karne tylko za umyślne składanie niezgodnych z rzeczywistością zeznań.

¹⁹⁶ W prawie karnym rosyjskim obowiązuje czteroczęściowa klasyfikacja przestępstw. Dzieli się one na lekkie, średnie oraz bardzo ciężkie pod względem wysokości górnej granicy przewidzianej przez Kodeks kary (art. 15 k.k. FR).

¹⁹⁷ Российская газета, N 256, 31.12.2001 r. (z późn. zm.).

¹⁹⁸ О. С. Пашутина, *Актуальные вопросы правовой регламентации участия специалиста при производстве по уголовным делам*, „Уголовное судопроизводство” 2011, N 1, s. 25; А. В. Хмелева, *К вопросу о совершенствовании законодательства в области назначения и производства судебных экспертиз*, „Эксперт-криминалист” 2015, N 4, s. 17; Е. П. Гришина, *Производство экспертизы и получение заключения специалиста на стадии судебного разбирательства уголовных дел: проблемы правовой регламентации*, „Юридическая психология” 2011, N 4, s. 13.

4.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego

Zasady etyczne w relacjach biegłych między sobą oraz z uczestnikami postępowania, w którym biegły przeprowadza ekspertyzę, stanowią integralną część wielu współczesnych kodeksów etyki eksperckiej. W Rosji pewne reguły mające zastosowanie w tej dziedzinie można znaleźć w ustawie o państwowej działalności sędowo-eksperskiej oraz w tekście wspomnianego kodeksu etyki opracowanym przez Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej. W świetle art. 4 Kodeksu, ekspert ma obowiązek szanować innych, być rzetelny, własnym autorytetem podtrzymywać autorytet jednostki (organizacji) eksperckiej. Biegły musi unikać konfliktu interesów, działań, które mogą rodzić wątpliwości co do jego niezależności i bezstronności. Osobiste, w tym rodzinne, stosunki pomiędzy biegłymi nie mogą wpłynąć na ich niezależność zawodową.

Zgodnie z art. 24 ustawy „O państwowej działalności sędowo-eksperskiej w Federacji Rosyjskiej” oraz art. 197, 198 k.p.k. Rosji, przy przeprowadzeniu ekspertyzy mogą być obecni śledczy prowadzący sprawę oraz (z pozwolenia śledczego) pozostali uczestnicy postępowania karnego. Ci ostatni mogą udzielać niezbędnych wyjaśnień w związku z ekspertyzą, a nawet zadawać biegłemu pytania, pod warunkiem że będą one dotyczyły przedmiotu przeprowadzanej ekspertyzy. Biegły może jednak złożyć wniosek o pozbawienie uczestników postępowania prawa do obecności przy przeprowadzaniu ekspertyzy, jeśli wykaże, że przeszkadzają oni jego pracy. Co ciekawe, w procesie arbitrażowym¹⁹⁹ podjęcie decyzji o pozbawieniu uczestników postępowania prawa do udziału w ekspertyzie jest możliwe również w sytuacji, kiedy uczestnicy postępowania informują biegłego o okolicznościach sprawy, które nie mają związku z przedmiotem przeprowadzanej ekspertyzy, lub informują biegłego o treści obowiązujących przepisów prawnych regulujących kwestie związane z oceną dowodów²⁰⁰. Podobnych przypadków rosyjski Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o państwowej działalności sędowo-eksperskiej nie przewidują, aczkolwiek ta norma zasługuje na uwagę.

¹⁹⁹ Proces arbitrażowy różni się od procesu cywilnego procedurą, a również tym, że w nim w charakterze stron nie mogą występować osoby fizyczne. Sprawy arbitrażowe rozpatrują specjalne sądy arbitrażowe, utworzone w każdym podmiocie Federacji Rosyjskiej.

²⁰⁰ Постановление Пленума ВАС РФ от 04.04.2014 N 23 „О некоторых вопросах практики применения арбитражными судами законодательства об экспертизе”, „Вестник ВАС РФ” 2014, N 6.

Ustawa przewiduje możliwość przeprowadzenia ekspertyzy bezpośrednio na sali rozpraw w obecności sędziego i uczestników postępowania, o czym sąd może zdecydować, wydając specjalne postanowienie. Warunkiem przeprowadzenia ekspertyzy w tej formie jest przede wszystkim uzyskanie zgody samego biegłego. Zdaniem badaczy rosyjskich obecność uczestników postępowania w procesie przeprowadzenia ekspertyzy (w tym w sądzie) subiektywnie podwyższa wartość badań oraz sprzyja tworzeniu zaufania wobec biegłego i wyników jego pracy²⁰¹.

Szczególne znaczenie dla prawidłowej oceny opinii biegłego ma sposób przedstawienia przez biegłego uzyskanych wniosków. W obowiązującej ustawie, jak również w projekcie, brakuje przepisu bezpośrednio dotyczącego sposobu formułowania przez biegłego wniosków. Art. 2 ustawy „O państwowej działalności sądowno-ekspertkiej w Federacji Rosyjskiej” przewiduje jedynie, że zadaniem biegłego jest udzielenie pomocy sądowi, organom dochodzeniowo-śledczym w ustaleniu okoliczności mających znaczenie prawne w konkretnej sprawie. W opinii niektórych badaczy to oznacza, że biegły, udzielając odpowiedzi na pytania, powinien w taki sposób formułować swoją opinię, żeby mogła być ona w sposób jednoznaczny zrozumiana przez adresata²⁰².

Niestety w Rosji biegli nie mają obowiązku ubezpieczania ryzyka zawodowego. W praktyce zdarzają się (i to stosunkowo często) konflikty związane z odpowiedzialnością cywilnoprawną eksperta.

²⁰¹ Ю. Г. Плесовских, *Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства*. Монография, Москва 2008, s. 63.

²⁰² Рог. Е. Каспшак, *Особенности судебного допроса эксперта, проводившего судебную экспертизу*, s. 148-151; Н.П. Майлис, *Введение в судебную экспертизу: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»*, Москва 2002, s. 86; J. Kasprzak, *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, s. 816-818; J. Kasprzak, *Odontoscopia kryminalistyczna*, s. 166-167; W. Achrem, *Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego*, „Problemy kryminalistyki” 2014, nr 285, s. 39.

ROZDZIAŁ V

Etyka zawodowa biegłych w Stanach Zjednoczonych

5.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego

Pisane normy etyki zawodowej biegłych są zawarte w różnego rodzaju kodeksach etycznych. Kodeksy odzwierciedlają wieloletnie doświadczenia stowarzyszeń zawodowych w reprezentowanych dziedzinach. Liderem, jeśli chodzi o liczbę takich dokumentów, są niewątpliwie Stany Zjednoczone, w których organizacji zrzeszających biegłych jest ponad czterdzieści. Wśród nich można wyróżnić takie struktury, jak Amerykańska Akademia Nauk Sądowych (American Academy of Forensic Science, czyli AAFS), Kalifornijskie Stowarzyszenie Kryminalistów (California Association of Criminalists, czyli CAC) oraz Amerykańska Rada Kryminalistów (American Board of Criminalistics, czyli ABC). Amerykańskie kodeksy etyki biegłych uważa się za najbardziej szczegółowe i pełne.

Członkostwo w stowarzyszeniach kryminalistów w Stanach Zjednoczonych ma charakter dobrowolny i wiąże się z szeregiem przywilejów. Oprócz możliwości uzyskania odpowiedniego certyfikatu, który świadczy o autorytecie zawodowym jego posiadacza i stanowi dobrą reklamę w oczach potencjalnych klientów, członkowie stowarzyszeń uczestniczą w cyklicznie organizowanych przez stowarzyszenie spotkaniach grup badawczych, seminariach, treningach, publikują artykuły profilowe, uzyskują dofinansowanie badań. Większość stowarzyszeń zawodowych aktywnie angażuje się w pracę na rzecz reprezentowanej profesji. Status, który daje przynależność do organizacji zawodowej, wiąże się z koniecznością przestrzegania akceptowanych wewnątrz organizacji norm i standardów. Członkowie stowarzyszenia muszą podporządkowywać się decyzjom upoważnionych organów stowarzyszenia, jeśli chodzi o pozakodeksowe reguły etyki zawodowej. Standardy etyczne deklarowane przez stowarzyszenie z reguły dotyczą również tych, którzy współpracują z daną organizacją w ramach konkretnej sprawy na zasadzie podwykonawstwa²⁰³.

²⁰³ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 73.

Kodeksy etyki amerykańskich stowarzyszeń kryminalistyków, aczkolwiek zostały stworzone z myślą o tych samych wartościach, cnotach zawodowych, różnią się między sobą pod względem objętości i struktury. Czasem te różnice mają charakter zasadniczy. Kodeks etyki i dobrych praktyk zawodowych AAFS (*Code of Ethics and Conduct of the American Academy of Forensic Science*)²⁰⁴ składa się na przykład tylko z czterech artykułów. Ogólnikowy charakter norm zawartych w Kodeksie sprzyjał jednak zbyt szerokiej interpretacji przepisów kodeksowych w konkretnych sytuacjach problemowych. *De facto* etyczność określonych zachowań w świetle norm kodeksowych dało się ocenić wyłącznie *post factum*²⁰⁵. W celu rozwiązania tego problemu, w 1990 roku utworzono specjalny Komitet Dobrych Praktyk wśród Biegłych (*Good Forensic Practices Committee*). W wyniku prac Komitetu zostały nakreślone Wytyczne dotyczące dobrych praktyk zawodowych (*Good Forensic Practices Guidelines*). P.D. Barnett²⁰⁶ i J.C. Upshaw Downs²⁰⁷ piszą, że bezpośrednią przyczyną powstania wytycznych była różnica w poglądach odnośnie do standardów dobrej praktyki wśród członków Akademii. Zaprezentowane w 1999 roku nie uzyskały jednak poparcia ze strony członków Akademii. Komitet został rozwiązany. Obecnie przy rozpatrywaniu konfliktów etycznych upoważniony organ Akademii bierze pod uwagę tylko przepisy Kodeksu, który – jak wspomniano – składa się tylko z czterech artykułów. Wytyczne były swego rodzaju komentarzem do Kodeksu etyki i dobrych praktyk zawodowych (*Code of Ethics and Conduct AAFS*).

Członkowie Kalifornijskiego Stowarzyszenia Kryminalistyków (CAC) przyjęli inne podejście. Przy tworzeniu Kodeksu etycznego jego twórcy starali się udzielić odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania natury etycznej dotyczące pracy biegłego-kryminalistyka. Kodeks powstał w 1957 roku, a obecnie obowiązuje w redakcji wersja z dnia 17 maja 1985 roku²⁰⁸. Szczegółowy charakter zawartych w nim norm utrudnia jednak dostosowanie deklarowanych przez CAC standardów etycznych do bieżących potrzeb praktyki. Specjaliści zwracają uwagę na to, że z Kodeksu nie jest łatwo korzystać, gdyż nie zostały

²⁰⁴ American Academy of Forensic Sciences, „AAFS Bylaws”, s. 3, <http://www.aafs.org/wp-content/uploads/Bylaws.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁰⁵ P.D. Barnett, op. cit., s. 28.

²⁰⁶ Ibidem, s. 29.

²⁰⁷ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit, s. 90.

²⁰⁸ California Association of Criminalists Code of Ethics, <http://www.cacnews.org/membership/California%20Association%20of%20Criminalists%20Code%20of%20Ethics%202010.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

w nim uwzględnione sytuacje nietypowe. Kodeks CAC stwarza błędne wrażenie, że jego twórcy przewidzieli wszelkie możliwe działania nieetyczne²⁰⁹. Toczy się również dyskusja dotycząca możliwości stosowania treści preambuły kodeksowej w procesie rozpatrywania konfliktów i kolizji etycznych. Preambuła zawiera bowiem liczne wskazówki natury etycznej. Jej ogólnikowy charakter pozwala stosować zawarte idee jako wskazówki praktyczne w sytuacjach nietypowych, kiedy nie można znaleźć odpowiednich reguł w części szczegółowej Kodeksu²¹⁰.

Z kolej Kodeks Amerykańskiej Rady Kryminalistów (ABC) jest średnim pod względem objętości zbiorem norm i zasad etycznych. W aktualnej redakcji (z dnia 12 lipca 2014 roku) kodeks ABC nosi nazwę Reguły postępowania zawodowego (*ABC Rules of Professional Conduct*)²¹¹. *De facto* jest to zmodyfikowana wersja starego Kodeksu etyki ABC (*American Board of Criminalistics Code of Ethics*), uzupełniona o kilka nowych artykułów dotyczących procedury certyfikacji członków stowarzyszenia oraz ich obowiązków wobec wewnętrznej Rady²¹². Na mocy artykułu II.1A. Statutu ABC (*By-laws of the ABC*)²¹³ członkami Rady mogą być wyłącznie organizacje zawodowe reprezentujące znaczną liczbę praktykujących kryminalistów. Jak to wynika z Preambuły, reguły wewnętrzne ABC dotyczą nie tylko posiadaczy certyfikatów stowarzyszenia, ale również osoby, których pracę, działania kontrolują członkowie stowarzyszenia.

Nie sposób przedstawić tutaj wszystkie kodeksy etyczne obowiązujące na terytorium Stanów Zjednoczonych (obecnie jest ich ponad czterdzieści). Wiele ma charakter bardzo specjalistyczny, dotyczy przedstawicieli poszczególnych nauk sądowych. Własne zbiory zasad etycznych posiadają na przykład biegli z zakresu badań dokumentów²¹⁴, toksykologii²¹⁵, genetyki sądowej²¹⁶,

²⁰⁹ P.D. Barnett, op. cit., s. 30.

²¹⁰ Ibidem, s. 30.

²¹¹ American Board of Criminalistics, „ABC Rules of Professional Conduct”, http://www.criminalistics.com/uploads/3/2/3/3/32334973/form_09-0001f_abc_rules_of_professional_conduct.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

²¹² P.D. Barnett, op. cit., s. 153-154.

²¹³ American Board of Criminalistics, By Laws, <http://www.criminalistics.com/by-laws.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²¹⁴ American Board of Forensic Document Examiners, <https://www.abfde.org/htdocs/AboutABFDE/Ethics.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²¹⁵ American Board of Forensic Toxicology, Code of Ethics, http://www.abft.org/index.php?option=com_content&view=article&id=56&Itemid=65 (dostęp: 7.04.2017 r.).

²¹⁶ Association of Forensic DNA Analysts and Administrator, Code of Ethics, <http://afdaa.org/2013/constitution-and-by-laws/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

broni palnej²¹⁷. Szczególną rolę w zakresie ekspertyz oraz etyki zawodowej biegłych odgrywa Amerykańskie Stowarzyszenie Dyrektorów Laboratoriów Kryminalistycznych (*American Society of Crime Laboratory Directors* czyli w skrócie *ASCLD/LAB*). W ramach tej organizacji zostały opracowane reguły dotyczące procedur akredytacji laboratoriów – Dyrektywy Zarządzania Laboratoriami Kryminalistycznymi (*Guidelines for Forensic Laboratory Management Practices*). Normy etyki zawodowej zawarte w Dyrektywach mają zastosowanie wobec kierowników poszczególnych laboratoriów. Dyrektorzy jednostek eksperckich zajmują się również egzekwowaniem tych standardów. Zdaniem ekspertów państwowych, którzy badali stan nauk sądowych w Stanach Zjednoczonych w 2014 roku, ten kodeks może posłużyć za pierwowzór dla kodeksów etycznych pozostałych stowarzyszeń biegłych²¹⁸.

5.2. Podstawowe zasady etyczne

Elementem składowym etyki biegłego są normy określające granice dopuszczalnego zachowania się eksperta w pracy i poza nią. Twórcy kodeksów etycznych, o czym można przekonać się, analizując strukturę kodeksów, stawiają znak równości pomiędzy etyką pracy a tak zwaną etyką osobistą biegłego – zasadami postępowania poza pracą. Z reguły o etyce osobistej eksperta mówi się w pierwszych artykułach. W pewnym stopniu jest to uzasadnione, bowiem biegły reprezentuje zawód zaufania publicznego. Stwierdzenie to dotyczy także biegłych *ad hoc*, wykonujących tę samą społecznie ważną funkcję, co i ich pozostali koledzy. Biegły nie przestaje być biegłym, kiedy kończy pracę, ekspertyzę, dlatego poza nią również powinien przestrzegać podstawowych zasad etyczno-moralnych. Na ocenę styczną biegłego składają się także jego zachowania w odniesieniu do innych osób, w szczególności do organów prowadzących postępowanie karne oraz innych uczestników procesu. Wskazane trzy płaszczyzny, składające się na etykę biegłego w ujęciu amerykańskich kodeksów etycznych, należy poddać szczegółowej analizie.

²¹⁷ Association of Firearm and Tool Mark Examiners, Code of Ethics, <https://afte.org/about-us/code-of-ethics> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²¹⁸ National Science and Technology Council's Subcommittee on Forensic Science, Report: „Strengthening the Forensic Sciences”, 2014, s. 24, https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/NSTC/forensic_science__may_2014.pdfhttps://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/NSTC/strengthening_the_forensic_sciences_may_-_2014.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

5.2.1. Zasady etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego

Normy etyczne dotyczące bezpośrednio pracy biegłego z powodów oczywistych zasługują na szczególną uwagę. Przede wszystkim są one miarą należytego, godnego postępowania biegłego, wskazówką zapewniającą bezbłędne wywiązywanie się z obowiązków zawodowych. Pisane standardy etyczne zawarte w kodeksach etyki zawodowej chronią biegłego przed ewentualnymi nieuzasadnionymi pretensjami ze strony zleceniodawcy czy pozostałych odbiorców opinii, zapewniają jednolitość, gwarantują poparcie ze strony środowiska zawodowego w sytuacjach niejednoznacznych, konfliktowych, lecz przewidzianych przez wspomniane reguły etyczne. Oczywiście kodeksy nie są w stanie objąć w całości wszystkich powszechnie akceptowanych w środowisku zawodowym niepisanych standardów postępowania. Byłoby to wręcz niemożliwe, biorąc pod uwagę zakres pracy biegłego, jego kontakty oraz nieuchwytną dynamikę konkretnych sytuacji zawodowych. Każdy z kodeksów zawiera najważniejsze z punktu widzenia jego twórców (organów prawotwórczych towarzystw zawodowych) maksymy. Najczęściej mają one formę negatywną – sprowadzają się do różnego rodzaju zakazów. W większości przypadków przepisy te są konsekwencją negatywnego doświadczenia przedstawicieli danego zawodu. Można sugerować, że statystycznie najwięcej konfliktów etycznych wywołuje kontrydiktoryjny model organizacji procesu karnego. W związku z tym, staje się jasne, dlaczego Stany Zjednoczone są bezsprzecznym liderem, jeśli chodzi o ilość oraz jakość reguł etycznych dotyczących biegłych.

Biegły będący członkiem AAFS powinien powstrzymać się przed działaniami (w sprawach zawodowych oraz osobistych), które mogą być uznane za sprzeczne z polityką Akademii. Stowarzyszenie na co dzień zajmuje się: promowaniem profesjonalizmu, uczciwości i kompetencji wśród biegłych, promowaniem edukacji i badań w zakresie nauk sądowych, doskonaleniem praktyki eksperckiej, dbałością o podniesienie standardów zawodowych, o rozwój badań interdyscyplinarnych, a także organizowaniem i przeprowadzaniem spotkań mających na celu stymulowanie pracy biegłych w zaznaczonych wyżej obszarach.

Art. 1 Dobrych praktyk zawodowych (*Good Forensic Practices Guidelines*) AAFS obliguje członków Akademii do:

1. przestrzegania standardów odpowiednich dla reprezentowanej dziedziny wiedzy,
2. ostrożnego stosowania wiedzy specjalnej w kwestiach prawnych,
3. do stałego podnoszenia jakości wykonywanej pracy.

Szczególną uwagę władze Akademii przywiązują do adekwatnego przedstawiania przez biegłego własnej kompetencji. Art. b Kodeksu etyki AAFS mówi na przykład o niedopuszczalności rozpowszechniania przez biegłego nieprawdziwych informacji dotyczących jego wykształcenia, doświadczenia, zakresu przeprowadzanych badań. Na mocy art. 5 Dobrych praktyk zawodowych, eksperci wydają opinie tylko w zakresie własnych kwalifikacji, które mogą nabyć w ramach edukacji i pracy zawodowej. Art. 2 wymaga od biegłego stałego uzupełniania wiedzy potrzebnej do wykonywania ekspertyz: „Każdy biegły ma posiadać minimum potrzebnej dla przeprowadzenia badań wiedzy, jednocześnie musi on też dążyć do doskonałości”. Wymóg stałego samodoskonalenia w życiu zawodowym wynika wprost z celów, które Akademia stawia przed sobą i swoimi członkami.

Zgodnie z art. 3 Dobrych praktyk zawodowych, każdy ekspert powinien być rzetelny i obiektywny. To oznacza, że biegły wszechstronnie analizuje przedmiot ekspertyzy, bierze pod uwagę różne możliwości, uwzględnia dane, które mogą mieć znaczenie dla ekspertyzy oraz mogą pomóc w ustaleniu prawdopodobieństwa występowania określonych alternatyw.

W Dobrych praktykach zawodowych AAFS sporo mówi się o problemie konfliktu interesów, który w sposób bezpośredni zagraża obiektywizmowi i bezstronności biegłego. Co do zasady żaden członek Akademii nie powinien pozostawać obojętny wobec konfliktu interesów, musi w każdej sytuacji dbać o własną niezależność, będącą gwarancją jego obiektywizmu. Każdy realny lub potencjalny konflikt interesów musi zostać zdemaskowany, ujawniony (art. 4). Ekspert ma zakaz pracy w sprawach, które są ze sobą powiązane, jeśli stwarza to niebezpieczeństwo utraty przez niego niezawisłości, bezstronności. W takiej sytuacji rozpoczętą ekspertyzę należy przerwać oraz poinformować o konflikcie interesów osoby zainteresowane.

Od biegłych oczekuje się, że będą zwracali uwagę na nieuzasadnione uprzedzenia (*undisciplined bias*), na to, jaki wpływ na ekspertyzę mają ich interesy osobiste. Muszą zdawać sobie sprawę z tego, że nie powinni sugerować się tym, co chce widzieć w opinii pracodawca, zleceniodawca lub potencjalny odbiorca ekspertyzy.

Kodeks etyczny AAFS poświęca sporo uwagi zagadnieniom związanym z prezentacją wyników przeprowadzonych badań przez biegłego. Art. c zakazuje biegłemu świadomego zniekształcania uzyskanych danych, zasad i metod naukowych wykorzystanych w ramach ekspertyzy. Kodeks nie prze-

widuje żadnych wyjątków od tej reguły, co biorąc pod uwagę ewentualne konsekwencji negatywne takiego postępowania, należy uznać za rozsądne. Za dopuszczalne natomiast należy uznać celowe manipulowanie uzyskanymi wynikami w sytuacjach, w których biegły chce zademonstrować odbiorcy to, jaki wpływ może mieć modyfikacja danych wejściowych, jeśli chodzi o treść oraz charakter opinii końcowej. Źródłem podobnych zniekształceń mogą być na przykład wyjaśnienia oskarżonego, który podaje sprzeczne dane, zeznania świadków obrony oraz różne wersje zdarzenia prezentowane przez obrońcę. Przykładowo, w wyjaśnieniach, zeznaniach wskazuje się na różne miejsce wypadku drogowego, podaje się różne prędkości pojazdu uczestniczącego w wypadku, inaczej opisuje się kierunek oraz prędkość ruchu pokrzywdzonego. Dostosowując swoją opinię do zmieniających się danych wejściowych, biegły pokazuje, jaki wpływ te fakty mogą mieć na wynik końcowy ekspertyzy. Robiąc takie zestawienie, biegły może potwierdzić zasadność własnych wniosków, usunąć wszelkie wątpliwości co do ich wiarygodności. Oczywiście, biegły powinien już na wstępie (w treści opinii lub na początku przesłuchania) poinformować odbiorcę o stosowanej technice prezentacji uzyskanych wyników i upewnić się, że odbiorca jest świadomy tego, że przekazywane przez niego informacje mają w tej sytuacji charakter hipotetyczny, służą tylko ilustracji ustaleń właściwych.

Zgodnie z art. 9 Dobrych praktyk zawodowych AAFS biegły w trakcie prezentacji (sporządzonej przez niego opinii) powinien posługiwać się lakonicznym, jasnym, jednoznacznym językiem, a jednocześnie unikać nadmiernego uproszczenia. Ta reguła w istocie swojej jest przejawem zasady etycznej znanej jako standard złotego środka (Aristoteles). Dla biegłego trzymanie się takiego środka oznacza zachowanie maksymalnej precyzji, unikanie zniekształceń w prezentacji wyników badań. W świetle tej reguły biegły powinien zwracać uwagę na sytuacje, kiedy uczestnicy postępowania próbują zniekształcić, zaćmić pierwotny sens jego słów. Szczególne znaczenie standard złotego środka ma w związku z aktualnym podejściem sądów amerykańskich do oceny dowodów naukowych. W trakcie specjalnego posiedzenia, którego przedmiotem jest rozpatrzenie kwestii dopuszczalności dowodu z opinii eksperta (*Daubert hearing*), biegły musi wykazać naukowy charakter przeprowadzonych przez niego badań oraz zademonstrować naukowy charakter zastosowanych metod²¹⁹. Trzymanie

²¹⁹ J. Kasprzak, *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, Warszawa 2013, s. 810-813.

się złotego środka oznacza, że ekspert będzie dbał o adekwatny przekaz informacji, będzie reagował na zachowania uczestników posiedzenia. Ekspert musi pamiętać o tym, że prawnicy, a szczególnie inni uczestnicy postępowania, mają ograniczoną wiedzę w tej dziedzinie, której dotyczy przeprowadzona przez niego ekspertyza. Hermetyczny, mało zrozumiały język i bogactwo specjalistycznej terminologii w zasadzie chronią biegłego przed ewentualnymi pytaniami. Z uwagi jednak na znaczenie dowodowe opinii nadużywanie takiego narzędzia przez biegłego należy uznać za niezgodne z zasadami etyki zawodowej i w pewnym sensie sprzeczne z tą funkcją, którą pełni ekspert w procesie karnym. Czasem trudno jest opowiedzieć w sposób jasny i dostępny dla odbiorcy o rzeczach skomplikowanych, faktach nieoczywistych. Dobry biegły powinien być nie tylko dobrym fachowcem, ale też dobrym dydaktykiem²²⁰. To dotyczy nie tylko udziału biegłego w przesłuchaniu, ale też udziału biegłego w konfrontacji ekspertów. Cel tej czynności dowodowej polega na wyjaśnieniu występujących sprzeczności, „których praktycznie nie da się usunąć tylko w wyniku analizy treści opinii”²²¹. Biegły w przypadku konfrontacji ma skomplikowane zadanie: musi przeprowadzić rozmowę tak, aby organ procesowy, uczestnicy postępowania nie stracili głównego wątku, motywu przewodniego. Niestety nie każdy biegły w pełni posiada tę niezastąpioną i pożądaną przez prawników cechę. W tym kontekście warto wspomnieć o rozwiązaniach wprowadzonych w procesie karnym w Rosji carskiej po reformie 1864 roku. Sąd mógł przesłuchiwać nie tę osobę, która sporządziła opinię w sprawie, a wezwać innego biegłego z tej samej dziedziny²²². Pierwotny cel wprowadzenia tej regulacji polegał na tym, żeby zapewnić możliwość przesłuchania specjalisty w przedmiocie wydanej opinii. W warunkach rosyjskich biegły, który przeprowadził ekspertyzę, nie zawsze mógł stawić się na wezwanie sądu w terminie. Odroczenie przesłuchania oznaczało przekroczenie rozsądnego terminu rozpatrzenia sprawy karnej, powodowało komplikacje natury organizacyjnej, bowiem bardzo trudno było zapewnić stały skład ławy przysięgłych. W tych przepisach nie

²²⁰ Więcej informacji na temat właściwych technik przesłuchania biegłego w kryminalistyce polskiej można znaleźć w znanej monografii poświęconej najważniejszemu zagadnieniu z zakresu psychologii sądowej (E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Warszawa 2009, s. 133-141).

²²¹ *Ibidem*, s. 158.

²²² Por. D. Sołodow, *Ocena dowodów naukowych w systemie kryminalistyki rosyjskiej*, Olsztyn–Szczecin 2012, s. 39-41; D. Sołodov, *Kryminalistyczne badania dokumentów jako dowód naukowy w Rosji*, [w:] E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Warszawa 2013, s. 236.

chodziło o przystępność opinii dla laików. Wadą tego rozwiązania było to, że wzywany do sądu specjalista nie zawsze dobrze orientował się w tej dziedzinie wiedzy, której dotyczyła opinia jego kolegi. Był to skutek złej organizacji pracy w sądach. Dzięki tej możliwości jednak mogły powstać odpowiednie warunki dla pewnej profesjonalizacji ekspertów we wspomnianym wyżej kontekście. Sąd teoretycznie mógłby wzywać tych specjalistów, u których było wiadomo, że potrafią dobrze wyjaśnić treść opinii specjalistycznej.

Art. 12 Dobrych praktyk zawodowych AAFS określa granice ingerencji biegłego w kwestie prawne. Jeśli biegły jest proszony wprost o wydanie opinii, która ma dotyczyć określonego zagadnienia natury prawnej, jeśli zleceniodawca oczekuje od niego dokonania oceny prawnej przypadku, faktu, to biegły musi uważnie przeanalizować regulacje prawne obowiązujące na terytorium odpowiedniej jurysdykcji (*pertinent jurisdiction*). Biegły powinien zachować daleko idącą ostrożność przy formułowaniu opinii prawnych, zadbać o podanie właściwych przepisów ustawowych. A zatem Dobre praktyki zawodowe AAFS nie wykluczają możliwości powołania biegłego w celu rozwiązania skomplikowanych problemów prawno-kryminalistycznych. To jest szczególnie ważne w sprawach karnych związanych z ewentualnym naruszeniem przepisów, które zapewniają bezpieczeństwo ruchu powietrznego czy wodnego, czyli bardziej hermetycznych gałęzi prawa. Akty prawne dotyczące tych kwestii są z reguły nasycone specjalistyczną terminologią, a to uzasadnia potrzebę powołania biegłego. Taki ekspert może m.in. ustalić granice dopuszczalnego zachowania się (w świetle tych przepisów specjalistycznych) uczestników zdarzenia, wskazać na ciążące na nich w danej sytuacji obowiązki (z punktu widzenia ustawy)²²³.

Status procesowy eksperta w sądach amerykańskich jest poza pewnymi wyjątkami bardzo podobny do tego statusu, który posiadają świadkowie²²⁴. Biegły ma co do zasady te same obowiązki, co każdy świadek. W związku z tym w Dobrych praktykach znajdziemy normy etyczne dotyczące zachowania obiektywizmu. „W odróżnieniu od stron postępowania, eksperci nie są przeciwnikami (procesowymi), [...] ciąży na nich obowiązek mówienia prawdy (*whole truth*)” (art. 13). Ten przepis jest swego rodzaju przypomnieniem dla ekspertów, ponieważ powiela treść przyrzeczenia, które każdy biegły składa

²²³ Pof. Д.В. Зотов, *Экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации*, Воронеж 2015, s. 26.

²²⁴ T. Widła, *Status prawny biegłego i jego konsekwencje*, „Problemy współczesnej kryminalistyki” 2008, t. XII, s. 347-348.

przed rozpoczęciem przesłuchania w sądzie. Niemniej jednak fakt, że podobny przepis znalazł się w kodeksie etyki zawodowej może świadczyć o tym, że prawdomówność swoich członków Akademia zalicza do najważniejszych cnót natury etycznej oraz obliguje do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego wobec tych osób, które postępują wbrew tej zasadzie.

W przepisach etycznych AAFS nie znajdziemy konkretnych reguł dotyczących przestrzegania przez biegłych-członków Akademii zasady konfidencyjności informacji pozyskiwanych w związku z przeprowadzaną ekspertyzą. Wcześniej Akademia podejmowała próby zdefiniowania statusu takich informacji, które niestety okazały się nieudane. Przede wszystkim nie przewidziano wyjątków od normy o zachowaniu informacji poufnych w tajemnicy. W standardach etycznych AAFS brakuje przepisu wprowadzającego prawo biegłego do przekazania tych informacji osobom trzecim w sytuacjach, kiedy tego wymaga ważny interes wymiaru sprawiedliwości lub interesy społeczne. Pod żadnym pozorem nie wolno natomiast udostępniać informacji poufnych uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy przeciwnikowi procesowemu zleciodawcy. Biegły ma obowiązek odstąpić od wykonania zlecenia, jeśli widzi, że jego zadanie wiąże się z udostępnieniem osobie nieupoważnionej danych wrażliwych, m.in. informacji objętych tajemnicą zawodową zleciodawcy. Reguły wewnętrzne Akademii nie mówią o możliwości i dopuszczalności wykorzystywania danych poufnych (oczywiście pod warunkiem ich depersonifikacji poprzez pseudonimy, zmianę miejsca, daty oraz innych nieistotnych z punktu widzenia ekspertyzy okoliczności towarzyszących opisywanemu przypadkowi) w celach naukowych czy dydaktycznych, szkoleniowych. Podobne pozwolenie mieści się w granicach etyki z uwagi na to, że jest one zgodne z tymi wartościami i priorytetami, które deklaruje stowarzyszenie²²⁵. Dodatkowym zabezpieczeniem przed ewentualnym oskarżeniem o naruszenie etyczne w tej sytuacji może być uzyskanie wstępnej zgody osoby zainteresowanej na udostępnienie w tym celu danych, związanych z przeprowadzoną ekspertyzą. Wyraźnie brakuje również reguł dotyczących sposobu przekazywania informacji o charakterze konfidencyjnym. W epoce Internetu szczególne znaczenie zyskuje ograniczanie dostępu osób nieupoważnionych do treści poufnych informacji cyfrowych. Chodzi m.in. o korzystanie z połączeń szyfrowanych, programów antywirusowych, skutecznej programowej (sprzętowej) zapory

²²⁵ Por. C.B. Fisher, *Decoding the Ethics Code. A Practical Guide for Psychologists*, London 2012, s. 233.

„ogniowej”, zabezpieczanie hasłami plików (dyrektorów) w komputerze, przestrzeganie podstawowych zasad bezpieczeństwa informatycznego w kontaktach biegłego z innymi osobami. Ważne jest również przestrzeganie zasady poufności w przypadku danych przedstawionych w formie fizycznej: nagrania audio, wideo, notatki pisemne. Te istotne kwestie pozostają nieuregulowane w normach etyki Akademii.

Do obowiązków członków AAFS należy złożenie co rok deklaracji wierności wartościom, które są zawarte w zbiorze zasad etycznych Akademii.

W przypadku CAC normy określające granice właściwego (z punktu widzenia etyki zawodowej) postępowania biegłego znajdziemy już w treści preambuły do kodeksu etyki stowarzyszenia. Obowiązkiem każdego kryminalistyka jest „służenie interesom sprawiedliwości z wykorzystywaniem wszelkich dostępnych możliwości”. Wykonując swoje zadania biegły-kryminalistyk CAC, powinien stosować tylko te metody i procedury badawcze, które uzyskały powszechną środowiskową akceptację oraz najbardziej odpowiadają standardom etyki zawodowej. Działania kryminalistyków CAC muszą być bez zarzutu z punktu widzenia moralności. Co więcej, zachowanie członków Stowarzyszenia musi cechować estetyka, dobry gust. Z kontekstu można wywnioskować, że w przypadku estetyki pracy biegłego chodzi m.in. o sposób przedstawienia przebiegu badań, sposób opisywania uzyskanych wyników w opinii, pisemnej czy ustnej, w formie zeznań w ramach przesłuchania sądowego. Biegły musi pamiętać o tym, że przemawia do osób spoza zawodu, które z założenia nie posiadają dostatecznej wiedzy specjalistycznej do samodzielnego przeprowadzenia podobnej ekspertyzy. To, o czym biegły mówi, to, o czym pisze w opinii, powinno być jasne i zrozumiałe, nawet wtedy, gdy chodzi o rzeczy hermetyczne, skomplikowane, zbyt fachowe²²⁶. Estetyka opinii biegłego to nie jest tylko cecha świadcząca o fachowości, pokazująca mistrzowskie władanie słowem. Estetyka opinii może polegać na jej prostocie, przekonującej logice wewnętrznej, dostępnym języku. W ten sposób zapewnia się pełny i adekwatny przekaz uzyskanych rezultatów potencjalnemu odbiorcy. Niestety współczesne możliwości, które daje biegłemu technika komputerowa, nie zawsze są wykorzystywane w sposób właściwy, zgodny z zasadami etyki zawodowej. Czasem biegły tworzy opinię metodą kopiuj-wklej, sztucznie łącząc fragmenty

²²⁶ Por. A. Buchanan, M.A. Norco, *Conceptualizing the Forensic Psychiatry Report as Performative Narrative*, „The Journal of American Academy of Psychiatry and Law” 2010, Volume 38, Number 1, s. 32-42.

pochodzące z różnych opinii (zdarza się, że nie zawsze to są jego własne prace). Tekst, który powstaje w wyniku zastosowania tej techniki, nawet jeśli będzie merytorycznie poprawny, z powodu różnic stylu może okazać się trudny dla odbiorcy. Należy zwrócić uwagę też na to, że *de facto* w tej sytuacji biegły nie prowadzi badań, a to z kolei zwiększa ryzyko popełnienia błędu. W nagłośnionej przez media sprawie 78-letniego Feliksa M., który ponad jedenaście lat spędził w szpitalu psychiatrycznym w Rybniku, biegli-psychiatrzy ciągle wydawali te same opinie, w których twierdzili, że stan zdrowia Feliksa M. nie poprawia się i w związku z tym powinien on nadal być leczony w warunkach izolacji. Opinie powstawały na zasadzie kopiuj-wklej: miały one te same błędy interpunkcyjne, a nawet czasem widniały w nich te same daty, mimo różnych czasookresów²²⁷.

Zgodnie z kodeksem etyki CAC, kryminalistyk musi wykazywać ducha prawdziwego naukowca (*truly scientific spirit*). Biegłego musi cechować żądza wiedzy, racjonalizm, progresywne myślenie i bezstronność. Kryminalistyk CAC przeprowadza badania, unikając nieuzasadnionych testów, których celem nie jest uzyskanie dodatkowych informacji, a tylko zbędne powiększenie bazy dowodowej (art. I.B). W kodeksie Stowarzyszenia (art. I.C) znajdziemy również wymóg korzystania ze współczesnej, aktualnej wiedzy naukowej (co można odczytać jako wymóg zachowania krytycznej postawy wobec nowych, niesprawdzonych metod badawczych), wymóg otwartości stosowanych metod badania (biegły nie może korzystać z metod, o których informacje z jakiegoś powodu nie są dostępne dla innych specjalistów). Biegły musi unikać wnioskowania na podstawie nietypowych, niewiarygodnych lub niepewnych danych (art. I.D) oraz nie powinien korzystać ze skompromitowanych lub ogólnie niepewnych metod i procedur (art. I.E).

Z punktu widzenia twórców kodeksu etyki CAC kryminalistyk przede wszystkim jest naukowcem, który korzysta ze sprawdzonych metod (art. II.A) w celu otrzymania jak najbardziej wiarygodnych rezultatów (art. II.B). Na szczególną uwagę zasługują zalecenia Stowarzyszenia dotyczące techniki i sposobów sprawdzenia wyników ekspertyzy. W celu weryfikacji rezultatów badań ekspert-członek CAC może zastosować takie środki, jak:

²²⁷ <http://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,koniec-bulwersujacej-sprawy-zamknienia-feliksa-meszki-w-rybnickim-and-8222;psychiatrykuand-8221;wia5-3266-28978.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

1. kontrola wyników w drodze eksperymentu (*experimental controls*),
2. przeprowadzenie testów powtórnych oraz zastosowanie w tym celu technik (metod) dodatkowych (art. II.D),
3. dokładne uzasadnienie w opinii swojego wyboru w przypadku niejednoznacznego charakteru rezultatów testów (art. II.E).

Kryminalistyk nie reaguje na zalecenia i naciski zewnętrzne, które sugerują wnioski sprzeczne z ustalonymi faktami. Kryminalistyka interesuje wyłącznie ustalenie prawdy, a wobec tych aspektów, które nie są związane z przeprowadzaną ekspertyzą, zachowuje on bezstronność (art. II.F). Kryminalistyk jest świadom znaczenia jego badań dla sprawy, nigdy jednak nie miesza teorii (tj. wersji, hipotez) śledczych z tym, co można określić mianem faktów naukowych (art. II.G).

Art. II.H Kodeksu etyki CAC dotyczy zagadnienia kompetencji biegłego. Tę cechę autorzy kodeksu odnoszą do tych elementów zawodu, za które odpowiedzialność ponosi bezpośrednio sam biegły. Podejście naukowe oznacza świadomość jednostki, jeśli chodzi o własne ograniczenia poznawcze, unikanie sytuacji, w których biegły może być posądzony o przekroczenie granic własnych kompetencji. Kryminalistyk oczywiście może poszerzać swoją wiedzę w innych dziedzinach, co jest godne pochwały, ale nie powinien on spieszyć się z zastosowaniem tej wiedzy w praktyce, w każdym razie, dopóki nie otrzyma odpowiedniego, pełnego wykształcenia w tej dziedzinie oraz nie nabędzie odpowiedniego doświadczenia praktycznego.

Biegły musi zdawać sobie sprawę z możliwości różnej interpretacji wydanej przez niego opinii. Jego zadaniem jest dopilnowanie, aby opinia została poprawnie odebrana przez organ procesowy. Znaczenie w tym przypadku ma też sama postawa eksperta wobec odbiorcy. Kryminalistyk powinien precyzyjnie rozróżniać twarde fakty naukowe od różnego rodzaju spekulacji (art. II.J), informując o tych niuansach odbiorcę.

Jeden z rozdziałów Kodeksu etyki CAC został poświęcony kwestiom związanym z prezentacją sporządzonej opinii przez biegłego w sądzie. Przede wszystkim ekspert, składając zeznania, odpowiadając na stawiane pytania, w żadnym przypadku nie powinien wprowadzać w błąd sędziego oraz innych uczestników postępowania. Oczywiście przede wszystkim on sam nie powinien mylić się, jeśli chodzi o rzeczywisty charakter wniosków zawartych w opinii, które są pochodną jego osobistej wiedzy i doświadczenia (art. III.A). Sam ter-

min „opinia” oznacza subiektywne przekonanie biegłego, aczkolwiek istnieje wysokie prawdopodobieństwo zgodności podanych w niej faktów z rzeczywistym stanem rzeczy. Szczególną uwagę twórcy kodeksu etyki CAC zwrócili na problem właściwego odbioru informacji przekazywanych przez eksperta. Biegły musi liczyć się z tym, że przeciętny członek ławy przysięgłych ma skłonność do przywiązywania większej lub odwrotnie – mniejszej uwagi do najzwyklejszych, najprostszych z punktu widzenia eksperta słów (jeśli porównać to z tym, w jaki sposób członkowie ławy oceniają te same słowa użyte przez zwykłego świadka). W związku z tym kryminalistyk, składając zeznania, odpowiadając na pytania stron, nie powinien korzystać z terminów, pojęć, które mogą być błędnie zinterpretowane przez uczestników procesu (art. III.F). Biegły musi dążyć do formowania u odbiorcy adekwatnego poglądu o dokonanych przez niego ustaleniach, unikać wypowiedziania się w kwestiach, które nie były objęte przedmiotem jego badań. Ekspert nie powinien również sprawiać wrażenia, że posiada dostateczną wiedzę o okolicznościach faktycznych, które znajdują się poza zakresem przeprowadzonej ekspertyzy (art. III.D). Biegły musi unikać używania w swojej opinii terminologii, której odbiorcy mogą nadać większe niż w rzeczywistości znaczenie. Jeśli ekspert ma wątpliwości co do poprawności odbioru przekazanych przez niego informacji, powinien wyjaśnić rzeczywiste znaczenie terminów użytych w tekście opinii lub treści zeznań (art. III.E). W trakcie przedstawiania opinii biegły stara się unikać słów, które mogą stworzyć u słuchaczy wrażenie stronniczości eksperta. Kryminalistyk nie ogranicza się do podawania tylko tych informacji, które wspierają pozycję jednej ze stron procesowych. Ekspert musi mieć pewność, że sąd i inni uczestnicy postępowania adekwatnie odbierają treść jego przekazu, rozumieją opinię, użyte przez niego słowa tak, jak jego zdaniem należy (art. III.G). Ekspert nie udziela pomocy stronie procesowej, która świadomie dąży do wprowadzenia członków ławy w błąd, w realizacji jej zamiarów (art. III.H). Przeciwnie, biegły stara się korzystać z jasnej terminologii, aby sąd i członkowie ławy uzyskali jasną i zrozumiałą informację o istocie i znaczeniu dokonanych przez niego ustaleń. Biegły przeciwstawia się wszelkim próbom wykorzystywania niejednoznaczności językowych (art. III.I). Na każde stawiane mu pytania biegły odpowiada w sposób bezpośredni i rozumiały dbając o nieprzekroczenie granic własnych kompetencji zawodowych (art. III.J).

Kodeks etyki CAC zachęca biegłych do korzystania z ilustracji i materiałów poglądowych w celu zapewnienia lepszego, łatwiejszego odbioru

hermetycznej opinii wydanej przez sąd i pozostałych uczestników postępowania. Prezentacja wizualna wyników badań nie może mieć jednak charakteru sensacyjnego. Biegły nie może opowiadać o rezultatach badań w taki sposób, który wprowadza sąd w błąd odnośnie do rzeczywistego charakteru ustaleń biegłego (art. III.K-III.M).

Jedną z kluczowych cnót zawodowych promowanych przez Kodeks CAC jest sprawiedliwość. W sytuacji, kiedy istnieje wysokie prawdopodobieństwo pomyłki sądowej, zasada sprawiedliwości dominuje w opinii twórców kodeksu nad wymogiem zachowania konfidenckości (art. IV.D). Kryminalistyk może udzielić pomocy prawnikowi, jeśli chodzi o przygotowanie innego biegłego do przesłuchania sądowego, pod warunkiem że jego rady nie będą służyły jako środek, który umożliwi w pewnym sensie oszukanie wymiaru sprawiedliwości (art. IV.E). Zasady sprawiedliwości należy przestrzegać również przy ustaleniu rozmiaru honorarium, gdyż opłata nie może być uzależniona od końcowych wyników przedmiotowej sprawy (art. IV.B). Ogólnie mówiąc, w świetle przepisów kodeksowych honorarium za wykonanie ekspertyzy powinno mieścić się w rozsądnych granicach (art. IV.A).

Reguły dotyczące zachowania zawodowego ABC (*ABC Rules of Professional Conduct*) obligują członków stowarzyszenia do przestrzegania norm wewnętrznych. Tego samego członkowie powinni wymagać od innych osób, z którymi współpracują. Warto zwrócić uwagę na to, że spora część przepisów zaczyna się od słów „upewnić się” (*ensure*). Można wnioskować, że twórcom Reguł chodziło w większym stopniu o samokontrolę biegłych niż o nadzór ze strony ich bezpośrednich przełożonych.

Zgodnie z art. 14 Reguł, biegły, aby wykonać zadanie obiektywnie i bez uprzedzeń, powinien dbać o własną niezależność oraz bezstronność. Brak uprzedzeń przejawia się w tym, że ekspert przeprowadza badania w pełnym zakresie (art. 4). Biegły musi również pamiętać o znaczeniu dowodowym opinii i w miarę możliwości dbać o zachowanie przedmiotu ekspertyzy w stanie nienaruszonym, pierwotnym (art. 3).

W kodeksie ABC znajdziemy reguły dotyczące wysokości wynagrodzenia biegłego. Art. 17 mówi o tym, że jednostka, w której pracuje biegły, powinna określić granice rozsądnej opłaty za świadczone usługi. Twórcy Kodeksu słusznie zwracają uwagę na to, że kwestia opłaty jest jednym z czynników rzutujących na obiektywizm biegłego. W żadnym wypadku organizacja

zatrudniająca biegłego nie może uzależnić wysokości wynagrodzenia od wyniku końcowego sprawy.

Kodeks ABC nie zawiera przepisów dotyczących bezpośrednio kwestii kwalifikacji biegłego. Wskazuje natomiast na to, że ekspert musi posiadać odpowiednie kompetencje. Na przykład, zgodnie z art. 5, w trakcie badań należy przestrzegać powszechnie akceptowanych standardów postępowania, dbać o odpowiednią kontrolę wyników. Oznacza to, że prowadzący badania musi wiedzieć o wszelkich ograniczeniach, które ma stosowana metoda badawcza. Art. 6 zabrania korzystania z technik i metod, które nie są w stanie zagwarantować uzyskania wiarygodnych wyników.

Biegły, który składa zeznania wobec sądu, nie może w żaden sposób wprowadzać odbiorcy w błąd na temat posiadanych przez siebie kwalifikacji zawodowych (art. 11). Biegły ma obowiązek zeznawać w formie jasnej, bezpośredniej, a odpowiadając na pytania sędziego oraz stron, nie powinien wykraczać poza granice własnej wiedzy fachowej. Ekspert musi dbać o to, aby rezultaty jego badań były odebrane w sposób adekwatny (art. 10).

Biegły zatrudniony przez organizację będącą członkiem ABC musi przechowywać notatki robocze dotyczące przebiegu badań, uzyskanych wyników, obserwacji i koncepcji, związanych z konkretną ekspertyzą, konkretnym przypadkiem (art. 8). Ten wymóg służy przede wszystkim interesom wymiaru sprawiedliwości. Skrupulatna rejestracja działań umożliwia ujawnienie popełnionych w trakcie badania błędów: pominięcie przez biegłego poszczególnych etapów badania, wyciągnięcie pochopnych, nieadekwatnych do zebranych danych wniosków pośrednich, kończących określony etap badania. Podobna dokumentacja stanowi skuteczną przeszkodę dla różnego rodzaju nieuczciwych praktyk mających na celu utworzenie fałszywego obrazu wydajności pracy danego laboratorium²²⁸. Za etyczne i naukowe należy uznać udostępnianie przez biegłego stronie przeciwnej notatek roboczych (w sytuacji przeprowadzenia powtórnej ekspertyzy). To umożliwi dokładniejsze powtórzenie przeprowadzonych wcześniej badań, a w przypadku zniszczenia materiału dowodowego umożliwi sprawdzenie zasadności wniosków wysuniętych przez pierwszego biegłego.

²²⁸ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 42.

5.2.2. Zasady etyczne dotyczące stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz uczestnikami postępowania karnego

Etyka znajduje wyraz w zewnętrznych działaniach człowieka, w podejmowanych przez niego decyzjach, w realizowanych czynach²²⁹. Etyka zawodowa z kolei koncentruje się na stronie etycznej relacji jednostki w ramach wykonywania jej obowiązków zawodowych. Biegli niekiedy muszą współdziałać z kolegami po fachu. Wynika to ze specyfiki pełnionej funkcji: ekspert przeprowadza badania w oparciu o wiedzę specjalistyczną korzystając z unikalnych umiejętności, a ich najważniejszym źródłem jest doświadczenie zbiorowe nabyte przez środowisko eksperckie. Wymiana informacji jest warunkiem stałego rozwoju zawodowego każdego eksperta. W związku z tym, kodeksy etyki szczególną uwagę przywiązują do budowania właściwych stosunków eksperta z innymi biegłymi.

Art. a Kodeksu etyki AAFS określa cele stojące przed Akademią i jej członkami. Niektóre z nich dotyczą współpracy w środowisku biegłych. Każdy biegły-członek Akademii jest zobowiązany do:

- promowania profesjonalizmu, otwartości i kompetencji,
- promowania samokształcenia się ekspertów, badań rozwojowych w zakresie nauk sądowych,
- doskonalenia praktyki eksperckiej, wdrażania wyższych standardów zawodowych oraz ogólnie do podjęcia wszelkich działań potrzebnych do dalszego rozwoju nauk sądowych,
- promowania kontaktów interdyscyplinarnych,
- planowania, organizacji oraz realizacji spotkań, projektów specjalnych, które mogą posłużyć osiągnięciu tych celów.

Należy zwrócić uwagę na to, że przepis ten wprowadzono do kodeksu etyki AAFS dopiero w 2008 roku²³⁰. Wcześniej art. 10 Dobrych praktyk zawodowych Akademii nakazywał członkom podejmować działania w celach popularyzacji wśród studentów i innych członków stowarzyszenia najwyższych standardów etycznych i naukowych. Członek Akademii miał również dawać dobry przykład, jeśli chodzi o promowanie tych wartości. Art. 6 Dobrych praktyk zobowiązywał biegłych do reagowania na niezgodne ze standardami etycznymi postępowanie kolegów. Członek Akademii, który dowiedział się

²²⁹ Por. M. Gogacz, *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, Warszawa 1996, s. 7-8.

²³⁰ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 90.

o ewentualnym naruszeniu, musiał najpierw przeprowadzić rozmowę z oskarżanym biegłym, spróbować przekonać go do swoich racji, a dopiero potem, kiedy widział, że nie ma innego wyjścia, mógł złożyć oficjalną skargę do organów dyscyplinarnych Akademii.

Reguły Dobrej praktyki zawodowej AAFS w bardzo elegancki sposób rozwiązują kwestię współzawodnictwa pomiędzy biegłymi, którzy zostali zatrudnieni przez spierające się strony procesowe. Zgodnie z art. 7, biegły musi być świadom prawdopodobieństwa wydania różnych opinii przez różnych ekspertów z tej samej dziedziny, w tej samej sprawie. Prawnik, który poszukuje biegłego gotowego wydać korzystną dla niego opinię, nie zawsze działa wbrew etyce. Biegłego nie można krytykować za niepopularne wnioski, za opinię sprzeczną z opiniami innych biegłych, dotyczącymi tej samej przedmiotowej kwestii. Ekspert nie odpowiada za wady, niedoskonałości nieodzwonne, immanentne aktualnego, kontradictoryjnego modelu wymiaru sprawiedliwości. Fakty naukowe nie zależą od subiektywnych przekonań osoby przeprowadzającej badania. Opinie biegłych mogą, a nawet muszą się różnić. Ich podstawa faktyczna jednak będzie powtarzalna²³¹, ponieważ jest obiektywna. W literaturze zwraca się uwagę na to, że nie jest problemem dobór „właściwego” eksperta i jego zainteresowanie rozstrzygnięciem sprawy. Jak wskazuje praktyka, nie każdy biegły właściwie rozumie swoje powinności. Dla niektórych najważniejsze jest nie zawieść zleceniodawcy, a to może prowadzić do wydania opinii zgodnej z oczekiwaniami zlecającego. Niekiedy powodem wydawania takich opinii są animozje pomiędzy biegłymi²³². Ustawa regulująca funkcjonowanie biegłych mogłaby sprzyjać eliminowaniu tych nieprawidłowości.

Art. b kodeksu etyki AAFS zakazuje przedstawiania przez biegłego niezgodnych z rzeczywistością danych o wykształceniu, doświadczeniu, rodzaju wykonywanych badań²³³. Jednocześnie kodeks Akademii pozostawia zdecydowanie więcej swobody biegłemu, jeśli chodzi o prezentację wyników badań w sądzie. Zgodnie z art. c, biegły nie powinien zniekształcać w sposób zasadniczy, istotnych danych naukowych i faktycznych, na których jest oparta wydana przez niego opinia. Ta reguła nie dotyczy jednak kwestii interpretacji tych danych. Teoretycznie, biegły ma możliwość, działając całkowicie zgodnie

²³¹ Ibidem, s. 52.

²³² B. Grabowska, A. Pietryka, M. Wolny, *Biegli sędziwi w Polsce. Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka*, Warszawa, 2014, s. 34.

²³³ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 40.

z etyką w ujęciu kodeksowym, korygować opinię, biorąc pod uwagę aktualne potrzeby zleceniodawcy. Z drugiej strony, biegły nie może wprowadzać odbiorcy w błąd odnośnie treści i charakteru własnych ustaleń, chociażby z uwagi na to, że ekspert zatrudniony przez stronę przeciwną również może na swój sposób interpretować fakty podane w opinii. Ten biegły może zająć odmienne stanowisko w kwestii przedmiotowej w oparciu o te same, niepoddawane dyskusji fakty.

Warto zwrócić uwagę na to, że Kodeks AAFS nie ogranicza biegłych w sposobach reklamowania usług, jeśli tylko członek Akademii nie zamierza w celach reklamy występować w imieniu stowarzyszenia (art. d Kodeksu).

W rozdziale V kodeksu etyki CAC pt. „Obowiązki etyczne z racji pełnionej funkcji zawodowej (*Ethical Responsibilities to the Profession*)” znajdziemy reguły etyczne dotyczące stosunków pomiędzy kryminalistykami. Każdy członek Stowarzyszenia ma obowiązek informowania kolegów o nowych wynalazkach, opracowaniach oraz środkach kryminalistycznych (art. V.A). Inni biegli muszą respektować podobne działania (art. V.E). Kryminaliści nie powinni ignorować nowych metod badawczych, nawet jeśli ich wyniki mają charakter niezbyt pewny. Każdą taką nowość należy w sposób odpowiedni (*properly*) zbadać, sprawdzić (art. V.B).

Szczególną uwagę kodeks CAC poświęca nieetycznej praktyce *cherry-picking* polegającej na celowym manipulowaniu faktami (utajnieniu określonych danych, nadawaniu większego znaczenia faktom drugorzędym, nieistotnym, przypadkowym), w celu zniekształcenia ogólnego obrazu zdarzenia²³⁴. Zgodnie z art. II.G kodeksu etyki CAC, ekspert musi zdawać sobie sprawę z tego, jaki wpływ może mieć jego opinia na dalszy przebieg postępowania sądowego. Biegły nigdy nie powinien sugerować się przy interpretacji ustalonych faktów „promowaną” przez organ procesowy wersją śledczą (*investigative theory*).

Ekspert podobnie jak naukowiec zawsze zachowuje niezależność i obiektywizm dystansując się od mniej istotnych z punktu widzenia ekspertryzacji okoliczności sprawy oraz interesów stron procesowych. Umysł naukowy (*scientific mind*) przeciwstawia się wszelkim negatywnym wpływom zewnętrznym, jeśli chodzi o zebrane w sprawie dowody obciążające lub charakter postawionych przez zleceniodawcę pytań, które nie są w sposób bezpośredni

²³⁴ Por. R. Rogers, D.W. Shuman, *Fundamentals of Forensic Practice. Mental Health and Criminal Law*, US 2005, s. 63; E. Wilding, *Information Risk and Security. Preventing and Investigating Workplace Computer Crime*, London 2006, s. 200-201.

związane z przedmiotem ekspertyzy. Ekspert nie reaguje na sugestie, które są sprzeczne z ustalonymi faktami. Biegłego interesuje wyłącznie wyjaśnienie, ustalenie rzeczywistego obrazu faktycznego zdarzenia lub poszczególnych jego elementów. W sytuacji, gdy wyniki badań eksperta mogą być zinterpretowane na różne sposoby, kryminalistyk nie powinien wybierać tylko tego wariantu ich interpretacji, który będzie w jego opinii najbardziej pasował zleceniodawcy (art. II.I). W tym przypadku ekspert musi zademonstrować możliwość odmiennej interpretacji ustalonych faktów (pod warunkiem, że będzie o to specjalnie poproszony), w sposób klarowny wskazać na to, które dane mają charakter *stricte* naukowy, a które wyłącznie spekulatywny.

Kontradyktoryjność zewnętrzna biegłych zakłada, że każdy z ekspertów będzie prezentował odmienne stanowisko w tych samych kwestiach faktycznych. W sądzie taka otwarta konfrontacja pomiędzy biegłymi nie zawsze jednak może sprzyjać ustaleniu prawdy. Wynik konfrontacji może być taki, że biegli pozostaną przy swoich sprzecznych stanowiskach. W takiej sytuacji sąd wciąż nie wie, która z opinii jest bardziej wiarygodna, a która raczej należy do wątpliwych. Kodeks etyki CAC w art. IV.C ogranicza przebieg otwartej dyskusji pomiędzy kryminalistykami w ten sposób, że zaleca biegłym uzgodnienie wszelkich rozbieżności w opiniach przed tym, jak przedmiotowa sprawa trafi do sądu. Należy wziąć pod uwagę to, że w naszej rzeczywistości prawnej nawet w sytuacji, kiedy biegły przedstawił zleceniodawcy pisemną opinię, teoretycznie wciąż ma prawo odstąpienia od opinii, może też ją zmienić zgodnie z własnym, aktualnym przekonaniem. „Biegły odpowiada za treść opinii. W wypadkach wyjątkowych (np. zmiana poglądu w nauce) albo gdy biegły dojdzie do wniosku, że swoją opinię oparł na przesłankach, które uległy zmianie, ma prawo ją zmienić. Zmianę stanowiska powinien rzeczowo uzasadnić”²³⁵. Oczywiście ekspert zgodnie z wymaganiami etyki zawodowej (chodzi tu o rzetelne, sumienne wykonywanie obowiązków zawodowych oraz zachowanie obiektywizmu) musi to zrobić natychmiast, jak tylko uświadomi sobie, w jaki sposób te informacje wpłynęłyby na opinię. Poprawianie, zmiana opinii w sytuacjach opisanych przez Stefana Kalinowskiego to są działania jak najbardziej zgodne z podstawowymi zasadami etyki zawodowej biegłych. Pozostaje pytanie, czy ekspert, który postępuje w podobny sposób, nie powinien ponieść konsekwencji, które może spowodować podobna opinia. Wydaje mi się, że biegły nie ponosi winy za to,

²³⁵ S. Kalinowski, *Biegły i jego opinia*, Warszawa 1994, s. 122.

że stosowana przez niego metoda w świetle najnowszych badań naukowych straciła na wiarygodności. Co innego, jeśli biegły popełnił błąd i do tego błędu się przyzna. Z punktu widzenia etyki zawodowej podobne postępowanie jest nienaganne, ale z punktu widzenia prawa biegły będzie odpowiadał za ewentualne negatywne skutki pomyłki.

Odrębne przepisy kodeksu CAC regulują kwestie związane z reklamą usług biegłych. Kryminalistyk musi powstrzymać się przed reklamowaniem własnej osoby lub własnych osiągnięć i sukcesów w innych sprawach (art. V.C). Biegły nie powinien w celach autoreklamy pozwalać na to, żeby ktokolwiek powiązał z nim opracowania czy publikacje, w których jego faktyczny udział nie był na tyle istotny, żeby o tym mówić (art. V.D).

W związku z tym, że członkami ABC mogą być tylko stowarzyszenia i organizacje zawodowe, normy zawarte w Regułach ABC zostały sformułowane w sposób maksymalnie szeroki, aby uniknąć sytuacji, w której etyczne standardy wewnętrzne organizacji-członka będą sprzeczne ze stanowiskiem ABC w tej samej kwestii. W przepisach etycznych ABC, na przykład, można znaleźć odpowiednik złotej reguły: art. 16 nakazuje kandydatom oraz członkom Rady traktować innych z należytym szacunkiem, respektować cudze opinie tak, jak swoje własne.

ABC odnosi się również do kwestii konfidencyjności informacji, które biegły uzyskuje w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy, aczkolwiek robi to w sposób dość lakoniczny. Zgodnie z art. 2 Reguł należy zachować w tajemnicy dane poufne (*confidentiality required*). Ochrona informacji wrażliwych dotyczących klienta nie dotyczy sytuacji, kiedy w opinii biegłego istnieje wysokie ryzyko pomyłki sądowej. Na przykład, biegły sądzi (*reasonably assured*), że klient-zleceniodawca ma zamiar ukrycia dowodów, które mogą mieć znaczenie (z kontekstu wynika, że istotne) dla sprawy (art. 13).

Na biegłym, który został zatrudniony przez obronę, nie ciąży obowiązek udostępniania oskarżeniu wyników badań w ramach procedury *discovery*. Oskarżenie jednak taki obowiązek ma. Zgodnie z art. 7 Reguł biegły musi przeprowadzić pełne, wszechstronne badania (*full and complete*), przekazując wszelkie uzyskane wyniki zleceniodawcy. Ten z kolei musi udostępnić te dane innej stronie w zakresie i w przypadkach określonych w procedurze *discovery*. W przeciwnym razie obrońca poniesie pewne negatywne konsekwencje

procesowe²³⁶ W procesie karnym amerykańskim procedura *discovery* sprzyja wyrównywaniu szans stron procesowych, co z kolei zwiększa kontrydiktoryjność postępowania²³⁷.

Organizacje zrzeszone w ramach ABC oraz ich członkowie mają obowiązek informowania uczestników postępowania o rzeczywistym charakterze i sensie wniosków zawartych w opinii biegłego. Dotyczy to przede wszystkim sytuacji, kiedy w ich ocenie istnieje niebezpieczeństwo ukrycia lub celowej modyfikacji opinii, również przez zleceniodawcę (art. 13). Ten obowiązek spoczywa na kierownikach organizacji – członkach ABC. W związku z tym, w sytuacjach niejednoznacznych biegły, aby uniknąć oskarżeń o ewentualne naruszenie etyki zawodowej, powinien zwrócić się z odpowiednim wnioskiem do bezpośredniego przełożonego, pozostawiając mu rozwiązanie spornej kwestii.

Każdy członek ABC powinien informować odpowiednie organy (Radę Dyrektorów) o naruszeniach etycznych (art. 18). Sens tego przepisu jest oczywisty. Zleceniodawcy – klienci, inni uczestnicy postępowania, mogą nie zdawać sobie sprawy z tego, że biegły w procesie składania zeznań naruszył normy etyki zawodowej. Prawnicy mogą po prostu nie wiedzieć o treści obowiązujących biegłych standardów postępowania. Klienci nie mają bezpośredniego wglądu w pracę eksperta. Organizacja ekspercka, która zauważy popełnione naruszenie, postąpi zgodnie z etyką, jeśli ujawni kontrowersyjne zachowanie biegłego, nawet w sytuacji, kiedy biegły nie należy do danej konkretnej organizacji. Podobne działania mogą być przejawem nie do końca etycznej konkurencji: organizacje eksperckie mogą celowo wykrywać fakty naruszeń norm etyki zawodowej, aby wyeliminować konkurentów i uzyskać lepsze warunki na rynku usług eksperckich. Dopuszczalność podobnych działań będzie oceniała Rada ABC, która może zastosować wobec nieuczciwych konkurentów odpowiednie sankcje. Warto zwrócić uwagę na to, że cytowana norma etyczna umożliwi pociągnięcie do odpowiedzialności wewnętrznej (etycznej, w ramach stowarzyszenia) organizacji eksperckiej, która z jakiegokolwiek powodu ukrywa znane jej informacje, dotyczące naruszeń etyki zawodowej. W pewnym sensie tę organizację można nazwać współnikiem ewentualnego naruszciciela.

²³⁶ P.D. Barnett, op. cit., s. 53.

²³⁷ Law 101: Legal Guide for the Forensic Expert, s. 166, <http://www.swgfast.org/Resources/111010-law101-full-course%5B1%5D.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

Reguły ABC zawierają również przepisy dotyczące wstępnego przesłuchania biegłego w ramach procedury *Daubert hearing*. Zgodnie z art. 12 ekspert-członek ABC może brać udział w tych czynnościach, jeśli o ich przeprowadzenie wnioskuje jedna ze stron postępowania. Niestety, w Regułach ABC nie znajdziemy szczegółowych wskazówek odnośnie tego, jak powinien zachowywać się biegły w sądzie. Konkretnie zalecenia można znaleźć, natomiast, w literaturze. Gotowość biegłego do składania zeznań odnośnie zasad naukowych, metod wykorzystanych w trakcie badań, w procesie wnioskowania oraz przy interpretacji rezultatów, jest jedną z cech wyróżniających ekspertów pracujących w anglosaksońskim modelu procesu²³⁸. Biegły występuje w charakterze świadka, który przedstawia sądowi w sposób bezpośredni swoje stanowisko. Strony postępowania z kolei poddają biegłego przesłuchaniu krzyżowemu. Obecnie obowiązki ekspertów w Stanach Zjednoczonych sformułowane w sposób ogólny można znaleźć w Federalnych Regułach Dowodowych (*Federal Rule of Evidence*)²³⁹. Reguła 102 zobowiązuje biegłego do mówienia „prawdy, całej prawdy i niczego poza prawdą”. Ekspert więc w każdej sytuacji służy interesom wymiaru sprawiedliwości. Pierwszorzędne zadanie biegłego polega na udzieleniu pomocy (*asysty*) sędziemu w podjęciu uzasadnionych od strony faktograficznej decyzji²⁴⁰.

Amerykańskie prawo dowodowe odróżnia zeznania biegłego od zeznań świadka. Biegły prezentuje wyniki własnych badań, obserwacji przeprowadzonych po fakcie przestępstwa. Zeznania eksperta mają charakter wtórny (*hearsay*). Jedyne podstawowy wymóg, o którym najczęściej się mówi w praktyce, polega na tym, że dane, na podstawie których ekspert wnioskuje o istnieniu określonych faktów, muszą być podzielane lub akceptowane przez innych biegłych z tej samej dziedziny²⁴¹. Oczywiście jednocześnie sąd ocenia naukowość opinii, metody wykorzystane przez biegłego przy przeprowadzeniu badań (oczywiście, w świetle obowiązującego w danym stanie standardu oceny dowodów naukowych)²⁴²

W literaturze mówi się o tym, że ekspert musi mieć nienaganną reputację, cieszyć się zaufaniem ze strony sądu, aby móc korzystać z „przywileju

²³⁸ B.A. Arrigo (red.), *Encyclopedia of criminal justice ethics*, London 2014, s. 362.

²³⁹ Criminal Procedure, <http://federalevidence.com/downloads/rules.of.evidence.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁴⁰ H.A. Feder, M. M. Houck, *Feder's Succeedings as an Expert Witness, Fourth Edition*, Boca Raton 2008, s. 2.

²⁴¹ P.D. Barnett, op. cit., s. 19.

²⁴² J. Wójcikiewicz (red.), *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2007, s. 20.

składania zeznań”. Biegły musi unikać działań lub kontaktów, które mogą nasuwać podejrzenie uwikłania biegłego w działalność przestępczą. Biegłego w każdej sytuacji wyróżnia rzetelność, a także silny charakter. Biegłego, który nie odpowiada tym kryteriom, sąd ma prawo nie dopuścić do składania zeznań oraz uznać złożone przez takiego biegłego wcześniej zeznania za dowód niedopuszczalny²⁴³. Obowiązkiem etycznym każdego eksperta jest obrona własnej pracy (opinii) przed każdą próbą nieuzasadnionego pomniejszenia znaczenia czy wartości poczynionych przez biegłego ustaleń faktycznych. Dla wielu biegłych sytuacja kwestionowania przez stronę ich opinii może być stresująca, ponieważ ekspertów nie uczy się taktyki przedstawienia opinii w sądzie²⁴⁴.

Wymogi dotyczące postępowania ekspertów amerykańskich można znaleźć również w precedensach sądowych. Możliwość ich zastosowania w każdym konkretnym przypadku zależy od kilku czynników. Znaczenie ma na przykład charakter zatrudnienia biegłego (*nature of the criminalist's employment*), czy osoba klienta²⁴⁵. Przykładowo, kwestie udziału biegłego w postępowaniu były przedmiotem badań Sądu Najwyższego w sprawie *Brady v. Maryland* z 1963 r.²⁴⁶ Ten przypadek dotyczył ekspertów pracujących dla Policji lub innych służb porządku publicznego (*law enforcement agency*). Sąd Najwyższy zobowiązał takich biegłych do przekazania obronie wszelkich informacji, które mogą mieć dla niej znaczenie. W stosunku do biegłego ten wymóg oznacza, że musi on zapewnić równy dostęp stron do dowodów i wyników swojej pracy. Ekspert musi mieć pewność, że rezultaty jego badań zostały w pełni i w dostępnej formie przekazane obrońcy i sędziemu. Jednym z naruszeń tej zasady jest tzw. *cherry-picking*, proceder polegający na świadomym, celowym pominięciu przez biegłego danych podważających zasadność wydanej przez niego opinii (pod pretekstem, że te dane mają charakter „niewiarygodny”)²⁴⁷.

5.2.3. Zasady etyczne dotyczące zachowywania się biegłego poza pracą

Biegły będący członkiem AAFS powinien powstrzymywać się od pewnych zachowań, które mogą być uznane za sprzeczne z tymi priorytetami, które

²⁴³ B. A. Arrigo (red.), op. cit., s. 364.

²⁴⁴ P.D. Barnett, op. cit., s. 78.

²⁴⁵ P.D. Barnett, op. cit., s. 63.

²⁴⁶ *Brady v. Maryland* 373 U.S. 83 (1963), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/373/83/case.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁴⁷ B.A. Arrigo (red.), op. cit., s. 365.

deklaruje Akademia. Z niejasnych powodów tej reguły nie znajdziemy, jednak w tekście Dobrych praktyk zawodowych (*Good Forensic Practices Guidelines*) Akademii. Te wytyczne nie zawierają w ogóle żadnych norm dotyczących etyki osobistej biegłych. Mówi się tylko o tym, że członków Akademii musi cechować profesjonalizm, kompetencja i prawdomówność.

Kodeks etyki ABC nie zawiera reguł dotyczących bezpośrednio zachowania się biegłego poza godzinami pracy. Niemniej jednak, stowarzyszenie oczekuje od swoich członków, że będą postępowali w sposób godny, akceptowany przez społeczeństwo (art. 15).

W obszernym Kodeksie CAC również nie znajdziemy zbyt wiele informacji o tym, jak ma wyglądać życie biegłego poza pracą. O należyтым zachowywaniu się w życiu osobistym mówi się tylko w części końcowej Preambuły: „Motywy, metody działań kryminalistyka muszą być zawsze bez zarzutu, świadczyć o dobrym guście oraz przestrzeganiu powszechnie akceptowanych norm zachowania”. Te słowa wprost dotyczą obszaru życia prywatnego biegłych. Z uwagi na to, że ta norma nie znajduje się w podstawowej części Kodeksu, lecz w Preambule, tj. jego części nieskodyfikowanej, w literaturze trwa dyskusja na temat jej rzeczywistej mocy²⁴⁸.

Z analizy kodeksów etyki zawodowej biegłych można wywnioskować, że ich twórcy oczekują, że poza godzinami pracy ekspert będzie zachowywał się w sposób właściwy, godny, a co więcej będzie służył dobrym przykładem dla innych. To, że w kodeksach nie zawsze są wyraźnie zaznaczone standardy dotyczące życia osobistego biegłych-członków stowarzyszeń, może oznaczać, że w tych kwestiach etyka zawodowa ustępuje miejsca etyce ogólnoludzkiej. W ramach etyki zawodowej mówimy głównie o uprawnieniach moralnych człowieka, potrzebnych do wykonania pracy²⁴⁹. Trudno jednak uwierzyć w to, że biegły poza pracą przestaje o niej myśleć. Cechą charakterystyczną wszystkich zawodów twórczych, do których niewątpliwie należy też zawód biegłego, jest stałe weryfikowanie, analiza podjętych wcześniej decyzji zawodowych. Biegły może mieć naturalną potrzebę dzielenia się z innymi problemami, które są w sposób bezpośredni związane z jego pracą codzienną. Przykładowo, w Rosji bardzo popularne są fora internetowe, na których zawodowcy dyskutują, wymieniają się doświadczeniami, poszukują rad, udzielają konkretnych rad.

²⁴⁸ P.D. Barnett, op. cit., s. 31.

²⁴⁹ Por. M. Gogacz, *Czy jest etyka zawodowa?*, [w:] A. Andrzejuk (red.), *Zagadnienie etyki zawodowej*, Warszawa 1998, s. 11.

Powstaje pytanie, czy ten sposób komunikowania się jest dopuszczalny, jakie są warunki, które biegli muszą przestrzegać, rozmawiając w ten sposób z kolegami o konkretnych sprawach, konkretnych ekspertyzach, a nawet konkretnych osobach (aczkolwiek bez podawania nazwisk). Jeżeli chcemy wyjaśnić, na czym polega etyka zawodowa biegłego, nie możemy ignorować także tych aspektów życia eksperta.

5.3. Procedura rozpatrywania konfliktów etycznych

Najbardziej szczegółowo opisaną procedurę rozpatrywania konfliktów etycznych ma CAC. W strukturze CAC utworzono w tym celu specjalny organ – Komitet Etyki (*Ethics Committee*). Komitet funkcjonuje na podstawie Kodeksu obowiązkowych zasad etycznych (*The Code of Ethics Enforcement of the California Association of Criminalists*)²⁵⁰. Pracą Komitetu kieruje jego przewodniczący (*chairman*). Przewodniczący określa metody prowadzenia śledztwa w sprawach o naruszenia etyczne, definiuje zadania poszczególnych członków Komitetu (artykuł II.C.3). Komitet rozpatruje skargi na zachowania nieetyczne, które przewodniczący wcześniej weryfikuje (określa prawdopodobieństwo naruszenia zasad etyki zawodowej przez osobę, na którą wskazuje skarżący). Przewodniczący może podjąć decyzję o zwrocie skargi jako bezpodstawnej. Wtedy osoby zainteresowane mogą złożyć apelację do Rady Dyrektorów Stowarzyszenia (*Board of Directors*). Rozpatrując skargę, Komitet nie jest ograniczony zawartymi w niej informacjami. Członkowie Komitetu mogą przeprowadzić własne śledztwo w kwestii ewentualnych naruszeń etycznych (artykuł II.C.1). Wyniki prac Komitetu mogą stanowić podstawę oskarżenia o naruszenie etyczne nawet wtedy, kiedy fakty będące podstawą takiego oskarżenia nie były przedmiotem skargi (artykuł II.C.2). Na czas postępowania wyjaśniającego przewodniczący oraz członkowie Komitetu mają bezwzględny zakaz komentowania przebiegu śledztwa. Za wyjątek uznaje się sytuację, kiedy udzielenie odpowiednich informacji osobom trzecim należy do kompetencji danego członka Komitetu (artykuł II.C.5). Co ciekawe, w przypadku zakończenia kadencji członka Komitetu, które przypada na okres trwania śledztwa w sprawie dotyczącej naruszenia etycznego, okres członkostwa ulega prolongacji do dnia

²⁵⁰ California Association of Criminalists Code of Ethics Enforcement Procedure, <http://www.cacnews.org/membership/California-Association-of-Criminalists-Code-of-Ethics-Enforcement-Procedure-09-23-2015.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

zakończenia postępowania (artykuł II.C.6). Ta reguła zapewnia stabilność pracy Komitetu oraz gwarantuje terminowe rozpatrzenie sprawy.

Postępowanie prowadzone przez Komitet ma charakter wyjaśniający: członkowie Komitetu dążą do uzyskania pełnej wiedzy o faktach (ang. *fact-finding*), które od samego początku towarzyszyły konfliktowi etycznemu. Uzasadnienie dla podobnych działań jest dość proste: osoba dokonująca oceny etyczności czynu lub decyzji musi brać pod uwagę otoczkę faktyczną, z którą miał do czynienia oskarżony o popełnienie naruszenia etycznego. Często się zdarza, że w konflikcie etycznym każda ze stron jest przekonana o swojej racji. Zdarza się, że rozbieżności w ocenie etyczności zachowania nie wynikają z odmiennej interpretacji wartości akceptowanych przez stowarzyszenie zawodowe, ale z deficytu informacji o faktach, które posłużyły za podstawę „kontrowersyjnej” decyzji oponenta. Oskarżenie etyczne biegłego o zaniechanie określonych badań (np. powodujące niepewność lub brak rekonstrukcji wypadku drogowego) może być nieuzasadnione z uwagi na ograniczony zakres materiału dowodowego, który biegły miał wówczas do dyspozycji. To nie jest problem wyłącznie amerykański. Art. 201 k.p.k. wymaga, żeby sporządzona przez biegłego opinia odpowiadała wyznaczonym standardom: była pełna, jasna i niesprzeczna. Ilustrując to zagadnienie przykładem z praktyki adwokackiej związanym ze śmiertelnym potrąceniem rowerzysty, W. Kotowski pisze, że

opinia jest niepełna m.in. wtedy, gdy pomija dowody. Nie ma wątpliwości, że w przywołanym pojęciu „pominięcie dowodów” mieści się nie tylko sytuacja, w której biegły nie wziął pod uwagę konkretnych dowodów zgromadzonych w postępowaniu, ale również sytuacja, w której nie mógł ich wziąć pod uwagę, ponieważ – w warunkach zaniechania niezbędnej inicjatywy dowodowej przez organ procesowy – nie zostały one zgromadzone²⁵¹.

Niezadawalający poziom przeprowadzonej ekspertyzy, wydanej opinii nie stanowi naruszenia etycznego, jeśli biegły miał do czynienia z niepełnym lub (i) wadliwie pozyskanym materiałem dowodowym (porównawczym). Oczywiście w tej sytuacji na biegłym ciąży etyczny obowiązek poinformowania o tym fakcie zlecniodawcy. Czyn zawierający elementy, cechy ewentualnego naruszenia etycznego zawsze należy oceniać w kontekście konkretnego stanu

²⁵¹ W. Kotowski, *Śmiertelne potrącenie rowerzysty. Śledztwo umorzone. Kto winien?*, „Palestra” 2015, nr 11-12, s. 183.

faktycznego. Uzasadnienie można znaleźć w dyskusyjnej, aczkolwiek w określonych sytuacjach nie do końca pozbawionej racji, filozofii relatywizmu.

W ramach postępowania członkowie Komitetu mogą liczyć na pełną współpracę, jeśli chodzi o członków Stowarzyszenia (artykuł II.C.8). Komitet ma prawo wysłuchać obie strony konfliktu – oskarżyciela oraz osobę, na którą wskazuje oskarżyciel w swojej skardze, kontaktować się z osobami spoza Stowarzyszenia, badać dokumenty. Oskarżony ma prawo zawiesić członkostwo w stowarzyszeniu na okres trwania śledztwa w sprawie. To jest prawo, a nie obowiązek. Decyzja o zawieszeniu członkostwa powoduje umorzenie postępowania dyscyplinarnego. Jeśli oskarżony chce uzyskać oficjalną odpowiedź odnośnie tego, kto ma rację w zaistniałym konflikcie etycznym, może on przywrócić sobie członkostwo (pod warunkiem, że uzyska 75 procent popierających wniosek głosów członków Rady). Postępowanie dyscyplinarne wówczas zostanie wznowione (artykuł II.B.3).

Na podstawie dowodów zgromadzonych w ramach postępowania wyjaśniającego w ciągu 90 dni od momentu jego rozpoczęcia (ten termin może być przedłużony maksymalnie o 60 dni na podstawie artykułu II.C.4) Komitet sporządza Raport Końcowy (*The Report of Investigation*). Raport musi zawierać informacje o przeprowadzonych przez członków Komitetu czynnościach wyjaśniających, stosownych (relewantnych) faktach, które dało się ustalić oraz rekomendacji dotyczącej kwalifikacji czynu (wskazanie na odpowiednie normy etyczne) i ewentualnej sankcji (artykuł II.D.1-3). Oskarżony o naruszenie etyczne oraz członkowie Rady Dyrektorów (*Board of Directors CAC*) otrzymują kopię Raportu (artykuł II.D.5). Oskarżony nie ma jednak dostępu do danych osobowych osób przesłuchanych w ramach postępowania wyjaśniającego. Rada rozpatruje wniosek Komitetu na posiedzeniu, które odbywa się z wyłączeniem jawności. Członkowie Rady podejmują wspólnie jedną z trzech możliwych decyzji:

1. o uznaniu, że brak jest podstaw do rozpatrzenia sprawy o popełnieniu naruszenia etycznego;
2. o rozstrzygnięciu sprawy i braku potrzeby w zastosowaniu sankcji;
3. o zaistnieniu podstaw do przekazania sprawy do organu upoważnionego w zakresie orzekania w kwestii sankcji organu (*Ethics Hearing*).

Na postanowienie Rady oskarżonemu nie przysługuje zażalenie (artykuł III.A.2). Takie rozwiązanie ma pewne racjonalne uzasadnienie. Ocena

etyczna kwestionowanych czynów jest przede wszystkim sprawą wewnętrzną stowarzyszenia (o ile skutki popełnionego naruszenia nie wykraczają poza zakres jej odpowiedzialności), które ustala obowiązkowe (z punktu widzenia ogólnego dobra wykonywanego zawodu) zasady postępowania jej członków. Zakres uprawnień organizacji zawodowej obejmuje podjęcie decyzji o ukaraniu sprawcy naruszenia etycznego. Z uwagi na dobrowolny charakter członkostwa w stowarzyszeniu oraz to, że przestępujący do stowarzyszenia nowi członkowie składają deklarację, w której zobowiązują się do przestrzegania wewnętrznych norm etycznych, jednoinstancyjność postępowania wyjaśniającego jest czymś naturalnym. Prawa oskarżonego oraz prawidłowość ustaleń faktycznych gwarantuje w tej sytuacji otwartość procedur (ich treść jest znana każdemu członkowi organizacji), obowiązek informowania oskarżonego o postępie śledztwa, prawo oskarżonego do zapoznania się ze zgromadzonymi przez Komitet materiałami oraz prawo do złożenia wniosków w celu ich uzupełnienia. Prawa oskarżonego gwarantuje również istnienie organu kontrolującego merytorycznie śledztwo etyczne – Rady Dyrektorów. Ograniczenia praw oskarżonego (na przykład do zapoznania się z danymi osobowymi przesłuchanych świadków) wynikają z troski o szeroko rozumiane dobro postępowania.

W przypadku podjęcia decyzji o przekazaniu sprawy do organu upoważnionego w zakresie orzekania oskarżony otrzymuje możliwość zapoznania się z całością materiałów śledztwa, łącznie z danymi kontaktowymi przesłuchanych wcześniej przez Komitet osób (artykuł III.A.3).

Procedura postępowania finalizującego (*Ethics Hearing*) została uregulowana w odrębnym rozdziale kodeksu. Każdy z uczestników postępowania pełni w nim swoją funkcję i wykonuje określone w dokumentach wewnętrznych obowiązki. Oskarżony może upoważnić prawnika (*counsel*) do przeprowadzenia samodzielnego przesłuchania świadków oraz do prezentacji pozycji oskarżonego przed Radą Dyrektorów. W tej sytuacji oskarżony samoczynnie zrzeka się osobistego udziału w toczącym się postępowaniu. Oskarżony będzie mógł zadawać pytania tylko za zgodą przewodniczącego (artykuł III.B.3.a).

Procedura posiedzenia finalizującego składa się z dwóch etapów: etapu, na którym dokonuje się wyjaśnienia okoliczności faktycznych sprawy, oraz etapu orzekania w kwestii sankcji. Podstawową kwestią omawianą w ramach pierwszego etapu jest to, czy został udowodniony fakt popełnienia naruszenia etyki zawodowej. Ten etap może zakończyć się uniewinnieniem oskarżonego na podstawie artykułu III.B.4. Pierwszy etap posiedzenia odbywa się w formie

otwartej, jawnej. Na posiedzeniu mogą być obecni zainteresowani członkowie Stowarzyszenia (artykuł III.B.2).

Inaczej wygląda etap orzekania w kwestii sankcji. Wstęp publiczności na salę, na której odbywają się obrady, jest zakazany. Osoba oskarżona o naruszenie etyki może przedstawić Radzie dowody pokazujące przebieg jej wcześniejszego życia zawodowego (*prior acts*): życiorys zawodowy, dane osobowe oraz wskazać na istnienie nieprzewidzianych przez kodeks okoliczności łagodzących (artykuł III.B.4.c). Po tym, jak Rada ustali fakt naruszenia etycznego, rozpoczyna się dyskusja wokół ewentualnej sankcji. Kodeks przewiduje trzy rodzaje sankcji: upomnienie (*Letter of Reprimand*), zawieszenie członkostwa w stowarzyszeniu na czas określony oraz – najsurowszą – pozbawienie członkostwa w Stowarzyszeniu. Dodatkową gwarancją praw osoby oskarżanej o naruszenie etyczne jest to, że decyzja o zastosowaniu drugiego lub trzeciego rodzaju sankcji nie wymaga uzyskania zwykłej, lecz kwalifikowanej większości głosów członków Rady (tj. dwie trzecie). Niespełnienie tego warunku skutkuje tym, że Rada ogranicza się do upomnienia, ewentualnie nagany (artykuł III.B.5). Decyzja Rady uzyskuje moc prawną po upływie trzydziestu pięciu dni od daty jej ogłoszenia (artykuł III.B.6). W ciągu tego czasu osoba zainteresowana ma prawo złożyć apelację.

Apelację osoby oskarżonej o naruszenie etyczne rozpatruje szersza reprezentacja członków Stowarzyszenia – posiedzenie wspólne (*general membership*), które składa się z osób biorących udział w wyborach członków zarządu CAC (artykuł IV.A.3). Kwestia wniesionego odwołania od decyzji Rady staje się przedmiotem obrad na najbliższym posiedzeniu tego organu kolegialnego (artykuł IV.A.4). Każdy z obecnych na posiedzeniu otrzymuje kopię Raportu (*The Report of Investigation*), decyzji Rady oraz skargi apelacyjnej (artykuł IV.A.3, IV.A.4). Członkowie zgromadzenia wspólnego mogą za pośrednictwem przewodniczącego zadawać pytania osobom zainteresowanym uczestniczącym w posiedzeniu. Po zakończeniu części badawczej zgromadzenie rozpoczyna głosowanie w sprawie. Pytania członkom zgromadzenia zadaje się w formie pisemnej, a warunkiem ich dopuszczenia jest wstępna autoryzacja przez przewodniczącego (artykuł IV.B.5). Na pytanie o popełnienie naruszenia etycznego (każdy z punktów oskarżenia) członkowie zgromadzenia ogólnego odpowiadają kategorycznie, używając słów „tak” albo „nie” (artykuł IV.B.8). Po podliczeniu głosów każdy z członków obecnych na posiedzeniu może wnioskować o ponowne liczenie głosów. Kiedy członkowie zgromadzenia wyrażą swoją opinię

w kwestii faktycznej (tj. ustalą w drodze głosowania, czy miało miejsce naruszenie uznawanych przez stowarzyszenie norm i zasad etycznych), rozpoczyna się głosowanie w kwestii ewentualnych sankcji. Co ciekawe, posiedzenie nie może orzec pełnego zwolnienia z sankcji: minimalną dopuszczalną sankcją jest nagana, tj. *letter of reprimand* (artykuł IV.B.10.b). Kodeks nie przewiduje możliwości dalszego odwołania się od tego wyroku wewnętrznego, co ma sprzyjać stabilności polityki dyscyplinarnej w stowarzyszeniu.

Charakterystyczną cechą postępowania dyscyplinarnego w CAC jest szczegółowe oznaczenie konkretnych terminów wykonywania poszczególnych procedur. Kodeks przewiduje również obowiązek powiadamiania zainteresowanych stron o każdej podjętej w sprawie decyzji, określa konkretną formę takiego powiadomienia. Decyzje podejmowane są zwykłą większością głosów (wyjątek stanowi sposób podjęcia uchwał w „pierwszej instancji”, przez Radę), pod warunkiem że osiągnięto określone przez przepisy wewnętrzne kworum.

Na apelacji działania stowarzyszenia w kwestii naruszenia etycznego się nie kończą. Po rozpatrzeniu sprawy Rada Dyrektorów CAC przygotowuje résumé (*summary*), zawierające opis stanu faktycznego oraz informacje o zastosowanej wobec oskarżonego sankcji. Ten dokument Rada przekazuje do wiadomości członków Stowarzyszenia. Jeśli w trakcie postępowania ustalono, że oskarżony rzeczywiście popełnił naruszenie etyczne, w résumé podaje się jego dane osobowe. W przypadku stwierdzenia braku takiego naruszenia, dane osobowe oskarżonego upublicznia się na żądanie uniewinnionego (artykuł III.C.1).

Harmonijna i jasna procedura rozpatrzenia konfliktów etycznych obowiązująca w CAC sprzyja przestrzeganiu przepisów zawartych w kodeksie etyki. Kodeks z uwagi na swoje oczywiste zalety służy za wzorzec etycznego postępowania dla biegłych, którzy nie są członkami stowarzyszenia. W części końcowej kodeksu mówi się o tym, że każdy kryminalistyk może korzystać z reguł kodeksowych, kiedy potrzebuje uzasadnienia podjętej przez niego decyzji w konkretnej sprawie. Głównym adresatem norm kodeksowych są jednak członkowie organizacji. Każdy członek Stowarzyszenia ma świadomość tego, że postępując zgodnie ze standardami etycznymi CAC, zawsze może liczyć na pełne poparcie ze strony stowarzyszenia (artykuł V.G).

Reguły określające tryb postępowania dyscyplinarnego w CAC na pierwszy rzut oka mogą wydawać się zbyt skomplikowane, jeśli chodzi o pozornie proste i natywne (*native*) przepisy kodeksowe. W praktyce nawet

drobne naruszenia w trakcie rozpatrywania konfliktu etycznego mogą pozbawić dalsze postępowanie dyscyplinarne sensu i perspektywy. Wagę przestrzegania ustalonych procedur pokazuje historia kariery zawodowej Stuarta Greenberga – amerykańskiego biegłego sądowego z zakresu psychologii²⁵². Naruszenia etyczne dotyczyły czterech spraw, przeprowadzonych z udziałem tego biegłego w okresie od 1983 do 1986 roku. Końcowy akt oskarżenia o naruszenia etyki zawodowej sporządzony wobec Greenberga przez Komisję Egzaminacyjną z zakresu psychologii składał się jednak z osiemnastu stron. Ekspertowi zarzucono niekompetentność, nieetyczność, nierzetelność, korupcję, nadużywanie metody testowej, zniekształcenie uzyskanych wyników, brak obiektywizmu, naruszenie zasady konfidencyjności. Przeprowadzając ekspertyzy w sprawach rodzinnych dotyczących sposobu dalszego wychowywania dzieci biegły-psycholog ignorował informacje krytyczne podawane przez jednego z rodziców oraz celowo dyskredytował go za pomocą umiejętnej selekcji informacji osobowych. Oskarżony przyznał się do winy, wskazując na to, że od czterech lat uczęszcza do terapeuty, ponieważ „nie jest w stanie w pełni współczuć” rodzicom, którzy chcą ustalić opiekę nad dzieckiem, „niedostatecznie zdaje sobie sprawę z tego, jaki wpływ na orzeczenia sądów mogą mieć jego opinie”. Oskarżony o liczne naruszenia Greenberg zawarł z przedstawicielami Komisji pięciostronicową ugodę (*stipulation*). W tekście ugody znalazły się dane o wybiórczym cytowaniu świadków w konkretnych sprawach, zniekształcaniu, fałszowaniu wyników testów, wydaniu opinii przy braku dostatecznych podstaw faktycznych. Oskarżony jednak uniknął poważnych konsekwencji negatywnych, ponieważ w dokumencie znalazł się błąd: na samym końcu z niejasnych powodów pozostawiono standardową dla takiego rodzaju dokumentów sentencję, że „zawierając umowę, pan Greenberg nie przyznaje się do jakiegokolwiek naruszenia z jego strony przepisów ustawowych lub reguł administracyjnych, dotyczących praktyk psychologicznych”. Oponenti procesowi próbowali wykorzystać podpisany przez Greenberga dokument w sądzie w celu jego dyskredytacji jako biegłego, ale ten powołał się na wspomniany zapis w tekście umowy. W konsekwencji przewodniczący Komisji musiał złożyć oficjalne przeprosiny, a sąd wydał wyrok zakazujący rozpowszechniania informacji na temat pozbawienia oskarżonego statusu biegłego-psychologa. Materiały postępowania dyscyplinarnego zostały

²⁵² K. Armstrong, M. O’Hagan, Seattle Times Special Report: Twisted Ethics of An Expert Witness, <http://www.seattletimes.com/seattle-news/seattle-times-special-report-twisted-ethics-of-an-expert-witness/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

utajnione, a sam Greenberg kontynuował działalność zawodową. Publikował artykuły w czasopismach profilowych, jeździł po kraju z wykładami (w tym na tematy związane z etyką zawodową biegłych²⁵³). Przez pewien czas pełnił nawet funkcję prezydenta Amerykańskiej Rady Psychologii Sądowej (*American Board of Forensic Psychology*). Stale rosnące dochody z tej działalności Greenberg przeznaczal na zakup przedmiotów luksusu. W 2007 roku, kiedy współpracownicy „biegłego” odkryli w toalecie służbowej zamontowaną przez niego kamerkę wideo, Greenberg przyznał się oficerom policji, że lubi podglądać rozebranych kolegów. Po upływie trzech tygodni od aresztowania „biegły” popełnił samobójstwo, zostawiając trzy listy pośmiertne. W jednym z nich napisał, że prosi o wybaczenie wszystkich tych, którym kiedykolwiek zaszkodził. Ujawnienie informacji dotyczących działalności zawodowej Greenberga pociągnęło za sobą rewizję spraw, w których jako biegły wydawał on opinie decydujące o wyniku końcowym.

W AAFS postępowanie dyscyplinarne reglamentuje Statut (*Bylaws*) Akademii. Artykuł II.4 przewiduje, że w celu rozpatrzenia konfliktów natury etycznej powołuje się specjalny Komitet do spraw etyki, który składa się z czterech członków stowarzyszenia oraz przewodniczącego. Komitet na podstawie skargi członka Akademii lub informacji świadczących o ewentualnym naruszeniu etyki pochodzących z innych źródeł, inicjuje śledztwo. Członkowie Komitetu ustalają, czy konkretny przypadek mieści się w granicach ich kompetencji oraz czy istnieją dostateczne podstawy do wniesienia oskarżenia (artykuł II.5.b). Brak którejkolwiek z tych przesłanek powoduje umorzenie postępowania, o czym powiadamia się Radę Dyrektorów, skarżącego oraz oskarżonego o naruszenie etyczne. Jeśli nie istnieją powody do umorzenia postępowania, Komitet przeprowadza postępowanie wyjaśniające: przesłuchuje osobę, która złożyła skargę, osobę, której zarzuca się popełnienie naruszenia etycznego, analizuje dokumenty oraz podejmuje inne niezbędne w tym przypadku czynności.

Zebrane dowody oceniają wybrani przez Komitet członkowie Akademii (artykuł II.5.e). Po zakończeniu śledztwa podejmuje się decyzję o wyznaczeniu posiedzenia w sprawie lub o umorzeniu postępowania. W trakcie posiedzenia

²⁵³ Por. S.A. Greenberg, D.W. Shuman, *Irreconcilable Conflict Between Therapeutic and Forensic Roles*, „Professional Psychology: Research and Practice”, 1997, t. 28, nr 1, s. 50-57; S.A. Greenberg, *Parenting history survey*, www.drtysonbailey.com/docs/PHS.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.); S.A. Greenberg, R.K. Otto, A.C. Long, *The Utility of Psychological Testing in Assessing Emotional Damages in Personal Injury Litigation*, „Assessment”, 2003, t. 10, nr 4, s. 411-419.

strony konfliktu uzyskują możliwość wypowiedzenia się co do meritum sprawy. Statut nie określa formy, w której ma być przeprowadzone takie posiedzenie (otwarte czy zamknięte dla publiczności).

Jeśli w wyniku posiedzenia Komitet dojdzie do wniosku, że postępowanie oskarżonego w konkretnej sytuacji naruszało uznawane przez stowarzyszenie standardy etyki zawodowej, sporządza się specjalny raport. Raport Komitet kieruje do Rady Dyrektorów, dołączając do niego rekomendacje odnośnie dalszych działań Rady. Oskarżony ma prawo złożyć do Rady Dyrektorów wniosek, prosząc o zastosowanie zalecanych przez Komitet do spraw etyki sankcji. Po zapoznaniu się z treścią raportu oraz wnioskiem oskarżonego Rada Dyrektorów może podjąć decyzję o uchyleniu postanowienia końcowego zawartego w raporcie Komitetu, skierować sprawę do Komitetu w celu przeprowadzenia ponownego śledztwa, przyjmując rekomendacje Komitetu. W głosowaniu nad decyzją końcową nie biorą udziału członkowie Rady Dyrektorów, którzy są uczestnikami postępowań prowadzonych przez Komitet do spraw etyki oraz ci, którzy nie powinni brać udział w podjęciu decyzji z uwagi na oczywisty konflikt interesów. Komitet może zalecić, a Rada Dyrektorów podjąć decyzję o zastosowaniu jednej z trzech możliwych sankcji wobec oskarżonego o popełnienie naruszenia etycznego: nagany, zawieszenia członkostwa, pozbawienia członkostwa w AAFS (artykuł II.5.h).

Osoba uznana za winną może złożyć apelację, wnioskując o przywrócenie członkostwa w Stowarzyszeniu. Pisemną apelację rozpatruje najbliższe coroczne zgromadzenie ogólne AAFS (*Annual Business Meeting AAFS*). Rada Dyrektorów przygotowuje i na dwadzieścia dni przed ustaloną datą zebrania rozsyła do członków Akademii, którzy mogą brać udział w głosowaniu, sprawozdanie, zawierające informacje o podjętych w sprawie działaniach i ich motywach. Zgromadzenie ogólne może uchylić nałożone przez Radę sankcje większością trzech czwartych głosów członków obecnych na posiedzeniu.

Jeżeli oskarżony został pozbawiony członkostwa w Akademii w związku z naruszeniem przepisów ustawy, a oskarżenie wobec niego później zostało cofnięte lub upoważniony zastosował wobec niego prawo łaski, może on zwrócić się do Rady Dyrektorów z wnioskiem o przywrócenie członkostwa. W przypadku uwzględnienia wniosku członkostwo się przywraca na tym samym poziomie uprawnień, jaki oskarżony posiadał przed podjęciem decyzji o wykluczeniu.

Co ciekawe, Komitet do spraw etyki na podstawie artykułu II.5.n Statutu może samodzielnie określać wewnętrzne reguły postępowania i ustalać sposób prowadzenia poszczególnych czynności wyjaśniających. Specjalną instrukcję, która została zatwierdzona przez Radę Dyrektorów, można znaleźć w Przewodniku Metodycznym AAFS (*Policy and Procedure Manual*).

Podobnie do przepisów zawartych w kodeksie CAC, zbiór zasad etycznych AAFS przewiduje obowiązek informowania członków stowarzyszenia o decyzjach Komitetu ds. Etyki. Na mocy art. 6.4.4.3, Wytycznych w sprawie metodyk i procedur (*Policy and Procedure Manual*) AAFS²⁵⁴, decyzje Komitetu są publikowane w dzienniku Akademii (*Academy News*). W publikacji podaje się imię i nazwisko osoby, która zdaniem Komitetu popełniła naruszenie wewnętrznych standardów etycznych. Informacje o naruszeniu etycznym, podstawie prawnej pozbawienia członkostwa w stowarzyszeniu, wyjaśnieniach oskarżonego w sprawie, można znaleźć na stronie AAFS Ethics Committee Action. Co roku Komitet ds. Etyki przedstawia w trakcie zgromadzenia ogólnego członków Akademii sprawozdanie ze swojej działalności (art. 6.4.4.4). W grudniu 2015 roku pojawiły się informacje o Herbercie MacDonellu, który naruszył art. II, sekcji 1(a) Kodeksu Etyki Akademii (oskarżony molestował nieletnich uczniów), za co został pozbawiony członkostwa. Oskarżony nie złożył zażalenia na decyzję Rady Dyrektorów²⁵⁵.

W art. 8 Dobrych praktyk eksperckich (*Good Forensic Practices Guidelines AAFS*) został zawarty zakaz rozpatrzenia oczywiście bezpodstawnych skarg o naruszenia etyczne. Decyzję o tym podejmuje najprawdopodobniej Komitet ds. Etyki.

Trzeba powiedzieć, że Akademia zawsze podkreślała, że jej członkowie samodzielnie interpretują treść abstrakcyjnych, wewnętrznych zasad etycznych. W literaturze o praktyce dyscyplinarnej AAFS mówi się, że Akademia daje przykład skutecznego zwalczania naruszeń etyki zawodowej wśród biegłych. Stowarzyszenie, dbając o ogólne dobro zawodu i wizerunek biegłego, nie waha się karać osób winnych, aby ostrzec innych²⁵⁶.

²⁵⁴ American Academy of Forensic Sciences Policy and Procedure Manual, www.aafs.org/wp-content/uploads/MASTER-PPM.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁵⁵ AAFS Ethics Committee Action, <http://news.aafs.org/aafs-news/aafs-ethics-committee-action-2/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁵⁶ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 87.

Zgodnie z Regułami postępowania zawodowego ABC (dalej – Reguły ABC) członkowie stowarzyszenia, którzy dysponują informacjami o ewentualnym naruszeniu etycznym, nie powinni ukrywać znanych im faktów, a natychmiast poinformować o nich upoważniony organ, Radę Dyrektorów (artykuł 18).

Reguły ABC nie przewidują możliwości złożenia skargi na naruszenie etyczne przez osoby niebędące członkami stowarzyszenia. W postępowaniu dyscyplinarnym uczestniczą wyłącznie osoby reprezentujące środowisko biegłych (art. II.1A. Reguł). Z tego powodu lista ewentualnych sankcji, które można zastosować wobec naruszydciela, wygląda inaczej niż w przypadku pozostałych organizacji zawodowych. Sankcja za naruszenie etyczne polega na odmowie wydania certyfikatu ABC lub cofnięciu wydanego wcześniej certyfikatu. Decyzję o ukaraniu sprawcy podejmuje Rada Dyrektorów (*Board of Directors*). Głosowanie w tej sprawie odbywa się nie wcześniej niż po upływie trzydziestu dni liczonych od momentu, kiedy osoba zainteresowana uzyskała możliwość zapoznania się z treścią stawianych zarzutów. Oskarżony ma prawo przedstawić członkom Rady swoje stanowisko w danej sprawie.

Sankcje związane z pozbawieniem certyfikatu stowarzyszenia mogą być stosowane również w przypadku:

- umyślnego zniekształcenia, wypaczenia lub utajniania istotnych dla sprawy informacji przed Radą Dyrektorów lub jej przedstawicielem,
- uznania w ustalonym trybie oskarżonego o naruszenie etyczne winnym popełnienia ciężkiego przestępstwa lub przestępstwa związane go z obrazą powszechnie akceptowanych norm moralnych,
- wydania certyfikatu wbrew prawu, z naruszeniem prawa lub standardowych procedur,
- ustalenia faktu niespełnienia przez daną osobę (posiadającą certyfikat ABC lub ubiegającą się o jego uzyskanie) wymogów, które muszą spełniać posiadacze certyfikatów stowarzyszenia.

Reguły ABC nie przewidują możliwości odwołania się od decyzji Rady Dyrektorów. Pozbawiona certyfikatu ABC osoba w dalszym ciągu może jednak ubiegać się o jego uzyskanie, składając nowy wniosek. Liczba takich prób jest nieograniczona, ale nie ma wątpliwości, że wnioskodawca otrzyma decyzję odmowną.

W Regułach ABC nie znajdziemy określenia formy, w jakiej ma odbywać się posiedzenie w sprawie ewentualnego naruszenia etycznego (otwarte czy za zamkniętymi drzwiami, bez publiczności). Reguły nie przewidują też możliwości publikacji treści orzeczenia z uzasadnieniem. Biorąc pod uwagę, że art. 19 zabrania swoim członkom przekazywania komukolwiek informacji na temat przebiegu egzaminów certyfikujących (jest możliwe, by uzyskać dane o wynikach egzaminów, zwracając się oficjalnie do kierownictwa stowarzyszenia), można wnioskować, że Rada uważa te informacje za poufne.

5.4. Typowe dylematy i konflikty etyczne biegłych

Charakterystyczną cechą pisanych norm etycznych jest ich stosunkowo szeroki, ogólnikowy zakres. Trudno się dziwić takiemu podejściu ze strony twórców kodeksów, skoro różnorodność realnych sytuacji w życiu zawodowym tak naprawdę nie pozostawia innego wyboru. W praktyce to nie oznacza jednak, że odnalezienie przepisu kodeksowego, który by z pewnością pasował do zaistniałego problemu, jest zadaniem łatwym. Osoba lub organ, który ma dokonać oceny etyczności określonych działań, musi czasem stosować interpretację, analogię, a nawet tworzyć nowe maksymy etyczne na bazie istniejących już w kodeksie etyki zawodowej. Biorąc pod uwagę, że za każdą taką decyzją stoi los konkretnego człowieka – uczestnika postępowania, ewentualnego sprawcy przestępstwa, a także i samego biegłego, należy przeanalizować ukształtowaną praktykę dyscyplinarną. Najwięcej materiału do badań dostarcza amerykański wymiar sprawiedliwości. Temat etyki zawodowej biegłych doczekał się tam wnikliwych, wielostronicowych opracowań monograficznych.

Do typowych problemów, które towarzyszą biegłemu w amerykańskim (i nie tylko) procesie karnym, należy negatywne zjawisko, które w literaturze anglojęzycznej otrzymało nazwę *dry-labbing*. Praktyka *dry-labbingu* polega na tym, że biegły wydaje opinię bez przeprowadzenia niezbędnych badań lub na podstawie wyników badań częściowych, skróconych. Sama nazwa procederu oznacza, że laboratorium, a konkretnie znajdujący się w nim sprzęt przeznaczony dla takiego rodzaju badań, pozostaje nieużywany (a przynajmniej nie tak intensywnie wykorzystywany, jak by należało w tym przypadku oczekiwać), a więc, jest tak samo „suchy i czysty” jak przed rozpoczęciem ekspertyzy. Zdarza się, że biegły nawet nie otwiera opakowania z nadesłanymi materiałami, a od razu zaczyna pisać opinię. W ocenie specjalistów *dry-labbing* (z uwagi

na trudność z dosłownym przetłumaczeniem tej nazwy na język polski przy jednoczesnym zachowaniu pierwotnego sensu tego wyrazu autor będzie korzystał z nazewnictwa oryginalnego) zdarza się częściej, niż może się wydawać, a działania prewencyjne wobec podobnych praktyk w ocenie specjalistów (w każdym razie w Stanach Zjednoczonych) są mało skuteczne²⁵⁷. Natomiast konsekwencje *dry-labbingu* łatwo przewidzieć. W nagłośnionym przypadku biegłego-chemika Annie Dookhan sfabrykowane opinie spowodowały błędy sądowe w sprawach karnych, w których uczestniczyło co najmniej 40 000 osób oskarżonych. W trakcie śledztwa wyszło na jaw, że Dookhan również fałszowała wyniki testów kontrolnych używanego przez jej placówkę sprzętu specjalistycznego (chodziło m.in. o chromatograf gazowy, spektrometr mas). Ten fakt wpłynął negatywnie na wiarygodność wyników uzyskiwanych przez jej kolegów²⁵⁸.

Ekspert, który stosuje *dry-labbing*, dąży do osiągnięcia co najmniej dwóch celów. Po pierwsze, biegły oszczędza czas, a krótsze terminy przeprowadzenia ekspertyzy nie tylko odciążają laboratorium, dają możliwość zajęcia się innymi „ważniejszymi” zleceniami, ale też z reguły są akceptowane przez zleceniodawców. Po drugie, *dry-labbing* pozwala zmniejszyć wydatki na przeprowadzenie ekspertyzy poprzez wykorzystywanie mniejszej liczby wartościowych odczynników. W rezultacie biegły cieszy się większym zainteresowaniem, popularnością na rynku usług eksperckich, a jego realne zarobki stale rosną.

Takie praktyki należy oczywiście zaliczyć do bardzo szkodliwych, niezgodnych z prawem oraz nieetycznych. Trzeba też zauważyć, że biegły, który korzysta z tej nieuczciwej techniki, na swój sposób zabezpiecza się przed ewentualnym oskarżeniem o fałszowanie wyników. Przykładowo bierze pod uwagę, ocenia zasadność centralnej, głównej wersji śledztwa, z którą będzie współgrała jego opinia, analizuje wiarygodność wersji i dowodów obrony (jeśli ma dostęp do tych informacji, co wiąże się z dyskusją dotyczącą zakresu udostępniania aktów sprawy biegłemu). Zdarza się, że z punktu widzenia biegłego w danej konkretnej sytuacji ekspertyza będzie miała tylko jeden,

²⁵⁷ S. Allocca (red.), *'Dry-Labbing' and Data Integrity with Dr. Ashraf Mozayani*, <http://www.forensicmag.com/articles/2015/05/dry-labbing-and-data-integrity-dr-ashraf-mozayani> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁵⁸ Por. A. Widener, C. Drahl, *Forcing Change in Forensic Science*, „Chemical and Engineering News” 2014, t. 92, nr 19, s. 10-12; G.A. Cunha, *Investigation of the Drug Laboratory at the William A. Hinton State Laboratory Institute 2002-2012*, 2014, s. 5-11, <http://www.mass.gov/ig/publications/reports-and-recommendations/2014/investigation-of-the-drug-laboratory-at-the-william-a-hinton-state-laboratory-institute-2002-2012.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

przewidywalny wynik. J.C. Upshaw Downs nazywa *dry-labbing* „najbardziej ekstremalną formą nieetycznego zachowywania się biegłego”²⁵⁹. Takie podejście do pracy oznacza, że pochodzenie substancji będzie określane przez eksperta na podstawie jej zapachu i wyglądu zewnętrznego. W ten sposób, biorąc pod uwagę charakterystyczny kolor oraz konsystencję badanej substancji, biegły może stwierdzić, że ma do czynienia z marihuaną czy jakimkolwiek innym narkotykiem pochodzenia roślinnego. Trudno jednak, bez przeprowadzenia badań chemicznych, ustalić obecność w marihuanie innych narkotyków. Warto zwrócić uwagę na to, że większość przypadków *dry-labbingu* kończy się decyzją korzystną dla strony oskarżenia (w każdym razie tak to jest w Stanach Zjednoczonych). Rozwiązanie problemu może więc wiązać się ze zwiększeniem aktywności dowodowej obrony, nadaniem obronie prawa do samodzielnego przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego oraz prawa dostępu do oryginalnego materiału dowodowego.

Specyficznym problemem etycznym biegłych funkcjonujących we współczesnym procesie kontrydiktoryjnym jest techniczne wspieranie przez biegłych działań wykrywczych organów ścigania. W literaturze anglojęzycznej od lat trwa dyskusja nad przedmiotem etyczności utworzenia tak zwanych atrap substancji narkotykowych w badaniach chemicznych w celu ich wykorzystania w trakcie operacji antynarkotykowej przeprowadzanej przez służby specjalne²⁶⁰. Pytanie jest takie, czy ekspert, którego podstawowym obowiązkiem etycznym jest zachowanie neutralności i obiektywizmu, utrzymywanie równego dystansu wobec stron postępowania (w tym potencjalnych stron), może przyjmować i wykonywać podobne zlecenia. Z punktu widzenia obrony w postępowaniu karnym taka ścisła współpraca dyskwalifikuje biegłego. Zadania te powinien wykonywać specjalista (chemik), a nie biegły, który na co dzień wykonuje ekspertyzy chemiczne na potrzeby wymiaru sprawiedliwości.

Pewną specyfikę ma etyka biegłych, których zatrudnia strona w procesie kontrydiktoryjnym. Z uwagi na to, że obrona ma prawo do przeprowadzenia własnego śledztwa, biegły obrony, po spełnieniu określonych warunków, uzyskuje dostęp do pierwotnych dowodów rzeczowych. W Polsce i Rosji obrona nie ma takiego uprawnienia. Biegły-specjalista zatrudniony przez obronę w rosyjskim i polskim procesie karnym może co najwyżej zapoznać się z kopią opinii

²⁵⁹ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 63.

²⁶⁰ P.D. Barnett, op. cit., s. 10.

biegłego (procesowego), zobaczyć zdjęcia dowodów rzeczowych wykonane w ramach ekspertyzy (również w postaci kopii, i to nie zawsze dobrej, odpowiedniej do sygnalizowanych przez eksperta potrzeb, jakości). To w sposób istotny ogranicza możliwości przeprowadzenia niektórych badań. W przypadku ekspertyzy pismoznawczej pewnych badań nie da się przeprowadzić, jeśli ekspert zatrudniony przez obronę nie ma dostępu do oryginalnych nośników zawierających kwestionowane zapisy (aczkolwiek stanowisko doktryny w tej kwestii jest mocno podzielone²⁶¹). W praktyce autora zdarzały się przypadki, że w związku z brakiem możliwości uzyskania dostępu do oryginalnych dowodów rzeczowych biegły-specjalista nie mógł w sposób jednoznaczny stwierdzić istnienia lub braku istotnych z punktu widzenia obrony okoliczności. Ten fakt umiejętnie wykorzystywało oskarżenie. W jej opinii wnioski eksperta obrony miały charakter spekulatywny. Niestety, ustawodawca (i rosyjski, i polski) w tej kwestii pozostaje nieugięty celowo, ograniczając kontradiktoryjność ekspertów, a tym samym bezpodstawnie pozbawiając obronę jednego z najważniejszych we współczesnym procesie „narzędzi” dowodowych.

W podobny sposób co dziecko, które uważnie zbiera wisienki (*cherries*) z tortu, uczestnik postępowania kontradiktoryjnego może świadomie i celowo przeprowadzać selekcję informacji dowodowych, aby udowodnić własną wersję, tezę, pozycję procesową. To może być wybiórcze, selektywne przeprowadzenie oględzin miejsca zdarzenia: zabezpieczanie jedynie określonych śladów, zbytnie zawężanie granic terenu, który zostanie poddany oględzinom, upraszczanie protokołu przez świadome pominięcie niektórych nieistotnych z punktu widzenia przyjętej wersji śledczej okoliczności. Działanie takie może dotyczyć także powołania biegłego – specyficzny sposób formułowania pytań do biegłego, przedstawienie biegłemu tylko tych materiałów (dowodów), które w sposób oczywisty uzasadniają tezę oskarżenia. Te nietetyczne, a co więcej sprzeczne z fundamentalnymi zasadami prawa i procesu, praktyki w literaturze anglojęzycznej otrzymały trafną nazwę *cherry picking* (zrywanie wisienek)²⁶². W wyniku podobnych działań organu procesowego (zleceńodawcy) biegły z powodu braku kontroli nad informacją dowodową jest zmuszony do przeprowadzenia badań na podstawie tych materiałów, które uzyskał od klienta. Wiedząc o podobnych nieprawidłowościach, ekspert może

²⁶¹ M. Goc, *Współczesny model ekspertyzy pismoznawczej*, Warszawa–Szczecin 2015, s. 222-229.

²⁶² W literaturze rosyjskiej mówi się o wprowadzeniu biegłego w błąd przez organ procesowy (zleceńodawcę). Zob. P.C. Белкин, *Курс криминалистики*, Москва 2001, s. 471-472.

teoretycznie zawnioskować o przeprowadzenie z jego udziałem konkretnych czynności dowodowych. Etycznym będzie również odniesienie się w opinii do zaistniałej sytuacji poprzez wskazanie na obiektywne ograniczenia badawcze spowodowane przez brak dostępu do pełnych informacji dowodowych oraz wpływ takiego ograniczenia na charakter oraz treść wniosków końcowych zawartych w opinii²⁶³.

Podmiotem naruszenia etycznego może być biegły, także wtedy, gdy wbrew obowiązкови wynikającemu z precedensu *Brady v. Maryland* (1963 r.) poinformuje strony i sąd tylko o wynikach „udanych” testów, pomijając sprzeczne z nimi (w opinii czy zeznaniach biegłego – „niewiarygodne”) rezultaty²⁶⁴. Skrajnym przejawem działania nieetycznego jest jednostronne podejście do ekspertyzy. W literaturze anglojęzycznej często można spotkać określenie *hired gun*. Ta nazwa często jest wykorzystywana, kiedy mówi się o biegłym prywatnym. Fenomen *hired gun* polega na tym, że ekspert świadomie, celowo sporządza opinię, która odpowiada interesom klienta, podając dane nieprawidłowe, niezgodne z ustaleniami faktycznymi²⁶⁵. Biegły badający okoliczności wypadku drogowego może na przykład przeprowadzić obliczenia, korzystając z nieprawidłowego współczynnika hamowania, aby uzyskać określony wynik końcowy. Tego błędu organ oceniający opinię bez pomocy specjalisty z tej samej dziedziny nie zauważy (co jeszcze raz świadczy o potrzebie kontrydiktoryjności zewnętrznej biegłych w procesie karnym), a klient (zleceniodawca) otrzyma dowód potwierdzający zasadność jego wersji zdarzenia.

W modelu anglosaskim ekspert nie tylko sporządza opinię na zlecenie obrony, ale też uczestniczy w czynnościach dowodowych przeprowadzanych w ramach tak zwanego śledztwa prywatnego. Występując w roli takiego pomocnika obrońcy, biegły może się spotkać z różnymi dylematami natury etycznej. Oczywiście dla nas – dla prawników pracujących w innym modelu procesu karnego – te dylematy etyczne mogą wydawać się nie tak aktualne, ale warto zwrócić uwagę na to, w jaki sposób proponuje się rozwiązywać te specyficzne konflikty natury etycznej. Na ogół nie można z całą pewnością wykluczyć, że w naszej (polskiej i rosyjskiej) rzeczywistości prawnej podobne przypadki

²⁶³ B. A. Arrigo (ed.), op. cit., s. 364.

²⁶⁴ Ibidem, s. 365.

²⁶⁵ G. Melton, J. Petrila, N. Poythress, C. Slobogin, *Psychological Evaluations for the Courts*, New York, 1997, s. 3.

nigdy się nie zdarzą. Znajomość opracowanych w literaturze anglojęzycznej zaleceń może pomóc w wyborze optymalnego wariantu działań.

W trakcie oględzin miejsca zdarzenia kryminalistyk działający na zlecenie obrony odnajduje dowód rzeczowy, który przez nieuwagę policji nie był zabezpieczony podczas pierwotnych oględzin. Po przeprowadzeniu badań ekspert dochodzi do wniosku, że ten dowód może świadczyć o niewinności podejrzanego (oskarżonego), że przedmiotowe zdarzenie miało charakter absolutnie przypadkowy. obrońca decyduje jednak, że te informacje ujawni dopiero na sali rozpraw, ponieważ wtedy będzie mógł w pewnym sensie zaskoczyć oskarżenie, a dzięki temu osiągnąć większe korzyści. Ta strategia wiąże się z pewnym ryzykiem procesowym. Działania obrońcy mogą spotkać się ze zdecydowanym sprzeciwem ze strony oskarżyciela. Prokurator może powołać się na to, że nie został odpowiednio poinformowany o istnieniu takiego dowodu, że obrońca naruszył przepisy procesowe dotyczące procedury ujawnienia dowodów (*discovery*). W tej sytuacji biegły musi wybrać optymalny z punktu widzenia etyki zawodowej wariant postępowania. Teoretycznie biegły może:

1. przekazać sporny dowód bezpośrednio stronie oskarżenia;
2. przekazać dowód adwokatowi, którego obowiązki etyczne różnią się od obowiązków etycznych biegłego (adwokat-obrońca generalnie postępuje zgodnie z maksymą „rób tylko to, co leży w interesie klienta”);
3. sporządzić opinie, przekazać ją obrońcy, a ten z kolei w ramach procedury *discovery* będzie musiał (z uwagi na ewentualne konsekwencje negatywne, które wiążą się z zaniechaniem danego obowiązku) przekazać kopię opinii stronie oskarżenia;
4. poinformować o zaistniałym problemie etycznym sędziego rozpatrującego sprawę, oddając się do jego dyspozycji²⁶⁶.

Każdy z tych wariantów ma swoje zalety i wady dla etyki biegłego. Działanie samodzielne, z pominięciem obrońcy-zleceniodawcy oznacza naruszenie zasady konfidencyjności informacji, a przekazanie informacji o znalezionym dowodzie wyłącznie do wiadomości zleceniodawcy może oznaczać naruszenie obowiązku etycznego działania w interesie wymiaru sprawiedliwości. Powyższy dylemat etyczny wynika ze specyfiki anglosaskiego modelu procesu, aczkolwiek z podobnym problemem teoretycznie może spotkać się i biegły prywatny

²⁶⁶ P.D. Barnett, op. cit., s. 60.

(w Rosji – specjalista). Brak gwarancji prawnych chroniących interesy obrony może dodatkowo komplikować sytuację. W amerykańskim postępowaniu karnym oskarżony, zgodnie z zasadą kontryktoryjności, ma prawo do przeprowadzenia własnego śledztwa w celu wyjaśnienia wszelkich okoliczności związanych z zarzucanym mu czynem. Jednocześnie obrona może liczyć na to, że rezultaty takiego śledztwa nie będą wykorzystane przeciwko oskarżonemu²⁶⁷. Reguły dotyczące procedury wzajemnego udostępniania dowodów (*discovery*) nie mają zastosowania wobec wyników tak zwanego śledztwa adwokackiego (wyjątek stanowią dowody świadczące o ewentualnym alibi, których treść oraz źródła zgodnie z regułą 12.1 Federalnych Reguł Postępowania Karnego (*Federal Rules of Criminal Procedure*)²⁶⁸, a w procesie brytyjskim zgodnie z regułą drugą Ustawy o postępowaniu karnym i śledztwie (*Criminal Procedure and Investigations Act*)²⁶⁹ należy ujawnić na żądanie strony oskarżenia). To jest tak zwany przywilej obrony (*attorney–client privilege*). Jeśli biegły jest zatrudniony w placówce eksperckiej (na przykład w agencji rządowej), to odpowiedź na ten dylemat (dotyczący dopuszczalności ujawnienia informacji uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy osobom trzecim) czasem znajduje się w dokumentach wewnętrznych²⁷⁰. Najprostsze z możliwych rozwiązanie może być takie, że kryminalistyk przekaze opinię i wszelkie materiały wyłącznie klientowi (zleceniodawcy), a tamten będzie musiał podjąć decyzję. Problem jednak polega na tym, że w podobnym przypadku biegły postępuje wbrew własnemu przeznaczeniu procesowemu.

Ekspert nie powinien ograniczać możliwości weryfikacji wyników swoich badań przez innego biegłego (*peer review*)²⁷¹. Można w tym zakresie wskazać następujące standardy etyczne:

- biegły powinien zachować dowód rzeczowy, aby każdy, kto ma do tego prawo, mógł przeprowadzić (powtórzyć) testy;
- jeśli w trakcie badań część materiału dowodowego ulega zniszczeniu, biegły ma obowiązek zachować w stanie niezmiennym dostateczną ilość substancji, aby można było powtórzyć badania;

²⁶⁷ Ibidem, s. 56.

²⁶⁸ Federal Rules of Criminal Procedure, <http://www.uscourts.gov/file/18073/download> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁶⁹ Criminal Procedure and Investigations Act, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/362928/cipa-1996-code-of-practice-consultation.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁷⁰ P.D. Barnett, op. cit., s. 57.

²⁷¹ Ibidem, s. 56.

- biegły zobowiązany jest do poinformowania o wszelkich nowych informacjach uzyskanych w trakcie badań materiału dowodowego;
- biegły musi opisać dokładnie w dokumentach stan materiału dowodowego w momencie, kiedy on trafił do biegłego oraz po zakończeniu każdego etapu badań;
- biegły powinien opisywać przeprowadzone badania w taki sposób, aby inni biegli mogli zorientować się, jak zmieniał się materiał dowodowy w procesie przeprowadzenia badań;
- biegły powinien unikać niepotrzebnego powtórzenia raz wykonanych badań²⁷².

Biegły musi brać pod uwagę nie tylko techniczne, ale również prawne aspekty przeprowadzanej ekspertyzy. Powinien on wiedzieć o tym, jak wygląda procedura *discovery*, na czym polega immunitet obrońcy²⁷³.

Obowiązujące w Stanach Zjednoczonych kodeksy etyczne nie mówią wprost o tym, jak biegły powinien postąpić w takiej niejednoznacznej z punktu widzenia etyki zawodowej sytuacji. Z treści art. c kodeksu etyki AAFS wynika, że ekspert ma obowiązek mówienia prawdy. W związku z tym, jeśli biegły nie informuje pozostałych uczestników postępowania o znalezionym nowym dowodzie, z punktu widzenia Akademii narusza on normy etyki zawodowej i (teoretycznie) musi ponieść odpowiednią karę²⁷⁴.

Z punktu widzenia kodeksu etyki ABC w tej sytuacji można zastosować przepis art. 2, który nakazuje biegłemu zachowywać w tajemnicy wszelkie informacje uzyskane od zleceniodawcy w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy. Tę regułę można interpretować jako zobowiązującą biegłego do przekazywania wyniku pracy wyłącznie klientowi. Zgodnie z art. 3, ekspert musi przejawiać szczególną ostrożność, mając do czynienia z obiektem o potencjalnym znaczeniu dowodowym. Biegły musi zadbać o jego nienaruszalność, poinformować zleceniodawcę o tym, jakie kontrargumenty może wysunąć strona przeciwna i co należy robić w tym przypadku²⁷⁵.

W Kodeksie etyki CAC o konfidencyjności stosunków biegłego z klientem mówi się w treści art. IV.D. Jeśli jednak istnieje wysokie ryzyko pomyłki sądowej, biegły musi kierować się zasadą sprawiedliwości. Znaleziony dowód

²⁷² Ibidem, s. 58.

²⁷³ Ibidem, s. 57.

²⁷⁴ Ibidem, s. 59.

²⁷⁵ Ibidem, s. 59.

należy przekazać innej stronie oraz poinformować o znalezisku sąd rozpatrujący sprawę. Na biegłym ciąży również obowiązek zachowania obiektu badań w stanie pierwotnym, aby umożliwić przeprowadzenie ekspertyzy powtórnej (*peer review*). Choć to nie biegły będzie podejmował decyzję końcową w sprawie, nie powinien on doprowadzać do sytuacji niejednoznacznej z punktu widzenia interesów wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z literalnym brzmieniem art. 13 Dobrych praktyk zawodowych AAFS eksperci nie są stronami sporu prawnego. Na sali rozpraw każdy biegły przyrzeka uroczyście, że będzie mówił absolutną prawdę. Zgodnie z art. 14, ekspert musi zachować w tajemnicy informacje uzyskane od klienta. Z punktu widzenia standardów etycznych promowanych przez Akademię w opisanej sytuacji biegły musi więc ujawnić fakt istnienia znalezionej dowodu oraz zachować ten dowód w stanie nienaruszonym na potrzeby późniejszych badań powtórnych.

W modelu anglosaskim ekspert zatrudniony przez obronę może spotkać się też z inną sytuacją problemową. P.D. Barnett opisuje następujący przypadek: w sprawie dotyczącej nieudanej próby zabójstwa oskarżenie dysponowało kilkoma świadkami, którzy twierdzili, że widzieli, jak oskarżony strzelił w kierunku pokrzywdzonego z pistoletu, trafiając go w pierś. W trakcie oględzin miejsca zdarzenia został zabezpieczony pocisk, który jak wykazała ekspertyza, został wystrzelony z dowodowej broni. Jego lokalizacja jednak wskazywała na to, że rzeczywista trajektoria jego lotu była inna niż ta, o której mówili naoczni świadkowie. Rekonstrukcja zdarzenia pokazała, że jeśli oskarżony oddał strzał, to z uwagi na miejsce, w którym został znaleziony pocisk, zrobił to nie w kierunku pokrzywdzonego, a w inną stronę. Pocisk razem z ubraniem ofiary został zbadany przez biegłego zatrudnionego przez obronę. Przeprowadzając oględziny zewnętrzne dowodowego pocisku, biegły zauważył, że znajduje się na nim włókno, które swoją fakturą oraz kolorem bardzo przypomina ten materiał, z którego był zrobiony sweter ofiary. Przeprowadzone przez eksperta bardziej szczegółowe badanie wykazało, że znalezione włókno pochodzi z górnego ubrania pokrzywdzonego, które było na nim w momencie incydentu. W posiadaniu obrony okazał się jedyny dowód, który łączył pocisk wystrzelony z pistoletu oskarżonego z ofiarą. Z tej sytuacji biegły obrony, zdaniem P.D. Barnetta, ma cztery możliwe wyjścia, z których każde ma swoje zalety i wady.

1. Biegły może pozbyć się włókna, tłumacząc to tym, że nie da się w sposób niepodważalny połączyć znalezionej śladu z ubraniem

- ofiary; biegły może również powołać się na to, że ślad pojawił się najprawdopodobniej w wyniku kontaminacji pocisku.
2. Zabezpieczyć włókno, zapakować go oddzielnie, a później przekazać razem z pociskiem i ubraniami pokrzywdzonego z powrotem stronie oskarżenia.
 3. Zapakować znalezione włókno razem z pociskiem dowodowym, a później przekazać razem z pozostałym materiałem dowodowym stronie oskarżenia. Umieścić znalezione włókno na tym samym miejscu na pocisku dowodowym, zapakować materiał dowodowy i przekazać go oskarżeniu w tym samym (zbliżonym do pierwotnego) stanie.

Wariant 1 będzie optymalny z punktu widzenia obrońcy, który przecież nie ma obowiązku współpracować z oskarżeniem. Jednocześnie ten wariant oznacza celowe naruszenie zasad etyki zawodowej, która w sposób wyraźny obliguje biegłego do działania na rzecz wymiaru sprawiedliwości. Wariant 2 oznacza, że biegły obrony niechcący zwróci uwagę oskarżenia na popełniony przez nią błąd. To będzie działanie sprzeczne z interesami oskarżonego, który przecież ma prawo liczyć na to, że wyniki śledztwa przeprowadzonego przez obronę nie będą wykorzystywane przeciwko niemu. Postępowanie według wariantu trzeciego oznacza, że oskarżenie również zwróci uwagę na nowy dowód i będzie próbowało go wykorzystać przeciwko oskarżonemu. Autor zaleca, aczkolwiek to może wydawać się rozwiązaniem paradoksalnym, ostatni, czwarty wariant postępowania. Motywuje to tym, że oskarżenie wtedy może samodzielnie (bez wskazówek ze strony obrony) przeprowadzić badania w odpowiednim zakresie, znaleźć i zidentyfikować problemowe włókno.

W każdym z wariantów biegły musi na piśmie poinformować obrońcę o zaistniałej sytuacji oraz podjętych przez niego działaniach. Wtedy obowiązki etyczne biegłego wobec zleceniodawcy oraz częściowo wobec wymiaru sprawiedliwości zostaną formalnie spełnione²⁷⁶. Trudno sobie wyobrazić podobną sytuację w warunkach polskiego czy rosyjskiego procesu karnego, w którym obrona nie ma możliwości przeprowadzenia ekspertyzy (powtórzenia badań) z wykorzystaniem oryginalnego materiału dowodowego. Zastosowana w tym przypadku zasada etyczna złotego środka może być jednak zastosowana i tutaj, w naszym modelu. W pewnej sprawie karnej dotyczącej wypadku drogowego, w którym zginął kierowca jednego z uczestniczących w zdarzeniu samochodów,

²⁷⁶ P.D. Barnett, op. cit., s. 82-87.

oskarżenie jako dowód przedstawiło opinię biegłego-traseologa (w kryminalistyce rosyjskiej w ramach ekspertyzy traseologicznej przeprowadza się m.in. badanie stanu opon samochodowych). Biegły-traseolog ustalił, że lewa przednia opona auta, którym kierował oskarżony, uległa *rozhermetyzacji* na skutek przebicia twardym przedmiotem o ostrych krawędziach. W opinii eksperta stało się to, kiedy koło nie obracało się (kiedy koło samochodu zostało zablokowane przez uszkodzone części pojazdu, co mogło się zdarzyć w chwili wypadku). Specjalista zatrudniony przez obrońcę zwrócił uwagę na to, że dane wejściowe, z których korzystał biegły procesowy, pochodzą z podręczników wydanych w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia i dotyczą powszechnie używanych w tych czasach opon dętkowych. Natomiast badane koło należy do bezdętkowych, w związku z czym ma odmienną konstrukcję. W pozostałych elementach specjalista zgodził się z wnioskami biegłego. Obrońca zdecydował, że nie będzie przedstawiał opinii prywatnej w sądzie, ponieważ to mogłoby doprowadzić do umocnienia pozycji oskarżenia: biegły procesowy mógłby w odpowiedni sposób skorygować swoją opinię, nie zmieniając tak naprawdę jej istoty.

Ten przykład pokazuje jeszcze jeden problem, a mianowicie pytanie, czy wymóg dotyczący posiadania przez biegłego odpowiednich kompetencji wchodzi w zakres etyki zawodowej eksperta. Z jednej strony, każdy biegły musi mieć wiedzę i nawyki praktyczne niezbędne dla przeprowadzenia danego rodzaju ekspertyzy. Jednocześnie musi zdawać sobie sprawę z niedoskonałości własnej wiedzy, z jej ograniczeń. Ekspert nie popełnia naruszenia etycznego, jeśli opiniuje ze świadomością, że zrobił w tym konkretnym przypadku wszystko, co leżało w zakresie jego możliwości. Z drugiej strony, czasem trudno jest w sposób obiektywny określić minimalny poziom wiedzy potrzebnej w danej dziedzinie, którego brak będzie oznaczał, że biegły narusza reguły etyki zawodowej. Czy biegły z zakresu badań komputerowo-technicznych musi posiadać wiedzę dotyczącą tego, na jakiej zasadzie działa oraz jakie algorytmy wykorzystuje program służący do cyfrowej obróbki zdjęć (na przykład klasyczny Photoshop)? Czy wystarczy, że biegły potrafi osiągnąć pożądane wyniki za pomocą danego programu (poprawić czytelność zdjęcia), to znaczy czy można zastosować podejście utylitarne? Czy ekspert musi znać się na samochodach, jeśli jego zadanie polega na tym, żeby umożliwić odczytanie numerów rejestracyjnych pojazdu? Czy biegły, który przeprowadza ekspertyzę odontologiczną, musi posiadać wiedzę medyczną z zakresu stomatologii i w jakich granicach? Czy biegły, który przeprowadza ekspertyzę antropometryczną, musi posiadać

wiedzę z zakresu badań komputerowych, jeśli nadesłany materiał dowodowy ma postać cyfrową? Podobne pytania zadaje sobie każdy organ procesowy, który musi ocenić opinię biegłego, szczególnie dotyczącą takiej dziedziny specjalistycznej, w której jeszcze nie zostały do końca określone i jednomyślnie przyjęte przez środowisko zawodowe standardy i procedury badawcze.

W praktyce wymiaru sprawiedliwości – nie tylko amerykańskiej – zdarza się, że ekspert zatrudniony przez stronę (obronę), analizując opinię biegłego, zauważa szereg błędów, których nie można zaliczyć do zwykłych omyłek pisarskich. Co więcej, te błędy w ocenie biegłego mogą świadczyć o niekompetencji biegłego, braku wystarczającej wiedzy w dziedzinie przedmiotowej. Czy w tej sytuacji biegły prywatny (w Rosji – specjalista) musi poinformować biegłego procesowego o zauważonych nieprawidłowościach, aby ten mógł „samodzielnie” skorygować opinię, kierując się poczuciem pewnej solidarności zawodowej? W niektórych kodeksach etyki można spotkać normy, z których wynika wprost obowiązek podjęcia podobnych działań. P.D. Barnett ilustruje ten dylemat etyczny, powołując się na następujący przykład. W sprawie o zabójstwo z użyciem broni palnej oskarżenie dysponuje dowodami rzeczowymi w postaci pocisku wydobytego z ciała ofiary oraz rewolweru Colt zabezpieczonego w trakcie przeszukania w mieszkaniu oskarżonego. Biegły powołany wcześniej przez oskarżenie wydaje opinię, że dowodowy pocisk z uwagi na znaczne uszkodzenia nie nadaje się do badań identyfikacyjnych. Widoczne na nim ślady świadczą jednak o tym, że pocisk opuścił lufę, która miała lewostronny gwint. Biegły w swojej opinii zwraca uwagę na to, że lufa dowodowego rewolweru ma lewy gwint. Oskarżenie widzi w tym dowód na to, że przestępstwo popełnił oskarżony. Opinia biegłego na pierwszy rzut oka wydaje się niepodważalna. Co prawda rewolwery były produkowane i z prawostronną, i z lewostronną lufą, ponieważ każdy producent ma własny patent na udaną konstrukcję²⁷⁷. Firma Colt jest znana z tego, że przez długi czas jej rewolwery były wyposażane wyłącznie w lewoskrętne lufy. Po zapoznaniu się z materiałem dowodowym biegły obrony doszedł jednak do wniosku, że dowodowy Colt został wyprodukowany nie tak dawno i ma lufę prawoskrętną. Zdaniem obrońcy ten fakt jeszcze nie oznacza, że oskarżonego należy uznać za niewinnego. Obrońca poprosił biegłego o za-

²⁷⁷ Por. J. Kasprzak, W. Brywczyński, *Nielegalne posiadanie broni i amunicji. Studium kryminalistyczno-prawny*, Białystok 2013; J. Kasprzak, *Nielegalne wytwarzanie broni palnej i amunicji. Problematyka kryminalistyczno-prawna*, Szczytno 2013; A.B. Żuk, *Rewolwery i pistolety. Encyklopedia współczesnej krótkiej broni palnej*, Warszawa 2014.

chowanie tych informacji w tajemnicy, aby obrona mogła wykorzystać opinię w odpowiednim z punktu widzenia taktyki momencie, uzyskując większe efekty. Biegły musi podjąć decyzję, uwzględniając istniejące normy etyczne. Ten przykład ukazuje dwa problemy. Po pierwsze, trzeba ustalić, czy wymóg kompetencji (biegłego) należy do norm etyki zawodowej. Po drugie, należy odpowiedzieć na pytanie, czy w świetle obowiązujących standardów etyki zawodowej na biegłym obrony (w procesie karnym rosyjskim – specjalistcie, a w procesie karnym polskim – „biegłym prywatnym”) ciąży obowiązek poinformowania kogokolwiek poza zleceniodawcą o zaistniałej sytuacji. Zdaniem P.D. Barnetta, ekspert do wyboru ma kilka wariantów.

1. Można zwrócić uwagę innego biegłego na popełniony błąd, aby ten mógł samodzielnie skorygować własną opinię.
2. Można powiadomić przełożonych biegłego o tym, że pracujący u nich specjalista nie posiada podstawowej wiedzy z zakresu tego rodzaju ekspertyz.
3. Można poinformować o błędzie sędziego, przedstawicieli oskarżenia.
4. Biegły może wydać opinię wskazując w jej treści na błąd popełniony przez kolegę, a jednocześnie powiadomić upoważnione organy stowarzyszenia zawodowego, do którego przynależy pierwszy biegły, o ewentualnym naruszeniu etyki²⁷⁸.

Pewne wskazówki, jeśli chodzi o wybór konkretnej decyzji w opisywanej sytuacji, można znaleźć w obowiązujących kodeksach etyki. Kodeks AAFS zabrania zniekształcenia informacji, które mogą okazać się przydatne dla wymiaru sprawiedliwości (art. c). W przedmiotowej sytuacji, wniosek biegłego o tym, że dowodowa broń ma lewoskrętną lufę jest niezgodny z rzeczywistością. Powodem może być niepoprawna interpretacja przez biegłego danych wejściowych: faktu, że dowodowy rewolwer został wyprodukowany przez firmę Colt, która jest znana z podobnych konstrukcji luf, oraz faktu, że w sprawie istnieją inne dowody wskazujące na winę oskarżonego. Ten przypadek może świadczyć o niedostatecznej kompetencji eksperta w zakresie badań broni palnej, a również o tym, że biegły nie przeprowadził podstawowego badania (tj. *dry-labbing*). Pozostaje jednak otwartym pytanie, czy ten poziom niekompetencji, który wykazał w tej sytuacji biegły, można zakwalifikować

²⁷⁸ P.D. Barnett, op. cit., s. 90.

jako naruszenie zasad etyki zawodowej ekspertów. Jakie kryteria należy stosować w ocenie poziomu kompetencji biegłego?²⁷⁹. Czy należy brać pod uwagę ewentualne negatywne konsekwencje, które może spowodować podobna błędna w istocie swojej i myląca opinia? Należy przyznać, że w opisywanej sytuacji biegły przejawiał niekompetencję w kwestiach podstawowych dla danego rodzaju ekspertyzy (błąd przy identyfikacji grupowej broni palnej). To nie tylko dyskredytuje eksperta osobiście. Podobne działania podważają tak naprawdę autorytet ekspertyzy broni palnej jako takiej, a więc należy je uznać za poważne naruszenie norm etyki zawodowej.

W Dobrych praktykach AAFS również znajdziemy kolejne wskazówki w kwestii obowiązku biegłego prywatnego w podobnym przypadku. Zgodnie z art. 1, ekspert musi przestrzegać standardy obowiązujące w danej dziedzinie i dążyć do wydania jakościowej opinii. Biegły opiniuje w granicach własnej wiedzy, kwalifikacji oraz na podstawie doświadczenia zawodowego (art. 5). Zgodnie z art. 6, biegły, który dowiedział się o naruszeniu zasad etycznych, powinien przede wszystkim skontaktować się w tej kwestii z osobą, która takiego naruszenia się dopuściła. Jeśli to nie przyniesie oczekiwanego skutku (tj. naruszyiciel nie skoryguje swojej opinii), biegły musi zwrócić się do odpowiedniego organu stowarzyszenia ze skargą na nieetyczne postępowanie kolegi. Z drugiej strony, każdy członek Akademii musi przestrzegać zasadę poufności informacji uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy. Biegły nie powinien przekazywać tych danych stronie przeciwnej (art. 14), a więc problem pozostaje nierozwiązany.

Zgodnie z art. 4 Kodeksu etyki ABC, biegły musi upewnić się, że przekazane mu dowody zostały zbadane w sposób rzetelny. Biegły nie ma pozwolenia na błędy czy niekompetencję. W opisaney sytuacji biegły oskarżenia naruszył te zasady. Każdy członek ABC musiałby natychmiast poinformować Radę Dyrektorów o popełnionym naruszeniu etycznym (art. 18).

Biegły, który przeprowadził pierwszą ekspertyzę, naruszył jednocześnie kilka reguł zawartych w Kodeksie etyki CAC. W preambule kodeksu znajdziemy zasady służenia interesom wymiaru sprawiedliwości dotyczące każdego kryminalistyka oraz wykorzystywania wszelkich dostępnych środków w celu ustalenia prawdy. W art. I.B zostały zawarte podstawowe obowiązki biegłego, do których należy m.in. przeprowadzenie dokładnych badań materiału dowodo-

²⁷⁹ Ibidem, s. 92.

wego w niezbędnym zakresie. Art. II.C mówi o kontroli eksperymentalnej, która ma służyć do weryfikacji wniosków końcowych (w opisanym przypadku biegły najprawdopodobniej nie sprawdzał, czy dowodowa lufa ma gwint lewoskrętny). Biegły prywatny musi postępować zgodnie z regułą zawartą w art. IV.C Kodeksu etyki CAC, co oznacza postarać się wyeliminować różnicę w poglądach, ponieważ z punktu widzenia twórców kodeksu tego wymaga ogólne dobro zawodu. Można to zrobić na przykład, kontaktując się z kolegą w sposób nieoficjalny przed tym, jak sprawa zostanie przekazana do sądu (wtedy nie można zachować tych informacji w tajemnicy). Ten wariant postępowania jednak nie może być w pełni zaakceptowany. Przepisu art. IV.C Kodeksu etyki CAC nie należy interpretować jako pozwolenia na utajnianie informacji o działaniach nieetycznych członków Stowarzyszenia. Charakter popełnionego przez biegłego naruszenia nie pozwala na jego zaliczenie do kategorii zwykłej „różnicy w poglądach”. Art. IV.C Kodeksu etyki CAC dotyczy sytuacji, kiedy członek stowarzyszenia ma do czynienia z odmienną interpretacją pewnych zagadnień naukowych przez różnych biegłych. Warto zwrócić uwagę na to, że w świetle art. IV.D Kodeksu etyki CAC zabrania się przekazywania i udostępniania informacji związanych z ekspertyzą bez zgody zleceniodawcy osobom trzecim, co dodatkowo komplikuje sytuację, w której znalazł się ekspert. Każda decyzja będzie wiązała się z naruszeniem obowiązujących w CAC norm etycznych. Kodeks etyki CAC nie wskazuje na jednoznacznie bezpieczne rozwiązanie.

Przytoczone dylematy etyczne pokazują, na ile rzeczywista praktyka może różnić się od tego, co zawarto w treści obowiązujących kodeksów etycznych. Biegli nie mają łatwego zadania, jeśli chodzi o wybór takiego wariantu postępowania, który będzie jednoznacznie zgodny z obowiązującymi w danej dziedzinie standardami etycznymi. Zdarza się, że ekspert musi podjąć decyzję, będąc w pełni świadomy tego, że każdy z dostępnych wariantów działania oznacza *de facto* większe lub mniejsze naruszenie etyczne. Biegłemu nie pozostaje nic innego, jak tylko zaufać własnej intuicji, własnemu poczuciu sprawiedliwości. Biegły należący do stowarzyszenia zawodowego znajduje się w trochę lepszej sytuacji. Może on zwrócić się z zapytaniem do odpowiedniego organu stowarzyszenia. Postępując zgodnie z otrzymanymi wytycznymi, biegły może zawsze liczyć na poparcie ze strony środowiska zawodowego w przypadku ewentualnej sytuacji konfliktowej.

ROZDZIAŁ VI

Etyka zawodowa biegłych w Wielkiej Brytanii

6.1. Źródła norm etycznych dotyczących pracy biegłego

Proces karny Wielkiej Brytanii jest uważany za „kolebkę europejskiego procesu kontradiktoryjnego” i stanowi przykład systemu, w którym funkcjonuje system biegłych stron²⁸⁰. W modelu brytyjskim najważniejszym zadaniem biegłego jest udzielenie pomocy sądowi w ustaleniu faktów, które mogą mieć znaczenie dla sprawy. W podobny sposób o ekspercie mówi rozdział 35 „*Experts and Assessors*” Kodeksu postępowania cywilnego (*The Civil Procedure Rules*²⁸¹, w skrócie – CPR) oraz związane z nim Dyrektywy praktyczne (*[Civil] Rules and Practice Directions*²⁸²). Pomocą stronom, ekspertom oraz osobom, których zadanie polega na instruowaniu biegłych, służą dodatkowo specjalne wytyczne opracowane z myślą o sprawach cywilnych (*Guidance for the instruction of experts in civil claims*) z 2014 roku²⁸³. Kodeks postępowania biegłych sądowych oraz osób, których zadanie polega na instruowaniu takich biegłych (*Code of Guidance for Experts and Those Instructing Them*²⁸⁴), nie posiada mocy prawnej równej mocy reguł prawa procesowego (CPR), „stanowi jednak uznany miernik zachowań biegłych sądowych, adwokatów i sędziów”²⁸⁵.

²⁸⁰ M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, *Czy wolny rynek biegłych? Uwagi na tle reformy procesu karnego*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysty*, Warszawa 2015, s. 99; por. P. Hofmański (red.), *System prawa karnego procesowego. Tom II: Proces karny – rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, Warszawa 2015, s. 697-705.

²⁸¹ The Civil Procedure Rules, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸² Rules and Practice Directions, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸³ Guidance for the instruction of experts in civil claims, <https://www.judiciary.gov.uk/related-offices-and-bodies/advisory-bodies/cjc/cjc-publications/guidance-for-the-instruction-of-experts-in-civil-claims/> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸⁴ CPR Code of Guidance for Experts and those Instructing them, <https://www.academyofexperts.org/documents/cpr-code-guidance-experts-those-instructing-them> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸⁵ Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”, s. 30, (http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf), dostęp: 7.04.2017 r.).

Na podstawie tych przepisów brytyjski Regulator nauk sądowych (*Forensic Science Regulator*, w skrócie – FSR) publikuje wytyczne dotyczące kwestii związanych z etyką zawodową dla biegłych i dostawców usług eksperckich (*forensic science providers*). Urząd FSR został utworzony w 2008 roku. Jego zadanie w warunkach przeprowadzonej kilka lat temu demonopolizacji rynku usług eksperckich w Wielkiej Brytanii²⁸⁶, polega na określeniu ogólnych standardów w dziedzinie praktycznego zastosowania osiągnięć współczesnych nauk sądowych²⁸⁷. Stanowisko FSR w 2014 roku objęła pani dr G. Tully – biegła z wieloletnim doświadczeniem, która wcześniej przez wiele lat pracowała w Służbie Nauk Sądowych (*Forensic Science Service*)²⁸⁸. Zadanie Regulatora polega na popularyzowaniu norm etycznych, standardów dobrej pracy wśród biegłych oraz dostawców usług eksperckich, czyli *proawajderów* (od angielskiego *provider*). W wyniku tych prac powstał Kodeks postępowania dostawców usług eksperckich oraz biegłych funkcjonujących w brytyjskim systemie wymiaru sprawiedliwości (*Codes of Practice and Conduct for Forensic Science Providers and Practitioners in the Criminal Justice System*)²⁸⁹. Zgodnie z art. 2.3 kodeksu, biegli oraz organizacje zatrudniające biegłych (*proawajderzy*, dostawcy usług eksperckich) powinni przestrzegać reguły zawarte w treści kodeksu. Przepisy kodeksowe dotyczą również przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości korzystających z usług biegłych *ad hoc*.

Kodeks FSR został stworzony częściowo w oparciu o kodeks etyczny Urzędu do Spraw Rejestracji Ekspertów (*The Council for the Registration of Forensic Practitioners*, w skrócie – *CFRP*). Likwidacja tego organu w 2009 roku spotkała się z ostrą krytyką nie tylko ze strony środowiska naukowego, ale

²⁸⁶ Główny „dostawca” usług w zakresie ekspertyz na potrzeby brytyjskiego wymiaru sprawiedliwości – Forensic Science Service – FSS został zlikwidowany 31 marca 2012 r. Jednak o tych planach Rząd brytyjski mówił już wcześniej podejmując odpowiednie kroki w kierunku stabilizacji systemu ekspertyz sądowych (por. P. Peachey, *Privatisation of Forensic Services ‘Threat to Justice’ and Putting the Work in Police Hands Would Be ‘Disastrous’, Warn Experts*, <http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/privatisation-of-forensic-services-a-threat-to-justice-and-putting-the-work-in-police-hands-would-be-9991356.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸⁷ D. Sołodow, *Ocena dowodów naukowych w systemie kryminalistyki rosyjskiej*, Olsztyn–Szczecin 2012, s. 163.

²⁸⁸ Appointment of New Forensic Science Regulator Announced, <https://www.gov.uk/government/news/appointment-of-new-forensic-science-regulator-announced> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁸⁹ Forensic Science Regulator’s Codes of Practice and Conduct for forensic science providers and practitioners in the Criminal Justice System, nr 3, February 2016, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/499850/2016_2_11_-_The_Codes_of_Practice_and_Conduct_-_Issue_3.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

też praktyków. Oficjalne stanowisko władz brytyjskich było takie, że ta decyzja nie stwarza żadnego zagrożenia, jeśli chodzi o skuteczność funkcjonowania systemu wymiaru sprawiedliwości w Wielkiej Brytanii²⁹⁰. Pod względem objętości, poziomu konkretyzacji Kodeks etyki CFRP zdecydowanie przewyższa współczesne kodeksy etyki. Zawarte w nim reguły można potraktować jako swego rodzaju komentarz do aktualnie obowiązujących norm etycznych.

Obecnie jedną z najważniejszych organizacji biegłych w Wielkiej Brytanii jest Akademia Ekspertów (*The Academy of Experts*, w skrócie – TAE). Podobnie do stowarzyszeń zawodowych biegłych funkcjonujących na terytorium Stanów Zjednoczonych TAE również posiada własny kodeks etyczny (*Code of Practice TAE*). M. Tomaszewska-Michalak i T. Tomaszewski piszą, że o jakości kodeksu TAE świadczyć może to, że „stał się on podstawą do wypracowania podobnego dokumentu przez organizację EuroExpert (*The Organisation for European Expert Associations*), która skupia biegłych z całej Europy, zrzeszonych w organizacjach krajowych. Jej celem jest wdrażanie wspólnych standardów w zakresie jakości wydawanych przez biegłych opinii oraz podnoszenie profesjonalizmu osób spełniających funkcję ekspertów. Zadania te są realizowane, m.in. przez promowanie współpracy między członkami organizacji i wymianę poglądów na międzynarodowych spotkaniach ekspertów. TAE jest jednym z członków organizacji EuroExpert²⁹¹.

Kolejnym źródłem norm etycznych dla biegłych brytyjskich jest Kodeks praktyki Euroexpert (*Code of practice within EuroExpert*, w skrócie – EuroExpert). Kodeks jest bardzo lakoniczny, składa się bowiem z preambuły i pięciu artykułów.

6.2. Podstawowe zasady etyczne

Twórcy wymienionych wyżej kodeksów w sposób jednoznaczny określają, na czym polega zadanie biegłego we współczesnym procesie sądowym. W art. 1 Kodeksu FSR wskazuje się, że „najważniejszym obowiązkiem biegłego jest jego obowiązek wobec sądu oraz wymiaru sprawiedliwości”. Analogiczny przepis można znaleźć w art. 35.3 CPR, art. 1 EuroExpert oraz art. 1 kodeksu

²⁹⁰ <http://www.theguardian.com/science/2009/apr/05/forensic-science-government-funding> (dostęp: 7.04.2017 r.).

²⁹¹ M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, op. cit., s. 103; *Code of Practice within EuroExpert*, <http://www.euroexpert.org/standards/code-of-practice.html> (dostęp: 7.04.2017 r.); EuroExpert Member Handbook, March 2015, <http://www.biszk.hu/sites/biszk.hu/files/euroexpert.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

CFRP. Zatem w sytuacji, kiedy w opinii biegłego istnieje wysokie prawdopodobieństwo pomyłki sądowej, na nim ciąży obowiązek ujawnienia znanych mu faktów „przed odpowiednim organem lub osobą”. Stanowi o tym wprost art. 9 kodeksu FSR oraz art. 5 kodeksu CFRP. Obowiązki eksperta wobec wymiaru sprawiedliwości dominują nad obowiązkami wynikającymi z relacji biegły-klient (zleceniodawca), a nawet adwokat-klient (podejrzany, oskarżony). Przykładowo, zgodnie z art. 14 kodeksu CFRP zasada konfidencyjności informacji uzyskanych w związku z przeprowadzeniem ekspertyzy nie obowiązuje, jeśli sąd zobliguje do ujawnienia tych danych (ust. b) lub potrzeba ujawnienia takich informacji będzie wynikała wprost z przepisów ustawy (ust. c). Biegły musi ujawnić informacji o charakterze poufnym, jeśli tego wymaga szeroko rozumiany interes wymiaru sprawiedliwości (ust. d). Analogiczne wymogi znajdziemy w art. 9 i art. 10 kodeksu FSR, choć w świetle tych przepisów biegły musi najpierw poinformować swojego przełożonego o tym, co zamierza zrobić, a dopiero potem może przekazać informacje upoważnionej osobie.

Art. 3 kodeksu TAE oraz art. 3 kodeksu EuroExpert przewidują, że biegły nie może podjąć się wykonania zlecenia w sytuacji realnego lub potencjalnego konfliktu interesów. Ekspert może kontynuować badania pod warunkiem, że dane mające znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości zostały przez niego ujawnione (przekazane sędziemu lub innemu upoważnionemu organowi). Tylko wtedy, gdy takiego rodzaju informacje zostały ujawnione, a osoby zainteresowane powiadomione o tym fakcie, biegły może rozpocząć pracę nad zleceniem. Jeśli konflikt interesów pojawi się po tym, jak biegły przyjmie zlecenie do realizacji, należy zrezygnować z wykonania zlecenia (wyłączenie eksperta). Analogiczny przepis można znaleźć w art. 27 wspomnianych wytycznych dla biegłych z zakresu procesu cywilnego (*Guidance for the instruction of experts in civil claims*): „Jeśli zadanie biegłego jest sprzeczne z jego obowiązkami służbowymi, wywołuje konflikt interesów, biegły powinien rozpatrzyć wariant odmowy przyjęcia zlecenia”. Najpierw jednak, biegły musi skontaktować się ze zleceniodawcą oraz zastanowić się nad tym, czy nie należy zwrócić się do odpowiedniego sądu o wyjaśnienie, jak należy postąpić w takim przypadku. Jeśli biegły podejmie decyzję o odmowie wykonania zlecenia, musi on powiadomić o tym osoby zainteresowane.

Z treści art. 1 kodeksów TAE i art. 1 kodeksu EuroExpert można wnioskować, że obowiązki biegłego wobec wymiaru sprawiedliwości, a więc

pomoc w ustaleniu prawdy o zdarzeniu, mają takie samo znaczenie, jak zasady niezależności, obiektywizmu i rzetelności biegłego.

Art. 6 TAE wymaga od biegłego przestrzegania norm zawartych w innych kodeksach etycznych. Podobny przepis zawierał również kodeks etyki CFRP, który generalnie pozwalał zrzeszonym w nim biegłym nabywać członkostwo w innych stowarzyszeniach zawodowych, oczekując od nich, że będą przestrzegali wewnętrzne standardy etyczne tych organizacji na równi z kodeksem CFRP. Warto zaznaczyć, że kodeksy TAE i CFRP nie przewidują wyjątków od tej reguły. Teoretycznie więc naruszenie przez biegłego norm etycznych kodeksów TAE lub CFRP nie będzie naruszeniem etyki zawodowej, jeśli postępowanie biegłego będzie uznane za zgodne z przepisami zawartymi w kodeksie etycznym tej organizacji, której członkiem jest biegły. Twórcy kodeksów TAE i CFRP prawdopodobnie zakładali, że w przyszłości powstaną nowe struktury kontrolujące działalność ekspertów, które będą miały większy zasięg – organy podobne do współczesnego EuroExpert czy FSR. Kodeks FSR na przykład dotyczy każdego biegłego niezależnie od tego, którą ze stron postępowania (oskarżenie czy obronę) ekspert reprezentuje (niezależnie od tego, która ze stron procesowych jest zleceniodawcą ekspertyzy)²⁹². W kodeksie FSR oraz kodeksie EuroExpert nie znajdziemy reguły dotyczącej przestrzegania przez biegłego norm kodeksów etycznych jakichkolwiek innych organizacji zawodowych.

Pomiędzy nieaktualnym już kodeksem CFRP a kodeksem FSR istnieją też pewne różnice. Kodeks etyki CFRP zawierał takie pojęcie, jak legalny przywilej zawodowy biegłego. Mówił o nim art. 15 kodeksu. Przywilej ten dotyczył treści informacji wymienianych pomiędzy prawnikiem a jego klientem, pomiędzy prawnikiem a ekspertem w związku z prowadzeniem sprawy. Te dane, w odróżnieniu od informacji konfidencyjnych, które biegły w określonych przypadkach miał obowiązek ujawnić, można było przekazywać osobom trzecim wyłącznie za zgodą klienta (nie były przewidziane żadne wyjątki od tej reguły). Na mocy art. 1, 5 i 14 kodeksu CFRP biegły mógł ujawnić informacje, które uzyskał w związku z ekspertyzą, z wyjątkiem danych dotyczących strategii i planów zleceniodawcy w konkretnej sprawie, o których ekspert dowiedział się, wykonując zlecenie. Ta reguła obowiązywała nawet wtedy, kiedy strona planowała działania niezgodne z prawem lub co najmniej niemoralne. Art. 15 *de*

²⁹² FSR Codes of Practice and Conduct for Forensic Science Providers and Practitioners in the Criminal Justice System, s. 11, <https://www.gov.uk/government/publications/forensic-science-providers-codes-of-practice-and-conduct-2014> (dostęp: 7.04.2017 r.).

facto „legalizował” (uznawał za zgodne z etyką zawodową eksperta) tworzenie przez obrońcę za pomocą specjalisty (biegłego) alternatywnej wersji zdarzenia, dokonywanie wyboru racjonalnej strategii obrończej.

W odróżnieniu do kodeksu CFRP, kodeksy TAE/EuroExpert i FSR nie nadają innego statusu takiego rodzaju informacjom. Z punktu widzenia norm zawartych w tych kodeksach (ust. b, e art. 1 kodeksu TAE i EuroExpert oraz art. 10 kodeksu FSR), obowiązek biegłego związany z zachowaniem poufności informacji nie przewyższa rangą obowiązków biegłego wobec sądu oraz wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z Kodeksem etyki FSR zgody ekspertowi na ujawnienie informacji o charakterze konfidencyjnym może udzielić również sam klient (aczkolwiek z punktu widzenia biegłego brak takiej zgody nie będzie okolicznością wiążącą, jeśli chodzi o przekazanie tych danych do upoważnionego organu lub osoby).

Zgodnie z art. 65 wytycznych w sprawach cywilnych (*Guidance for the instruction of experts in civil claims*), prawnik może wybrać takiego biegłego, którego opinia będzie udowodniała słuszność jego wersji. Biegli nie mogą modyfikować wydanej opinii, ani jej części, jeśli wprowadzane zmiany będą sprzeczne z tym, co biegłemu udało się rzeczywiście ustalić w wyniku badań. Ekspert musi wykonywać tylko te polecenia prawnika, które dotyczą formy opinii oraz zakresu przyszłych badań. Ogólnie rzecz biorąc biegły, aczkolwiek działa w granicach, które wyznacza mu zleceniodawca (to on decyduje o formie opinii i zakresie badań), nie powinien wydawać opinii sprzecznej z rzeczywistymi ustaleniami, ponieważ takich wniosków od biegłego oczekuje zleceniodawca. Warto zwrócić uwagę na to, że podobną regułę znajdziemy w opracowanych przez Komitet Dobrych Praktyk (Zawodowych) Biegłych AAFS (*Good Forensic Practices Committee*) wytycznych (*Good Forensic Practices Guidelines*). Zgodnie z art. 7 wytycznych AAFS, biegli muszą mieć świadomość tego, że środowisko ekspertów może różnić się w poglądach, jeśli chodzi o pewne kwestie mające znaczenie dla ekspertyzy. Z punktu widzenia AAFS prawnik, który celowo wybiera takiego biegłego, który będzie reprezentował określony pogląd i wyda odpowiednią opinię, postępuje etycznie. Analogicznie ocenia się w tej sytuacji postępowanie eksperta.

W świetle przepisów wymienionych kodeksów biegły musi być obiektywnym, bezstronnym i rzetelnym badaczem. Art. 2 kodeksu FSR szczególną uwagę zwraca na brak konfliktu interesów w pracy eksperta. W art. 7.2 kodeksu znajdziemy wskazówki, jak rozpoznać taką sytuację. Konflikt interesów (real-

ny lub potencjalny) z punktu widzenia kodeksu stanowi poważne zagrożenie dla obiektywizmu biegłego. O jego istnieniu świadczyć mogą następujące „symptomy”:

1. biegły odczuwa, że jest zmuszany do określonych działań w formie otwartej lub niejawnie (jest poddawany manipulowaniu);
2. biegły jest proszony o ignorowanie (pominięcie) w opinii okoliczności, które mogą podtrzymać (podważyć) pozycję procesową oskarżenia bądź obrony;
3. biegły jest jedyną osobą, która w ramach ekspertyzy musi sprawdzić zasadność wersji obrony lub oskarżenia; biegły ma wrażenie, że w rzeczywistości uczestniczy w czymś nieetycznym, co wykracza poza zakres jego obowiązków zawodowych (na przykład w tzw. *witness coaching*, czyli przygotowywaniu (przez obrońcę lub oskarżenie) świadka do przesłuchania sądowego, graniczącym z ewentualnym fałszowaniem zeznań²⁹³; biegły jest proszony o udzielenie odpowiedzi, która nie jest do końca zgodna z tym, co udało mu się ustalić podczas ekspertyzy);
4. biegły ma świadomość tego, że zamiast budowania opinii w oparciu o obiektywne fakty, ulega wpływom innej osoby, w stosunku do której ma zaufanie;
5. biegłemu wydaje się, że brak obiektywizmu, jednostronność, manipulowanie danymi przez biegłego są w jego otoczeniu zawodowym wynagradzane lub co najmniej uznawane za etyczne;
6. biegły ma bliskie stosunki osobiste lub finansowe z podmiotami (poza klientem), których interesów w sposób bezpośredni może dotyczyć jego opinia;
7. biegły posiada własny interes w sprawie.

Zgodnie z art. 2 kodeksu CFRP, biegły nie może dyskryminować innych osób z uwagi na ich przynależność rasową, przekonania religijne, płeć, język, orientację seksualną, status społeczny, wiek, styl życia lub przekonania polityczne. Oczywiście ten wymóg dotyczy nie tylko bezpośrednio pracy biegłego w laboratorium lub stosunków ze zleceniodawcą. Zasada równego traktowania obowiązuje również w życiu pozazawodowym, prywatnym eksperta,

²⁹³ Por. E. Lewis, *Witness Preparation: What Is Ethical, and What Is Not*, „Litigation” 2010, cz. 36, nr 2, s. 41-56.

aczkolwiek żaden z kodeksów o tym wprost nie mówi. Etyczne postępowanie biegłego poza pracą jest kwestią wizerunkową z punktu widzenia zawodu, dlatego brak odpowiednich przepisów kodeksowych można uznać za pewnego rodzaju wadę.

Warto zwrócić uwagę na to, że kodeksy FSR, CFRP, TAE i EuroExpert zaliczają kompetencję eksperta do elementów systemu etyki zawodowej. Zgodnie z art. 2 kodeksu FSR (art. 4 kodeksu CFRP) biegły opiniuje wyłącznie w granicach własnej wiedzy. W tekście kodeksów TAE i EuroExpert również można znaleźć wzmiankę o tym, że ekspert musi mieć odpowiednią wiedzę i nawyki praktyczne. Co więcej, biegły musi dbać o podnoszenie, stałe uaktualnianie własnej wiedzy specjalistycznej, kontynuować kształcenie zawodowe, brać pod uwagę najnowsze osiągnięcia w tej dziedzinie nauk sądowych, którą reprezentuje. Może się zdarzyć, że metody dotychczas uznawane za naukowe i wiarygodne zostaną zastąpione przez inne, doskonalsze. W takim przypadku strony mogą wnioskować o wznowienie postępowania oraz weryfikację ekspertyz przeprowadzonych według starych standardów. Biegły, który bez przeprowadzenia powtórnych badań z wykorzystaniem nowych metod, będzie twierdził, że wydana wcześniej opinia jest wciąż wiarygodna najprawdopodobniej naruszy normy etyki zawodowej. Zgodnie z art. 8 kodeksu FSR ekspert musi nie tylko stale aktualizować swoją wiedzę, ale też być gotowym do przeprowadzenia rewizji wcześniejszych opinii w świetle najnowszych danych naukowych.

Zgodnie z art. 7 kodeksu FSR, ekspert w swojej pracy musi korzystać z metod, których wiarygodność została udowodniona lub będzie udowodniona w perspektywie. O dopuszczalności metody, z której korzysta biegły, decyduje przede wszystkim jej stosunkowa niezawodność. Biegły musi być przygotowany na to, że zostanie poproszony przez sąd o uzasadnienie dokonanego wyboru, tj. udowodnienie niezawodności zastosowanych przez niego metod. Wróćmy do pytania, czy ekspert, który posiada wiedzę o wykorzystywanych środkach, narzędziach na poziomie zwykłego użytkownika, (tj. nie wie, dlaczego ta metoda wygląda tak, a nie inaczej, nie wie też, na jakich zasadach opiera się ta metoda), popełnia naruszenie etyczne? Czy biegły z zakresu badań antropometrycznych, który dokonuje pewnych manipulacji ze zdjęciem cyfrowym za pomocą oprogramowania specjalistycznego, musi znać, chociażby w zarysie ogólnym, podstawy fotografii cyfrowej oraz funkcji edycyjnych danego oprogramowania (na przykład wyostrzanie zdjęcia czy tzw. inteligentne wyostrzanie)? Wydaje mi się, że biegły musi posiadać dostateczną wiedzę, jeśli chodzi o różne aspekty

przeprowadzanej ekspertyzy. To wiąże się z tym, że w świetle obowiązujących standardów etycznych zadaniem biegłego jest nie tylko sporządzenie opinii, ale też wy tłumaczenie odbiorcy istoty zastosowanych metod. Ewentualnie taki ekspert może wnioskować przed organem procesowym o przeprowadzenie badań kompleksowych, co w opisywanym przypadku oznacza skorzystanie z pomocy biegłego-informatyka.

Obowiązek kontroli przestrzegania przez biegłych zasady kompetencji, w świetle przepisów kodeksu FSR, ciąży na dostawcach usług eksperckich (prowajderach). Prowajder musi periodicznie sprawdzać stan wiedzy swoich pracowników, reagować na wszelkie negatywne sygnały ze strony organów procesowych, które dają podstawy do kwestionowania kompetencji eksperta. Wobec biegłego, który nie spełnia stawianych przed nim warunków w zakresie poziomu kompetencji zawodowych, prowajder musi zastosować odpowiednie kary.

Reasumując, biegli muszą posiadać i utrzymywać wysoki standard wiedzy technicznej i praktycznego doświadczenia w reprezentowanej przez nich dziedzinie nauk sądowych, ciągle aktualizować swą wiedzę w zakresie niezbędnym do wykonywania działalności opiniodawczej. Eksperci muszą stale, przez doskonalenie zawodowe, podnosić swe kwalifikacje i dbać o samokształcenie²⁹⁴.

Kodeks FSR niestety nie przejął z kodeksu CFRP treści ust. e art. 12, który przewidywał, że ekspert w treści opinii musi zawrzeć informacje o tym, że przeprowadził badania w oparciu o standardy etyki zawodowej. Ten przepis służył za swego rodzaju bodziec dla biegłego, który musiał zapoznawać się z treścią kodeksu etyki zawodowej, chociażby z tego powodu, że strony w procesie kontrydiktoryjnym w trakcie przesłuchania mogłyby zadawać pytania w celu wyjaśnienia, jak dobrze biegły orientuje się w treści wspomnianych przepisów. Co więcej, zgodnie z ust. a art. 12 kodeksu CFRP, ekspert musiał w sposób jasny i obiektywny wskazać granice własnych kompetencji, opisać dokładnie charakter i treść instrukcji otrzymanych od zleceniodawcy. Obecnie ekspert powinien poinformować odbiorcę o wszelkich problemach, niejasnościach oraz ograniczeniach istniejących w tej dziedzinie wiedzy specjalnej, której dotyczy jego opinia. Ekspert musi wskazać na istnienie różnych poglądów naukowych (konkurencyjnych stanowisk w kwestii przedmiotowej), „czego

²⁹⁴ Por. Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”, s. 31, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).

rezultatem powinno być upewnienie sędziego, że powołany przez stronę ekspert ma aktualną wiedzę w swojej specjalności oraz pozwole sądowi na ocenę opinii w szerszym kontekście²⁹⁵. W sytuacji, gdy w danej dziedzinie wiedzy specjalistycznej nie ma wyraźnego podziału stanowisk w kwestii kluczowej z punktu widzenia ekspertyzy, biegły zgodnie z art. 60 Wytycznych dla biegłych w sprawach cywilnych (*Guidance for the instruction of experts in civil claims*) musi poinformować odbiorcę o tym, jakie przeciwne argumenty najprawdopodobniej przedstawią biegli strony przeciwnej.

Zgodnie z art. 53 wytycznych, ekspert musi złożyć przyrzeczenie następującej treści: „Potwierdzam, że w swojej opinii zaznaczyłem wyraźnie, które fakty/wnioski mieszczą się w granicach mojej wiedzy zawodowej, a które nie. Te pierwsze są zgodne z rzeczywistością. Poglądy, które wyraziłem w opinii, odzwierciedlają moje własne kompetentne stanowisko w tym zakresie, którego one dotyczą”²⁹⁶. „Potwierdzam, że treść mojej opinii jest zgodna z prawdą oraz z moją najlepszą wiedzą i przekonaniem. Mam świadomość, że za poświadczenie nieprawdy w opinii grozi odpowiedzialność karna”²⁹⁷.

Warto zwrócić uwagę na to, że sposób, w jaki zostało sformułowane to przyrzeczenie oznacza, że ekspert nie neguje prawdopodobieństwa istnienia innych poglądów, jeśli chodzi o kwestie kluczowe związane z ekspertyzą. Przyrzeczenie dodatkowo podkreśla odpowiedzialność osobistą biegłego za prezentowane w opinii stanowisko.

W przeanalizowanych kodeksach brakuje przepisów dotyczących zasad współpracy biegłego ze środowiskiem naukowym, zawodowym, z udziałem w różnych formach wymiany doświadczeń zawodowych, udzielania pomocy kolegom po fachu, informowania innych o własnych opracowaniach i wynalazkach. Jest to jedna z nielicznych wad omawianych kodeksów brytyjskich. Bez współpracy zawodowej działalność biegłych staje się wyłącznie przedsięwzięciem komercyjnym, którego celem jest osiągnięcie jak największych zysków, a nie rozwój wiedzy specjalistycznej. Pod znakiem zapytania staje naukowość stosowanych metod, a także obiektywizm zawodowy ekspertów.

²⁹⁵ M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, op. cit., s. 103.

²⁹⁶ „I confirm that I have made clear which facts and matters referred to in this report are within my own knowledge and which are not. Those that are within my own knowledge I confirm to be true. The opinions I have expressed represent my true and complete professional opinions on the matters to which they refer”.

²⁹⁷ „I confirm that the contents of this report are true to the best of my knowledge and belief and that I make this report knowing that, if it is tendered in evidence, I would be liable to prosecution if I have willfully stated anything which I know to be false or that I do not believe to be true”.

Z zasadą etyczną obiektywizmu i kompetencji biegłego wiąże się zasada dokładnego dokumentowania badań. Kodeks amerykańskiego ABC (art. 8) traktuje o obowiązku biegłego dotyczącego zachowania pełnej dokumentacji ukazującej przebieg badań. Ekspert musi upewnić się, że jego notatki robocze dotyczące przeprowadzonych badań, pokazujące uzyskane wyniki, zostały odpowiednio zabezpieczone (zachowane na potrzeby późniejszego, powtórnego lub ewentualnie dodatkowego badania). Kodeks CFRP również zawiera wymóg sporządzenia oraz przechowywania pełnych, aktualnych i precyzyjnych notatek roboczych ukazujących przebieg przeprowadzanych przez biegłego badań oraz uzyskane wyniki. W świetle kodeksu CFRP biegły ma obowiązek sporządzenia notatek na każdym etapie badań, aby inny specjalista, który ewentualnie będzie sprawdzał lub powtarzał ekspertyzę, mógł z nich skorzystać. W brytyjskim procesie karnym zbudowanym na zasadzie kontradiktoryjności oskarżony jest aktywnym uczestnikiem postępowania we własnej sprawie. Obrona ma dostęp do oryginalnych materiałów dowodowych i może przeprowadzać własne badania specjalistyczne. Dokumentacja robocza biegłego, który przeprowadzał badania pierwotne, może być szczególnie przydatna w sytuacji, gdy materiał dowodowy w postaci pierwotnej jest z jakiegokolwiek powodu niedostępny. Notatki należy sporządzać w odpowiednim momencie, po zakończeniu określonych czynności. Ten wymóg nie tylko gwarantuje rzetelność fiksacji, dokumentowania, ale też dodatkowo dyscyplinuje badacza (biegłego)²⁹⁸.

W kodeksie FSR zamiast wymogu dokumentowania przebiegu badań znajdują się regulacje zbliżone do znanej procesowi amerykańskiemu procedury *chain of custody*, kontroli pochodzenia dowodu. Zgodnie z art. 5 kodeksu, biegły dba o nienaruszalność (jednolitość) obiektów ekspertyzy przez cały czas, kiedy te materiały znajdują się w jego posiadaniu. Niewątpliwie jest to rozwiązanie bardzo słuszne z punktu widzenia rzetelności procesu.

Poddane analizie kodeksy etyczne nie statuuje potrzeby osobistego wykonywania badań przez biegłego w ramach powierzonej mu ekspertyzy. Co więcej, kodeks CFRP pozwalał biegłemu na korzystanie z pomocy zespołu specjalistów, w którym pełniłby on rolę kierownika. W przypadku badań zespołowych biegły ponosił pełną odpowiedzialność za pracę wykonaną pod jego kontrolą bezpośrednią czy pośrednią (art. 9 kodeksu CFRP). Składając zeznania w sądzie, biegły musiał zaprezentować nie tylko własne wnioski i poglądy,

²⁹⁸ J.C. Upshaw Downs, A.R. Swinton, op. cit., s. 42.

ale też poinformować odbiorców o wnioskach pozostałych członków zespołu (ust. c art. 12 kodeksu CFRP). W obowiązujących kodeksach etyki (TAE, FSR, EuroExpert) podobnej normy nie znajdziemy.

Art. 6 kodeksu FSR dotyczy zapobiegania praktyce *cherry-picking*. Biegły musi mieć swobodny dostęp do wszelkich materiałów i informacji, które mogą mieć istotne znaczenie dla ekspertyzy. Niestety, w kodeksie FSR nie znajdziemy normy podobnej do przepisu ust. d art. 12 kodeksu CFRP, zgodnie z którym ekspert musiał informować odbiorców o wszelkich ograniczeniach, z którymi spotkał się podczas badań, o presji zewnętrznej, a szczególnie o tym, że miał ograniczony dostęp do materiału dowodowego. Jeśli zdaniem biegłego te czynniki negatywne w sposób znaczący obniżały wiarygodność opinii, musiał on poinformować o tym fakcie sąd rozpoznający sprawę. W świetle tych przepisów biegły nie musiał szukać sposobów na uzupełnienie materiałów potrzebnych do badań. To zleceniodawca, a nie biegły ponosił negatywne skutki związane z ich istotnym brakiem. Biegłym nie wolno czynić czegokolwiek, co by naruszało ich: „a) niezależność, bezstronność i obiektywizm; b) co by im przeszkadzało w wykonywaniu obowiązków wobec sądu; c) przeszkadzało w obronie czci biegłego oraz grupy zawodowej biegłych; d) co by im przeszkadzało w utrzymaniu właściwego standardu wykonywanych czynności; e) co by uniemożliwiało zachowanie obowiązku poufności”²⁹⁹.

W procedurze karnej brytyjskiej znajdziemy wyraźny zakaz uzależnienia opłaty za przeprowadzoną ekspertyzę od wyników końcowych sprawy (tzw. *contingency fee*). Ten postulat powtarza się w Regułach postępowania cywilnego (*Civil Procedure Rules*), które „wymagają przedstawienia przewidywanego wynagrodzenia biegłego przed dopuszczeniem go do opiniowania w danej sprawie”. Celem takiego rozwiązania jest zapewnienie bezstronności biegłego, którego zadanie polega przede wszystkim na okazaniu pomocy sądowi w ustaleniu istotnych dla sprawy okoliczności³⁰⁰. Analogiczny zakaz można znaleźć w treści omawianych kodeksów etycznych. Za jego naruszenie grozi odpowiedzialność dyscyplinarna. W świetle art. 2 kodeksów TAE i EuroExpert podobne praktyki kompromitują biegłego, poddają w wątpliwość jego bezstronność w sprawie. Z zasady ekspert nie powinien przyjmować jakichkolwiek

²⁹⁹ Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”, s. 31, (http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf, dostęp: 20.12.2016 r.).

³⁰⁰ M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, op. cit., s. 106.

korzyści materialnych poza honorarium oraz zwrotu wydatków związanych z przeprowadzeniem ekspertyzy.

Kodeksy TAE i EuroExpert (art. 4) zawierają również wymóg dotyczący obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności biegłego w celu ochrony interesów majątkowych zleceniodawcy. Ubezpieczenie należy wykupić u wiarygodnego ubezpieczyciela, a rozmiar kompensaty musi być *dostateczny*, *adekwatny*. TAE określa minimalną kwotę ubezpieczenia zawodowego, która obecnie wynosi 1 000 000 funtów.

Kodeksy TAE i EuroExpert szczegółowo omawiają zagadnienia związane z reklamą usług eksperckich. Zgodnie z art. 5 kodeksów „biegli sądowi nie mogą w żadnym wypadku reklamować swoich usług w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami (*bad taste*). Reklama nie może być myląca oraz wprowadzać potencjalnych klientów w błąd”.

Kodeks FSR przewiduje środki odpowiedzialności dyscyplinarnej biegłych oraz prowajderów usług eksperckich za naruszenie zawartych w nim przepisów. Szczegółowej procedury pociągnięcia do takiej odpowiedzialności w obowiązującej redakcji kodeksu jednak nie znajdziemy. FSR pozostawia tę kwestię *prowajderom*. Dostawcy usług eksperckich muszą opracować reguły dotyczące procedury rozpatrywania skarg na zachowanie nieetyczne biegłych oraz zapewnić wszechstronną analizę każdego przypadku. Na *prowajderach* ciąży obowiązek przechowywania materiałów postępowań dyscyplinarnych. Dodatkowo każdy dostawca musi wyznaczyć specjalną osobę, której zadanie będzie polegało na informowaniu FSR o przebiegu śledztwa dyscyplinarnego w sytuacji, kiedy sprawa ma szeroki rezonans społeczny oraz kiedy istnieje prawdopodobieństwo pomyłki sądowej (w związku z popełnionym przez biegłego naruszeniem etyki zawodowej).

Do odpowiedzialności biegłych odnosi się też tekst wspomnianych wytycznych dla biegłych w sprawach cywilnych (*Guidance for the instruction of experts in civil claims*). Karą może być pozbawienie członkostwa w stowarzyszeniu zawodowym, a w sytuacji, kiedy z winy biegłego sąd został wprowadzony w błąd odnośnie istotnych dla sprawy okoliczności, ekspertowi grozi mandat, a nawet kara pozbawienia wolności³⁰¹. Jeżeli Akademia Biegłych Sądowych (TAE) otrzyma informacje o tym, że któryś z jej członków naraził się na uwagi krytyczne ze strony sądu, sprawę bezzwłocznie przekazuje się

³⁰¹ M. Tomaszewska-Michalak, T. Tomaszewski, op. cit., s. 103.

do specjalnego komitetu, który przeprowadza postępowanie wyjaśniające. Na podstawie zebranych materiałów władze TAE mogą orzec karę nagany lub zawiesić członkostwo biegłego na czas określony. W takim przypadku członek TAE uzyskuje prawo wnioskowania o rozpatrzenie jego sprawy przez specjalny organ – Trybunał Dyscyplinarny (*Disciplinary Tribunal*). Trybunał ma szersze uprawnienia, jeśli chodzi o zakres orzekania o karze. Członkowi stowarzyszenia grozi wykluczenie, zawieszenie, nagana, upomnienie na piśmie lub zalecenie, jak ma się zachowywać w przyszłości. Członek TAE, który nie zgadza się z orzeczeniem Trybunału, może odwołać się od jego decyzji do Trybunału Odwoławczego. Ten, rozpatrując skargę, może zmienić lub utrzymać w mocy wcześniejszą decyzję. Reguły TAE określają ściśle terminy do podjęcia określonych czynności. Stowarzyszenie prowadzi też rejestr dyscyplinarny, który składa się z dwóch części – A i B. Część A jest dostępna tylko dla członków stowarzyszenia, natomiast część B jest otwarta. W części B znajdziemy wszelkie szczegóły dotyczące postępowań dyscyplinarnych.

Wnioski

Przeprowadzone w pracy rozważania pozwoliły na sformułowanie kilku najważniejszych wniosków. Po pierwsze, etyka zawodowa jest rozumiana jako zespół ocen i norm moralnych przyjętych przez osoby wykonujące określony zawód, zbiór norm postulowanych do przyjęcia przez przedstawicieli danego zawodu. Etyka zawodowa spełnia współcześnie wiele funkcji. Stanowi środek ochrony określonej grupy zawodowej przed różnego rodzaju nadużyciami, będąc jednocześnie pomocą dla przedstawicieli zawodu w rozstrzygnięciu konfliktów etycznych. Egzekwowanie zasad etyki zawodowej służy ochronie prestiżu danego zawodu i jest narzędziem wykorzystywanym przez kierownictwo organizacji zawodowych do zapewnienia prawidłowości wykonywania zawodu. Obowiązywanie systemu etyki zawodowej postrzegane jest jako symbol wysokich standardów w wykonywaniu funkcji, wpływający na społeczny odbiór określonego zawodu.

Po drugie, normy etyki zawodowej mogą mieć charakter pisany lub niepisany. Największe znaczenie mają różnego rodzaju kodeksy etyczne będące pisemnym zestawieniem wartości i norm etycznych, którymi kieruje się każdy członek organizacji zawodowej w swoich działaniach. W kodeksach etyki zawodowej biegłych z reguły można znaleźć normy etyczne dotyczące:

- stosunków biegłego z innymi biegłymi oraz członkami stowarzyszenia,
- stosunków biegłego z organem postępowania, sądem, zleceniodawcą, innymi uczestnikami postępowania,
- zachowania się biegłego poza pracą,
- bezpośrednio pracy biegłego,
- procedury rozpatrzenia konfliktów etycznych.

Wiele zależy również od procedury rozpatrywania konfliktów etycznych, która musi zapewniać szybkie i dokładne wyjaśnienie każdej sprawy związanej z ewentualnym naruszeniem etycznym.

Po trzecie, szczególne znaczenie z punktu widzenia etyki zawodowej biegłych ma obowiązujący w kraju model postępowania karnego. Model procesu stanowi bowiem niezwykle ważny czynnik oddziałujący na znaczenie dowodów naukowych, w tym opinii biegłego. Z tej perspektywy są określane

obowiązki biegłych, oceniane ich konkretne działania, ustalane granice odpowiedzialności zawodowej.

Obecnie ustawodawca w większości współczesnych państw demokratycznych, nadając kształt procesowi karnemu, wzoruje się na rozwiązaniach przyjętych w modelu kontrydiktoryjnym, istniejących przede wszystkim w prawie i procesie amerykańskim. Sąd rozpatruje sprawę na podstawie informacji dostarczonych przez spierające się ze sobą strony konfliktu. Konkurencja między nimi sprzyja lepszemu wyjaśnieniu sprawy. Gwarancją rzetelności procesu jest przy tym inicjatywa dowodowa sądu, która nie powinna jednak być nadużywana, a mieć charakter wyjątkowy. Największe znaczenie zasady kontrydiktoryjności obserwuje się właśnie w płaszczyźnie dowodowej, w tym w podejściu do dowodów naukowych, zwiększeniu uprawnień stron procesowych w zakresie poszukiwania dowodów i wprowadzania dowodów prywatnych do procesu. Ostatnie nowelizacje kodeksu postępowania karnego pokazały, że nie ma zgodności co do koncepcji modelu procesu karnego w Polsce. Po wprowadzeniu zmian zwiększających kontrydiktoryjność, nowela z 11 marca 2016 roku powróciła do mieszanej formy stadium sądowego, przywracając w szerokim zakresie aktywną rolę organu procesowego w procesie dowodzenia. Niemniej jednak, podstawowe założenia kontrydiktoryjności obowiązują nadal, a to wiąże się z problemami natury dowodowej, których nowelizacje w żaden sposób nie rozwiązały, a czasem wręcz pogłębiły. W szczególności wskazać należy brak odpowiednich przepisów dotyczących prywatnych opinii, powodujący niejasną sytuację procesową biegłego prywatnego, czy brak dostatecznych gwarancji dla obrony w związku ze specyfiką jednostronnego postępowania przygotowawczego, niejasnymi przepisami dotyczącymi kwestii dopuszczalności dowodów, czy ograniczeniem kontrydiktoryjnego badania okoliczności sprawy w wyniku stosowania trybów konsensualnych.

Po czwarte, kluczowym dla właściwego rozumienia znaczenia oraz istoty etyki zawodowej biegłych jest uświadomienie sobie potencjalnej konfliktowości pracy biegłego. Społeczeństwo oraz środowisko prawników oczekuje od ekspertów, że oni będą opierać się wszelkim próbom ingerencji ze strony zleceniodawcy lub osób trzecich (kolegów, mediów, przełożonych). Z drugiej strony podmiot powołujący biegłego często oczekuje od niego potwierdzenia przyjętej przez siebie wersji zdarzenia. Ta presja widoczna jest nie tylko w przypadku opinii prywatnych, zleconych i opłacanych przez stronę, ale często także w sytuacji powołania biegłego przez organ procesowy – zwłaszcza organ

ścigania. Rozbieżność pomiędzy naciskami zewnętrznymi a przekonaniem wewnętrznym eksperta powoduje konflikt wewnętrzny.

Po piąte, ogromne znaczenie biegłych i ich opinii we współczesnym procesie karnym powoduje, że ciąży na nich wielka odpowiedzialność zawodowa oraz moralno-etyczna za wyniki ich pracy. Dlatego też coraz większe zainteresowanie etyką biegłego i jej rozwojem oceniać należy jak najbardziej pozytywnie. W procesie kształtowania i rozwoju etyki trzeba jednak pamiętać o specyfice norm etycznych, które nie podają gotowych rozwiązań sytuacji konfliktowych, ale wskazują pewien kierunek postrzegania godności zawodu i prawidłowości wykonywania powierzonych obowiązków.

Po szóste, ocena etyczna biegłych powinna być dokonywana w trzech płaszczyznach: z punktu widzenia samego biegłego i jego obowiązków, z perspektywy postawy odbiorcy ekspertyzy (głównie organu procesowego) oraz przez pryzmat roli stowarzyszeń zawodowych biegłych. Konieczność takiego spojrzenia wynika z tego, że na zachowanie biegłego w sposób istotny wpływa nie tylko jego własny system wartości moralno-etycznych, ale także relacje z innymi uczestnikami postępowania karnego, oraz standardy wypracowane przez stowarzyszenia biegłych. Na podstawie przeprowadzonych badań i analiz można w tym zakresie sformułować kilka najważniejszych wniosków podsumowujących:

1. Na podstawie analizy kodeksów etycznych można wskazać najważniejsze cnoty zawodowe biegłego. Sumienne wykonywanie obowiązków zawodowych, zachowanie obiektywizmu, uczciwość, prawdomówność, dążenie do stałego rozwoju zawodowego, poszerzanie i stała weryfikacja własnej wiedzy, samokrytyczność – to cechy, które z punktu widzenia społeczeństwa i środowiska prawniczego powinny charakteryzować każdego biegłego.
2. Przedmiot specjalnych regulacji etycznych powinna stanowić również sama metodyka pracy biegłego. Od biegłego oczekuje się, że będzie korzystał z otwartych, dostępnych metod naukowych. Biegły musi w sposób szczegółowy, dokładny opisać wszelkie podejmowane przez niego czynności, musi też zadbać o zachowanie wszelkich notatek laboratoryjnych, które mogą się przydać innym ekspertom.
3. Do kategorii etycznych należy zaliczyć kwestię reklamy usług eksperckich. W praktyce można spotkać przypadki zawyżenia przez biegłego własnych kompetencji i osiągnięć zawodowych w takiego

rodzaju ogłoszeniach. Za niedopuszczalne z punktu widzenia etyki zawodowej biegłego należy uznać m.in. podawanie nieprawdziwych informacji o własnych kwalifikacjach, doświadczeniu zawodowym, wykształceniu.

4. Od biegłego należy wymagać uczciwości. Oznacza to przede wszystkim, że biegły powinien przyznawać się do swoich ograniczeń (zawodowych lub wynikających z niedostatecznego materiału dowodowego), wskazując rzetelnie organowi procesowemu realne możliwości wykorzystania posiadanej przez siebie wiedzy w danym wypadku. Jest to problem szczególnie istotny ze względu na wspomniane wyżej oczekiwania ze strony zleceniodawcy co do treści opinii i jej kategoryczności.
5. Warto zwrócić także uwagę na kwestię wynagrodzenia biegłego. Należyte wynagrodzenie jego pracy stanowi bowiem jedną z najważniejszych gwarancji zarówno rzetelności, jak i niezależności biegłego. Jeśli usługi eksperta są wycenione za nisko, nie są dostosowane do pracochłonności opinii, wymaganych kwalifikacji, złożoności prac, to może wpływać to negatywnie na podejście biegłego do pracy.

Jak wspomniano, elementem składowym systemu etyki biegłego jest etyka potencjalnego odbiorcy. W tej płaszczyźnie przeprowadzone w pracy analizy pozwoliły na sformułowanie następujących uwag ogólnych:

1. Przede wszystkim zleceniodawca (a jednocześnie odbiorca) musi znaleźć najbardziej wykwalifikowanego biegłego, a nie takiego, który tylko akceptuje wartości, dążenia, politykę i naciski zleceniodawcy.
2. Niezwykle istotny jest wymóg, aby odbiorca zdawał sobie sprawę z ograniczeń poznawczych, z którymi wiąże się praca biegłych. Dotyczy to w szczególności organu procesowego, który nie może przerzucać na biegłego ciężaru faktycznego rozstrzygnięcia sprawy, oczekując od niego jednoznacznych wniosków. Odbiorca musi zdawać sobie sprawę z tego, że to, co on chce wiedzieć, może być nieosiągalne, niepoznawalne, że nawet najlepsi biegli mogą się ze sobą nie zgadzać w pewnych kwestiach. W związku z tym odbiorca nie powinien wywierać presji na biegłych dążąc do uzyskania informacji,

których tamci nie posiadają. Trzeba mieć świadomość, że biegły i jego opinia nie zastępują sędziego i jego roli w rozstrzygnięciu.

3. Takie podejście wymaga przy tym odpowiedniego wykształcenia i wiedzy sędziego, potrzebnych do właściwej oceny przedstawionej opinii zgodnie z wymogami swobodnej oceny dowodów.
4. Trzeba także pamiętać, że w roli potencjalnego odbiorcy ekspertyzy występuje nie tylko organ procesowy, ale też zawodowi uczestnicy postępowania karnego (obrońca, pełnomocnik), jak i osoby niebędące prawnikami z wykształcenia i zawodu (ławnicy, pokrzywdzeni, świadkowie obecni podczas przesłuchania biegłego, oskarżeni, a również publiczność na sali rozpraw). W obecnych czasach bardzo często na sali znajdują się przedstawiciele mediów, a przebieg rozprawy, w tym przesłuchania biegłego, każdy zainteresowany sprawą może później obejrzeć w sieci internet. To oznacza, że biegły musi adresować swoje wystąpienie do maksymalnie szerokiego kręgu odbiorców. Wymiar sprawiedliwości to nie są tylko prawnicy, ale też społeczeństwo w szerokim tego słowa znaczeniu.

Trzecim elementem tworzącym system etyki biegłych jest etyka stowarzyszeń zawodowych biegłych. W tym zakresie podkreślić należy następujące stwierdzenia:

1. Stowarzyszenia pełnią istotną rolę w procesie kształtowania, promowania oraz egzekwowania zasad etycznych w pracy biegłego.
2. Stowarzyszenie służy ochroną biegłym, nie naruszając przy tym ich niezależności i samodzielności. Powinno informować członków o ewentualnych zagrożeniach zewnętrznych ze strony grup wpływu mających określone interesy w sprawie.
3. Stowarzyszenie nie powinno pozwalać na zmonopolizowanie ekspertyzy przez różnego rodzaju grupy wpływu, zgadzać się na wykorzystywanie ekspertyzy jako narzędzia opresji czy eksploatacji.
4. Stowarzyszenie pełni także istotną rolę w procesie edukacji zrzeszonych w jego ramach biegłych i ich doskonalenia zawodowego.
5. Niezwykle ważne zadanie przypisywane stowarzyszeniom biegłych związane jest z tworzeniem kodeksów etycznych i otwartą polityką informacyjną z zakresu etyki zawodowej jego członków. Stowarzyszenie powinno opracować i stosować skuteczną procedurę

rozpatrywania konfliktów etycznych i nie może ukrywać informacji o stwierdzonych naruszeniach etycznych.

Większość z przytoczonych maksym etycznych należy do stosunkowo oczywistych, intuicyjnie zrozumiałych. Praktyka świadczy jednak o tym, że właśnie takie proste i oczywiste reguły są najczęściej naruszane.

Na tle tych ogólnych maksym etycznych nie można zapominać o aktualnych problemach dostrzeganych w praktyce funkcjonowania biegłych. Podstawowym problemem w Polsce jest przede wszystkim brak jednolitej ustawy o biegłych. Co więcej, brakuje wspólnej wizji przyszłości ekspertyz, o czym świadczy ostra dyskusja wokół rządowego projektu (ustawy).

Problem pogłębia deficyt skutecznych mechanizmów kontroli etycznych aspektów pracy biegłych w Polsce. W tym zakresie istnieją, co najmniej trzy możliwe rozwiązania. Po pierwsze, można pozostawić kwestie związane z przestrzeganiem przez biegłych standardów etycznych w kompetencji stowarzyszeń zawodowych (na wzór brytyjski i amerykański). Przeszkodą na gruncie polskim może być jednak mała liczba podobnych organizacji (a również mała liczba zrzeszonych w nich biegłych). Po drugie, można wzmocnić nadzór prezesów sądów okręgowych w tym zakresie, wprowadzić obowiązkowe szkolenia dla biegłych z zakresu etyki zawodowej (na wzór francuski). Pozostaje też wariant trzeci, który polega na zachowaniu autonomii stowarzyszeń zawodowych w zakresie kontroli nad etyką postępowania ekspertów przy jednoczesnym rozszerzeniu kompetencji prezesów sądów okręgowych w omawianym zakresie, to służy zachowaniu niezbędnej kontroli państwowej. Z punktu widzenia interesów wymiaru sprawiedliwości oraz tradycji polskiego procesu karnego ta ostatnia koncepcja może być rozwiązaniem właściwym.

Kolejnym problemem jest brak uniwersalnych, jednolitych standardów etyki zawodowej biegłych. Wydaje się, że wprowadzenie takich standardów stanowi niezbędny krok na drodze podnoszenia poziomu ekspertyz w Polsce. Niedoskonałość norm zawartych w obowiązujących zbiorach zasad etycznych biegłych świadczy o potrzebie kontynuacji badań w tym kierunku i precyzyjnego określenia współczesnych standardów etyki zawodowej biegłych. Głównym problemem jest jednak niska aktywność ekspertów, jeśli chodzi o dążenie do samoorganizacji: w Polsce, podobnie jak w Rosji, liczba stowarzyszeń zawodowych biegłych (stworzonych na wzorec istniejących w Stanach Zjednoczonych) i ich członków jest niewielka. Tę tendencję trzeba zmienić. Zwieńczeniem prowadzonych prac może być utworzenie krajowego kodeksu

etycznego biegłych. Należy w szerszym zakresie korzystać z doświadczenia stowarzyszeń eksperckich z innych krajów, przede wszystkim z rozwiązań amerykańskich. Warto jednak pamiętać o tym, że opracowane tam mechanizmy nie zawsze można bezpośrednio przenieść na grunt ojczysty, gdyż te rozwiązania powstawały w specyficznych warunkach.

Szczególną uwagę należy zwrócić na procedurę rozpatrywania konfliktów etycznych, która musi spełniać szereg wymogów. Przede wszystkim postępowanie powinno być z zasady jawne, a informacje o jego wynikach muszą być upubliczniane w celach prewencyjnych. Procedura postępowania musi być przejrzysta i szczegółowo opisana w kodeksie etycznym, a także powinna opierać się na zasadach: prawa do obrony, informacji prawnej, dwuinstancyjności, szybkości postępowania. W przypadku rezygnacji oskarżonego z członkostwa, postępowanie musi być kontynuowane, a sam oskarżony musi być na bieżąco informowany o jego przebiegu i wyniku.

Zagadnienie etyki biegłego jest niezwykle istotne we współczesnym procesie karnym. Promowanie zasad godnego wykonywania zawodu, określonej kultury pracy biegłych leży zarówno w interesie całej grupy zawodowej, jak i wymiaru sprawiedliwości.

Bibliografia

Literatura w języku polskim

1. Achrem W., *Opinia biegłego z zakresu badań genetycznych w świetle badań ankietowych. Preferencje i oczekiwania organów procesu karnego oraz stron postępowania karnego*, „Problemy kryminalistyki” 2014, nr. 285.
2. Antoszewski A., Herbut R., *Leksykon politologii*, Wrocław 1998.
3. Balicki J., Kołota J., Wilczek A., *Reforma KPK. Rozmowa z prof. dr hab. Andrzejem Zollem*, „Edukacja Prawnicza”, 2015, nr 2 (164).
4. Błachnio-Parzych A., Jakubowska-Hara J., Kosonoga J., Kuczyńska H. (red.), *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2013.
5. Błaszczak Ł., Markiewicz K., Rutkowska-Ząbczyk E., *Dowody w postępowaniu cywilnym*, C. H. Beck, Warszawa, 2010.
6. Błoński M., *Znaczenie opinii prywatnej w realizacji prawa do obrony*, [w:] T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski (red.), *Z problematyki funkcji procesu karnego*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
7. Bogucka I., Pietrzykowski T., *Etyka w administracji publicznej*, LexisNexis, Warszawa, 2009.
8. Bojańczyk A., *Czy znowelizowane przepisy procedury karnej pozwalają obrońcy na korzystanie z opinii prywatnych?*, „Palestra” 2015, s. 3-4.
9. Borkowski G., Kukuryk K., Pilipiec S. (red.), *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objasnienia. Orzecznictwo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
10. Bourke V. J., *Historia etyki*, Wyd. Krupski i S-ka, Warszawa 1994.
11. Bucoń G., *Dopuszczalność „opinii prywatnej” w procesie karnym*, Państwo i Prawo 2009, nr 3.
12. Bugdol M., *Gry i zachowania nieetyczne w organizacji*, Difin, Warszawa 2007.
13. Cawthorne N., *Publiczne egzekucje*, Świat książki, Warszawa 2014.

14. Chlebowicz P., Filipkowski W., *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*, LEX a Wolter Kluwer Business, Warszawa 2011.
15. Cieślak M., *Dopuszczalność korzystania z pozasądowych opinii rzeczoznawczych w postępowaniu karnym*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci profesor Marii Lipczyńskiej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CLXXIII, Wrocław 1990.
16. Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
17. Cioch P., Studzińska J., *Postępowanie cywilne*, Wydawnictwo Beck, Warszawa 2014.
18. Dolecki H., *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1998.
19. Doroszewski W., *Słownik języka polskiego: publiczny – definicja, synonimy, przykłady użycia*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/publiczny.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).
20. Drajewicz D., *Kontrydktoryjność procesu karnego w świetle projektowanych zmian kodyfikacyjnych*, „Monitor prawniczy”, nr 18, 2012.
21. Drzeżdżon W., *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 2013, t. X.
22. Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego. t. 2*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2003.
23. Dubois J., *Ze świadkiem pod rękę*, „Na wokandzie”, 2015, 1 (23).
24. Dudka K., *Aktywność oskarżyciela publicznego na rozprawie głównej w świetle zasady kontrydktoryjności*, „Prawo w działaniu. Sprawy Karne”, 2012, nr 11.
25. *Ekspert: komercjalizacja pracy biegłych obniżyła poziom ich opinii*, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/ekspert-komercjalizacja-pracy-bieglych-obnizyla-poziom-ich-opinii/pwq7b> (dostęp: 7.04.2017 r.).
26. Ferenc J., *Ta straszna kontrydktoryjność*, „Na wokandzie”, 2014, nr. 21, <http://nawokandzie.ms.gov.pl/numer-21/opinie-numer-21/ta-straszna-kontrydktoryjnosc.html> (dostęp: 7.04.2017 r.).
27. Filipkowski W., E. Guzik-Makaruk M., Laskowska K., Szczygieł G., Zatyka E., *Przewodnik po prawie karnym. Tablice, orzecznictwo, kazusy. 2. Wydanie*, LEX a Wolter Kluwer Business, Warszawa 2012.

28. Flaszewska S., Lachiewicz S., Nowicki M. (red.), *Spoleczne i organizacyjne czynniki rozwoju przedsiębiorczości*, Monografie PL, Łódź 2013.
29. Gaberle A., *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Wydanie 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
30. Gasparski W., *Programy etyczne firm i ich projektowanie*, Annales, Warszawa 2001.
31. Girdwoyń P., *O „wykrywaczu kłamstw” po raz kolejny – uwagi na tle postanowienia Sądu Najwyższego I KZP 25/14*, [w:] *Złota Księga Jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Fundacja „Ubi societas, ibi ius”, Łódź 2015.
32. Girdwoyń P., *Zarys kryminalistycznej taktyki obrony*, Zakamycze, Kraków 2004.
33. Goc M., *Współczesny model ekspertyzy pismoznawczej. Wykorzystywanie nowych metod i technik badawczych*, Volumina.pl, Warszawa-Szczecin 2015.
34. Gogacz M., *Czym jest etyka zawodowa?*, [w:] A. Andrzejuk (red.), *Zagadnienie etyki zawodowej*, Oficyna wydawnicza Navo, Warszawa 1998.
35. Gogacz M., *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, Oficyna wydawnicza Navo, Warszawa 1996.
36. Góra-Błaszcykowska A., *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, C.H. Beck, Warszawa 2008.
37. Grabowska B., Pietryka A., Wolny M., *Biegli sądowi w Polsce. Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka*, Kwiecień 2014 r., Warszawa, http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2014/04/HFPC_PRB_biegli-sa%CC%A8dowi_w_polsce.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).
38. Gradoń K., *Możliwości taktycznego wykorzystywania otwartych źródeł informacji w Internecie przez organy ścigania oraz sprawców przestępstw i zamachów terrorystycznych*, „Problemy współczesnej kryminalistyki”, 2015, t. XIX.
39. Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
40. Grochowski L., Hołyst B., *Steganografia w systemach bezpieczeństwa informacji*, [w:] B. Hołyst, J. Pomykała, P. Potejko (red.), *Nowe techniki badań kryminalistycznych a bezpieczeństwo informacji*, PWN, Warszawa 2014.

41. Gruszecka D., *Zmiany standardu uzasadnienia wyroku w kontekście kontradiktoryjności procesu karnego i realizacji prawa do obrony*, „Palestra”, 2015, 7-8.
42. Gruza E., *O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych*, [w:] *Doctrina multilex veritas una. Księga jubileuszowa ofiarowana prof. Mariuszowi Kulickiemu. Twórcy Katedry Kryminalistyki*, Wyd. UMK, Toruń 2004.
43. Gruza E., *Opinia a „opinia”, czyli kilka uwag na temat sprzeczności między opiniami ekspertów pisma ręcznego*, [w:] *Logiczne podstawy opiniowania ekspertyz dokumentów a praktyka: materiały XI Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2004.
44. Gruza E., *Psychologia sądowa dla prawników*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2009.
45. Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym, 5. wydanie*, LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2008.
46. Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, T. I*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2014.
47. Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne, Wydanie V*, LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2004.
48. Gurgul J., *O „Zbiorze zasad etyki zawodowej prokuratorów”*, „Prokuratura i Prawo”, 2014, nr 7-8.
49. Gurgul J., *O swobodnej ocenie opinii biegłego*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 10.
50. Gurgul J., *O wadliwości opinii biegłego w procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 4.
51. Gurgul J., *Polski „Der Hauptmann von Kopernick”*, [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz I inni*, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
52. Gurgul J., *Proces kosztowny, przewlekły, poznawczo niewydolny*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 1.
53. Gurgul J., *Sens czy bezsens wracania do starych spraw?*, [w:] E. Gruza, J. Kupczyński (red.), *Archiwa X. Zagadnienia kryminalistyczne, procesowe*

- i materialnoprawne. Księga jubileuszowa: 15-lecie Koła Naukowego Prawa Karnego TEMIDA*, Wyd. Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2012.
54. Harrington J. F., *Opowieść kata. Z pamiętnika mistrza Frantza Schmidta z Norymbergi*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2015.
 55. Hofmański P. (red.), *Fiat iustitia pereat mundus. Księga jubileuszowa poświęcona sędziemu Sądu Najwyższego Stanisławowi Zabłockiemu z okazji 40-lecia pracy zawodowej*, LexisNexis, Warszawa 2014.
 56. Hofmański P. (red.), *System prawa karnego procesowego, Tom I, cz. I*, LexisNexis, Warszawa 2013.
 57. Hofmański P. (red.), *System prawa karnego procesowego, Tom III, Część 2: Zasady procesu karnego*, LexisNexis, Warszawa 2015.
 58. Hofmański P. (red.), *System prawa karnego procesowego. Tom II: Proces karny – rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, LexisNexis, Warszawa 2015.
 59. Hofmański P. (red.), *System prawa karnego procesowego. Tom XIV. Tryby szczególne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
 60. Hofmański P., *Model kontradyktoryjny w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Kontradyktoryjność w polskim procesie karnym*, LEX, Warszawa 2013.
 61. Hołyst B. (red.), *Technika kryminalistyczna w pierwszej połowie XXI wieku. Wybrane problemy*, Wyd. PWN, Warszawa 2015.
 62. Hołyst B., *Kryminalistyka*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2010.
 63. Horoszowski P., *Kryminalistyka. Skrypt*, Wydawnictwo Ministerstwa sprawiedliwości, Warszawa 1948.
 64. Jagiełło E. M., *Wartości w firmie jako źródło przewagi konkurencyjnej w niestabilnych czasach*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula”, 2015, 2(44).
 65. Janowski M., *Znaczenie kodeksów etycznych w procesie gospodarowania*, „Studia Ekonomiczne”, 2013, nr 129.
 66. Jasiński W., *Karnoprocusowa dopuszczalność dowodów uzyskanych w wyniku tortur (standardy strasburskie)*, „Państwo i Prawo”, 2001, 5.

67. Judycki S., *Co to jest metafizyka? Trzy wielkie koncepcje Zachodu*, [w:] A.B. Stępień, T. Szubka (red.), *Studia metafizyczne I: Dyscypliny i metody filozofii*, TN KUL, Lublin 1993.
68. Kalinowski S. (red.), *Postępowanie karne. Podręcznik dla funkcjonariuszy MO*, Oddział szkolenia KGMO, Warszawa 1965.
69. Kalinowski S., *Biegły i jego opinia*, Wydawnictwo CLK KGP, Warszawa, 1994.
70. Karaźniewicz J., „Prywatne gromadzenie dowodów” – rozważania na tle zasad procesowych i konstytucyjnych, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Kryminalistyka i inne nauki pomocnicze w postępowaniu karnym*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2009.
71. Karaźniewicz J., *Mediacja jako przejaw konsensualizmu w postępowaniu karnym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 10.
72. Karaźniewicz J., *Instytucja sygnalizacji w polskim procesie karnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
73. Karaźniewicz J., *Sygnalizacja jako wyraz profilaktycznej funkcji postępowania karnego na tle wystąpień o charakterze zapobiegawczym kierowanych przez inne organy państwa*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
74. Karaźniewicz J., *Zapobieganie przestępczości za pomocą środków przewidzianych w prawie karnym procesowym*, [w:] *Złota Księga Prof. dr hab. dr h.c. Brunona Hołysty*, Fundacja „Ubi societas, ibi ius”, Łódź 2015.
75. Karaźniewicz J., *Opinia prywatna jako kategoria dowodu prywatnego i jej znaczenie w postępowaniu karnym – uwagi na tle ostatnich nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Bronisława Młodziejowskiego*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2016.
76. Kardas P., *Etyczne i proceduralne determinanty pełnienia funkcji sędziego, obrońcy i oskarżyciela w kontradiktoryjnym procesie karnym*, „Palestra” 2014, nr 3-4.
77. Kardas P., *Podstawy i ograniczenia przeprowadzania oraz wykorzystywania w procesie karnym tzw. dowodów prywatnych*, „Palestra” 2015, nr 1-2.
78. Kasprzak J., Brywczyński W., *Nielegalne posiadanie broni i amunicji. Studium kryminalistyczno-prawny*, Temida 2, Białystok 2013.

79. Kasprzak J., *Dowód naukowy i jego kryteria w procesie karnym*, [w:] W. Cieślak, S. Steinborn (red.), *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, LEX, Warszawa 2013.
80. Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W., *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Difin, Warszawa 2015.
81. Kasprzak J., *Nielegalne wytwarzanie broni palnej i amunicji. Problematyka kryminalistyczno-prawna*, WSPol w Szczytnie, Szczytno 2013.
82. Kasprzak J., *Odontologia kryminalistyczna*, Volumina.pl, Olsztyn-Szczecin 2011.
83. Kasprzak J., *Otoskopia kryminalistyczna. System identyfikacji. Zagadnienia dowodowe*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2003.
84. Kasprzak J., *Tajemnica śmierci Aleksandra Puszkina – próba analizy kryminalistycznej*, [w:] E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Warszawa 2013.
85. Kasprzak J., *Wybrane problemy metodologiczne badań w zakresie procesu karnego i kryminalistyki*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Wyd. UWM, Olsztyn 2010.
86. Kasprzak J., *Wybrane problemy metodologiczne badań w zakresie procesu karnego i kryminalistyki*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Wyd. UWM, Olsztyn 2010.
87. Kasprzak J., *Zagadnienia tożsamości współczesnej kryminalistyki w pracach Profesora Brunona Hołysta*, [w:] B. Sygit (red.), *Złota Księga Jubileuszowa Prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Wyd. Ubi Societas, ibi ius, Warszawa 2015.
88. Kasprzak W. A., *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*, Difin, Warszawa 2015.
89. Kaszubowicz M., *Obiektywne przypisanie skutku w wypadkach drogowych w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 2.
90. Kegel A., Kegel Z., *Przepisy o biegłych sądowych, tłumaczach i specjalistach: komentarz*, Zakamycze, Kraków 2004.
91. Klimczak B., *Etyka gospodarcza*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 1996.

92. Kmiecik Z. (red.), *Jawność i jej ograniczenia. Tom III. Skuteczność regulacji*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014.
93. Kmiecik R., „Dowód prywatny” i tzw. zasada swobody dowodzenia w postępowaniu karnym, „Państwo i Prawo” 2013, nr 2.
94. Kmiecik R., *Kontrowersyjne unormowania w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 1-2.
95. Kmiecik R., *Kontrowersyjne unormowania w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 1-2.
96. Kmiecik R., *O dwu koncepcjach dalszego rozwoju procedury karnej (uwagi w związku z tzw. konsensualizmem procesowym)*, [w:] M. Płachta (red.), *Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana prof. J. Gajewskiemu*, GSP, Gdańsk 2003.
97. Kmiecik R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2009.
98. Kopczyński G., *Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2008.
99. Kotarbiński T., *Kurs logiki dla prawników*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
100. Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
101. Kozłowski R., *Wolność fundamentem etyki kantowskiej*, „Lingua ac Communitas” 1999, vol. 9.
102. Kruszyński P. (red.), *System prawa karnego procesowego. Tom II: Proces karny. Rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, LexisNexis, Warszawa 2014.
103. Kruszyński P. (red.), *Wykład prawa karnego procesowego*, Temida 2, Białystok 2012.
104. Kruszyński P., *Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Białystok 1991.
105. Kudła J., Kosmaty P., *Analiza wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 30 lipca 2014 r., oraz jego znaczenie dla czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Przegląd Policyjny”, Szczytno 2015, nr 2 (118).

106. Kulesza C., *Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori*, „Prokuratura i Prawo”, 2007, nr 4.
107. Kulesza C., *Efektywność udziału obrońcy w procesie karnym w perspektywie prawnoporównawczej*, Zakamycze, Kraków 2005.
108. Kulesza C., *Obrona w sprawach o przestępstwa gospodarcze i skarbowe*, Difin, Warszawa 2012.
109. Kulesza C., *Porozumienia procesowe w europejskich systemach wymiaru sprawiedliwości*, [w:] S. Kulesza (red.), *Porozumienia karnoprosesowe w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Temida 2, Białystok 2010.
110. Kulesza C., *Rola prokuratora w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo”, 2014, nr. 4.
111. Kulesza C., *Sprawiedliwa kara a konsensualne formy zakończenia postępowania karnego (uwagi na tle orzecznictwa sądowego)*, [w:] Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja, LEX, Warszawa, 2013.
112. Kwaśniewski T., *Skazani na biegłych*, Gazeta Wyborcza, 21. 08. 2014 r. (http://wyborcza.pl/duzyformat/1,140241,16501712,Skazani_na_bieglych.html?disableRedirects=true, (dostęp: 7.04.2017 r.).
113. Kwiatkowski Z., *Kilka uwag na tle art. 168a projektu zmian kodeksu postępowania karnego*, P. Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2013.
114. Lach A., *Dopuszczenie dowodu z urzędu w świetle nowelizacji k.p.k.*, [w:] A. Lach (red.), *Postępowanie dowodowe w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2014.
115. Leszczyński L., *Nadużycie prawa – teoretycznoprawny kontekst aksjologii luzu decyzyjnego*, [w:] H. Izdebski, A. Stępkowski (red.), *Nadużycie prawa*, Liber, Warszawa 2003.
116. Letkiewicz A., *Realizacja celów strategicznych organizacji*, [w:] A. Letkiewicz (red.), *Etyka w zarządzaniu Policją*, SzczWSPol w Szczytnie, Szczytno 2011.
117. Locard E., *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*, Księgarnia Powszechna, Łódź 1937.
118. Lubacz J., Mazurczyk W., Szczypiorski K., *Steganografia sieciowa*, „Przegląd telekomunikacyjny”, 2010, nr 4.

119. Łabieniec P., *Etyka – etyka zawodowa – Prawo (zarys problematyki)*, „Prokurator” 2002, nr 2.
120. Łyczywek R., *Problemy etyki wykonywania czynności biegłego sądowego*, „Nowe Prawo” 1969, nr 3.
121. Łyczywek R., *Wstępne uwagi i tezy do badań nad socjologią zawodów prawniczych*, [w:] A. Sarapata (red.), *Socjologia zawodów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.
122. Majka G., *Etyka zawodowa i jej społeczna rola*, „Nowy kurier. Polish-Canadian Independent Courier”, 2009, nr 18 (984).
123. Marciniak S., *Zasada kontrydiktoryjności a ewolucja i współczesny kształt postępowania cywilnego – zarys problematyki*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2013, nr. 2.
124. Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne, wyd. II uzupełnione*, Wyd. Volumen, Katowice 2013.
125. Matuszewski S., *Age-dependent changes of contrast in fingerprints of various lipid content*, „Problems of Forensic Science”, 2015, vol. 101.
126. Michalik M., *Od etyki zawodowej do etyki biznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2003.
127. Migoń M. P., *Wstęp do etyki. Skrypt*, Wydawnictwo GSW (wydanie elektroniczne), Gdańsk 2013.
128. Mik M., *Struktura i zastosowanie kodeksów etycznych firm*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała 2009.
129. Misztal-Konecka J., Konecki J., *Wylączenie biegłego w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2010, 7-8.
130. Moszczyński J., *Daktyloskopia*, Wydawnictwo CLK KGP, Warszawa 1997.
131. Moszczyński J., *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych. Przyczyny i zakres stosowania subiektywnych ocen w wybranych metodach identyfikacji człowieka*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2011.
132. *Najwyższa Izba Kontroli: Informacja o wynikach kontroli „Funkcjonowanie biegłych w wymiarze sprawiedliwości”*, Warszawa, 2015, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9608,vp,11856.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).

133. *Nowa procedura: proces karny potrwa dłużej*, <http://www.kancelaria.lex.pl/czytaj/-/artykul/nowa-procedura-proces-karny-potrwa-dluzej?refererPlid=5227808> (dostęp: 7.04.2017 r.).
134. Nowak W., *Zakres odpowiedzialności pracowniczej i etycznej lekarza*, „Studia Ekonomiczne”, 2014, nr 200.
135. Nowicki K., *Wybrane zagadnienia dotyczące możliwości wykorzystania dokumentów prywatnych w procesie karnym*, [w:] P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2010.
136. Oleksiuk A., *Problemy organizacji. Materiały do studiowania*, Wyd. Key Text, Warszawa 2007.
137. *Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 10 grudnia 2014 r. w przedmiocie projektu ustawy o biegłych sądowych*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/259060/katalog/259080#259080> (dostęp: 20.05.2016 r.).
138. Pachnik K., *Ocena dowodów w polskich procedurach sądowych i administracyjnych*, Wydawnictwo Unitas, Siedlce 2015.
139. Pawelec S., *Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna błędów zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 4.
140. *Pismo Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 1 grudnia 2014 r.*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/259060/katalog/259080#259080> (dostęp: 20.05.2016 r.).
141. Politowicz K. A., *Nowa filozofia procesu karnego a zmiana dostępności niektórych środków dowodowych*, [w:] *Złota Księga Jubileuszowa prof. zw. dr. hab. dr honoris causa Brunona Hołysty*, Fundacja „Ubi societas, ibi ius”, Łódź 2015.
142. *Praktycy korzystają z pojęcia „kontrydiktoryjność ograniczona” przez elementy oficjalności, tj. publiczne*, <http://www.krakow.pa.gov.pl/cele-postepowania-karnego-art-2-k-p-k> (dostęp: 7.04.2017 r.).
143. Rogoziński P., *Sędzia, czyli arbiter*, „Na wokandzie” 2015, nr 3 (25).
144. Rylski P., *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.

145. Sarapata A. (red.), *Etyka zawodowa*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
146. Sarkowicz R., *Amerykańska etyka prawnicza*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2004.
147. Sarkowicz R., Stelmach J., *Teoria prawa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996.
148. Sawicki K., *Obiektywizm i niezależność biegłych rewidentów i księgowych według kodeksów etyki zawodowej i przepisów prawa*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2013, nr 61.
149. Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie cywilne. Zarys Wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2004.
150. Skowron R., *Wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami w rozumieniu art. 167 § 1 k.p.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 2.
151. Słowiński P., *Sprawa Dreyfusa I inne głośne procesy*, Videograf, Chorzów 2014.
152. Solodov D., *Kryminalistyczne badania dokumentów jako dowód naukowy w Rosji*, [w:] E. Gruza (red.), *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2013.
153. Solodov D., Solodov I., *Błędy kryminalistyczne w sprawach o seryjne zabójstwa w Rosji*, [w:] V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.), *Kuba Rozpruwacz i inni*, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
154. Sołodow D., *Ocena dowodów naukowych w systemie kryminalistyki rosyjskiej*, Volumina.pl, Olsztyn-Szczecin 2012.
155. Sołtyszewski I., Kosiba B., *Kodeks etyki laboratoriów sądowych*, „Problemy kryminalistyki” 2013, 280 (2).
156. *Stanowisko Polskiej Federacji Stowarzyszeń Rzeczoznawców Majątkowych w sprawie projektu założeń projektu ustawy o biegłych sądowych*, https://pfsrm.pl/stanowisko_PFSRM_w_sprawie_projektu_zalozen_projeku_ustawy_o_bieglych_sadowych (dostęp: 7.04.2017 r.).
157. *Stanowisko Prezydium Krajowej Rady Sądownictwa z 8 lutego 2016 r. dotyczące projektu zmiany ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw* (druk sejmowy nr 207 z 27 stycznia 2016 r.), <http://krs.pl/pl/aktualnosci/>

- d,2016,2/3944,stanowisko-prezydium-krajowej-rady-sadownictwa-z-8-lutego-2016-r-dotyczace-projektu-zmiany-ustawy-kodeks-postepowania-karnego-oraz-niektorych-innych-ustaw-druk-sejmowy-nr-207-z-27-stycznia-2016-r (dostęp: 7.04.2017 r.).
158. *Stanowisko Prokuratora Generalnego w związku z przekazaniem projektem ustawy o biegłych sądowych z dnia 21 listopada 2014 r.*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/259060/katalog/259080#259080> (dostęp: 20.05.2016 r.).
159. Stawarska-Rippel A., *Kontrydiktoryjność i inkwizycyjność w europejskiej procedurze cywilnej XIX i XX wieku*, „Czasopismo prawno-historyczne”, t. LXV, z. 2, 2013.
160. Steinborn S., *Porozumienia w polskim procesie karnym. Skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej*, Wyd. Zakamycze, Kraków 2005.
161. Sygit B., Duży J., *Nowa pozycja prokuratora w świetle zmian w kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 7-8.
162. Sygit B., Duży J., *Współpraca biegłych (ekspertów) z organami ścigania w sprawach karnych po zmianach w kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo”, nr 9, 2015.
163. Sygit B., *Ocena prawna czynów sprowadzających pożar*, „Prokuratura i Prawo”, nr 1-2, 2010.
164. Sygit B., Wąsik D., *Przyczyny i konsekwencje błędów popełnianych przez biegłych sądowych przy opiniowaniu w procesie karnym*, „Policja”, nr 1, 2015.
165. Szmit M., *Wybrane zagadnienia opiniowania sądowo-informatycznego*, EAS, Kraków 2014.
166. Świecki D., *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym: analiza dogmatycznoprawna*, LexisNexis, Warszawa 2013.
167. Świecki D., *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, LexisNexis, Warszawa, 2010.
168. Tokarczyk R., *Etyka prawnicza*, LexisNexis, Warszawa 2011.
169. Tokarczyk R., *Próba określenia przedmiotu etyki adwokackiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, 2003, Vol. L/LI.

170. Tomaszewska-Michalak M., Tomaszewski T., *Czy wolny rynek biegłych? Uwagi na tle reformy procesu karnego*, [w:] *Złota księga jubileuszowa prof. zw. dr hab. dr honoris causa Brunona Hołysta*, Fundacja „Ubi societas, ibi ius”, Warszawa 2015.
171. Tomaszewski T., *Czy korzystać z opinii prywatnych?*, „Przeгляд sądowy” 1997, nr 2.
172. Tomaszewski T., *Dopuszczalność „dowodów naukowych” opartych na nowych technologiach*, [w:] E. Gruza, J. Kupczyński (red.), *Archiwa X. Zagadnienia kryminalistyczne, procesowe i materialnoprawne. Księga jubileuszowa: 15-lecie Koła Naukowego Prawa Karnego TEMIDA*, Wydawca: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2012.
173. Tomaszewski T., *Proces amerykański: problematyka śledcza*, Comer, Warszawa 1996.
174. Tucholska S., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Psychologiczna analiza zjawiska i jego osobowościowych uwarunkowań*, KUL, Lublin 2003.
175. Turek J., *Biegły sądowy i jego czynności*, „Monitor Prawniczy” 2007, nr 2.
176. *Uwagi do projektu ustawy o biegłych prof. T. Widły*, http://kryminalistyka.pl/wp-content/uploads/2015/11/Uwagi_do_nowego_projektu_prof_T_WIDLTY.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).
177. *Uwagi Sądu Najwyższego do projektu ustawy o biegłych sądowych z dnia 27 listopada 2014 r.*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/259060/katalog/259080#259080> (dostęp: 20.05.2016 r.).
178. Voss G., *Etyka biegłego rewidenta*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2008, nr 4.
179. Waltoś S. (red.), *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
180. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, LexisNexis, Warszawa 2013.
181. Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, LexisNexis, Warszawa 2009.
182. Widacki J. (red.), *Kryminalistyka*, CH BECK, Warszawa 2008.
183. Widła T., *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Wyd. UŚ, Katowice 1992.
184. Widła T., *Status autora ekspertyzy pozasądowej*, [w:] J. Kasprzak, W. Cieślak,

- I. Nowicka (red.), *Meandry prawa karnego i kryminalistyki. Księga jubileuszowa prof. zw. Dra hab. Stanisława Pikulskiego*, Wyd. WSPol w Szczytnie, Szczytno 2015.
185. Widła T., *Status prawny biegłego i jego konsekwencje*, „Problemy współczesnej kryminalistyki”, 2008, Tom XII.
186. Widła T., *Uwagi o przeprowadzaniu dowodu z opinii biegłego*, „Palestra” 2002, nr 3-4.
187. Wierciński J., Reza A. (red), *Wypadki drogowe. Vademecum biegłego sądowego, Wydanie 2 uaktualnione*, Wyd. IES, Kraków, 2010.
188. Wilczek-Różycka E., *Wypalenie zawodowe pracowników medycznych*, ABC a Wolter Kluwer business, Warszawa 2014.
189. Wiliński P. (red.), *Kontrydktoryjność w polskim procesie karnym*, LEX, Warszawa 2013.
190. Wiliński P. (red.), *System Prawa Karnego Procesowego. Zasady procesu karnego*, Tom III cz. 2, LexisNexis, Warszawa 2014.
191. Wiliński P., *Konsensualizm a kontrydktoryjność w polskim procesie karnym*, [w:] *Adwokatura a modele procedur sądowych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
192. Wojtowicz A., *Istota i modele kultury organizacyjnej — przegląd Koncepcji*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie”, 2004, issue 5.
193. Wołoszyn W., *Antropologia a etyka zawodowa nauczyciela*, [w:] A. Andrzejuk (red.), *Zagadnienie etyki zawodowej*, Oficyna wydawnicza Navo, Warszawa 1998.
194. Wójcikiewicz J., *Temida nad mikroskopem. Judykatura wobec dowodu naukowego*, Dom Organizatora, Toruń 2009.
195. Wójcikiewicz J. (red.), *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2007.
196. Wójcikiewicz J., „Ślepy” biegły – lepszy biegły? Pięć sposobów na udaną opinię, [w:] *Oblicza współczesnej kryminalistyki. Księga Jubileuszowa Profesora Huberta Koleckiego*, Wyd. Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2013.

197. Wróblewski J., *Z zagadnień „prawdy sądowej”*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne”, T.2, 1975.
198. Wysocki D., *Biegli z przeszkodami*, „Na wokandzie” 2015, 1 (23).
199. Zabłocki S., *Artykuł 167 k.p.k. po jego nowelizacji – wstępne nakreślenie problemów*, „Palestra”, 2015, nr 7-8.
200. Zagrodnik J., *Problematyka prywatnego gromadzenia dowodów w procesie karnym*, [w:] *Dowody w procesie karnym. Nowe rozwiązania i niewykorzystane możliwości*, Katowice 2005.
201. Ziemiński Z., *Podstawy nauki o moralności*, Wyd. UAM, Poznań 1981.
202. Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Wyd. Ars boni et aequi, Poznań 2001.
203. Zienkiewicz D., *Stosunek prawny łączący organ procesowy i biegłego*, „Zeszyty Naukowe Śląskiej Akademii Medycznej” 1995, nr 4.
204. Żuk A. B., *Rewolwery i pistolety. Encyklopedia współczesnej krótkiej broni palnej*, Bellona, Warszawa 2014.

Literatura w języku angielskim

1. Allocca S. (red.), „*Dry-Labbing” and Data Integrity*, <http://www.forensicmag.com/articles/2015/05/dry-labbing-and-data-integrity-dr-ashraf-mozayani> (dostęp: 7.04.2017 r.).
2. *Annual Report of the Government Chief Scientific Adviser; Forensic Science and Beyond: Authenticity, Provenance and Assurance Evidence and Case Studies, 2015*, <https://www.gov.uk/government/publications/forensic-science-and-beyond> (dostęp: 7.04.2017 r.).
3. *Appointment of new Forensic Science Regulator announced*, <https://www.gov.uk/government/news/appointment-of-new-forensic-science-regulator-announced> (dostęp: 7.04.2017 r.).
4. Armstrong K., O’Hagan M., *Seattle Times special report: Twisted ethics of an expert witness*, <http://www.seattletimes.com/seattle-news/seattle-times-special-report-twisted-ethics-of-an-expert-witness/> (dostęp: 7.04.2017 r.).
5. Arrigo B.A. (ed.), *Encyclopedia of criminal justice ethics*, SAGE Publications, London, 2014.

6. Audi R., *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
7. Banks C., *Criminal justice ethics: theory and practice*, SAGE Publications, Thousand Oaks, 2013.
8. Bard K.A., *Introduction to the archaeology of ancient Egypt*, Blackwell Publishing, Oxford 2007.
9. Barger R.N., *Computer ethics: a case-based approach*, Cambridge University Press, New York, 2008.
10. Barnett P.D., *Ethics in Forensic Science: Professional Standards for Practice of Criminalistics*, CRC Press LLC, Boca Raton, 2001.
11. *Black's Law Dictionary, Centennial edition (1881-1991)*, West Publishing Co, St Paul, Minn, 1991.
12. Borrini M., *Forensic Anthropology: a Typical Italian Case Report to Understand Possible Future Development*, „Archivio per l'Antropologia e la Etnologia”, 2011, Vol. CXLI.
13. Bowen R. T., *Ethics and the practice of forensic science*, CRC Press, Boca Raton, 2010.
14. Buchanan A., Norco M. A., *Conceptualizing the Forensic Psychiatry Report as Performative Narrative*, „The Journal of American Academy of Psychiatry and Law”, 2010, Vol. 38, No 1.
15. Burnham W., *Introduction to the Law and Legal System of the United States*, 2d edition, West Group, St. Paul, Minn, 1999.
16. Cunha G. A., *Investigation of the Drug Laboratory at the William A. Hinton State Laboratory Institute 2002-2012, 2014*, <http://www.mass.gov/ig/publications/reports-and-recommendations/2014/investigation-of-the-drug-laboratory-at-the-william-a-hinton-state-laboratory-institute-2002-2012.pdf> (dostęp: 20.04.2016 r.).
17. Czerederecka A., Wach E., *Advances in Forensic Psychology in the Last Five Years*, „Problems of Forensic Science”, 2014, t. 100.
18. Doward, J., *Forensic science skills threatened by funding withdrawal*, <http://www.theguardian.com/science/2009/apr/05/forensic-science-government-funding> (dostęp: 7.04.2017 r.).

19. Dror I.E., Charlton D., *Why experts make errors*, „Journal of Forensic Identification”, 2006, Vol. 56, No 4.
20. *FBI Testimony on Microscopic Hair Analysis Contained Errors in at Least 90 Percent of Cases in Ongoing Review 26 of 28 FBI Analysts Provided Testimony or Reports with Errors, April 20, 2015*, <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/fbi-testimony-on-microscopic-hair-analysis-contained-errors-in-at-least-90-percent-of-cases-in-ongoing-review> (dostęp: 7.04.2017 r.).
21. Feder H.A., Houck M.M., *Feder's Succedings as an Expert Witness*, Fourth Edition, CRC Press, Boca Raton 2008.
22. Fisher C.B., *Decoding the Ethics Code. A Practical Guide for Psychologists*, SAGE Publications, London 2012.
23. Frey R.G., Wellman C.H., *A Companion to Applied Ethics*, Blackwell Publishing, Oxford 2003.
24. Fuller I., Randall J., *Professional Responsibility. Raport of the Joint Conference*, „ABA journal”, 1958, Vol. 44 [w:] Kardas P., *Etyczne i proceduralne determinanty pełnienia funkcji sędziego, obrońcy i oskarżyciela w kontradiktoryjnym procesie karnym*, „Palestra” 2014, No 3-4, s. 40-41.
25. Gallop A., Squibb-Williams K., *Forensic Science in Context*, [w:] M. Walport (ed.), *Forensic Science and Beyond: Authenticity, Provenance and Assurance – Evidence and Case Studies, 2015*, <https://www.gov.uk/government/publications/forensic-science-and-beyond> (dostęp: 7.04.2017 r.).
26. Garrett B. L., Neufeld P. J., *Invalid Forensic Science Testimony and Wrongful Convictions*, „Virginia Law Review”, 2009, Vol. 95, No. 1.
27. Gauriot R., Gunaratnam L., Moroni R., Reinikainen T., Corander J., *Statistical Challenges in the Quantification of Gunshot Residue Evidence*, „Journal of forensic science”, 2013, Vol. 58, No. 5.
28. Hardwig J., *Toward an Ethics of Expertise*, [w:] D.E. Wueste (ed.), *Professional Ethics and Social Responsibility*, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland 1994.
29. Harrison K., Rainey B. (ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of Legal and Ethical Aspects of Sex Offenders Treatment and Management*, John Wiley and Sons, Chichester 2013.

30. Henderson C., *A Proposed Code of Conduct. American Academy of Forensic Sciences. Jurisprudence Section. Code of Professionalism*, Feder H. (ed.), *Feder's Succedings as an Expert Witness*, Fourth Edition, CRC Press, Boca Raton, USA 2008.
31. Jacques J., *Hippocrates*, The Johns Hopkins University Press, London 1999.
32. Kayser M., *Forensic DNA Phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes*, „FSI: Forensic Science International. Genetics” 2015, Vol. 18.
33. Koehn D., *The Ground of Professional Ethics*, Routledge, London 1994.
34. Koppen, van P.J., Penrod S. D. (ed.), *Adversarial versus Inquisitorial Justice: Psychological Perspectives on Criminal Justice Systems*, Springer Science+Business Media, New York, 2003.
35. Kubicek T.L., *Adversarial justice: America's Court System on Trial*, Algora Publishing, New York 2006.
36. Lewis E., *Witness Preparation: What is Ethical, and What is Not*, „Litigation”, 2010, Vol. 36, No. 2.
37. Lewis J.A., *Forensic Document Examination Fundamentals and Current Trends*, Elsevier, San Diego 2014.
38. Luban D., *Professional ethics*, [w:] R.G. Frey, C.H. Wellman (ed.), *A Companion to Applied Ethics (Wiley-Blackwell Companions to Philosophy)*, Blackwell Publishing, Oxford 2003.
39. Melton G., Petrila J., Poythress N., Slobogin C., *Psychological Evaluations for the Courts*, 2nd ed., Guilford Press, New York 1997.
40. *Merriam-Webster Dictionary of Law*, Springfield, Massachusetts 2011.
41. Michalska A., Zadora G., Świątek M., *Glass Fragments as Important Criminalistic Evidence – case studies*, „Problems of Forensic Sciences” 2015, Vol. 102.
42. Oien C. T., *Forensic Hair Comparison: Background Information for Interpretation*, „Forensic Science Communications” 2009, Vol. 11, No. 2, https://www.fbi.gov/about-us/lab/forensic-science-communications/fsc/april2009/review/2009_04_review02.htm (dostęp: 7.04.2017 r.).
43. Peachey P., *Privatisation of forensic services 'threat to justice' and putting the work in police hands would be 'disastrous,' warn experts*, <http://www>.

- independent.co.uk/news/uk/crime/privatisation-of-forensic-services-a-threat-to-justice-and-putting-the-work-in-police-hands-would-be-9991356.html (dostęp: 7.04.2017 r.).
44. Phillips C., *Forensic genetic analysis of bio-geographical ancestry*, „FSI: Forensic Science International. Genetics” 2015, Vol. 18.
 45. Pilkington E., *Thirty Years in Jail for a Single Hair: the FBI's 'Mass Disaster' of False Conviction, 21 April, 2015*, <http://www.theguardian.com/us-news/2015/apr/21/fbi-jail-hair-mass-disaster-false-conviction> (dostęp: 7.04.2017 r.).
 46. Pojman L.P., Fieser J., *Ethics: Discovering Right and Wrong*, Seventh Edition, Wadsworth, Boston 2012.
 47. Rasmussen L. (ed.), *Ethics Expertise: History, Contemporary Perspectives, and Applications*, Springer, Netherlands 2005.
 48. Reid W., *Developing a Forensic Practice: Operations and Ethics for Experts*, Taylor & Francis, London 2013.
 49. Rogers R., Shuman D.W., *Fundamentals of Forensic Practice. Mental health and criminal law*, Springer, USA 2005.
 50. Roth, John K., *Ethics*, Salem Press, Pasadena 2004.
 51. Russ, John C., *Forensic uses of digital imaging*, CRC Press, Boca Raton 2015.
 52. Sammons J., *The Basics of Digital Forensics*, Elsevier, Waltham 2012.
 53. *Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (dostęp: 7.04.2017 r.).
 54. Thompson W. C., *DNA Evidence in the O.J. Simpson Trial*, „University of Colorado Law Review”, Fall 1996, Vol. 67.
 55. Toeplitz-Winiewska M., *The Ethical and Practical Aspects of Psychological Diagnosis in Forensic Evaluation*, „Problems of Forensic Sciences” 2013, Vol. 94.
 56. *Twinning Light Project: „Strengthening the Polish Justice System”*, http://www.bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/bip/ue_koop/Polen_Comprehensive_pl.pdf (dostęp: 7.04.2017 r.).
 57. Unarski J., *Developments in Technology Used in Forensic Expert Opinions on Road Accidents*, „Problem of Forensic Science” 2014, Vol. 100.
 58. Upshaw Downs J.C., Swienton A.R., *Ethics in Forensic Science*, Elsevier, Oxford 2012.

59. Widener A., Drahl C., *Forcing Change in Forensic Science*, „Chemical and Engineering News” 2014, Vol. 92, No. 19.
60. Wilding E., *Information Risk and Security. Preventing and Investigating Workplace Computer Crime*, Gower, London 2006.
61. Wittgenstein L., *Tractatus Logico-Philosophicus*, trans. D.F. Pears and B.F. McGuinness, Routledge & Kegan Paul, London 1961.
62. Wueste D. E., *Professional Ethics and Social Responsibility*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Maryland 1994.
63. Zadora G., *Interpretation of Bloodstain Pattern Analysis in the Reconstruction of Events*, „Problems of Forensic Science” 2014, Vol. 100.

Literatura w języku rosyjskim

1. Агутин А. В., *Мировоззренческие идеи в уголовно-процессуальном доказывании*, Wyd. Юр-ВАК, Москва, 2004.
2. Адамайтис М., *Согласие сторон не тождественно согласию одной стороны*, „Российская юстиция”, 2003, N 2.
3. Александров А. С., *Означении концепции объективной истины*, „Российская юстиция”, 1999, N 1.
4. Алексеев Л. Б., *Право на справедливое судебное разбирательство: реализация в УПК РФ общепризнанных принципов и норм международного права*, Диссертация, представленная на соискание ученой степени доктора юридических наук, Москва 2003.
5. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д., *Очерк развития науки советского уголовного процесса*, Wyd. Воронежского университета, Воронеж 1980.
6. Баев О. Я., *Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики*, [w:] *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования*, Wyd. Чароид, Екатеринбург 2002.
7. Балакшин В.С., *Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания*, Wyd. УМЦ УПИ, Екатеринбург 2004.
8. Баранов А. Н., *Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика*, Наука, Москва, 2007.

9. Бартоникова Д., Фриштак М., *Судебная экспертиза в чешском уголовно-процессуальном действии*, „Криминалист первопечатный”, 2014, N 8.
10. Белкин А.Р., *Судебная экспертиза с государственным уклоном*, „ЭЖ-Юрист”, 2013, N 17-18.
11. Белкин А. Р., *Теория доказывания в уголовном судопроизводстве*, Wyd. НОРМА, Москва, 2005.
12. Белкин Р.С., *Криминалистическая энциклопедия*, Wyd. БЕК, Москва 1997.
13. Белкин Р.С., *Курс криминалистики*, Wyd. ЮНИТИ-ДАНА, Москва 2001.
14. Бентам И., *О судебных доказательствах*, типография М. П. Фрица, Киев 1876.
15. Божьев В.П., *К вопросу о состязательности в российском уголовном процессе*, „Уголовное право”, 2000, N1.
16. Бойков А. Д., *Третья власть в России*, Wyd. НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, Москва 1997.
17. Ведищев Н. П., *Будущее «объективной истины» в современном уголовном судопроизводстве России*, „Адвокат”, 2014, N 6.
18. Веницкий Л. В., Мельник С. Л., *Этические требования, предъявляемые к судебному эксперту*, <http://library.shu.ru/pdf/1/viniz006.pdf> (dostęp: 7.04.2017 г.).
19. Владимиров Л. Е., *Учение об уголовных доказательствах*, Издание книжного магазина «Законоведение», Петербург, 1910.
20. Газетдинов Н. И., *Сущность и значение принципа состязательности*, „Вестник ОГУ”, 2005, №3.
21. Головкин Л. В., *Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе*, „Государство и право”, 1999, N 3.
22. Гринев А., Тарасова Г., *Возможность оглашения прежних показаний в суде*, „Законность”, 2003, N 6.
23. Гришина Е. П., *Производство экспертизы и получение заключения специалиста на стадии судебного разбирательства уголовных дел: проблемы правовой регламентации*, „Юридическая психология”, 2011, N 4.

24. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А., *Уголовный процесс западных государств*, Wyd. Зерцало-М, Москва, 2002.
25. Данилов Р. С., *Состязательность как форма социального бытия человека*, Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата философских наук, Саратов, 2007.
26. Добровольская Т. Н., *Принципы советского уголовного процесса*, Wyd. Юридическая литература, Москва, 1971.
27. Дьяков С. В., Кадников Н. Г., *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: Научно-практический (постатейный), 2-е издание, переработанное и дополненное*, Wyd. Юриспруденция, Москва, 2013.
28. Зотов Д. В., *Экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации*, Издательский Дом ВГУ, Воронеж, 2015.
29. Исаков В., Букреев В., Римская И., *Этика права*, Wyd. «Юрайт», Москва, 1999.
30. Калиновский К. Б., *Законность и типы уголовного процесса*, Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата юридических наук, МВД России; С-петерб. ун-т., 1999.
31. Калиновский К. Б., *Основные черты уголовного процесса зарубежных государств*, [w:] *Уголовный процесс: Сборник учебных пособий. Особенная часть. Выпуск 3*, ИМЦ ГУК МВД России, Москва, 2003.
32. Карякин Е. А., *Формирование истинности приговора в состязательном судебном производстве: вопросы теории и практики*, Wyd. Юрлитинформ, Москва, 2007.
33. Каспшак Е., *Особенности судебного допроса эксперта, проводившего отоскопическую экспертизу*, „Воронежские криминалистические чтения”, 2011, выпуск 13.
34. Клейменов А. Я., *Состязательность в гражданском судопроизводстве Соединенных Штатов Америки*, Монография, 2-е издание, Проспект, Москва, 2013.
35. Кокорев Л. Д., Котов Д. П., *Этика уголовного процесса*, Wyd. ВГУ, Воронеж, 1993.
36. Колдин В. Я., *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*, „Российская юстиция”, 2011, №3.

37. *Концепция судебной реформы в Российской Федерации*, Wyd. Республика, Москва, 1992.
38. Кругликов А. П., *К вопросу об истине в уголовном судопроизводстве*, „Российская юстиция”, 2013, N 1.
39. Куровская Л. Н., Тимошенко А. А., *Системные проблемы организации негосударственной судебной экспертной деятельности*, „Законность” 2015, N 9.
40. Куцева Э. Ф., *Хрестоматия по уголовному процессу России: Учеб. Пособие*, Wyd. Городец, Москва 1999.
41. Лебедев В. М., *Проблемы становления и развития судебной власти в Российской Федерации*, Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора юридических наук, Москва 2000.
42. Леви А. А., Игнатьева М. В., Капица Е. И., *Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката*, Wyd. Юрлитинформ, Москва 2003.
43. Майер А.Ф., *О научной недостоверности методики установления давности документов по динамике выцветания штрихов*, „Энциклопедия судебной экспертизы”, 2014, N 2(4).
44. Майлис Н.П., *Введение в судебную экспертизу: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»*, Wyd. «ЮНИТИ-ДАНА», Закон и право, Москва, 2002.
45. Макаренко М.А., *Правовое обеспечение и защита прав граждан в сфере административно-юрисдикционной деятельности Госавтоинспекции безопасности дорожного движения МВД России*: Диссертация, представленная на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Хабаровск, 2002.
46. Макуха Г.М., Курганова Н.И., Назарова Е.А., *Защита прав несовершеннолетних потерпевших в уголовном процессе по делам о преступлениях против половой неприкосновенности*, „Судья”, 2015, N 7.
47. Малышева Н.С., *Этика юриста в его профессиональной деятельности*, „В мире права”, 2002, N 2.
48. Мизулина Е.Б., *Уголовный процесс: концепция самоограничения государства*, Диссертация, представленная на соискание ученой степени доктора юридических наук, Ярославль 1991.

49. Михайловский И.В., *Основные принципы организации уголовного суда*, Вуд. П.И. Макушина, Томск 1905.
50. Моргачева Л.А., *Нормы нравственности как основа и гарантия паритету сторон в уголовном процессе России*, „Судебная власть и уголовный процесс”, 2015, N 4.
51. Новоселов В.Р., *Дуэльный кодекс: теория и практика дуэли во Франции XVI века*, Вуд. Одиссей, Москва 2001.
52. Орлов Ю. К., *Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам)*, Юрист, Москва, 1995.
53. Пашутина О. С., *Актуальные вопросы правовой регламентации участия специалиста при производстве по уголовным делам*, „Уголовное судопроизводство”, 2011, N 1.
54. Печников Г. А., *Диалектика проблемы истины в уголовном процессе*, Диссертация, представленная на соискание ученой степени доктора юридических наук, Волгоград, 2005.
55. Пискунова Е. В., *Психологические аспекты компьютеризации судебной экспертизы (постановка проблемы)*, „Вестник криминалистики”, 2015, N 1 (53).
56. Плесовских Ю. Г., *Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства*, Монография, Вуд. Юрист, Москва 2008.
57. Плесовских Ю. Г., *Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства*. Монография, Вуд. Юрист, Москва 2008.
58. Полянский Н. Н., *Вопросы теории советского уголовного процесса*, Вуд. Московского университета, Москва, 1956.
59. Рагулин А. В., *Общие положения учения о профессиональной защите по уголовным делам*, Юрлитинформ, Москва, 2008.
60. Россинская Е. Р. (ред.), *Судебная экспертиза: типичные ошибки*, Вуд. «Проспект», Москва, 2012.
61. Россинская Е.Р., Галяшина Е.И., *Настольная книга судьи: судебная экспертиза*, Вуд. Проспект, Москва 2011.

62. Россинская Е. Р., *Проблемы совершенствования судебно-экспертной деятельности в современных условиях*, [w:] *Совершенствование предварительного расследования преступлений. Материалы региональной межвузовской научно-практической конференции. 18 – 19 декабря 2000*, Хабаровск 2001.
63. Рубис А. С., Кот Я. И., *К вопросу о правилах профессиональной этики судебного эксперта*, „Вестник БДУ”, 2011, Сер. 3., №1.
64. Рыжаков А. П., *Субъекты (участники) уголовного процесса*, Wyd. Дело и Сервис, Москва 2013.
65. Саркисянц Г. П., *Процессуальное положение защитника в советском уголовном процессе*, Wyd. Фан, Ташкент, 1967.
66. Сафуанов Ф.С., Дворянчиков Н.В., Аникиевич М.Н., *Психологические факторы профессионального выгорания судебных экспертов-психологов*, „Юридическая психология”, 2014, N 1.
67. Смирнов А. В., *Модели уголовного процесса*, Наука, Петербург 2000.
68. Смушкин А. Б., *Комментарий к Федеральному закону от 31 мая 2001 года N 73-ФЗ «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» (постатейный)*, 2-е издание, КонсультантПлюс 2011.
69. Строгович М.С., *Курс советского уголовного процесса*, Том 1, Wyd. Наука, Москва 1968.
70. Уренева О. В., *Принцип состязательности сторон и оглашение в судебном заседании показаний лиц, данных при производстве предварительного расследования или ранее данных в судебном заседании*, „Российский судья”, 2003, N 3.
71. Филиппов А. Г., *Философия криминалистики: существует ли такая научная категория?*, „Вестник криминалистики”, 2015, N 1 (53).
72. Хмелева А. В., *К вопросу о совершенствовании законодательства в области назначения и производства судебных экспертиз*, „Эксперт-криминалист”, 2015, N 4.
73. Холденко В., *Право обвиняемого на допрос избличающих его лиц – законное средство защиты от предъявленного обвинения*, „Российская юстиция”, 2003, N 11.

Bibliografia

74. Чулахов В. Н., *Способы определения роста преступника по следам ног*, [w:] *Материалы 4-й Международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях» (г. Москва, 30-31 января 2013 г.)*, Wyd. Проспект, Москва 2013.
75. Шадрин В. В., *Правовой статус судебного эксперта по новому Уголовно – процессуальному кодексу и Закону о государственной судебной – экспертной деятельности*, „Адвокат”, 2002, N 7.
76. Шестакова С. Д., *Состязательность уголовного процесса*, Wyd. Юрид. центр Пресс, Петербург 2001.
77. Эльконин Д. Б., *Психология игры*, Владос, Москва 1999.
78. *Этический кодекс государственных экспертов судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Российской Федерации*, Минюст России, Москва, 2012.
79. Якуб М. Я., *Демократические основы советского уголовно-процессуального права*, Wyd. МГУ, Москва 1960.